

Проф. Євген Опацький

УКРАЇНСЬКА
МАЛА
ЕНЦИКЛОПЕДІЯ

Книжка друга Літери В - Г

Накладом Адміністрації
УАПЦеркви в Аргентині

Буенос Айрес - 1958

В. Опацький

ЄВГЕН ОНАЦЬКИЙ

Дійсний Член НТШ і УВАН

У К Р А І Н С Ь К А М А Л А
Е Н Ц И К Л О П Е Д І Я

Л І Т Е Р И

В—Г

diasporiana.org.ua

Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині

БУЕНОС-АЙРЕС 1958

Тираж 1000 примірників.

Друкарня «Чемпіон», Joaquín V. González 2375, Buenos Aires, Argentina.

В

ВААЛ — Бог давніх поганських мешканців Ханаану. Його вшановували дикими танцями та людськими жертвами.

ВАВИЛОН — стара столиця вавилонської держави від часів Гаммурабі (коло 2100 до Р. Хр.). За Біблією (І Мойсея, XI,9) назва міста постала після того, як його мешканці захотіли буди вибудувати башту до неба (ВАВИЛОНСЬКА БАШТА), але Господь не допустив до того:

“Тим положено йому ім'я Вавилон (Бавель), бо там помішав (балал) Господь мову всієї землі; і покинули споруджувати місто і башту...”

Вавилоном називає св. Письмо Нового Заповіту давній поганський Рим, за його розпусне життя, а в новіші часи цю назву прикладається до інших столиць світу, головню до Парижу. Для Т. Шевченка новітнім розпутним Вавилоном, що для нього вже пишеться вогненне преліщання загибелі — “мене-текел-фарес”, була Російська імперія.

ВАВИЛОНСЬКИЙ ПОЛОН — насильний вивіз жителів до Вавилону і їх там перебування від 597 до 538 р. до Р. Хр.

Пізніше всяке примусове перебування в чужій країні, в стані поневолення, називали “Вавилонським полонем”. Автор цих рядків написав книжку “У Вавилонському полоні”, в якій він описав свій полон у гітлерівській Німеччині.

ВАГАННЯ — стан нерішучості, жахливий психічний стан, коли людина не наважується вибрати якусь одну можливість із двох, чи кількох, які йому представляються. Найбільш відомий символ такої нерішучості — БУРІДАНІВ ОСЕЛ який не може вибрати між в'язанкою сіна і відгом воді, що знаходиться від нього на однаковій відстані, і тому вмирає від голоду й спраги. Бурідан Жан, французький філософ (1300 — 1358) вигадав цей жарт про осла, що зробив славним у світі його ім'я, як доказ проти свободи волі.

ВАГИ, ТЕРЕЗИ, ШАЛЬКИ — символ справедливості. В українській шкільній драмі 1701 р. “Свобода од віков вожделенная”, Справедливість має в руці “шалі”. Так само і в драмі 1706 р. “Торжество ества чоловіческого”. Нема сумніву, що ми маємо тут вплив латинської Справедливості (Юстиції), що все має в одній руці меч, а в другій терези.

Ваги — дуже давній символ справедливості, і ми знаємо його на єгипетських пам'ятниках, де представлено суд над душами; на одній шальці знаходиться серце покійника, а на другій богиня Тмей — справедливості. На верхушку вагів сидить кіноцефал (песиголовець), як символ рівноваги та справедливості присуду. На пізніших давніх вагах кіноцефала заступив Меркурій, бог торгівлі й виміни.

Ваги фігурують іноді також як атрибут арх. Михаїла, бо він кожному зі збунтованих янголів згідно з волею Божою, віддав належну за його провини.

У давні часи в Україні нагляд над мірами й вагами був в компетенції духовенства, що було покликане бути справедливим (Грушевський “Іст. У. Р.” III, 289—90).

ВАГІТНІСТЬ — критичний період у житті жінки, що вимагає, на думку простого народу, спеціальних заходів охорони, щоб забезпечити жінку й дитину від усякої небезпеки. Тому з цим періодом в'яжуться дуже багато забобонних вірувань та магичних дій.

В Україні вагітна жінка, як тільки — “почулася”, відразу набирає від усього оточення знаків особливої уважності та поваги — “щоб була чого не сталося”... Було поширене вірування, — зрештою, в загальному вірне, — що психічний стан не тільки самої вагітної, але й всього оточення, впливає на процес сформовання плоду і відбивається на влачі майбутньої дитини. Тому, якщо вагітна жінка буде, мовлять, лаятися, то й дитина буде сварлива. Тому забороняється вагітним піддаватися сумному настроєві та дивитися на мер-

ця, чи заглядати в домовину. Не можна бити, чи вбивати звірята, щоб не була дитина надто зла та жорстока. Не можна крусти, бо вкраде на рік відіб'ється на тілі дитини. Не можна лякати вагітну жінку, бо від переляку у дитини може пуповина закрутитися навкруги шиї, і вона задшиться, або дістане на тілі негарні плями... Взагалі все життя вагітної жінки дуже суворо регламентувалося й супроводилося численними заборонами, яких ми тут не будемо вичисляти, бо вони забрали б нам забагато місця, і багато з них — чисті забобони про які краще не думати. Їх зібрав свого часу проф. Кузеля в своїй праці "Дитина в звичаях і віруваннях українського народу".

ВАГОВЕ — податок, який pobпачати мiськiкi уряди (магістрати), а то й духовенство, в Україні за Гетьманщини за важеної криму В універсалі Івана Мазепи з 11 січня 1696 р., даному місту Ніжину читаємо:

"...І щоб купці й торгові люди ксаму свого, що на вагу пролається, ніде по окремих томах кантарамі й безмірами не важили, а важили б на вазі ратушній із заплатою повинности..."

Так само і в універсалі гетьмана Ів. Скоропадського 1709 р. читаємо:

"Велебний отець Дем'ян Соханський і отець Мойсей Соханський, папаяхільні священники, презентували нам бущого гетьмана письмо і згідно з ним просили, щоб, як і перед тим, вагове, скатне й вілєкове в містечку Манастирішах вибиралося й було вжнано на готребу церков тамошніх Манастирських..."

ВАКАНСОВІ УРЯДИ — вигалка генер-писаря Автрія Безбоготька (1711 — 1760), який зробивши собі, з заміщення поткових і сотенних урядів, статтю прибутку, б'вав, про те, щоб збільшити кількість цих урядів. З цією метою він і запропонував встановлення канцеляцій на майбутні вакансії того чи другого уряду. Так, маємо вiсткву, що бунчиковий товариш Скоропа виклопотав собі уряд "вакансового" суді. (А Лазаревський "Опис Стат. Малоросії" I, ст. 82).

ВАЛААМОВА ОСЛИЦЯ — символ крайнього обурення на несправедливе поводження, коли й тварини починають промовляти. Валаам — біблійний ясновидець і царолій, якого Балак, цар Моабітів, покликав, щоб він кинув прокляття на Ізраїльтян, що загрозували його царству. Валаам, осідлавши свою ослицю, вирушив у дорогу, але янгол Божий з мечем у руці тричі ставав йому на дозові, і тричі ослиця що бачила того янгола, звертала з дороги, а Валаам, що янгола не бачив, бив за це ослицю:

"І відчинив Господь щелепи ослиці, і каже вона до Валаама: — Що я поробила, що бив еси мене оце тричі?..

"Тоді розкрив Господь очі Валаамові і побачив він янгола Господня, що стоїть на дозові, і голій меч у руці його... І промовив до його янгол Господній: — Защо оце вдарив еси ослицю твою тричі?... Коли б не звертала вона передо мною, так нині вбив би я тебе, а її zostавив би живою..."

Замість кинути на Ізраїльтян прокляття Валаам поблагословив їх (IV книга Мойсея, XXII, 20-34. XXIII - XXIV).

ВАЛЕДИНСЬКИЙ ДІОНІСІЙ, з 1923 року митрополит Варшавський, а з дня 13 листопада 1924 р., згідно з "томосом" константинопольського патріарха Григорія VII голова Автокефальної Православної Церкви в Польщі. Він висвятив 10 квітня 1932 р. архимандрита Полікарпа Сікорського на єпископа луцького, а 24 грудня 1941 р. призначив його "тимчасовим адміністратором Православної Автокефальної Церкви на звільнених землях України". Упродовж 1942 р. архієпископ Полікарп zorganizував єпископат Української Православної Автокефальної Церкви в Україні: кільканадцять українців висвячено на єпископів, а архієпископ Полікарп став митрополитом УАПЦ " нової формації", що таким чином завдячує своє існування митрополитові Діонісієві, який до 1948 р. залишався головою Православної Церкви в Польщі. З огляду на те, що він кілька разів відмовлявся їхати до Москви, ніби через поганій стан зороров'я, польський комуністичний уряд перестав його визнавати, а виконвані ним функції переніс на прокомуністичну колегію під проводом арх. Тимотея з Білостоку. Коли ж ця колегія погобила заходило зміни статуту Церкви і викинення з неї митроп. Діонісія з його прихильниками, митр. Діонісій, проситівши 10 місяців в'язниці, таки поїхав до Москви. Патріарх Алексей зняв накладені на нього церковні карі і привернув йому титул митрополита — "ад персонам", але відмовив йому права на титул "блаженнішого", як голови автокефальної, самостійної Церкви. Таким чином, православна Церква в Польщі втратила свого провідника, і 1951 р. скликано було синод цієї Церкви. На "прохання" цього синоду, московський патріарх прислав на митрополита Православної Церкви в Польщі архієп. Макарія, того самого, що ліквідував українську греко-католицьку Церкву в Галичині в рр. 1946 - 1947. Таким чином Українська Православна Церква в Польщі підпала під нікочовиту контроль Москви. Митрополит Діонісій перебував лесь у мацастирі, і дальша його доля невідома

ВАЛОВИНА — ряднина, стара назва на тканину на мілкі.

ВАЛУЄВ ПИОТР (1814—1890), царський міністер унутрішніх справ, (1861-1868), автор ганебного вислову про українську мову, що її

„нет, не було і бити не может“. 20. VII. 1863 р. він розіслав таємний об'їжник, яким заборонив видання наукових праць і книжок для народу українською мовою, — могли виходити тільки твори красивою письменства, але й ці, розуміється, під суворою цензурою. Цікаво, що, мотивуючи ці намагання не допустити до розвою української культури, Валуев покликався на наших же таких „земляків“, ніби „більшість малоросів самі вельми ґрунтовно доводять, що ніякої малоросійської мови не було, нема і бути не може, і що діалект їхній, вживаний простолюддям, це та сама російська мова, тільки зіпсована впливом на неї Польщі“! Р. 1866 Валуев видав знову особливу інструкцію цензурним комітетам, якою знову заборонялося пускати до друку популярну літературу українською мовою і, зведено брати на попередній розгляд усі українські видання, бо всі українські книги видаються, мовляв, „не без свого роду тенденцій“; заборонено друкувати й українські етнографічні матеріали по „Губернських Ведомостях“, що досі постачали їх чимало...

ВАЛЬДШНЕПИ, по українськи властво СЛУКВИ, — весняні птахи, що в романі Хвильового цієї назви символізують відродження України.

ВАЛЬНИК — водяний млин в козацькій Україні, що працював водою цілий рік у відрізнення від ВЕСНУКА, що мовод тільки весною, коли було більше води. Перші воляні млини появились в нас у половині XV в. Перша згадка про них в грамоті кн. Юрія Болеслава з 1339 р.: той млин був у Трєпчі під Сяноком.

ВАНАТОВИЧ ВАРЛААМ († 1751), митрополит київський (1722-1730), але без титулу „і Малія Росії“. Він походив із Галичини і за Петра I співпрацював з ним, як архимандрит тівхвінський в його „європеїзації“ Московії, але в 1730 р. в наслідок доносу був позбавлений сану і засланий. „Історія Русов“, цей анонімний твір кінця XVIII ст., що протягом 130 років був „Біблією українського народу, криницею ідей незалежності і патріотизму“ (Н. Полонська - Василенко), описуючи цю подію, підкреслила глибокі рїжніці, які існували між московським і українським православ'ям. Донос походив від московського єромонаха Суханова, який обвинуватив українське духовенство, що воно „зовсім занечистило віру давню руську і зарозуміло проклятою латинщиною римською, і що воно без гризоти сумління хрестить немовлята, не занурюючи, а обливаючи їх водою, і не обплюваючи при тому всім кліром сатани та всіх діл його, а в церквах, мовляв, малоросійських під час Великої Посту відправляють п'ять разів у п'ятницю Страсті Христові, при чому давонять у всі дзвони і читають Євангелію, співаючи по нотах римських, або італійських.. і що, нареш-

ті, всі архiereї і архимандрити малоросійські, та й сам митрополит тамошній, мають на митрах своїх хрести, подібні до тих, які є на коронах царів руських, і за них беруться без страху і трепету...”

Синод вимагав із цього приводу пояснень від митрополита Варлаама, і той відповів:

“Щодо обрядів і правил Церкви малоросійської та її духовенства, то суть вони незмінні й непорушні ще від часів запровадження сюди релігії християнської грецького визнання, спершу через апостола Андрія, описія через книжницю Ольгу та князя Володимира Київського, і вони в усьому згідні й донині з усіма єраршествами та народами грецького визнання, окрім послідовників Суханова, які самі не відають, що творять”...

Наслідком цього висноження було проголошено митр. Варлаама Ванатовича єретиком та заколотником з позбавленням сану та доживотним засланням („Іст. Русов“ ст. 315-17). (Див. БУКВОДСТВО).

ВАНДАЛІЗМ — варварське нищення культурних цінностей. Походить це слово від назви народу германського племені — вандалів, що в 455 р., під проводом короля Гензериха здобули Рим та протягом 14 днів грабували його й нищили. Зірвали навіть бронзовий, позолочений дах зі святині Юпітера Капітолійського. Все, що було мистецьки цінного було знищено, або вивезено до Африки.

Дикий вандалізм давніх часів далеко перевершив вандалізм московських червоних варварів, що грабували й нищили в Україні всі найцінніші — з національної точки погляду — пам'ятки культури й мистецтва, і то не протягом 14 днів, а протягом довгих десятиліть. Треба було всі ті пам'ятки старої культури знищити, щоб вони самим своїм виглядом не провадили антисоветської пропаганди, виявляючи велич минулого в порівнянні з мізерією советських „досягнень“. Треба було знищити всі ті пам'ятки зокрема старої української культури, щоб молоді покоління, виховані на підручниках сфальшованої історії, не бачили й не знали пам'яток, створених українським народом у попередніх часах. Звідти не тільки грабування всього цінного по давніх церквах і монастирях, що переховували мистецькі речі, виконані на замовлення побожних українців найкращими мистцями їх часів, але й винищування тих дваїх церков і монастирів, що були неповторними творами української архітектури. Уже цар Павло I наказав був у 1801 р. не будувати церков „в малоросійськом вкусе“ (за українським смаком), що завдало величезний удар українському мистецтву, але, на погляд московських большевиків, ця заборона була тільки паліативом — треба було **знищити** всі ті церкви, що були побудовані „в малоросійськом вкусе“ і в усякому

разі відповідали вродженій українцям побожності. Погром пам'яток українського мистецтва, що його довершили московські окупанти в українській землі, такий жахливий, що його "Мала Енциклопедія" навіть не може належно відобразити, — для цього треба було б багатьох сторінок, щоб дати тільки сухий перелік всьому поруйнованому, зрештою, ще досі належно й не реєстрованому.

Але відзначимо коротко, що з архітектурних пам'яток князівського часу, відновлених у часах козацьких, знищено тільки в самому Києві Золотоверхий дорогоцінний Михайлівський монастир XI ст., Трисвятительську церкву XII ст., Успенський собор початку XII ст., Успенську церкву Києво - Печерської Лаври, і т. зв. пам'ятник Ірини — рештки церкви, яку був побудував кн. Ярослав в середині XI ос.

З пізніших часів — козаків Братський монастир 1588 р. з Богоявленським собором гетьмана Мазепи. До цього Братства записалося було все Військо Запорізьке на чолі з гетьманом Петром Сагайдачним, якого й було поховано під долівкою собору. Від усього того, як і від гарної барокової дзвіниці, яку вбудував на кошти Братства славний в ті часи український будівничий С. Ковнір, не залишилося й сліду. Поруйновані й інші церкви барокового, "козацького" стилю, як Микільський Слупський монастир (Малий Микола), Трапезна церква Михайлівського монастиря, Іллінська церква, Грецький монастир, дзвіниця Кирилівського монастиря та церква Петра і Павла на Подолі.

Знищено було й прегарну дерев'яну церкву в гуцульському стилі, що їй було перевезено до Києва за першої світової війни

Усіх церков було понищено в Києві **коло ста**. Не заощаджено й цвинтарів, особливо тих, що уявляли з себе історичну та мистецьку вартість, як стародавні цвинтарі. !Цекавіший та Фроловський, а в тому й найдавніший київський цвинтар, т. зв. Аскольдову могилу. Всі мармурові, бронзові та чавунні надгробки були розбиті й порозкидані. Розкопано й всі могли й повикладано кістки покійників. Потім було створено на місці цвинтаря Аскольдової могили сад для гульбищ та пияцтва.

В Нікополі тоді ж було зруйновано відомий Запорізький собор — рідку пам'ятку дев'ятибанної церкви українського барокка, побудованої з самого дерева **без єдиного залізного цвяха або клямки**.

Разом із церквами гинули й чудові вирізані з дерева золочені іконостаси українського стилю, часом восьмиповерхові, різьблені аналої, одвірки, крилоси, дерев'яна релігійна скульптура, барельєфи та інші витвори українського сницарства та різьбарства. Давне церковне убранство — панікадила, свічники, ікони із підписами історичних осіб та датовані, давні тканини, ризи, вишивки мистецько-

етнографічного значення, килими. Загинули також бібліотеки, архіви, літописи та сповідальні розписи, що були при кожній церкві чи монастирі.

Цього всього тепер не облічити і в цифри не уобразити... Але не треба думати, що це систематичне нищення українських національних цінностей і багатств вирізное московських большевиків від інших московських вандалів, московські большевики тільки вдосконалили й усистематизували той вандалізм, що все Москва застосовувала до України. Ось, наприклад, що писав Серг. Єфремов у своїй "Історії українського письменства" про окупацію московськими військами української Галичини за першої світової війни 1914 р.:

"Де з'являлося російське військо, там зразу ж змовкали українські видання, зникли школи, нищились "Просвіти" і всі інші, чисто економічні, організації, за вітром і з димом пожежі пускалися пошматовані українські книжки. Справедливо завважив один із галицьких письменників, що мали ми добру окаязію "побрати практичну лекцію з того, як то наші літературні пам'ятки пропадали в старовину, в X — XVIII ст., а зрозуміти, чому копії деяких наших пам'яток заховалися на далекій півночі, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже торки, хозари, берендії, печеніги, турки, татари і всякі інші племена, що перевалювалися через нашу етнографічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього христололюбивого воїнства..." (В. Гнатюк).

Але, на думку Єфремова, оте "христолобиве воїнство" таки перевершило своїх попередників хижаків. Руїна — це слово, таке знайоме з нашою історією — не тільки матеріальна, але й руїна культурна йшла слідом за переможною армією російською ; пустиня запанувала на місці колишніх культурних огнищ... А серед тієї пустині московфільське гайвороння "насаждало" православ'я (московське, розуміється, піддане цареві і з московською вимовою, Е. О.) та російську школу, силою неволею перетягало нещасних галицьких хлопів на "русских и православных", попередю позгнаними з місць та на Сибір позасилавши всіх визначніших українських діячів або навіть тих, про кого була думка, що вони опиратимуться проти московфільських орґій".

Свідок тих подій писав тоді:

"Минали місяці; пройшли різдвяні свята Й ніхто їх не стрічав у галицькім селі.

Не вдарив в церкві дзвін, Україна

розп'ята

Від болю і журби приникла до землі
І ревно плакали над свіжими гробами,
Що постелились скрізь — долинами й

горбами.

(П. Карманський)

Вандалізм царської Росії мало чим різниться від вандалізму московських червоних імперіялістів. А, як поводитися з українцями і з нашим столицним Києвом "Північні брати" за книжних часів, про це читай під "АНДРІЙ БОГОЛЮБСЬКИЙ" та під "АМУЛЕТИ".

ВАНЧОС — великі дубові бальки, порізані з сильних стовбурів, що йшли на будову кораблів з тартаків часів козаччини.

ВАПИ — так у старовину у нас звалися з слов'янської мови фарби, вживані при іконописанні. Ікони писалося звичайно на дерев'яних дошках. Вапи — фарби розтиралися на каменю, потім набиралися на "вапниці", з якої вже накладалися на дошку. Разом із вапами — фарбами визначну роль в давньому іконописанні відігравало золото: "овогда бо златом покладиваше ікони, овогда же на камені вапи творяше і всім писаше" (Печерський Патерик, Життя Аліпія).

Від вап і кольорова глина, яку вживали для мащення та при декораціях називалася **ВАПНОМ**.

ВАРАВВА — повстанець проти римської влади, що за дугогубство силів у в'язниці, коли судили Ісуса Христа. Коли Пилат, що мав, за звичаєм, помилувати на свято жидівської Пасхи одного в'язня, запропонував зібраному на топовні вибрати між Ісусом і Вараввою, на тогп закричав: "Відпусті нам Варавву" (Марка, XV, 7, Луки XXIII, 19), бо, як писав свого часу проф. Ів. Огієнко (митроп. Іларіон) в "Нашій Культурі" за 1937 р. Варавва в очак народу "був народним месником", Пилат же волів звільнення Ісуса і замордування Варавви, бо "з римського погляду небезпечніший був повстанець".

Правда, євангеліст Іван називає Варавву просто "розбійником", але св. Іван писав своє євангеліє десь року 95 по Христі, коли про Варавву вже призабулося. Євангеліє ж від Матвія (XXVII, 15-16) каже:

"Був тоді в'язень **відомий**, що звався Варавва". Євангеліє від Матвія написано найперше, десь 42-50 рр., і, як зазначає проф. Іл. Огієнко, його посвідчення дуже цінне для нас — "про звичайного розбихаку так не говориться". Проф. Т. Зелінський в своїй "Єврейській Енциклопедії" теж відмічає: "Згідно з Марком і Лукою, Варавва брав участь у якомусь повстанні; нарід волів звільнення Варавви, може бути, тому, що Варавва брав участь у повстанні проти римлян".

Проф. Вл. Шепанський здогадується, що Варавва брав участь у повстанні, що вибухло 29 р. по Р. Хр. і яке було викликано тим, що Пилат зужиткував церковні гроші на будову водотягу. ("Наша Культура", 1937, ст. 49 - 51)

ВАРВАРИ СВ. ДЕНЬ — 17 грудня. Святу Варвару, замучену, як гадають, 306 р., особливо шановано в Україні, куди в 1108 р. її

мощі були перенесені з Константинополя до Києва, і тут вони переховувалися й шанувалися в Михайлівському Золотоверхому монастирі, аж поки його не зруйнували московські вандали.

За українськими народними віруваннями, св. Варвара устелює зимову дорогу: "Варвара постеле, Сава погладить, а Микола стуконе..", але ж вона й дає надію — зі скороченням ночі (астрономічно не вірно!) на прихід весни: "Св. Варвара ночі урвала, а дня приточила".

На Куршині, Харківщині та в сусідніх губерніях день св. Варвари був останнім днем осінніх ворожінь — потім уже починалися святочні ворожіння. Ворожили по тіні, топили віск.

На Волині пасічники йшли на Варвару вдосвіта до криниці по непочату воду. Як півні переспівають, варили в тій воді вареники. Це варення стоїть у зв'язку із приповідкою: "Варвара зварить, Микола поставить коло", яку Копержинський пояснював, що на Варварі, мовляв, починаються морози. Вареники ж варили на шанування мук св. Варвари так само, як і в Білорусі пекли того дня з пшеничної муки різні форми голів, рогів, копит, тощо, і ними годували худобу, щоб краще плодилися.

Вірування, що св. Варвара сприяє плідності, було поширене і в Італії, де її прикликувано при тяжких родивах. В Україні, на Кур'янщині, як подавав Іванов в "Етн. Обзоренні", 1897 р., радили вагітним жінкам носити на собі образок св. Варвари.

У паралелю до звичаю варити на Варварі варення, відзначимо сербо - хорватський звичай варити на Варварі спеціальну страву з усіх плодів урожаю минулого року: її їли всі хатні, а також давали худобі, щоб давала більше молока, — примішували її й до насіння, щоб був добрий урожай.

За житієм св. Варвари, яке склав митр. Йосиф Кроковський, у XVII ст. була в Києві якась страшна пошесть, яка, проте, не торкнулася Михайлівського монастиря, де переховувалися мощі св. Варвари.

У зв'язку, мабуть, із цим, на Піддуклянщині вірили, що св. Варвара охороняє від віспи. Зрештою, і в Зах. Європі було поширене вірування, що св. Варвара охороняє від хвороб шкіри, головню — від прокази, від кору та шарклатини.

ВАРВАРИЗМИ — непотрібні чужі слова й звороти, що засмічують мову. Не всяке чуже слово — варваризм.

Чимало чужих слів, що входять до мови, збагачують її й поширюють народній світогляд: це слова, що вводять у мову поняття про щось нове, створене чужинцями, і що його не знав ще наш нарід і тому не міг створити для нього відповідника. Такі слова, як

телефон, телеграф, телевізія, парасолька, авто — це не варваризми, це чужі слова, що знайшли повне право громадянства в нашій мові, бо вони принесли з собою уявлення про речі, яких наш нарід перше не знав. Але ми зустрічаємо в нашій мові дуже багато цілком непотрібних чужих слів, що нічого нового нам не дають, а тільки засмічують мову, в якій існують на ці самі поняття й речі гарні власні слова. Ці варваризми з'являються в наслідок підбиття нашої духовості чужий і тому засвідчують про більший чи менший ступінь духового поневолення тих людей, що такі варваризми вживають. Вони — плями ганьби в нашій чудовій мові.

ВАРВАРСТВО — стан протилежний цивілізації і культурі. Греки й римляни, вважали всіх чужинців варварами, бо вони, мовляв, були неосвічені й некультурні, а разом із тим і звіряче-жорстокі, бо — жорстокість, як уважали, нерозривно в'яжеться з некультурністю.

Запад Римської імперії тісно в'яжеться з появою в Європі ріжних варварських народів — готів, гунів, вандалів, що, зрештою, затопили цивілізовані провінції Імперії в хвилях варварства і те варварство понесли в мури самого Риму (дим. ВАНДАЛЬСТВО). Пройшли довгі століття перше, ніж зварваризована Європа почала підноситися знову на вищі щаблі цивілізації і культури.

Тепер світові загрожує нова хвиля варварства, але вже не горизонтального — з далекіх степів Азії, а вертикального — з самі гущі народних мас поверховно цивілізованих народів. Ця хвиля тим більше небезпечна, що новітній варвар, не маючи духової культури, посідає в великій мірі осяги цивілізації, себто, техніки. Розвиток техніки без відповідного культивування духових цінностей, — без культивування душі і серця — загрожує повернути світ до часів найбільшого варварства, що його розквіт ми бачили в Советському Союзі. Варварство це насамперед — брутальність, грубість і вульгарність, нерозуміння й невідчування естетичного. Ненависть до вишуканого й граційного, приривство до духового; варварство — це повна сваволя, відсутність точного закону і неможливість легальної самооборони супроти насильства; варварство — це непошановання думки іншого, це неможливість провадити спокійну дискусію над справами життєвої ваги; варварство — це незацікавленість знати правду, яку старанно приховується; варварство — це намагання накинути іншому за всяку ціну свій власний погляд і зруйнувати інтиму віру іншої людини в вищі сили, що кермують життям світу... варварство — це тиранія і деспотизм. Або — анархія, що не знає іншого закону, як свої власні прихми.

ВАРЕНИКИ — українська національна страва. На Зах. Україні вареники виступають не тільки як національна, але й як культурна страва: "Вареники мусять бути на Св. Вечір, на Пушення і як приймають весільних старостів" (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, 52). "Іа Наддніпрянщині вареників на Свят-Вечір ніколи не варили, але зате варили їх щонеділі та при кожній кращій нагоді, за винятком періоду від "Запустів до Воведення", коли вареників не варили. На Воведення господиня варила перші вареники на Варвари — другі (Копержинський в "Перв. Громадянстві" 1929, III, 85). Та подекуди нагомість не варили вареників "від Воведення до Варвари" (там же, ст. 39).

Відогравали вареники деяку роллю і в весільному обряді: клали в коровай навхрест чотири вареники з сиром і накривали їх тістом. Звідти й весільна пісня:

Хороші коровайниці хорошенько
дбають,
Коровай ліплять, сиром насипають,
Маслом заливають... (Чуб. IV, 584).

У с. Жданівці на Полтавщині клали в коровай аж 27 вареників (Чуб. IV, 584). У Готомислі на Київщині — чотири вареники з сиром і чотири яйця (там же ст. 595). У с. Лугинях, Овруч, п. на коровай клали зроблений з тіста місяць, який обсаджували п'ятьма шишками (там же 600), а в Кульчині, Більськ п. клали, крім місяця, ще й сонце. З того Дикарев, а за ним і о. К. Сосенко, робили висновок (неправдивий), що вареник — символ молодого місяця. (Мат. у. етн. НТШ, III, 5).

У Ніжинщині жінки приносили в дарунок на хрестини гречані вареники з сиром, з капустою, або з сушеними грушками і, даруючи, примовляли: "Як вареник повний, щоб така була й породля: що вишло з неї, щоб чаповнилося". (Мат. у. етн. НТШ, VIII, 56). Отже, тут вареники — символ повноти.

Вареники в маслі — символ щасливого замкнутого життя: "Плаває, як вареник у маслі". (Номис, ч. 1721).

ВАРЕНУХА — горілка, зготовлена з медом, овочами та корінням (кориця, імбір, і ін.):
А послі танців варенухи
По філіжанці піднесли...
(Котляр. "Енеїда").

ВАСИЛІСК — нешкідлива яйцрка з шоломуватим наростом на голові, довгими, тонкими ногами і гребенистими спинною та хвостом. Такий василіск у природі. Але в народній мітології василіска малювали з найдавніших часів, як страшного звіря з дзьобом хижого птаха, з вісьма жаб'ячими ногами, з гадючим хвостом, іноді з крилами, і — головно — зі смертельним для всього живого поглядом. На голові в нього — гребінь, мов корона, що й дало привід назвати цього фантастичного звіря василіском, себто з грецького — корольком, чи царком.

Римляни вірили, що василіск народжується тоді, як півень, доживши сто років, починає нести яйця. Інші ще й додавали, що ці півнячі яйця висиджували жаби та гадюки. Єгиптяни, натомість, говорили, що василіск народжується з яєць ібіса, який поїдає всі гади, які зустрічає, і тому відкладає яйця. повні отруї. Невважаючи на всю шану, якою користувалася в єгиптян ця птиця, єгиптяни, знаходячи її яйця, розбивали їх, щоб із них не міг вилупитися василіск.

Для єгиптян василіск був символом наклепу, бо василіск, хоч і не кусає безпосередньо, губить, як наклепник, своїм смертоносним подихом здалека. В Біблії василіск виступає, як символ руїни і жаху: "Ось бо пішло на вас гадюк та василіски, що проти них нема замовляння, і будуть кусати вас, говорить Господь" (Єремії, VIII 17). А Саванарола в своїх проповідях пояснював: "Василіс" такий отруйний, що там, де він знаходиться, сохне й зникає трава..." Римський учений Пліній запевняв, що єдиний спосіб убити василіска — показати йому дзеркало: він загине від власного смертоносного погляду.

У наших давніх виданнях василіск виступає, як символ диявола. Так, у Часослові 1616 р., в "Толкуваннях на Апокаліпсис" 1625 р. та в інших виданнях можна бачити василіска, що своїм хвостом обвіяв ціпок і розпустив крила. Тут же стрічка з написом: "Спасенія живот". Ідея символіки така: Христос навчає, що, хто хоче спасти своє життя, загубить його; тому-то й диявол, що хоче згубити життя людське і що фігурує тут в образі василіска, має за гасло заклик до хибного спасіння життя. (Новицький з Зап. НТШ, т. 144, ст. 147).

Тільки через невис্তачальне ознакнення з символікою василіска міг Ю. Липа, захопившись "діядемою на голові" та "поглядом, що вбиває всіх ідовитих плазунів" (не тільки — "ідовитих плазунів"!)) написати вірша "Василіск" і в ньому проголосити: "Собі за знак я вибрав василіска" (ЛНВ, 1923, X, 175).

ВАСИЛЬКИ — запашна рослина, що супроводить життя українця від народження аж до гробу. Як показує сама назва (васильки від "базілікон"), ця рослина прийшла до нас із Греції, де вона й тепер дуже популярна.

Серед легенд дуалістичного характеру, що колись були дуже поширені в Україні (див. БОГОМИЛИ), і що прийшли до нас напевно з півдня, записано й легенди про чарівну ролу васильків у зачатті Ісуса Христа:

Господь став міркувати: — "Як може дитина з мого духу народитися мені син на землі перед усім світом?" І от, на пораду Сатанаїла, що виступає тут не як нечиста сила, а як могутній співтворець-деміург, зірвав він віточку васильку, поклав собі за пазуху і перес-

лав з нею усю ніч, а на ранок післав архангелом Гавриїлом вітку васильку чистій Марії, якій той сказав: — "Приношу тобі ось дечки від Бога дар — вітку гарної квітки, понюхай її, побачиш, як гарно пахне!" Вона взяла васильок і понюхала. А два-три дні потому заваготіла (Драгоманов "Розвідки", III, ст. 132).

Зрозуміло, отже, що васильки, як квітка Богородиці, фігурує в нас в усіх обрядах, що супроводили родиво. При важких родах, полжниці давали пити відвар із васильків; при купелі дитини й породілі до води теж давали васильків; супроводять васильки дитину й пізніше, "щоб хто не зурочив". І навіть на хрестинах баба-повитуха роздавала присутнім "квітки", себто пучечки зілля і квітів, де й васильки мусіли фігурувати. (Мат. у етн. НТШ, VIII, ст. 20, 27, 35, 58).

Коли дитина вмирає, а й тут подушечку під голову набивали запашним зіллям, себто щебрецем, м'яtkою та васильками. (Етн. Зб. НТШ, XXXI-XXXII, ст. 412).

На Буковині не тільки дітям, а й дорослим покійникам набивали подушку васильком, який для того святини й тримали рік від року за образами (Зап. НТШ, т. 122, ст. 149-156).

Ів. Більковський вказував свого часу, що на Волині васильки клали в труну померлим жінкам (К. Ст., 1895, VII, 13). На Київщині клали васильки до труни взагалі всім покійникам, і цей звичай був відомий ще давнім галлам (Милорадович, К.Ст., 1908, II, 183).

Не бракувало васильків і на весіллі: васильками завітчували косу молодої, коли вона мала йти до церкви (Хв. Вовк, "Студії", 235, 237). Васильками ж завітчували й весільне деревце-гильце, чи вільде: "Нехай Марусі вільде в'ють з хрещатого ба, вінку, з запашного васильку, з червоної калини..."

Звідси відомий вірш Т. Шевченка, знавця української народньої символіки:

— "Без васильків і без руті

Спочивайте, діти..."

Себто, не дїждавшись весілля...

Треба відзначити також васильки в порохорній голосинні, як символ любови до матері:

... Встаньте, мамко, встаньте,

Та походить по своєму подвір'ячку,

Та наробіть нам слідочків, —

Ми будемо ті слідочки збирати,

Будемо васильчиками їх обтикати,

Та по тих слідочках будемо вас, мамко,

півнавати..."

(М. Грушевський, Іст. ук. літ., I, 124).

Пасічники вживали васильків проти гнильця, та, щоб подобатися бджолам:

"Коли помітиш, що бджоли не вподобали вульїка, і спостережеш, що хочуть тікати, — дістань кленового або липового листу, що був

у церкві на Св Духа (Зелені Св'ята), також васильків і всякого зілля в церкві, — тим зіллям натирай вулик і своє тіло, щоб не кусали..." (Чубинський, I, 70).

Тут цікаво згадати про "васильки в церкві" та про "св. Духа": сполучення одного з другим має одну спільну основу — бажання використати й побільшити магічні властивості васильків, що залежать від їх пахощів, від їх "духу". Ці властивості мають ще більше зрости, якщо васильки будуть освячені в церкві та ще й на св. Духа. Кожні приємні пахощі в світовій символіці — своєрідна молитва, чи жертва, й тому речі, що приємно пахнуть, як ладан, а в нашому випадку — васильки, належать культові. Тому в нас васильки не тільки носять до церкви, але й прикрашають ними божники в хаті та роблять із них кропило для свяченої води. (К. Ст., 1903, II, 183). На Святиниці, коли вносили домовину до церкви, ставили на ній миску з водою та горнячко зі свяченою водою і васильком, як кропилом (Етн. Зб., XXXII, 333).

Васильки відіграють велику роль і в народній медицині та магії: на Гуцульщині, на Новий Рік "уносить дівка води й кдає в неї васильку, зіскребе трохи срібла і в тім умивається — щоб така приємна була, як та вода і те зілля". (Мат. укр. етн., НТШ, XV, 27).

Ів. Бінковський писав, що на Волині — "васильки ще дають пити при внутрішній гарячці, від запою й перепною. Із них роблять купіль для дітей від багатьох хвороб, і, між іншим, — від жовтяниці. Свяченими на Спаса васильками підкурюють від бешки, падухої і інш." (К. Ст., 1895 р., VI, 13). Яшуржинський теж посвідчував, що васильків уживали у нас проти болю голови (К. Ст., 1889, VIII, 527), а Милорадович, що ними мили "хвору голову" (К. Ст., 1903, III, 183).

У галицькому Орельці записано вірування, що "коли намочити три зернятка васильку і покласти на сонце, то виведуться ящірки" (Етн. Зб., V, 251). В основі цього вірування лежить збіг назов "васильки" і "василіск" (див. ВАСИЛІСК). Збіг імен бачимо і в оповіданні, що васильки виросли з хлопця Василька, якого залоскотали русалки.

ВЕДЕННЯ В ХРАМ ПРЕСВЯТОЇ ДІВИ МАРІЇ — велике християнське свято, що припадає на 4 грудня н. ст. — 21. XI, ст. стилю. У календарному циклі українського народу це свято замикає осінній сезон і починає зимовий. Початок нового господарського року в введєнських повір'ях виступає ясно: до Введення можна копати землю, в'д Введення до Благовіщення не можна; жінки запасуються глиною до Введення. Від Введення до дев'ятого четверга не годиться бити білизну на воді праниками, бо то, мовляв, шкодить ниві, може навести бурю. З цих самих мотивів тре-

ба й коноплі потерти до Введення. Як на Новий Рік (а також і на Різдво і на Великдень), хто перший прийде на Введення до хати, той буде першим "полазником", себто тим, що принесе добро чи зяє лихо. Тому сусіди стримуються заходити на Введення зрана до чужої хати, щоб потім не було неїкання, що то вони принесли нещастя: "Коли ввійде (першим) молодий, гарний, здоровий чоловік, а до того з грошима, то це добра ворожба: весь рік у хаті будуть усі здорові і будуть гроші вестися. Коли ж увійде старий, хворий, особливо стара баба, або коли тиесь прийде чогось зичити, — то це злий знак". (Ів. Франко "Нар. Календар" в Етн. Зб., НТШ, V, 205).

Звечора подекуди святили воду ще до християнським звичаєм: брали воду в таких місці, де сходяться три води, проливали ту воду через полум'я, і потім уживали тієї води проти хвороб, від зурочення та на любовні чари. По півночі жінки сідали голі на порозі і пряли самосівні коноплі, щоб "прядиво пішло на руку". Обспали того дня корови сім'ям і мастили маслом вим'я, щоб давали багато молока, і обкурювали їх, щоб ніхто не міг того молока відібрати.

Як із іншими великими річними святами, і це свято в'язалося з культом померлих: "На цей день Бог одпускає праведні душі подивитися на своє тіло, тому воно називається Видінням (народня етимологія, що зробила з Введення — "видіння"), що душа дивиться на своє тіло". (М. Грушевський, "Іст. укр. літер.", I, 145).

Ворожили з різних прикмет, який буде новий господарський рік: Скільки на "Воведення" води, стільки на Юрія трави; Як на Воведення вода, то в літі молоко і т. д.

ВІЧЛИВІСТЬ — прикмета добре вихованої людини, вміння ласкаво й привітно обійтись з людиною. Існує ввічливість чисто зовнішня, формальна, прищеплена довгим вихованням, але не сприйнята серцем холодної егоїстичної людини, — та й така ввічливість — великий осяг в суспільному житті, бо вимагає самоопановання й уважності до інших: людина, що не вміє панувати над своїми нервами, ніколи не буде навіть і формально ввічливою. Саме тому французький соціолог П. Леконт дрю Ноуї вважав, що мірилом культурності якоїсь країни треба вважати ввічливість її громадян, і додавав: "Що якесь суспільство більш культурне, так воно більш ввічливе, те ж суспільство, в якому форми ввічливості втрачаються, виявляє безсумнівний симптом культурного занепаду..."

Справжня — не тільки формальна — ввічливість — це ласкавість серця, це уважність до ближнього, що походить із доброзичливості із глибокого почуття людської солідарності, що засвідчує про певний духовий роз-

виток людини, бо, як зазначає німецький філософ Кайзерлінг, "людина не може бути досконалою внутрішньо, якщо зовнішньо поводитись недосконало..."

Людина груба, брутальна, неввічлива самою своєю поведінкою засвідчує свою духову мізерію. Натомість св. Франціск Асізький говорив:

— "Знай, мій предорогий брате, що ввічливість — прикмета Бога, який з ввічливості дає своє сонце і дощ однаково праведникам і неправедникам..."

Другий італієць, психолог Мантегацца, уважав, що ввічливість — випромінювання доброго серця: "Квіти можуть бути гарні, навіть коли вони не пахнуть, але квітка гарна й запахна — подвійно гарна. Людина суво-ра може бути добра, але людина добра й ласкава — подвійно добра..."

Український нарід був з давніх часів ввічливим, — в тому виявлялася його давня культура, і чужинці, що відвідували Україну, це свого часу відмічали. Так, Едвард Даніель Клерк, англієць, професор мінералогії кембріджського університету писав у своїй книжці "Подорож до Росії..." (Лондон, 1812 р.):

"Ми зустрічали вальки українців, що різняться під кожним оглядом від інших мешканців Росії. Це дуже шляхетна раса. Вони виглядають кріпкіші та кращі від москалів і перевищують їх у всьому, де лише може одна класа людей перевищити другу. Вони чистіші, заподавдивіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважніші, гостинніші, пубожніші та менше забобонні..."

Цікаво, що й теперішні чужинецькі відвідувачі України і зокрема Києва односторонньо відмічають більшу чемність українців, неважачи на ту довгу школу грубості, брутальності й варварства, що вони пройшли під московським червоним режимиом.

ВДАЧА — психічні риси людини, її здатності й нахили, з якими вона народжується на світ Божий: "Таку вже йому владу Бог дав!" Нема людини, яка б не мала якоїсь владі — веселої, чи сумної, лагідної, чи сварливої, завзятої чи плохोї, залежаю від того, котра з тих природних прикмет у людині переважає.

Але, щоб бути дійсно людиною, гідною цього слова, не вистачає мати владу, треба мати ще й характер, який треба в собі виплекати впертою працею над тими прикметами, що їх нам Бог дав. Багато людей над тим не думає, і проходять вони свій життєвий шлях **безхарактерними** людьми, себто людьми без виробленої особистості, без твердих моральних принципів, віддані на призволяще своїм природженим, неопанованим інстинктам. Вираз "Таку вже йому Бог владу дав!" нікого виправдати не може, бо, як засвідчує притча про

таланти, Бог не на те дає, щоб той Божий дар залишався без ужитку, а на те, щоб його розвивати та вдосконалювати.

ВДЯЧНІСТЬ — вміння належно оцінити всяку виявлену до нас уважність, всяке зроблене нам добре діло. Вона має велику суспільну вартість, бо підтримує в людях бажання робити добро іншим; бажання ж робити добро іншим — це любов. Любов зроджує любов... І навпаки, невдячність часто зроджує нехтіть бути добрим. Невважаючи на наказ Христа робити добро так, щоб ліва рука не знала, що робить права, всі ми відчуваємо потребу визнання, коли зробимо щось добре, і брак того визнання зменшує почуття людської солідарності та доброзичливості. Виявлена ж тепла, сердечна вдячність служить коштовком до дальших добрих діл. А проте, **домагатися** від когось вдячності, якої він не виявляє, непотрібно і шкідливо: вдячність має походити сама з доброго серця, бо вдячність — це любов до того, хто зробив нам добро, а любови ніхто нікому силою не може пакнути. Невдячна людина — це людина переважно суха, нечутлива, що, хоча й визнає зроблене їй добро, але надто легко й швидко забуває те почуття полєтши, чи навіть і радості, що зродилося в ньому, коли те добро було йому зроблене. Було б марно чекати вдячності від морально-невиробленої, морально-нерозвиненої людини, що базує все своє життя на розрахунках матеріальної користі: для таких людей інші люди — тільки засоби для осягнення той чи іншої цілі, і віддачувати добром на добро вони можуть тільки тоді, коли цей їхній вияв вдячності не загрожує їм ніякою втратою, а навпаки може принести їм ще й якусь користь. У деякій категорії цих морально недорозвинених людей моральна чи навіть матеріальна допомога зроджує не вдячність, а, навпаки, недовіря, підозріння... або непомірковано високу оцінку власної особи; вони не здатні повірити, що інші можуть мати шляхетні почування, яких вони самі не мають. В кожній виявленій до них прихильності вони вбачають якийсь прихований розрахунок, бажання їх піддурити, чи яюсь принизити. Такі люди, якщо й віддачуються, то тільки з розрахунком одержати якусь нову вигоду. Людина ж морально розвинена робить добро задля самого добра, без жадного розрахунку, і коли одержує сама яюсь добро, любить в своєму добримішчєві ту його прихильність, ту його християнську любов, що спонукала його допомогти їй. У вдячності такої людини нема жадного розрахунку, жадної надії одержати якусь дальшу допомогу, але тільки бажання відповісти любов'ю на любов, — навіть не бажання розквітуватися, не бути більше комусь чимсь винним, а власне відповісти любов'ю на любов. Така вдячність, як кожна форма любови, зроджує радість і задоволення, вона —

світло душі Людина, що духово доросла до такої вдячності, радіє з того, що може бути вдячна.

ВЕБЕР ФРІДРІХ ХРИСТІАН, спеціальний висланий Брунсвік-Ганноверу до Росії в 1714-720 рр. Подорожував і в Україні і випустив у 1720 р. у Франкфурті свої спогади, в яких опи, суючи часи гетьмана П. Дорошенка, зазначає, що тоді козаки українські мали тільки одну повинність доставляти цареві 60,000 кінноти, що мало тоді велике значення, бо козаки тишилися славою найкращого війська. Згодом москалі забажали прибрати це військо до своїх рук, але зі страху, щоб козаки не перейшли до поляків або татар, взялися до цього не зразу, а спробували їх підкорити "лагідними засобами." Наслідком тих "лагідних засобів" стало те, що "Україна перетворилася в руїну, а від колишньої України не залишилося й тіні".

Про часи Мазепи він писав:

"Козаки підлягають гетьманові, що живе в Батурині. Це місто мало колись величавий замок і прегарну церкву та старі й кошовні оборонні мурі. Але коли Мазепа покинув царя, князь Меншиков зайняв Батурин збройною силою та зрівняв мало не все місто з землею".

Про полк. Петра Апостола, сина гетьмана Апостола, Вебер писав, відзначаючи високий рівень тодішньої української культури:

"Хоч він ніколи не був закордоном, проте говорить дуже добре латинською, французькою, італійською, німецькою, московською та польською мовами і розуміється дуже добре на фортечній інженерії".

ВЕДЕЛЬ АРТИМ (1767—1805) талановитий український композитор, учень Києво-Могилянської Академії, що ще за студентських часів став відомий, як скрипаль-виртуоз, геніальний диригент та артист-співак (тенор) — виконавець дуже важких сольових партій у власних творах. По скінченні Академії був запрошений у Москву організувати хор для губернатора Єропкина, але, пробувши там короткий час, — повернувся в Україну, який віддав увесь музичний талант і за його поклав життя, як політичний в'язень.

Будучи глибоко релігійною людиною, в 1792 р. став ченцем Києво-Печерської Лаври, і почав пильно виконувати обов'язки установщика та клирошанина. Та одної ночі зник і "пішов у маяди". Мандрував по Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині. До поліції почали напльвати відомості, що він був автором якихось заяв, що "відносилися до тогочасних політичних подій", як дуже обережно висловлювався його біограф В. Аскаченський в книзі "Кієв с древнейшим его училищем — Академією" (1856 р.). Тодішній київський ген-губернатор надав наказ негайно Веделя арештувати. І коли Ведель повернувся знову до Лав-

ри, його під поліційною охороною передано світській владі. Його оголошено божевільним і заборонено до так зв. "Смірительного дому", де він і помер на 39 році життя.

О. А. Кошиць, сам композитор і геніальний диригент, незвичайно високо оцінював творчість Веделя і писав про нього:

"Веделя треба вважати першим і одним із найбільших речників національної субстанції (в українській церковній музиці... Цінним є те, що він не "опрацював" готового національно-музичного матеріалу, а "національно творить", при чому його національна стихія не перетоплюється, як то часто буває, до иелізнання, не уярмлюється, а застається яскро - прозорою, так би мовити, музично активною, так що перед нами музика церковна, але істотно-суть українська, хоч формою європейська. Це ще й тому особливо цікаво, що в часи Веделя не було й думки про національні течії в церковній музиці... Патос музики був чужий московській душі й московському православ'ю, а тому твори його залучені до заборонених царським указом (з 12 травня 1797 р.), як "невідповідуючі православному духові." Але в Україні, особливо в київській Духовній Академії, вони виконувалися на Богослуженні до останніх часів..."

Як ми вже згадували, Ведель був глибоко релігійною людиною. Згаданий вже В. Аскаченський писав у своїй книзі:

"Ведель завжди молився: під час роботи, чи куди йшов, завжди шепотів для себе псалтир, який знав напам'ять, і часто слюзи його заливали, коли він на розспів деклямував надхнені пісні царя-псалмопівця.. У дії Велико-го Посту Ведель деколи виходив співавши один "Да ісправится молитва моя", импровізуючи музику надзвичайно. Оповідують, що в такі хвилини його обличчя немов би освітлювалося, і слюзи текли з його очей."

Ведель залишав по собі 10 концертів на чотири голоси, 2 концерти на два хори, Всенічну, дві Літургії, Ірмоси Великодні, Покаянія, На ріках Вавилонських і багато дрібніших речей. Більшість творів залишилася невидана..

ВЕДМІДЬ — звірина, що її любить українська народна символіка.

По-перше він фігурує, як символ сили: "Міцний, як ведмідь" (Франко, Приповідки, 11, 386). "Сила, як у бурмила" (III, 92). "Ведмежа сила" — кажуть про дуже сильну людину. "Здоров, як ведмідь, а дурний, як пень" (II, 175).

Символ незграбності: "Звивається, як ведмідь у танці" — кажуть про незграбу (Франко, II, 386).

Символ незадоволення: "Бурчить, як ведмідь", — кажуть про незадоволену, бурчливу людину (Франко, II, 386).

Символ відлюдності, неохоти до товариського життя: "Живе як ведміль у гаврі" — кажуть про відлюдка (Франко, II, 387).

Символ ласунства, ненажерливості: "Вуха й хвіст у ведмеля куці, бо вуха йому відірвали, як тягли його до мету, а хвіст відірвали, як тягли від меду..." (Ястребов в "Літописі", III, 68). В проповідях Лазаря Барановича, в другому Слові на Боговляння, гріх ненажерливості символізується в ведмелі.

В українській геральдиці ведміль символізує Карпатську Україну, яка має в своєму гербі ведмеля.

У північній та середній Московщині, де багато лісів, до останніх часів зберігалися пережитки давнього культу ведмеля, поширеного також і в Азії, — у нас в Україні ніяких слідів такого культу не знайдемо. Волдження ведмеля козачниками, що подекуди зустрічалось, не мало культового характеру, а було скоріше залишком давнього скоморошества, що мало на меті забавити та розвеселити ведмежою незграбністю.

ВЕЛЕС-ВОЛОС — давній бог наших предків. У літописному реєстрі київських ідолів його не згадало, але він фігурує в оповіданні про присягу 907 р. і в умові Святослана з Циміхієм 971 р. разом із Перуном: "Да іміім клявту от бога, в його же віруємо, в Перуна і в Волоса, скотья бога..." Отже, за цією згадкою, Велес, чи Волос, мав би бути богом худоби, себто багатства, бо в старовині худоба й багатство були тотожні. На думку проф. М. Грушевського згадал, що Велес був богом худоби, підтверджувався б і фактом, що його християнський заступник, св. Влас, був також опікуном худоби.

Думають також, що Велес був і сонячним богом, близьким до Дажбога, — на це існують аналогії з Аполоном і Марсом, що мали теж подвійну роллю — бути богами сонця і опікунами худоби. У "Слові о Полку Ігоревім" поета і співака Бояна (див. БОЯН) називають "Велесовим вичком", що вказувало б на якість відношення Велеса до співи й поезії. Але тут аналогія з Аполоном така близька, що збуджує в М. Грушевського підозріння про просте перейняття автором "Слова" грецького погляду (М. Грушевський, "Історія України-Руси", I, 320—321).

Звернувши на себе увагу також звичай завивати при обжинках пук колосся "на бороду Велесові" (Сахаров, "Сказання", II, 25—26). Це дало привід говорити про Велеса й як про бога хліборобства та рослинності. Так, Барсов, тлумачучи "Слово о Полку Ігоревім", писав: "У нагодній свідомості Велес був богом сільського господарства, і борола його, як символ особистої могутності, зв'язується з землею, де таїться "тяга земля", джерело рос-

линності, життя й всіляких сил..." ("Чтенія", 1884, II, 359).

ВЕЛЕТІ, ВЕЛЕТНІ — дуже високі великі люди. Вірування в колишнє існування велетнів таке поширене, що його можна назвати загальнолюдським. Оповідання про них походять із ідеї виродження, що його ніби зазнав людський рід, який визначався, мовляв, колись незрівняно більшою силою і більшим зростом:

"Колісь були такі великі люди, — оповідали Ст. Руданському на схільному Поділлі, — що по лісі ходили, як по траві. А то вже, як наші поставали, олин велетень набирав нашого плугатися з волами, з плугом і погоничем, забрав всіх на долоню та й приносить до свого тата: "А полинсь, каже, тату, які я мишенята наліба!" А тато глянув та й каже: "Не мишенята, сину, а то такі люди, що після нас будуть..." (М. Грушевський, "Історія укр. літ., IV, 457).

На Гуцульському Пільгірі також оповідали: "Спочатку світу та були такі великі люди, що підпирали головами хмари і переступали гори і долини. Як переступав луба і коловся в ногу, брав найглубшого дуба одною рукою, вбивав із землі і казав, що "в боляка уколосся". Олин другому з руки в руку через Дністер і Лунай сокичу подавали..." (Етногр. Збірник, НТШ, XIII, 4).

Велетні представляються наповній уяві чито, як у грецькій мітології, як Титани, давніші божеські істоти, що мусіли поступитися пегел молодшими богами. — у наших предків такі уявлення спостерігаються в низці так зв. застатних богатирів — Святогора, Самсона, Коливана, тощо; чито, як в германській мітології, як представники згубних сил природи — моря, льоду, морозу, вогню; чито, як Гіганти, людополюбні, але потворні жадливі істоти, що постають проти богів і від них гинуть. Слід цього останнього уявлення залишився і в нас в легенді про ВЕЛИКДОНІВ (див. Б А Б А КАМ'ЯНА). І, напевні, ближче біблійної традиції. (І Мойсея, VI, 4) велетні уявляються, як "Аламові Люди", себто Аламові потомство, що жило беззаконно і витинцувало в потопі: "Вони насипали вали і могили, та Бог постановив їх знищити за те, що жили беззаконно, в вічних усобицях і кровопролитті..." (Новосельський, II, ст. 11).

Загигіль велетнів може бути різна, але вона — конечна. Українські приповідки зберегли нам що віру в неминучу загигіль велетнів: "Велетневі не довго жити" (Номис, 5826). Сюли ж відноситься й друга приповідка про велетнів, що збереглася в Літописах: "Погибона, аки обри", — себто загинули, як обри. А обри, як доводив М. Костомаров, це власне велетні, хоча в історії це ім'я прикладається

до народу аварів. (М. Костомаров "Сочиненія", V, 303).

ВЕЛЗЕВУЛ — ідол фінікійського народу Акаренійців. Жиди цим іменем називали найвищого диявола.

ВЕЛИКА БОГОРОДИЦЯ — Свято Успенія на Карпатській Україні: "На Велику Богородицю починається бабине літо". "Яка година на Велику Богородицю, така буде й всю осінь". "Лиш ті отрки будуть добрі, що їх на Велику Богородицю закладають на зиму". (Етн. Збір., НТШ, II, 9).

ВЕЛИКА ЛЮДИНА — людина, що своїм життям і діяльністю створила людству нові духові цінності і посприяла моральному піднесенню суспільства.

Дуже часто велику людину ототожнюють із генієм. себто з людиною, що визначилася своїми незвичайними здібностями в одній якійсь галузі людської діяльності. Але чи, наприклад, якогось генія шахматної гри, можна вважати великою людиною?

Проти ототожнення генія з великою людиною підніс був рішуче голос Ніцше в своєму відомому творі "Так говорив Заратустра";

"Коли я вийшов із своєї самотності і пройшов уперше цим мостом, я не повірив власним очам, але придивився і тільки сказав: "Але ж це вухо! Вухо таке велике, як вся людина!" Я придивився краще, і, сказавши правду, під вухом рухалося ще щось, таке маленьке й бідне, і кволе, що аж жаль було дивитися. І справді — величезне вухо знаходилося на тоненькій маленькій стеблині, — але та стеблина була людяною! І хто почав би дивитися через збільшувальне скло, міг би помітити й гарненьке обличчя — маленьку безсилу душу, що звисала зі стеблини. Але нарід все казав мені, що те велике вухо не було тільки людяною, а ще й великою людиною, генієм. Але я ніколи не вірив народіві, коли він говорив про великих людей, і залишився при своїйому переконанні, що це була тільки каліка навиворіт, що мала заналто мало зі всього і занадто багато однієї речі..."

Також данський богослов і філософ Мартенсен писав:

"Велика людина — не просто геній, бо, хоча геніяльність з нею нероздільна, однаке не кожний геній — велика людина. Шекспір — великий поет, Рафаель і Моцарт — великі митці, але називати їх — лише на цій підставі — великими людьми означало б уживати невірні терміни. До поняття великої людини з konieczністю стосується те, що вплив генія нерозривно зв'язується з впливом **великої особистості**, і що він спрямований не до одної якоїсь галузі людського сприймання, впливає не лише на окремі кола суспільства, а на су-

спільство в цілому. своєю творчою діяльністю викликає організацію суспільства зі всією множиністю сфер, сил і завдань"... "Великі люди це ті, що створили нові держави, або відновили занепали; це ті, що спричинилися до розвитку нового суспільного життя серед руїн, а також і ті, що були засновниками релігій, або релігійними реформаторами..." ("Модерне богослов'є", ст 258).

Зрештою і наш М. Костомаров був подібної думки:

"Треба ясно розрізняти велике від визначного ("крупного"). Побіди, кровопролиття, приниження сусідніх держав для піднесення своєї — явища визначні, голосні, але самі по собі ще не великі. Співчутливу назву великого треба називати тільки тому, що **сприяє добробуту людського роду, його розумовому розвитку та моральній гідності**. Тільки та людина велика, яка керувалася такою метою і досягала її влатним і світомним вибором належних засобів. Відносна високість історичної величі може бути визначена сумою добра, принесеного людству, як і вмінням знаходити засоби, найбільш придатні для досягнення мети і переборення перешкод..." ("Сочиненія", V, ст. 396—397).

З того висновок: Шевченко і Богд. Хмельницький — великі люди, Сталін — тільки великий злочинець.

ВЕЛИКДЕНЬ — найбільше християнське свято, свято Воскресіння Христового. символ загального — відродження та оновлення. Віра в Воскресіння Христове — підстава всієї християнської віри, бо ж недурно апост. Павло писав: "Коли ж Христос не воскрес, то марна проповідь наша, марна і віра наша" (I Кор. XV, 14).

Ясно, що таке величне символічне свято сильно вплинуло не тільки на давню, ще поганську обрядовість нашого народу, але й спричинилося до витворення нової. І тепер дослідникам досить трудно розібратися, котрі ж саме великодні обряди коли й як виникли.

Тому, що Христос часто символізується, як Сонце Правди, а сонце весною ніби теж відроджується, загальною приймають, що з великоднюю обрядовістю змішалися давні обряди, зв'язані з дохристиянським святкуванням весняного сонця. Нема сумніву, що великодні обрядовісті тісно в'яжуться з давньою весняною обрядовістю. Але ця дохристиянська обрядовість під натиском духовенства та християнського календаря мусіла сильно потерпіти, а частинно й перемандувати. Адже весняна обрядовість частинно припала й на Великий Піст, що був у повному контрасті з "весняною радістю". Тим-то дещо з тих весняних обрядів із періоду Великого Посту перейшло на Великодній тиждень, а чимало й зовсім зникло.

Останніми часами новіші дослідники, як В. Петров, справедливо вказали, що культ природи взагалі, а весняного сонця зокрема — явище досить пізнього часу: під ним треба вбачати давніший культ — культ роду, як нерозчленованої спільноти мертвих, живих і народжених. Первісна людина сприймала світ через призму роду, а не категорій природи. І поминки покійників, якими звичайно закінчуються Великодні свята — то властиво залишки того культу роду.

Таким чином, у великодніх звичаях, відомих нам головню із записів очевидців XIX—XX ст., знаходяться сліди трьох різних, нашарованих один на одній, культів: — культу роду, культу весняного сонця і культу Христа, що приніс людству ідею Воскресіння — ідею духового й фізичного Відродження.

Вірування, спільне всім слов'янам, що на Великдень "сонце грає", чи "гудє", хоч його тепер і приймають за атрибут християнського свята, бо, мовляв, "нього дня все веселиться на небі й на землі", було, мабуть, одною з основніших ідей весняного свята сонця, з якої випливали й далші, в роді того, що "під великодню неїлію не вільно спати", бо "той, хто спить, своє щастя проспить". (К. Ст. 1895(ст. 70).

Церковне свячення паски та всякої іншої поживи, що відбувається на великодній Службі Божій, стало останніми часами в осередку всіх інших обрядових актів. По свяченні всі йшли додому. Господар ішов за свяченим наперед поміж худобу, христосувався з нею, сповідав: "Христос Воскрес!", а хтось із присутніх відповідав за худобу: "Воістину Воскрес!" Тоді господар торкався тричі свяченим ожною худобини і вимовляв: "Аби ся так не брало віви! (чи когови, чи чога), як ніщо не візьметься свяченої паски". В іншій околиці Галичини було записано іншу формулу: "Який лар красний, такі аби Бог дав телниї (ягнці, чи що) красні..". Потім обходив із свяченим сад, пасіку, город, відповідно примовляючи, і, нарешті, всі входили до хати, де господар благословляв дітей що ставали перел ним навколійки: — "Аби вам розум так скоро розв'язувався, як ці бесаги (торба) скоро розв'язуються". У кого була дівчина на відданні, клали їй паску на голову: "Аби-сь у людей була така велічна як ця паска пшенична!" Малу дитину клали в спорожнену від свяченого торбу: — Аби-сь так скоро росло, як паска скоро росте". (Мат. у. етн. НТШ. XV, 39)

Після благословення господарства та хати розпочиналися розговини. Розговлялися наперед свяченим яйцем. Окрім паски та яєць (крашанок та писанок), ніколи не бракувало серед свяченого смаженого попосяти, шинки, часнику, потину, хрину і соли. (Про їх ритуальне значення окремо).

Після розговін молодь ішла звичайно під церкву, де розпочиналися великодні гри — Веснянки, чи Гагілки (про них окремо) в супроводі відповідних пісень. У житті молоді великодні забави були початком Вулиці, що розпочиналася великоднім тижнем і тривала аж до осені.

На Великдень всі мали бути веселі, бо хто того дня сумував, сумуватиме весь рік. Хто ж на Великдень умре, того шасина душа піде просто до неба, бо того дня "небо отворено". (Наук. Зб. 1927 р т. XXVI. ст. 138).

Після розговін починали дзвонити на дзвіниці, — а хто перший задзвонив, той найперший обробить жнива і буде в нього найкраще збіжжя. Дзвонили в дзвони весь день, а потім ще й другого та третього дня.

Великолійй Понеділок звався Обливаним: хлопці обливали дівчат волою, а яка хотіла від того відкупитися, мусіла давати хлопцям крашанки. У віторок дівчата "уливали" хлопців, але за те нічого не одержували.

У віторок ввечері відбувалася перемонія з Кострубом що мала символізувати похорон зими (про це окремо).

З інших великодніх звичаїв треба ще згадати розкладання вогниці на всю Великодню ніч навкруги церкви: "Ім огнем очищується повітря аж до неба, щоб землю звільнили від всякої нечистоти і щоб урожай був добрий. Цей огонь — святий, нікуди не годиться його брати, чого навіть попід із нього брати, сам мусить погаснути". (Перв. Гром. 1927, I - III, ст. 176).

Великодні свята закінчувалися поминанням мертвих — молитвою і головню тризною "на гогбах". У могильні гогбчи закопували яйця та шчагалуцу від з'їдених яєць, кісті з свяченого м'яса, свячену сіль, тощо; виливали й чапк гогідки: "Іжте, пийте й нас, грішних, поминайте.."

Часом почали крашанками об могильний хгест, набивали їх, а потім віддавали старцям.

Про інше, пов'язане з великодніми звичаями дивись під Ролочиння, Рахманський Великдень, Свячене, Пороса, Крашанки, Писанки, Яйне Хрін, Сіль, Веснянки, Гагілки, Воратар, Коструб, Поминки.

Святкування Великодня воеглював перший Вселенський Собор в Нікеї 325 р. До нього в різних помістних Церквах святкували Великдень в різному часі. Були такі, що святкували Великдень разом із житами. Нікейський собор постановив, на підставі VII правила Апостольських Правил, що не вільно християнам святкувати Великдень, коли жиди святкують Пасху. Постановлено, що не свято має бути в неїлію після першої повні, що настає після весняного рівнодення. Коли ж стається так, що на ту неїлію припадає й жиїв-

ська Пасха, то святкування Великодня переноситься на наступку неділю. Щоб уникнути помилки в установленні неділі, коли саме має бути святкований Великдень, постановлено також що єпископ Олександрії має повідомляти щороку наперед, коли саме випадає Великдень. Пізніше, при кінці IV ст., щорічні послання Олександрійських єпископів про те, коли святкувати Великдень, були заступлені ПАСХАЛІЄЮ, що обіймала більшу кількість років. Першу таку пасхалію оголосив патріарх Тимофій Олександрійський в 388 р. Один із його наступників, св. Кирило Олександрівський видав пасхалію вже на 95 років наперед (з 436 по 531 р.).

Коли папа Григорій XIII запровадив у 1582 р. новий календар, відомий у нас під назвою "григоріанського", або "нового стилю", в римо-католицькій Церкві запроваджено й нову пасхалію. Внаслідок цього трапляється, що в католицькій Церкві Великдень припадає разом із жидівською Пасхою, а іноді навіть і скопше від неї, хоч не й суперечить постанові Нікейського Вселенського Собору та осуджено канонами. Разом із католиками святкують Великдень за новою пасхалією і протестанти. Православні ж усіх Церков святкують Великдень згідно з постановами Нікейського Собору. — тому й дуже рідко буває, що всі християни святкують Великдень разом, як це трапилось в 1957 р.

ВЕЛИКИЙ ЛУГ — низина на лівому березі Дніпра між Дніпром і Конкою, заросла листяним лісом, тростиною й роговою, простором понад 400 кв. км. На території Великого Лугу, або в його безпосередньому сусідстві, мстилася Запорізька Січ. Тут козаків випасали худобу і знаходили в тутешніх плавнях та зарослях добрий захисток. Тому Великий Луг був символом безпеки й волі. В піснях його називали — Батьком:

"Ой Січ — мати, а Великий Луг — батько, що в Лузі заробити, то в Січі пропити".

ВЕЛИКОДУШНІСТЬ — прикмета високо-розвинених морально людей, златний піднес-тис над мізерією дрібного себелюбства і, згідно з заповітом Христа, прощити ворогові найгірші образи. Французький філософ Гельсвеней (1715 — 1771) написав книжку "Про Духа". Один єзуїт злобно й несправедливо розкритикував ту книжку. Гельсвеней довідався, що цей його злобний критик страшенно бідує в маленькому селі. Великодушний філософ попросив свого приятеля передати йому значну суму грошей, але ні в якому разі не виявити, від кого та допомога:

— Ви розумієте, — сказав він, — він мене образив, і тепер відчув би себе надто бо-гано, довідавшись, що ці гроші від мене.

Руфін, начальник поліції, запитав римського імператора Теодосія II Великого, що робля-

ти з тими людьми, які його обмовляють. Теодосій відповів:

— Нічого! Якщо вони це роблять із легко-духости, ледве заслуговують на зневагу; якщо роблять це з дурного розуму, треба їх по-жалити; якщо роблять це зі злости, треба їм прощити.

Тема великодушности дуже рідка в нашій літературі, особливо останніх часів, перепов-неної темами жорстокости і пімсти. Але вели-кий Шевченко в своїх "Неофітах" дав нам чу-доду картину пророкування Неронові страшно-го суду:

...Прилинуть

І прилетять до всього світу

Святі мученики — діти

Святої волі; круг ора,

Круг смертного твого предстануть

В кайнахах і... тебе просять.

Також Ів. Франко в своїй поемі "Панський жарт" дав прегарні зразки великодушности українських селян, бувших кріпаків, в відно-шенні до свого недавнього жорстокого пана-Бачучи його скованям, ніхто не думає над ним тепер мститися, чи будьяк його зневажать. З уст селян не висивається "ні жаден крик воро-жий, ні згірлий сміх, ані прокляти".

...Що вже кпни,

Клясти і зв'язаного бити,

Коли й без нас побитий він?.."

Великодушну людину можна пізнати і з то-го що вона ніби інстинктивно все вибирає для себе трудніші гірші позиції, залишаючи кра-ші іншим, сама ж відсуваючись у тень. Пізнати великодушну людину і з того, що вона сопо-миється виявляти комусь недоліки, воліючи бу-ти обдуреною. Ніякий гіркий досвід з одними людьми не навчить її ставитися підозріливо до інших: вони воліють самі терпіти, аніж когось дурно образити своїм підозрінням.

Великодушність — це форма вищої доб-рости, до якої любі люди підносяться тільки тоді, коли мають дійсно велику душу, а жор-стокі нелюди ніколи не підносяться. Тим-то ав-тор "Історії Русов" кінця XVIII ст., описавши страшні знущання над українським народом, що їх повинили москалі за наказом царя Петра I, кочи в самому Лебедині потерпіло від торту-р 930 душ, писав: "

"І якщо в народі прославляється великодуш-ністю той, хто зневажає страхіття і небезпеку, то вже немає тих титулів для тих, хто був зна-рядям і учасником лебединських тиранств та звірячих лютостей, що жахають саму уяву людську" (ст. 286 - 287). Таких Лебединів бу-ло в Україні нечисленна кількість (див. БА-ТУРИН), — великодушність не в характері московського народу.

ВЕЛИЧАННЯ — провідна ідея кожної колядки, що полягає в бажанні наклакати на дім, на родину, на хазяйство господаря багат-

ство, шану і славу на основі віри в чудолійну силу слова, що має принести те, що в ньому представлено. Проф. Потєбня в своїм "Обзорі поетичних мотивів колядок і щедрівок" претгарно схарактеризував цю ідею:

"Хоч деякі поетичні мотиви колядок і щедрівок, узяті з християнських легенд не мають спочатку нічого спільного з величаннями, проте й вони в значній мірі підпорядковані головній меті цих пісень, а саме величанняю, піднесенню особи, до якої звернена пісня, його дому й всієї обставини до ідеальних позицій, значення світового (сюди відноситься, напр., обожествлення, споріднення або запряження з божеством), до високого суспільного становища, до блиску багатства, мудрости, побожності, удачності, краси. На всіх ступенях розвитку потреба щастя, блиску, могутности вимагає задоволення болячі у мрії. Тим злібістю задовольти що жагу щось настільки об'єктивне, як пісня... Що далі в старовину, то звичайніша й сильніша віра, що слово одного своєю появою златне творить все, що ним означене. На цій вірі засновані всі поздоровлення і прокляття. Вони й досі тримаються не самою тільки інерцією, але й вірою, так що може й тепер для багатьох сказати коневі в дорозі "здоров!", як він пірхне, це такий же важний охоговний засіб, як і те, щоб його напувати. Співняльно в святочних піснях єсть вказівки на таку віру. Сюди, напр., відноситься закінчення колядок: "Від цього слова бувай же здоров", де "від" стоїть в такому ж причинному значенні, як "з" у "Буль Богу хвала з нашого слова!" (с. 58).

Тенденція величального образу не реалістична, а гіперболічна. Це так, як на весіллі, коли гід і сусіди обдаровують при полілі когось новий дім, і "писар" символічно записує "ціпком на сволоні", помножуючи проголошені дружком дарунки і обцянки в десятки й сотки і гуркотом свого ціпка ніби дійсно збільшуючи той дарунок. Дарує хтось овечку, писар, записуючи, каже: "отару овець", коня — писар викрикує "табун коней", карбованця — "сто карбованців" і т. д.

Укладач величання тим же способом писала на потє господаря "сімсот юсарів" і "сімсот женів", каже їм гребти копоньки, яко звізлочки, в'язати снопопньки, як дрібен дошчк, збирати вози, як чорну хмару, вершати стіг так високо, щоб із нього було видно сине море і т. д. (М. Грушевський "Іст. у. літ." I. 203),

ВЕЛИЧКО САМІРЛО (1690—1728) — козацький літописець, вихованець Київської Академії, що володів латинською, німецькою й польською мовами. Служив "канцеляристом негідсь Війська Запорозького" перше при генералі В. Кочубеї, а від 1704 до 1708 р. в Генеральній Канцелярії. Перекладав із німецької мови збірник "Космографія". Але головна

його праця "Сказаніє о войне козацкой з поляками через Зенівия Богдана Хмельницького". Охоплює вона полі з 1620 до 1700 р. У передмові до цієї своєї праці пояснює він причини, що спонукали його написати цей перший систематичний виклад історії України козацьких часів:

"Проходя тогочасною іже от Корсуна і Білої Церкви Малоросійську Україну, потім на Волинь в книженіє Русское до Львова, Замостя, Бродів і далі странствуя, видих многі гради і замки безлюдні і пустіі, вали негідсь (колиси) трудами людськими аки гори і холми висипані і тілги звірем дивім прибижишем і втворежієм сушіі. Мури зась, яко то в Чоуганським, в Константинові, в Бердичеві, в Збаражі, в Соколі, дло тілко на шляху нам у поході військовім лучились, видих єдні малолюдніі, другі вєсьма пустіі, розвалєні к землі прилинувшіі, зпліснєліі, непогребним бїлієм заросліі і тілко гнєздящихся в собі зміів і розних газів і червей содержачіі. Поглянувши пакі, видих пространіі тогочасніі Україно - малоросійськїі поля і розлогіі долини, ліси і обширніі савоє і красніі дуброви, ріки, стави, єзера запустіліі, мхом, тростієм і непотребною лядиною заросліі. І не всєє поляжи, жалючію утрати Україні оної тогочасноїі, раєм світа польського в своїх універсалах ся наречаху і провозглашаху; понеже оная пред війною Хмельницького бїсть аки вторая земля обітованія, медом і молоком кипящая. Видіх же к тому на розних там місцях много костей чловчєських, сухих і вагих, тілко небо покров собі імущих, і рекох во умі — кто суть сія?..."

Дошукуючись причин страшного спустошення рідної землі, Величко використав у своїй праці багато офіційних документів та листів, до яких мав доступ, як канцеляриста. Свідомо щира любов "до народа нашего Козако-Руського" і "до отчизни нашої Української" водила пером цього "істинного Малія Росії сина і слуги", як він підписував себе під передмовою, виявляючи її зворушливу побожність:

"Єсли ж що з цього труда приїде тобі (читачеві) і до влодобання, за тоє, вмісто благодарствія, ізволя в своїх до Господа не забувати молитвах..."

ВЕЛЛІНГ ГОГГАРД (1624—1659) — шведський посол до Б. Хмельницького, якого подорож в Україну описав член його посольства К. Я. ГІЛЬДЕБРАНДТ (1629 — 1679). Сам Веллінг склав "Реляцію", себто доповідь про своє посольство в 1657 р., в якій ствердив, що Б. Хмельницький провадив політику, незалежну від Москви.

Посольство Веллінга вирушило в Україну з Яс 27 грудня 1656 р. шляхом через Більці у Бєсарабшїи, Сорочи над Дністром, Косниці, Вільшанку, Ободєку, Сумівку над Богом, Янів,

Гумань, Звенигородку, Константинів і Суботів до Чигирини — “де має двір гетьман Богдан Хмельницький”.

Вісімнадцятого січня 1657 р. запросили посла на арденнцію. Гетьман прислав по нього добре вичищеного гнілого коня, на якому було мале польське сідло, вишите золотом по боках. На ньому їхав п. посол до двору, його ж люди йшли за ним пішки. Мешкання гетьмана було замкнене знадвору брамою, як зрештою кожний шляхетський двір у цій країні...”

Після обміну чемностями і розмов, що провадилися латинською мовою, було прийняття. За стіл сіли п. гетьман, з боку від нього п. козол і шотландський купець, що на той час теж прибув до гетьмана з листом від шведського короля. Далі сиділи ген. писар Виговський з кількома “сенаторами”. “Дсужина гетьмана теж пгніслася на хвилину біля гетьмана”.

Людей госла приймали в окремій кімнаті.

На другий день гостив посла в себе ген. писар Виговський.

До формальної уголи поміж Швецією та Україною, як зазначає проф. В. Січинський, з якого книжки “Чужинці про Україну” когистаю, тоді не прийшло, бо гетьман, чи старшинська рада, як знаємо з “Реляції” Веллінга, головною умовою союзу ставили, щоб шведський король призначив за українцями — “права на всю ставу України, або Рокосоляню, де була грешька вітра і мова ще існує — до Висли...”

Перед об'їздом посла гетьман подарував йому білого коня, дев'ятьох собачьих нігів та торбинку грошей, де було 50 таларів — це було ніби на прохарчування в межах України. Його обслузі зволив гетьман виплатити яких 15 таларів польськими отгами (тимфами), за які вони мали купити собі чоботи.

З Чигирини їхав Веллінг через Суботів, Жаботин, Сміду, Брацлав і Чегнінів і 12 лютого грібнув до Озаринць — це “остачне місце в Україні, на високій горі, добре забудоване”. Від цього міста їхала з послом сотня хоробрих козаків яка супроводила його “в зв'язку з безпекою до Молдавії аж до Качачан”.

ВЕРБА — улюблене дерево українських народніх пісень, в яких воно виступає з незвичайно багатю символікою. Як ідеальне дерево, воно вкїте “золотою корою” й має силу розвинути 700 квіток, себто віток, що символізують численний рід:

(А у нашого господаря) Золота верба,
А на тій вербі золота кора,
А на тій вербі: рожеві квіти,
Ой то не верба — Іванкова жена.
Ой то не квіти — то Іванові діти...

Це так у колядці. А ось у весільній пісні:
Да стоить верба не рік, не два.
Не стій, вербо, розвивайся,
Розвий собі сімсот квіток,
Сімсот квіток і чотири;

Всім боярам по квіточці.

Усім дружкам по квіточці:

Андріечку нема квітки —

Андріечку квітка —

— Марусенька дівка...

Символізує верба рід і в замовляннях, де сімсот коренів мають те саме значення, що й сімсот віток - квіток: “Під сонцем, під жорстоким, і під лісом, під чорним, під високим, там стоить верба; під тією вербою сімсот коренів, а на тій вербі сімсот канатів, а на тих канатах сидить цар Хан і царина Ханиця...”

В цьому замовлянні виступає верба й як символ предвічного всесвітнього дерева, що служить житлом для істот, які мають “силу на весь світ...”

Зрештою, як указував Дикарев, верба в замовляннях зустрічається далеко рідше від дуба, другого ідеального дерева української народної творчости, бо верба належить царству світла, сонця, а дуб — темряви, ночі.

Від символізації верби, як ідеального дерева та поетичного образу всього роду, народна символіка переходить до верби, як символу матері та замужньої жінки, як то ми вже бачили в колятці про “золоту вербу”: “Ой то не верба — Іванова жена...” Ось ще один приклад, де верба — замужня жінка, та ще й зажурена:

Ой, ти вербо кудрявая, Хто тобі кудрі
повнів?

— Повила мені суха лоза, Бистра вола що
хвило б'є...

Кажуть люди — мій муж не п'є:

Як світлає — до кошми йде,

Як смеркає — із кошми йде.

Виступає верба й як символ зажуреної дівчини. Обвислі віти відносять образ суму:

Ісхитилась верба з верха до кореня,
Схитилася Марґиса через стіл до
матінки:

На стіл головку клонить,

Гід стіл слізозьми ронить...

Складив символіку верби - дівчини знаходимо в іншій пісні:

Ой, не стій, вербо над водою,

Не пуська гілля по Дунаю.

Ой Дунай - може розливає,

І день і ніч прибуває

Та з верби корінь пїлмиває,

Із верху верхок усихає.

Ой, стань собі, вербо, на риночку

У хрещатому барвіночку,

У запашному васильочку...

Щоб зрозуміти цю символіку, треба пам'ятати, що стояти, чи ходити, над водою — значить залитися, любити; пуськата гілля — розвиватися — виходити заміж; розлив — горе; сохнути — пітупадати (тут асоціація з сучотами); ходити в барвіночку та в васильку, себто в вінку — бути дівчиною, — отже, в цій

півні, в дуже гарній символічній формі висловлено дівчині пораду не вихолити за муж бо те замужество принесе горе й хворобу, а залишатися далі в вінку дівчиною.

Зустрічається символіка верби — дівчини і без забарвлення сумом:

Стоїть верба на л волюю,
Розпустила гілля, —
Убрайся, дівчинонько,
Днесь твоє весілля. . .

Те саме бачимо і в приповідках:

"Дівчина — як верба: ле посалиш, там прийметься", — бо дівчина, виходячи за муж, пегехолить в іншу голіву і там звекає (Ів. Франко "Приповідки" 1.573)

Проте служить верба і символом суму взагалі:

Висока верба, висока верба
Широкий лист пускає,
Велика любов, тяжка розлука —
Серденько зниває...

Як символ суму, вербу садять на могилах: "До весняного Миколи не можна купатися, бо з чоловіка верба виросте", — себто, він захворіє, помре, його поховують, а на його гробі посаджать вербу. — Все це символічно висловлено в двох словах! На Буковині до труни кладуть вербові прутики, на які звичайно й лягає тіло покійного (Зап. Ю. З. Отд. II, 351).

Від символізації верби, як ідеального споконвічного дерева, що на ньому перебувають надприродні істоти, український народ переходить до уявлення верби, як неба. що тримає на собі сонце.

Ой, вербо, вербе, вербине,
Чого на море нависла?
Під твою вербу стежечка,
Туди шшла дівочка
Да несла золото в приполі,
Да розспала на морі..

Потебня вказав на паралелі цієї пісні в латиських піснях, де "сонце плете віночок, сидячи на вербі..." Коли діти просять у піст скромного, їм відповіляють: "Бозя на вербу взяла", а іноді: "Бозя на небо взяла". Понирена була й приповідка "Були на масниці вареники, да в піст на вербу повтікали." (Дикарев "Твори", ст. 4).

Казади також, що дітей знаходять "на вербі" (Мат. у. е. НТШ, VIII, 32).

Іноді верба символізує не небо, що тримає на собі сонце, а саме сонце, як от у загалі: "Стоїть верба — посеред села, розпустила гіття на все Поділля".

Український нарід не міг не помітити, що верба дуже швидко росте, і використав це в своїх магичних обрядах. Так, баба, скупавши породило, клала в воду галузки верби, мила в тій воді руки собі й поліжничі, примовляючи: "Як верба росте швидко, щоб так і дитина росла швиденько" (Перв. Громадянство", Київ,

1926. I 81). На Буковині діти їли свячену вербу (себто базьки на вербі) — "щоб рости скоро, як верба" (Зап. Ю.З. Отд., II, 348). У Галичині казали: "Щоб волосся в дівчині росло швидко треба її острижене волосся класти в розсоху вербу" (Мат. у. е. НТШ, V, 6).

Верба не дає жадного плоду. Тому вона стала символом неплідности. "Грушкі на вербі" — це небувальщина, вигадка. "У нього на вербі грушкі ростуть", — кажуть про людину, що оповідає неймовірні речі. Сюди ж відноситься й приповідка: "Гарбуза наїсися, на вербу подинися, го й зараз знову булеш голодний". Проте "ховатися під вербами", що дають добрий, але небезпечний захисток, значить вести розпусне життя. Тому верба робиться й символом небезпечного, чи незаконного кохання. Тому й Шевченко писав: "Не стояла б до півночі з милим під вербою.."

"Суха верба" — місце побуту нечистого, загалом — нечисте місце, бо трудно вербі — хіба з допомогою нечистого — взохнути. Тому в Галичині кажуть: "Дві речі Бог дав бідним — картоплю та вербу" — бо верба, що росте по всіх усяоає дає бідному паливо (Ів. Франко "Приповідки", I, 130). Смерть верби — втручання нечистого, тому й кажуть: "Відчепися від мене, а чепися сухої верби", — себто властиво: "Іди к чорту!" "Іди до біса!" (Франко, I, 211).

Зате свячена верба — охогона від нечистої сили. Свячать її в Вербу Суботу, а потім частину бережуть у хаті, під образами на всякій вигадок, а також, як писав проф. Сумцов — "від віном"; частину ж садять на городі: "Хто посвячену вербу має, ним самим посадижену, той при кінці віку може на ній спастися; ото, як стануть за ним гаятися різні демони, щоб привернути його під свою владсть, так він на неї влізе і ситітнве, і його ніхто не може чікнути..." (Дикарев "Посм. Писання 1903", с. 58). Дівчата на відлання, посаливши свячену вербу, дуже її пильнують: якщо верба прийметься, дівчина що того року віддасться (Антревіський "Звичаї і обряди". 1941, с. 32.)

По освяченні верби був звичай бити нею озин одного примовляючи:

Не я б'ю, верба б'є:
За тиждень Великдень,
Не вмирай, не вмирай,
Великоддя дожидай..

Биття свяченою галузкою верби, що її в Галичині та Буковині звать "шуткою" — звичай ще дохристиянський: він мав на меті передати тому, кого б'ють, творчої розбудженої енергії та здоров'я (див. БИТИ).

Таке ж значення, всуміш із охоронним, мав й звичай бити свяченою вербою худобу коли її виганяють на св. Юра на пасовисько: "Як виганяють на Юра худобу на поле, то треба виганяти шуткою, то худоба буде гладка, як базьки на шутці."

"Золота верба" — символ любові і влячності: "Ростуть за ним золоті верби" — кажуть в Галичині про доброзичливу людину, що залишає по собі добрі спогади (Ів. Франко "Приповідки" III, 48, 206).

ВЕРБЛЮД — "Корабель пустелі", символ терпеливості і невибагливості. Для живів верблюд був "нечистою твариною" (III Мойсея, XI, 4), натомість магометани шанують верблюда, як одну з тварин, які Магомет визначив до раю.

У нашого Гр. Сковороди верблюд — символ "ненаситства людського", що мало погоджувється з характером цієї тварини і загально прийнятою символікою невибагливості, найкращий приклад якої залишив Доменікін в фресках церкви св. Андрея делья Валле в Римі.

ВЕРБИЦЯ, ВЕРБИЧ — так зветься вербний чи квітний тиждень, себто передостанній тиждень перед Великоднем.

ВЕРБОВА ДОЩЕЧКА — давня весняна тра, яку іноді називають також ЖУК, або ЖУЧОК, див. також БОРОТАР. Вербова дощечка заступає кладку, чи міст, що ним дівчина переходить символічно з дівочого життя до життя замужнього (Потебня). Потебня здогадується також, що в основі цього значення — міст — лежить ще давніше, мітологічне — значення неба, що по ньому ходить сонце. Гра ця така:

Дівчата стають у два ряди, лицем одна до одної, беруться з тою, що навпроти, за руки і творять таким чином "дощечку", по якій і гукають дівчинку — підлітка. Підлітка вибирають тому, щоб дівчина не була занадто важка, але з тексту пісень видно, що то мала б бути таки доросла дівчина. У Галичині подібні пісні співають при КРИВОМУ ТАНКУ:

Вербова дощечка, вербова дощечка,
Ходить по ній Настечка,
На всі боки леліє,
Звіляк милий над'їде. . .

Потебня думає, що в цій пісні слово "леліє" вжито не випадково, бо в її двозначному зміслі — світити й дивитися — воно нагадує веснянки, в яких "леліє" верба — сонце. Саме тому її співається про "вербову", а не яку іншу дощечку. (Филолог. Вестник" Варшава, 1883, I, 99-100).

ВЕРВИЦЯ, ЧОТКИ — шнурок із нанизаними більшими й меншими перлами, зернами, чи коралями, якого вживають при молитвах, відчитуючи при кожному зернятку окрему молитву. Назва "вервиця" походить від церковнослов'янського "верв", що означає шнурок із вузлами. Тому, що ті вузлики (чи пізніші зернятка) відчислювалися, постала й друга назва

— чотки. Вервиця відома з перших часів християнства — властиво з II чи III ст. по Різдві. Першими почали вживати вервицю єгипетські пустельники, від них перейняли її грецькі черці, а від грецьких — наші. На давніх малюнках бачимо перших українських ченців у Києві свв. Антонія й Теодосія Печерських з вервицею в руках. Західні католицькі черці перейняли вервицю зі Сходу. Наш старинний Номоканон з XI в приписує в 87 правилі: "Вервиця хай має 103 вузли. На всякому вузлі хай відмовить чернець приписану молитву". Коли хто вступає в чернечий стан, одержує вервицю зі словами: "Брате, прийми духовний меч, слово Боже..." Отже, вервиця — це духовий меч черця, яким він має поборовати всі спокуси. Тим-то наші православні єпископи теж усі носять вервицю.

Т. Шевченко, змальовуючи в поемі "Чернець", образ старого козака Папія, що пішов до монастиря, згадує й за чотки:

...Перехрестився, чотки взяв
І за Україну молитись
Старий чернець пошкандибав. . .

ВЕРГІЛІЙ ПУБЛІЙ МАРОН (70—19 до Р. Хр.) — найславніший з латинських поетів, автор "Енеїди", яку "перелицював" Ів. Котляревський на український лад, розпочавши нею відродження української літератури.

ВЕРДУМ УЛЬРІХ — німецький полководець, що відвідав Польщу й Україну в гр. 1670 — 72. Тим часом, як поляки вразили його своєю неввічливістю, легковажністю та фальшивістю, про українців він писав:

"У рухах, як і в словах українців знаходиш багато привітності, особливо в жінок. Цьому сприяє також і українська мова, не така шорстка, як польська. Кажуть, що у Львові живуть такі гарні, ніжні і милі жінки, яких не можна знайти ні в якому іншому місці світу. Я сам зустрів одну прекрасну жінку, яка, коли я хотів дещо купити в неї, відповіла на мій комплімент латинською мовою і то в незвичайно чарівний спосіб..." Віддавши належну шану естетичні українських народних строїв, особливю дівочих із бинтами та віночками, Вердум висловив також подив до *той тітени*, що її застосовують українські жінки до своїх дітей:

"В Угорщині мають дітей лівіти на лень в гелій волі до року життя. Вони занурюють їх у воду так, що тільки голови вистагаються... Вони кажуть, що ці купелі допомагають дітям рости..."

ВЕРЕТЕНО — паличка, на яку накручується нитка в наслідок ротаційного руху, що їй надає жінка, яка пряде. Веретено походить із найдавніших часів, і його знаходять вже в Єгипті на пам'ятках фараонівської доби. Воно завжди було емблемою жіночої праці і мудро-

сті і знаходилося поміж атрибутами богині А-тени.

Завдяки своєму гострому закінченню, а та кож силі, якою прядьлиниці змочують пряжу, веретено набрало значення охоронного засобу проти нечистої сили. У 1742 р. в дубенському магістраті було оскаржено Параску Янушевську за чари, що вона, прийшовши до церкви в день мучеників Макавеїв, щоб, як звичайно святити зілля, всунула в нього й веретено, перев'язане червоною стрічкою. Магістрат зажадав від неї вияснень, але Янушевська зникла з міста і на суд не з'явилася. (Антонович "Чари" с. 74).

У казках чарівне веретено викликає уколom небезпечний сон.

ВЕРНЕ ЕМІЛЬ ЖАН (1789—1863) — французький ваяр світової слави. Для нас цікавий тим, що намалював дуже відому картину "Мазепа на коні", в якій представив легенду про те, як дикий кінь несе у степ прив'язаного на його спині Мазепу, що мав таким чином споконувати жорстокою смертю любовну пригоду. Легенда — як легенда, але образ славновісного маляра окутував романтичним сяйвом постать українського гетьмана і викликала зацікавлення до проблем, зв'язаних із його життям.

ВЕРНИГОРА — казковий велетень неймовірної сили, що перевертає гори. У казках він виступає разом із Вернидубом та Крутивусом (чи Верниводою) — від покручення вуса цього останнього казкового героя розступалася вода в річках: "Вернивода з водою грається: на той бік усом поверне — там сухо робиться, то на той — там сухо робиться" (Чубинський, II, 226).

Проте, і поза казками Вернигора став легендарною постаттю історичного значення, що про неї згадував і Котляревський в своїй "Перелицьованій Енеїді", де, вичисляючи забияк у леклі, не забуває й про Вернигору: "...Тут був Вернигора Мусій".

Польські письменники, як от. Мих. Чайковський (українського походження), малювали Вернигору, як українського селянина, що ніби виступав проти гайдамаччини (1768 р.) і був ясновидцем, що провіщав будучину Польщі й України. (Між іншим передбачив незвичайно точно три розбори Польщі). Серед пророцтв про Україну треба відмітити таке:

"Господь Бог тримає Україну під своєю опікою, хоч, за незберігання Їїго, наказів, на нарід найшла неволя панів, голод, зараза і війна... Україна знає ще щастя, але надійдуть для неї часи, коли стануться великі речі. Говорив би я про них, та боюся щоб Дніпро не виступив зі своїх берегів..."

Дослідники легенди про Вернигору розходяться в своїх висновках: проф. Г. Мосціцкий

(поляк) відзначив у 1920 р., що "ніде автентичного тексту пророцтв Вернигори немає", і що тому їх автентичність "може підлягати сумніву", о. д-р Г. Костельник натомість уважав (стаття з 1934 р.), що Вернигора був історичною особою, про яку в українському народі на Правобережжі збереглася пам'ять, як про великого вішуня, і що він дійсно був тим великим вішунем, в роді біблійного Валаама, "яким різко котрий нарід може похвалитися", — тільки, на жаль, пророцтва Вернигори щодо дальших подій були поперероблювані в часі між упадком Наполеона (точно передбаченим) і польським повстанням 1831 р.: коли поляки Правобережжя, надіючись на шворе воскресіння Польщі (Вернигора передбачав: "Польський край повстане в давніх границях при допомозі французів і англійців", що сталося після першої світової війни) і вважаючи смішним говорити про допомогу вже побитої Франції, позаступали французів... турками!

Натомість український історик Т. Коструба, що писав перед Костельником (в 1932 р.) заперечував історичне існування Вернигори: ніякого, мовляв, Вернигори, як історичної особи не було, а був Вернигора поетичним уособленням акції мазепинської еміграції, яку провадив у першу чергу Пилип Орлик, а потім його син Григорій, і яка знаходила живе співчуття в Україні. Не дурно ж і кличуть Вернигору іноді Орликом. На Орлика надіялися, що він прийде й врятує Україну з московського ярма. Навіть, коли Орлик помер (1742 ф.) чутку про його смерть уважали за московську загадку. Отже, легенда про Вернигору в первісному вигляді — українська легенда, яку витворили українці на еміграції за часів Гр. Орлика (в першій половині XVIII ст.).

З цим о. д-р Г. Костельник рішуче не погоджується: "Завважаємо, що про Вернигору за писали польські автори, а не українські... Невжеж це було б можливе, коли б Вернигора був (тільки) "українською легендою" й то ще з визвольницьким, політичним кольоритом?"

ВЕРОКЛОН — дорогоцінний самоцвіт, про який згадується в "Ізборнику" Святослава. Він більше відомий під назвою берла. Біла барва цього самоцвіту, подібна до кольору води, що в ній відбиваються соняшні промені, зробив із вероклона - берла символ Святого Письма, яке осяє мудрість Божого Слова.

ВЕРТАТИСЯ — "Не годиться вертатися, як хто вже пустився в дорогу" (Ів. Франко "Пріповідки" I, ст. 370).

Дуже поширене вірування, що ґрунтується на психологічному поміченні, що, коли людина вирушує в подорож, а щось забуває і хоче вертатися, щоб взяти забуте, виявляє тим невиспачальну уважність і самоопанованість, необхідні в дорозі, де людина все повинна бу-

ти в посіданні всіх своїх сил, всієї своєї уважності.

ВЕРТЕП — староукраїнський ляльковий театр, що в своєму походженні має безперечний зв'язок із старовинною західно-європейською МІСТЕРІЄЮ. Вертеп складається з різдвяної драми та механічно прив'язаної до неї сатирично-побутової інтермедії. Перша частина вертепу, т. зв. "свята", більш-менш стійка в своїй композиції, друга ж частина змінюється залежно від місцевих умов та, найголовніше, від здібності та дотепності вертепника. Число дійових ляльок доходило інколи до сорока. Дивлячись на вертеп, наші люди спочатку пригадували собі погоню Ірода за Христом, а потім від душі сміялися з цигана, ляха, москаля, жидка, а найбільше зі свого улюбленого запорожця з його "жартами."

Микола Маркевич, що видрукував текст вертепу в 1860 р., писав у передмові:

"Первие походження вертепу можна віднести до часів гетьмана Конашевича Сагайдачного — 1600 — 1620 рр., коли він почав відновляти Київське Братство у Академію".

Польсько-український етнограф Еразм Ізопольський подає теж близькі до цього дати — 1591 — 1639 рр. Під 1666 р. ми знаходимо вже писану згадку про вертеп у матеріялах львівського ставропигіяльного Братства. Найбільш поширилися вертепні вистави в другій половині XVIII в особливо в добу занепаду Києво-Могилянської Академії, коли число вертепників поповнялося вихованцями Академії, що йшли в наряд популяризувати серед народу українські вистави в формі лялькового театру. Така форма була найзручніша, з огляду на переслідування з боку московського уряду, щоб підтримувати в народі любов і плекання своїх юлядок та ширити правду про таткі, напр., історичні події, як руйнування Запорозької Січі, про що оповідає в вертепі "Запорожець."

ВЕРША — подовгастий рибальський прилад із лози. В українській народній символіці править за символ зарозумілості: "Насміялася верша болоту, коли оглянеться й сама в болоті" (Номис 7999). "Роз'їхався, як верша" (О. Стороженко, "Укр. оповідання, 1863, II, 27).

ВЕСЕЛКА, РАЙДУГА — символ посередництва між небом і землею. Після потопу Господь сказав Ноеві:

"Райдугу мою покладаю в хмарі, щоб вона була знаменем заповіту між мною і землею. І станеться, що, як наведу хмари понад землею, з'явиться веселка моя в хмарі. І споглядаю заповіт мій між мною і вами, і між усякою живою душею в усякому тілі: що не буде вже води потопної на погибель усякому тілу". (I Мойсея, IX, 13 — 16).

В клясичній мітології греків та римлян веселка уособлюється в Іріді, післанниці богів, зокрема Юнони. Швидка, як вітер, на золотих крильцях, вкритих росюю, грається вона її крапками проти сонця, як дорогими самоцвітами. У скандинавській мітології веселка — це міст, перекинаний з неба на землю. А у нас — це рура, чи смок, що тягне в хмари воду з потоїв, ставів та криниць, а разом із водою втігає часом і сторонні речі — риби, жиби, каміння, які падають потім назад на землю. Якщо веселка випаєється одним кінцем не в воду, а в суходіл, то це значить, що там є якийсь джерело води. Пити ж із того джерела зараз після того, як із нього піла веселка, вважалося небезпечним (в. Франко, Приповідки, I, с. 250). Подекуди у нас казали, що, як дійти до того кінця веселки, що випаєється в воду, то осліпнеш (Ястребов, "Літопис..." III, 65). Вірування в веселку, що п'є воду, відбилося і в Т. Шевченка:

Розкажи, як за горою сонечко сідає,

Як у Дніпра веселочка воду позичає...

Іноді веселку уявляють у нас, як дорогу, що нею янголи сходять із неба через пати воду, яку потім виливають на сітку, через яку йде на землю дощ. (Драгоманов, III, ст. 97).

Як виявляє й назва веселки, була вона в нас і символом радощів, веселости, бо ж і "небо, затемнене хмарами, стає веселіше, коли з'являється райдуга" (Драгоманов, III, ст. 97). Тут мається на увазі, очевидно, ту гру барв, що робить із райдуги одне з чарівніших явищ природи. Тому й звуть її не тільки веселка, а й веселуха, чи веселиця, все з одного пня — "весел": "Ой, знати, знати, хто господиня; в неї в світлиці, як у веселиці..." (Головацький, "Пісні..." IV, 545).

В Галичині називають також веселку — дуга. Нераз, як падає дощ, діти промовляють: "Вийди, вийди дуга, вигий воду на погоду" (подав О. Кузьмич).

В іконографії веселка — атрибут Божої слави, обіянка прощення (припинення потопу) і відродження. На одній з картин В. Цимбала ми бачимо величезну веселку над Києвом, як символ минулої й майбутньої слави нашої столиці.

ВЕСІЛЛЯ — радісний та веселий, як укажує назва, обряд подружнього єднання молодих.

До революції в Україні шлюбні церемонії українського народу складалися з цілої низки окремих сцен драматичного та релігійного характеру з певним числом персонажів, що з них кожний мав цілком ясно визначену роллю, і з хором, який цілком відповідав хорів стародавнього релігійного культу та стародавньої драми. Вивчаючи послідовний горячок українського весілля, проф. Хв. Вовк, головний його дослідник, поділив усі шлюбні дії на три головні акти — СВАТАННЯ, ЗАРУЧИНИ і ВЕ-

СІЛЛЯ. Приготування ВІНКІВ, ГІЛЬЦЯ, КО-
РОВАЮ, навіть саме шлюбне благословення в
церкві— ВІНЧАННЯ — вважалися за акти дру-
горядні і служили тільки підготовою до основ-
них актів весільного свята.

ВЕСІЛЛЯ. Як третій акт шлюбною драми,
починається з того, що молодий, якого з цього
моменту починають величати КНЯЗЕМ, наби-
рає собі весільну ДРУЖИНУ. На особливий йо-
го запросини, збираються до його двору його
товариші - парубки, і він вибирає собі з них
БОЯР. Такі самі "квітан" з барвінку та черво-
ної стрічки, що одержують від старшого друж-
ка бояри, одержують і інші члени дружини —
СВЯТИЛИКИ, одна з котрих несе "меча" — ста-
ру шаблю, або дерев'яне її наподіблення,
встромлене в окраєць хліба,— ПІДДРУЖИЙ,
себто помічник дружка, СВАШКИ, ХОРУН-
ЖИЙ, МУЗИКИ і — ВІЗНИК.

Підвладність (васалітет) дружини до її
князя виявляються передовсім у тому, що її
члени, беручи під увагу запроєктований похід,
робили між собою складчину. На початку це
було, мабуть, участю всіх чоловіків роду в
здобуванні жінки своєму родичеві, як це бу-
вало до останнього часу в кавказьких гір'яків,
а потім перетворилося в "допомогу", що її
платила озброєна дружина васалів, яку скли-
кував князь, як то ми бачили і в Зах. Європі.
Після цього відбувався обряд присяги (див.
БОЯРИ).

Виконавши цю церемонію, всі виходили на
двір, де відбувався другий обряд, мабуть, ще
давніший: мати молодого, влягнена в виверну-
тий кожух та в шапці, виходила на двір, несучи
в полі своєї одяжі різне збіжжя та дрібні
гроші, які вона звичайно починала збирати з
дитячих років сина; їй підводили "коня", себто
подавали граблі чи вила, — вона сідала на
них верхи і, розкидаючи навкруги себе збіжжя,
тричі об'їздила навкруги діжі, яка стояла по-
серед двору з хлібом, що ним благословляли
молодих (див. БЛАГОСЛОВЕННЯ). Після об-
їзду, старший боярин "напував" "коня", себто
лив на граблі трохи води з кухлика, і віддавав
його другому бояринові, а той кидав кухлик
через голову так, щоб він розбився. Мати зла-
зила з "коня", і бояри брали його і ламали на
шматки, розкидаючи їх навкруги. Після пояс-
нює цей обряд, як символічний акт родючості:

Ой сій, мати, овес, та на наш рід увесь,
Щоб наш овес рясен був, щоб Івашків рід
красен був...

Після цього поїзд молодого готується до
виправи. Пісні, що їх при цьому співають, з'я-
совують військовий характер обряду з доміш-
кою астрального культу:

Іде хлопець до дівки,
Як місяць до зірки...
А в мого тесенька троє ворітьць:
В одні воріття місяць засвітить,
В другі воріття сонечко зйде,

В треті воріття молодчик в'їде:
Місяць засвітить — видненько буде,
Сонечко зйде — тепленько буде,
А хлопець в'їде — веселенько буде.
Встаньте, бояри, встаньте,
Коники посідлайте,
Самі ся убирайте,
Бо гоїдемо ранком
Поїзд високим ганком,
Будем замки ламати,
Марусеньку доставати...

Поїзд вирушає, доставши благословення
матері молодого, що "його породила, місяцем
обгорнула, сонечком підперезала..." та батька,
що нагадує синові небезпеку походу та радить
йому не пити першого поданого напою і не го-
ворити тесеві всієї правди.

Перед весільним походом має КОРОГВА,
звичайно червона, — її бачимо в усіх слов'ян-
ських народів, за винятком москалів та поляк-
ів.

Якщо молода живе в другому селі, або в
другому "кутку" того самого села, то парубки
з її села, чи "кутка", робили звичайно т. зв.
ПЕРЕГІМУ. себто переймали поїзд та намага-
лися не допустити його до хати молодої, Мо-
лодий мусів платити викуп, після чого поїзд
рушав далі.

Перед хатою молодої він знаходив карти-
ну організованої оборони: ворота зачинені і
забарикадовані, навкруги хлопці з піднесеними
дощорі палицями, готові до бою. Але войовни-
чі дії обмежувалися звичайно тим, що до но-
са молодого підносили палицю, обсаджену на
зразок булави, реп'яхами, а часом їй стріляли з
душниці, звичайно не набитої. Бояри робили
спробу взяти ворота силою, але після того, як
їх було відбито, розпочиналися переговори.
Двоє старостів молодого діставали дозвіл пе-
релізти через ворота в двір, де їх чекали ста-
рости молодої перед столом із хлібом. Старос-
ти сідали за стіл одні проти одних, потім обмі-
нювалися хлібами та цілувалися і пили горіл-
ку, що їй приносили старости молодого.

Потім староста молодого йшов до хати,
звертався до матері молодої з проханням впус-
тити поїзд і діставав на це згоду. Тим часом
кінчалися пересправи біля воріт: обоюди діс-
тавали пляшку горілки і пускали нарешті в
двір поїзд молодого.

Тут ми маємо, очевидачки, одночасні пе-
реговори, що проваджаться меж двома родами.
Історично перші, певно, попереджали другі,
бо справа перше мусіла бути залагоджена між
родинами, а потім уже між родами.

Коли поїзд входив на подвір'я, матимоло-
дої, вдягнувши вивернутий кожух, виходила з
хати і подавала молодому чарку, налиту водою
з віском. Молодий удавав, ніби коштує часту-
вання і кидав натомість чарку позад себе че-
рез голову, а старший боярин намагався роз-
бити її палицею на лету.

Нарешті мати молодого частувала молодого горлякою і просила всіх до хати. Молодий та його поїзд не поспішали використати запрошення: до дверей йшла тільки одна з свях із хлібом, сіллю та запаленою свічкою. На порозі її зустрічала одна з свашок молодого, теж із хлібом, сіллю та запаленою свічкою. Обидві вони ставали правою ногою на поріг, зіплювали свої свічки до купи і цілувалися через поріг. Цей обряд символізував замирення й єднання двох родів.

Після того старший боярин брав намітку, загортав у неї три невеличкі хлібчики (шишки) і, разом із двома старостами входить нарешті до хати і клав намітку з шишками на стіл, заховуючи при тому глибоку мовчанку. Мати молодого брала намітку, виймала з неї шишки, клала на їх місце свої і віддала їх із наміткою боярині. Це все повторювалося тричі і невідмінно мовчки. Хор свашок давав пояснення цій мовчанці пісню, в якій співалося, що старости не вміють говорити, і тим нагадували про первісний екзогамічний (поза своїм родом) характер шлюбу.

У деяких місцевостях на Київщині цей обряд попереджував вихід матері назустріч молодому, і це, на думку Хв. Вовка, було б при родіше.

Потім староста та два бояри клали на тарілку колач, в якому був запечений зверху перстень молодого, і брали намітку: староста тримав тарілку з колачем, а два боярини — кінці намітки. Так вони з'являлися в хаті. Але цього разу вони вже не мовчали, а виголошували жартливую промову, яку проте свашки висміювали, що, мовляв, старости таки не вміють говорити. Але після цього старосту і бояр "в'язали", себто перев'язували їх рушниками.

Молода, під час усіх цих церемоній сиділа НА ПОСАДІ, схилившись на стіл; голова її була вкрита наміткою, і на другій намітці на столі лежали хліб та сіль. Праворуч її сидів звичайно її старший брат та інші брати й хлопці, ближчі родичі.

Діставши рушники, старости, провадили обрядові промови про кунцю та мисливця, що за нею вони полювали, тощо, які виголошували при сватанні, і, покликаючись на те, що їх, мовляв, пов'язано, пропонували викуп.

Часом вони брали воявничий тон і, здіймаючи палиці, наступали на братів молодого, що їй собі підносили тон. Але, зрештою, торг закінчувався, і брати, діставши трохи грошей та невеличкі дарунки, звільняли місце, пролазячи під столом і імітуючи втечу.

Ця втеча братів — очевидна симуляція страху, що вони колись дійсно мусли відчувати перед родом за продаж сестри, або, краще сказавши, за те, що не перешкодили їй скоплено (літописне "умикання").

Побачивши втечу братів, дівчата також

виходили зза столу, щоб, мовляв, не зазнати такої самої долі, як молода.

Тоді староста вводить молодого і підводив його до молодого. Молодий скидав із неї намітку, підводив, — часто не без значного зусилля, — її голову і цілував її.

Після того, як молодий засідав поруч молодого, його рід починав давати дарунки родові молодого: Батькові звичайно борону з тіста та сукно, матері — праник та чоботи. Теща вдягала чоботи й співала:

Оце ж ті чоботи, що зять дав,

А за ці чоботи доньку взяв...

Кожник дарунком, найчастіше шось із одяжі, клали на тарілку разом із весільною шишкою і, урочисто викликаючи окремо кожного з родичів молодого, давали йому дарунком, а "писар", голосно гримовляючи та перербільшуючи до найвищої міри вартість дарунку (див. ВЕЛИЧАННЯ) удавав, що записував коцюбою, чи чимсь подібним, на сволоку хати.

Потім відбувалася аналогічна церемонія дарування від молодого родичам молодого.

Після цього розплітали косу молодого та покривали її головою очіпком. Вона мусіла при цьому плакати та тріти зривати з себе очіпок. Поверх очіпка зав'язували молодий намітку, а іноді й просто хустку, а іноді молодий надягав їй на голову ще й свою шапку, якої молода тоді вже не скидала.

Іноді, проте це покривання голови відбувається пізніше.

Нарешті настає найурочистіша церемонія — внесення та роздавання КОРОВАЮ (про це окремо).

У деяких місцевостях Підляшшя, крім короваю, роздавано ще й БАЖАНТА (див.).

Потім починалася вечеря, а по скінченні вечері дівчатам нагадувано, що їм уже пора прощатися з молодого, бо вона вже не належить до їх товариства.

Починається зворушливе прощання в супроводі плачу і пісень. Дружки молодого нарешті виходять. а свашки, себто замужені жінки, що брали участь у весіллі, стівали далі проте, що молода покидає своїх батьків, а бояри виносили посяг молодого та клали його на віз. Найсутнішою річчю цього посягу у бідніших була бодня, а в заможніших — скриня: в ній знаходилося все те, що молода вспіла наготовити собі до шлюбу.

Але бояри, наподібнюючи й далі умикання молодого, починали халати й тягти на віз, що попало, місцеві ж парубки намагалися перешкодити, хованою батіг візника, виймаючи патички з воза, тощо.

Батько та мати молодого, востаннє благословляли її, бояри садовили її на віз та кидали їй у ноги чорну курку, що їй давала мати, а молодий обходив трічі віз, ляскаючи батогом і

іноді й вдаряючи ним злегенька молоду, привмочлюючи:

— Кидай батькові норови, а бери мої.

Нарешті, поїзд із піснями та музикантами вирушав до хати молодого. Мати молодого власноручно виводила коні за поводи через ворота.

Биття молоді практикувалося не тільки в усіх слов'янських народів, а й у всіх індоєвропейських. Воно мало символічно - магичне значення (див БИТИ)

Деякі весільні обряди входили в похоронні обряди неодружених молодих людей, і весілля в українській пісенній символіці знаменне — смерть. Звідти ця символика перейшла й в українську поезію:

...А вночі без краю сни їй сняться,
Сни тривожні, дивні, що бувають,
Кажуть люди, тільки перед смертю.
То весілля сниться.. Вся у квітах
Між дружок стоїть вона... (В. Мисик).

ВЕСНА — пора року від 21 березня до 21 червня, коли природа збуджується від зимового сну і готується до нового життя, до плідної творчості, — пора молодого кохання та парубання. Від найдавніших часів прихід весни супроводився в народі різними обрядами, що мали сприяти тому збудженню сил природи. З поширенням християнства в Україні, духовенство намагалося викорінювати ті поганські обряди, і то тим більше, що вони припадали переважно на Великий Піст, що цілковито заперечував весняну "радість" та веселість. Тому дещо з тих давніх весняних обрядів перекинулося на великодній тиждень і заціліло тут майже виключно, як дитячі та молодечі забави, а також як поминальні свята — дні померлих. Дещо позалишилися при поодиноких святах, або збереглося в коротких формулах вітань перших весняних пташок, чи рослин, та замовлянь при тій нагоді собі здоров'я та щастя на господарстві.

Перші весняні обряди починалися у нас ще задовго до справжньої календарної весни — прологом до них виступає "СТРІЧА ЗИМИ З ЛІТОМ" та їх боротьба за перемогу. Треба думати, що ця "стріча" відбувалася перше далеко пізніше, але потім її чисто механічно, як каже проф. М. Грушевський, було зв'язано з назвою Стрічення, коли, мовляв, "зиза з літом стрічається". Дещо перейшло, мабуть, на загванні обряди, бо, при раннім Великодні, початок сирного тижня незасходився з Стріченням. Подекуди весняні гри й пісні так і починалися з сирного тижня (Чубинський, "Труди..." III, 6' Мат. укр. етн. НТШ, XV, ст. 29).

Властиво ж, весняний період розпочинався появою перших весняних птахів з початком березня і кінчався приблизно Благовіщенням. У ряді різних асоціацій цей період відкривався святом "Обрізання голови Івана Хрестите-

ля" 24 лютого ст. ст., яке в народній етимології стало святом "Обернення" чи "Оборотення". Проф. М. Грушевський звертав увагу, що ця дата збігалася з календарем Карла Вел., в якому "весна починається" 23 лютого ст. ст.

У цім першім періоді люди слідували за появою вістунів весни — байбака, шуки, гоголя, журавля, грачів, жайворонків, ремеза, ластівки, і радісно їх вітали, ворожачи та заклинаючи весну.

На "Сорок мучеників" (9 березня ст. ст.) пекли з тіста пташків на честь жайворонків, що ніби того дня вилітали з вирю. Це була — жертва весні, яка в різних формах була відома ще недавно в нас і в інших слов'ян. Розносячи печених "жайворонків", діти співали веснянки. Головний їх мотив — закликання весни. який, проте, виступає далеко виразніше в сербів, москалів та в білорусинів, ніж у нас. Але нема сумніву, що і в нас колись закликали весну, виходячи на горбки, раннім ранком, на схід - сонця:

Весно, весно красна,
Прийди, весно красна..

З Благовіщення починається другий весняний період, що характеризується рослинними хороводами (танками). Відкриває їх КРИВИЙ ТАНЕЦЬ, що символізує розбудження життєвої енергії в природі. Церква пригильнувала, щоб ці весняні забави перейшли на Великодній тиждень. З моментів весняної обрядовості, що перейшли на Великодній тиждень, треба згадати насамперед містерію похоронів КОСТРУБА і зв'язану з ним тему шлюбу зі старим і нелюбим, яку так широко розроблює взагалі весняний репертуар. В похоронах Коструба треба вбачати рештки давнього символічного обряду похорону зими. (Про КОСТРУБА окремо).

Потім приходить головний момент стрічі весни та її привітання, що виступає в веснянках в формі величання за принципом — те, що описується, має обов'язково прийти, збутися:

Ой весно красна, що нам принесла?
Ой вивнесла тепло і добре літечко,
Малим дітонькам побіганячко,
Старим бабонькам посідіннячко,
Красним дівонькам на співаннячко,
А господарям на робітячко.

(Чубинський "Труди" III, 109)

Або ще:

Весно красна, що ти нам привнесла?
Коробочку з веретільцями,
А скриєчку із червінцями,
Старим дідам по кійочку,
Старим бабам по серпочку,
Малим дітам по яблочку,
А дівчатам по віночку,
А хлопцатам по батожочку (З Волині, за М. Грушевським, Іст. у. л. I, ст. 170).

В привітанні весни знаходимо цікавий об-

раз її доньки "паняночки", чи "мизинного чада - дитини". Маємо його то в формі заспіву:

Ой весна-весна та весняночка,

А де ж твоя донька та паняночка?

то в формі двохорової гри в різних варіантах, які далеко походили від початкової теми, розвиваючи символіку "ВОРИТ", що розчиняються перед весною та її дитиною, або парубкам - женихам, або, нарешті й деяким історичним постатям, які чимось захопили народню увагу. Весняні пісні виявляють у значній мірі драматичну, чи діялогічну побудову, і, хоч у нас цей драматичний зародок не розвинувся, як у греків розвинувся в діонісійських ігрищах, все ж у деяких веснянках він виступає дуже гарно і змістовно. Прикладом може служити пісня ВОРОТАР (про неї далі).

Як символи весни, що вже прийшла й розбудила природу, треба згадати ЗЕЛЕНИЙ ШУМ та весняну ПОВІНЬ.

Великодні весняні забави були початком ВУЛИЦІ (про яку далі), але подекуди Вулиця відкривалася благовіщенськими веснянками. М. Грушевський вважає, що розпочинання Вулиці з Благовіщення — старший звичай, незалежний від змінної хронології Великодня. Тому-то весняні обряди так тісно пов'язалися з паруванням молоді. Та цей сезон парування для багатьох дуже скоро кінчається: по Великодні велика частина молоді відходила на заробітки. Тому весна — розлучиння. Мотив розлуки в весняних піснях далеко старший, ніж заробітчанські походи. Він стояв у зв'язку ще з одною формою весняної діяльності — з початком сезону воєнного.

Що весна була разом початком козацького сезону, це річ — відома:

А вже весна, а вже красна,
Із стріх вода крапле,
Моладенькому козаченькові
Мандрівочка пахне...

Або:

Йї уже весна, весна, йї уже красна,
Пора розставати,
Пора нашим парубчатом
Селом мандрувати...

І в різних інших народів весна була часом відновленням воєнних дій. У римлян тиждень від 17 до 24 березня був присвячений воєнному переглядові, чищенню зброї, воєнним танцям салів.

Весна була у нас, як і в інших народів, символом молодості: "Весною сій, осінню збереш", — себто замолоду пращою, щоб на старість скодишати з плодів своєї праці.

Була весна й натуральним символом радощів, веселості: на веселі в Галичині бажали молодій: "Будь весела, як весна..." (Мат. у. етн, НТШ, XVIII, 23).

ВЕСНЯНКИ — обрядові пісні, що їх на Наддніпрянщині співали дівчата від Благові-

щення аж до Юрія, а іноді й далі (залежно від того, яка весна — пізня, чи рання) на вигоні, або на майдані біля церкви. В Галичині, натовість, веснянки, під іменем ГАЙЛОК, чи ГАГЛОК, співано тільки на Великодньому тижні. Зміст їх, як правило, не складний, нездебільшого, це прояв радості, відчуття повноти життя. Все в них гармонізує зі збудженням природи. Найстаріші мають хоровий чи ігровий характер, (див. ВЕСНА).

ВЕЧЕРНИЦІ — ДОСВІТКИ — зібрання молоді, дівчат і парубків, осінніми та зимовими вечорами. Відбувалися вони звичайно в хаті (в Галичині подекуди кажуть ВОДЕН(Б)КИ) оєздної двори — "вечерничної (чи досвідчаної) матері". Дівчата приносили на ці сходи харчі, парубки — горілку, солодоші, тощо. Дівчата перше працювали, прями, тощо, а потім, коли приходили хлопці, бавилися, співали пісень, оповдали казки, страшні, чи сумні, а то й веселі оповдання, та танцювали під музику. По вечері всі лягали спати на соломи, кожен парубок із своєю дівчиною. Удосвіта вставали, парубки відходили, а дівчата ще залишалися і працювали, — оне закінчення вечерниць й називалося властиво — ДОСВІТКИ.

М. Грушевський писав з приводу вечерниць:

"Ріжні переживання, особливо досвідчені звичаї спільного снання парубків і дівчат, не полишають ніякого сумніву в існуванні колись дуже свободного парування нежонатой молоді... З певними ваганнями й збоченнями, викликуваними спеціальними колонізаційними обставинами, загальна еволюція йшла в напрямі розвитку родинного життя коштом вільних сексуальних відносин нежонатого парубоцтва та дивоцтва. Господарство потребувало рук, родина спішшла можливо скорше ввести своїх молодших до хазяйської праці, можливо обмежити час парубоцтва і дивоцтва, і можливо скорше "скрутити" своїх парубків і дівчат. Громадська опінія, яка перед тим — якто бачимо в багатьох народів — могла захвалювати з мотивів економічних і всяких інших (напр., інтересів війни, оборони) стан свободний, безженний, молодецький, тепер настоєє на можливим обмеженні молодецької сваволі. Сходина молоді відходять на другий план, для "отецьких синів і доньок" відшукується пара безпосередньо з-під рідної стріхи, — вони виступають, як кандидати сузружого стану в оточенні своєї родини, в батьківськїм домі... Тут виступає перед нами в усій своїй силі перевага родини... Складається й нова мораль — непорушеної дівочкої чести. Величається новий образ дівчини, яка пильно береже "свій вінок", чи "свій сад" від усяких спокус дія.будучого чоловіка. "Грища" та "вечірки" трактуються вже, як речі з родинною мораллю мало згідні" (М. Грушевський "Іст. у. л. I ст. 257—58).

Звідти й приповідки:

“Ей, стережися ти тих вечерниць, як мати тебе від вогню стерегла...” (Номис с. 12560).

Або й перестороги весільних пісень:

“Ой сядай, дівочко, на возі та покидай батькові норочи; перші норочи — вечеріки, другі норочи — попряди, треті норочи — іриши: Коло тебе нагаечка засвище...” (Чубинський “Труди...” III, 401).

М. Грушевський наводить також замітки з Слобожанщини, в яких пояснюється, чому графика вечерниць затрималася була до останніх часів, не вважаючи на боротьбу з ними:

“Багаті родини не пускають доньок на вечерниці, хоч синам і не борються туди ходити; бідні, хоч признають, що роблять не добре, пускають доньок на вечерниці, але виправдуються тим, що, при замовій тісноті, в хаті дівчатам нема де прости, — вони можуть зробити більше на вечерницях, і саме ночування дорослих дітей в своїй хаті заважає. Некорисним також вважається позбавляти їх тих товариських громадських зв’язків, як товаришування на вечерницях. Нарешті, вважається несправедливим відмовляти своїм дітям тієї свободи, яку самі батьки зазнали в молодості:

— “Не вільно вже царубкам із дівчатами гуляти? По чім же вони молодість свою будуть знати?” (М. Грушевський, “Іст. у. л.” 258-59).

ВЗУТТЯ — в українців за княжих часів за взуття служили або черевки (“череві”), зроблені з одного шматка м’якої черевної шкіри тварин, або чоботи (“Сапоги”) кращої шкіри з залізними підковами. По селах же і в лісах на півночі носили личаки (з лика дерев). У вищих верствах суспільства носили шиті золотом червоні й зелені чоботи з овечої чи козячої шкіри. (САП’ЯНЦІ).

Тому, що взуття (за винятком личаків) робилося по всіх усядах із шкіри мертвої тварини, вважалось за гріх ходити взутим по святих місцях; жиди вважали за занецищення кужний дотик до мертвого тіла: “Хто доторкнеться мерця, трупа якої людини, нечистий буде сім день...” (IV Мойсея, XIX, 11). Тому й читаємо в Біблії:

“І каже (Господь Мойсеєві): “Не наближуйся сюди; іззуй обув твою з ніг твоїх, місце, бо, що на ньому стоїш, земля свята” (II Мойсея, III, 5).

Те саме читаємо ми в Біблії і в зверненні до Ісуса Навина (Йоюзі):

“Рече тоді гетьман війська Господнього до Йоюза: Іззуй обув твою з ніг твоїх, бо місце, де ти стоїш, святе...” (Ісуса Навина V, 15).

У дальшому розвиткові християнської символіки знаходимо ми Мойсея на саркофагах, де він згідно з наказом Божим, здіймає з себе обув. Свв. Августин і Григорій Назіанський пояснювали це зняття обуви, як “розрішення від гріхів (покійного), без чого християнин не мо-

же з’явитися перед Господом”. І проф. Кондаков, пояснюючи рукопис Косьми з VI - VIII вв., в якому ми бачимо Мойсея в багатому одязі перед неопалимим кущем, каже, що Мойсей, скидаючи своє розкішне взуття, їсти складає з себе марноту земного багатства (Іст. візант. искусства” ст. 94), — але ці пояснення далеко відбігають від головної думки Біблії — про занецищення святого місця шкірою мертвої тварини, з якої зроблено взуття.

У нас в давнину надавалося символічного значення розуванню чоловіка жінкою. Так, у Літописі ми читаємо, що Рогніда, донька половецького князя Рогволода, яка не хотіла виходити за Володимира Вел., сказала батькові:

“Не хочу розути робичича (сина рабини)”, — бо, як видно, в шлюбний обряд входив тоді звичай, що молода мала розувати молодого.

В Біблії згадується, що здіймання чобота було в жидів своєрідною присягою:

“А був давніше такий звичай в Ізраеля, що як викупляли або міняли, то, щоб ствердити діло, один скидав чобіт і давав другому, і це було засвідчення в Ізраеля”. (Рут, IV, 7).

ВЗЯТИ НА ЩИТ — взяти якесь місто приступом. Вираз із часів князівських. Коли брали місто “на щит”, вважали все дозволеним супроти його лояльності. Ось як наш літописець описує “взяття на щит” одного міста:

“Тоді не мало бідні прийняли безвинні християни: Балка відлучали від дітей, брата від брата, друга від друга свого, жінок від своїх чоловіків, доньок від матерей їх, товаришків від товаришків, неволя і туга все покрила, живі завидували мерцям, а мерці тішилися, що вони наче мученики очистили огнем своє життя; старих забирали, молодим завдавали людські рани, мужів били й розтвляли, жінок знечислювали...” (Іпат. ст. 435).

Дикунства й жорстокости, на жаль, ніколи не бракувало на наших землях!

ВИБІЙКА — набивана тканина. “Народні вибійки робляться при допомозі дерев’яних кліш із вирізаними візрцями, які, поклавшиши відповідно олійною фарбою, набивають на біло полотно. Цей промисл відомий у нас із найдавніших часів. У народньому побуті набійки уживаються на наволочки для подушок і перин, фартушки, мужеські штани і т. п. У свій час вибійки були поширені по всій Україні, особливо на Поділлі, на Полтавщині, Галичині, Чернігівщині, Слобожанщині і Закарпаття. На Полтавщині в кінці XIX ст. в м. Смілі займалося цим ділом 8 ремісників, крім того робили вибійки в селах Засул’ї і в Черненій Слободі на Руженщині. У Галичині ця галузь виробництва (була) розповсюджена в околицях Рави Руської, Жовань, Любачева, Яворова, Городка Ягайлонського і Львова. По містах і містечках, крім

українців, цим займалися також жиди, звичайно "друкували" на полотні, хоч самі кліші виконували переважно селяни - українці. Орнамент вибійок, особливо галицьких, делікатний і тонкий, з дрібних мотивів, де чергуються зірки, кола, точки, трикутники і т. д. На Чернігівщині вибійки ще до недавня вироблялися в с. Березному, а багато старих вибійок було по церквах Березниціни..." (В. Січинський "Нариси іст. у. пром." Львів, 1938, 76).

ВИБОРНИЙ КОЗАК — економічно незалежний козак, що з власною зброєю виконував військову службу. За реформою російського уряду 1734 р. козацтво було поділено на виборних козаків і ПІДПОМІЧНИКІВ. До виборних козаків гетьмани звичайно зараховували і дітей дувінництва.

ВИБРАНІСТЬ — уроена вища вартість (вищість) у порівнянні з іншими людьми. "Вибраним народом" старовини був жидівський нарід, що вважав себе вищим за всі інші народи, бо почував себе в особій ласці в Єгови, що сказав Авраамові:

"І поставлю мій заповіт між мною й тобою, і потюжками твоїми по тобі в їх родах про віковичний заповіт, щоб мені бути Богом тобі й потюжкам твоїм по тобі. І дам тобі і потомству твоєму по тобі землю, що в ній чужениця еси, всю Канаан землю на віковичну державу, і буду їх Богом..." І. Мойсея, XVII, 7-8).

Але жиди кілька разів порушували заповіт Божий, живучи в беззаконні, і тому Єгова віддав свій "вибраний нарід" у полон і рабство, а потім розсіяв по всій земній кулі, віддавши заповіджену землю іншим...

Почуваючи себе "вибраним народом" стародавні жиди поводитися з підкореними не краще, як потім у наших столітті індій "вибраний нарід" (герренфольк) поводитися з підбитими народами Сх. Європи, головню з українським, причому й колишньому "вибраному народові" від новішого "вибраного народу" діставалося найгірше...

Віра в "вибраність" часто буває фатальною, — вона дозволяє на найбільші жорстокості в відношенні до інших, "не-вибраних".

У новіші часи, на місце "вибраних народів" почали приходити "вибрані класи". Для московського більшевизму, і взагалі для соціалізму, вибрана класа це — пролетаріят: він, як відзначив свого часу Н. Бердяев, — "чистий від усякого первородного гріха, що ним перейнята вся буржуазна історія, вся буржуазна культура, — чистий від того гріха, що полягає в визискуванні людини людиною і класи класою. "Пролетаріят — ніби ембріон всього майбутнього справжнього людства, яке не знатиме визиску". Пролетаріят — це новітній колишній Ізраїль (не той, що з допомогою англійців та американців відбудував собі знову державу в

Палестині, вже не як "вибраний нарід", а як нарід, що мусить тяжко змагатися за місце під сонцем). Атрибуту народу, обраного від Бога, перейшли в наші часи на пролетаріят. Він мав би бути визвольником і спасителем людства, він мав би зреалізувати "рай земний", чи Царство Боже на землі.

Проте, досвід СССР виказав, що пролетаріят здатний був зруйнувати накопичені багатства великої імперії, але не здатний кого чи щось спасти, чи визволити. І от тоді ті, що проголосили були пролетаріят вибраною класою, і витворили були міт диктатури пролетаріату, що давав можливість винищувати, напр., в Україні мільйони селянства, все очевидніше вертаються від ідеї "вибраної класи", від ідеї пролетаріату, як спасителя людства, до ідеї "обраного народу", яким мав би ніби бути т. зв. "советський нарід", а насправді Москва, що тримає в своїх руках диктаторіальну владу і живає її, не зупиняючись ні перед ніякими колективними (масовими) народобивствами, ні перед ніякими індивідуальними злочинами: "вибраним" людям все дозволено.

Християнство натомість відкинуло давню біблійну ідею "вибраності" — для християнства всі люди рівні, бо всі мають в собі несмертельну душу, і ніхто не має найменшого права ту душу від тіла відділяти, аж поки не приходить від Бога визначений час.

ВИВЕРТАННЯ ОДЕЖІ — В українському веселлі (див. Весілля) зустрічаємося кілька разів із обрядовим вивертанням одягу.

Обряд із вивертнм кожухом на веселлі можна пояснювати, як хитрощі, що символізують лукавство ворога, або заходи остороги супроти напасників, як пережиток стародавнього шлюбу умиканням.

Але численні народи вірять також, що вивертання одєжі (береться під увагу головню сорочку, або панчохи) служить охороною від зурочення (Мат. у. етн. НТШ, VIII, 36). Гуцули кажуть, що для охорони від нечистого "найліпше перевернути на собі все лудиння (білизну) тим, що в середині наверх, а він тоді — щез би! — немає тоді моці й пугтері до чоловіка..." (Мат. у. етн. НТШ, XVIII, 99).

"Хто надіне сорочку навиворіт, — кажуть також у Галичині, — буде мав щастя, а як дитина, то не буде мати уроків..." (Ів. Франко, "Приповідки" III, 158).

ВИВІД БАБИ — Кров — велика святоц, і тому всяке проліття крові, за народними віруваннями, навіть у найкращому намірі допомогти народитися новій людині, вимагає очищення. Тому й баба-повитуха, після народін дитини, робиться нечистою і потребує священного акту очищення: акт цей називається — ВИВІД БАБИ, — його доконує священник, звичайно, коли приносять дитину до хреста. Опис "виво-

ду баби" на Гуцульщині наведено в Мат. у етн. НТШ, XVIII, ст. 108.

ВИВІД МОЛОДОЇ. — Після шлюбної ночі, в понеділок рано, молоду звичайно провадили урочисто до церкви. Дружко та підружний, діставши від старости благословення, наказували боярам взяти весільну корогву та йти наперед. Самі вони йшли за ними, несучи збанок із пивом, або пляшку горілки, а також обрядовий хліб священникові. Далі йшли у парі молоді (полекуди молоду вів дружко за хустку, іноді замість хустки служив червоний пояс (Кіев. Стар. 1898, VI, 81), за якими заміжні жінки — свахи, а позаду всіх — музики.

Гдучи, співали пісень, вихваляючи дівоцтво молодой та славлячи обряд, що мав бути dokonаний:

Ми до церкви йдемо,

Подарунки несемо;

Жнто-пшеницю на щастя всієї родини.

Біля церкви спинялися, і дружко з підружним йшли до священика та просили його доконтати обряд виводу. Священик шов до церкви. У притворі читав над молодую, що ставала навколшачки, молитву "На розршення вішців в осмий день...", а потім брав молодих за руку та вводив до середини церкви. Там він читав молитву покривання голови і покривав молоду поверх намітки білим серпанком. (Хв. Вовк "Студії.." с. 307).

Звичай Виводу дуже давній, але в старих українських гребниках не було молитви "на розршення." Замість неї була "Молитва перовобрачній невісті, хотящей вестися в церкву і прийняти благословення первому покровенню голови..." Ця молитва словами "вестися в церкву" і дала назву обрядові.

Звичай покривання голови молодой дав початок звичаєві покривання голови хусткою, що відбувається звичайно на весіллі при відповідних співах. У грецькій і московській Церкві обряду покривання голову не було, а в українській він виник під впливом католицької Церкви, де також існує обряд Виводу (К. Стар. 1898, VI, с. 81-82).

Вертаються додому всі в тому самому порядкові, проголошуючи в піснях, що вони були у Господа Бога, молилися Богу, св. П'ятниці та св. Понеділкові.

У деяких місцевостях, де не було близько церкви, обряд Виводу виконували біля криниці: молодих ставили перед криницею і покривали їм голову рушником. Не скидаючи рушника, молоді мусли вмияти, потім утертися тим самим рушником. Потім верталися додому (Чубинський "Трудн..." IV. 591-92).

ВИВІД ПОЛЖИНИ. — Як молода після шлюбної ночі, так і породила після родива, що супроводиться проліттям крові, за віруванням народів мало не всього світу, робиться "нечистою" та вимагає обрядового очищення. Во-

но відбувається в двох обрядах — у ЗЛИВКАХ, які dokonує баба в хаті, а потім в церковних ВИВОДИНАХ.

ВИВОДИНИ в українців, як і у живів, египтян, греків та багатьох інших народів відбувалися на сороковий день після родива.

Яке велике значення надавали у нас церковним Виводинам, видно з забобонного вірування, поширеного на Гуцульщині, що коли покритка, невведена по дитині в церкві, перейде через чийсь город, то змита на ньому сім літ не родитиме. (Мат. у. етн. НТШ, XI, 5).

ВИВІРКА - БІЛКА — гарна лісова звіринка символ звинної, веселої, роботяшої дівчини: "Дівча, як вивірка" (Франко, I, 577).

ВИГОВСЬКИЙ ДАНИЛО — бихівський полковник, зять Б. Хмельницького, одружений з його донькою Оленою. У 1655 р. добував Люблин. У 1659 р. намагався вигнати московську залогу з Києва, але попав у полон і був закатований під Калугою. Був братом гетьмана Івана.

ВИГОВСЬКИЙ ІВАН — гетьман України (1657 - 1659), перед тим найближчий співробітник гетьмана Богдана, його міністер зач. справ. Походив із м. Гоголева на Київщині, що належало його батькові Остапові. Вивис в Київ - Могилянській Академії. У бою під Жовтими Водами 1648 р. був ганений і попав у татарський полон (належав до польського війська як намісник луцького старости), але Б. Хмельницький його викупив із полону і зробив генеральним гнсарем, на якому пості він виявив блискучі дипломатичні здібності. По смерті Б. Хмельницького був 25. X. 1657 вибраний в Корсуні на гетьмана, замість Юрія Хмельниченка. В літку 1658 р. розгромив він війська запорозького кошового Я. Барабаша та полтавського полковника М. Пущкаря, що, спираючись на Москву, підняли проти нього повстання, поширюючи погослоси, ніби Ів. Виговський хоче відлати Україну полякам. Московські агенти, серед яких визначалися деякі серед духовенства вели пропаганду за обмеженням влади і прав гетьмана, за встановленням по всіх українських містах московських залог. тощо. Царський уряд зі свого боку домагався, щоб московських воевод і залоги було допущено, крім Києва, де вони вже були, також до Чернігова, Ніжина, Переяслава та інших міст; щоб вони мали змогу побудувати там замки, щоб людність, осіла при тих замках, підлягала воевідському (московському) судові; щоб доходи з полемного й аренд по містах ішли на удержання московського війська. Цар ждав також, щоб гетьман у своїх письмах до нього називав себе не "вільним підданним", а "вільним підданом". Щоб вимогти ці уступки було вислано в Україну й московське військо під

проволом ки. Гр. Ромолановського, який підтримував відверто повстання Пушкаря та інших прихильників Виговського. Проте, перемога Виговського над Пушкарем під Пюлтавою примусила Ромолановського відступити з України на московську територію, а другий воевода — Шереметєв замкнувся в Київській фортеці.

З огляду на явно ворожі дії Москви, Виговський вивав до українського народу і до сусідніх держав універсал:

"Ми, все військо запорізьке, заявляємо й свідчимо перед Богом і усім світом цією нашою невинною й чистою маніфестацією, що великі війни, ведені з Польщею, не мали іншої мети, як оборону святої Церкви і прадідівської свободи якої любов'ю ми держимося. Приватні наші справи в порівнянні до публічних і Божих держали ми завжди далеко.. І для того союзів, уложених із татарами, з королівською шведською, а потім із найяснішим королем Густавом, ми завжди дотримували, заховували неухаруженими і додержували їм усе вірності. Навіть Польщі не дали ми нікоги причини нарушити пакти; усім дотримували ми свято вірності, умов і союзів. І не з інших причин прийняли ми протекторат вилки, князя московського, як щоб нашу свободу добути з Божою поміччю і прольвом крові осячену, могли заховати, а по смерті передати нашим нащадкам..."

"Та цар і Москва завели наді Українці, не давали їй помочі проти її ворогів, побудували твердиню в Києві, щоб удержати в ярмі українців; царські воеводи відмовляли гетьманові почесей, піддержували бунти, нищили країну:

"Оттакта ко зрала підступної Москви слідна у всім: вона готовить нам ярмо — насамперед домашньою громадянською війною, себто нашою власною зброєю, без ніякої нашої війни. Все те ми виявляли для нашої невинности, а тепер примушені підняти законну оборону та удатися до сусідів з проханням, але вір мало що своєї свободи. Не в нас лежить причина цієї війни, що розгорілася..."

Шукаючи союзників проти Москви, Виговський ще 16. X. 1657 р. підписав давню підготовлений союз із Швецією. Виговський домагався "визнати й оголосити запорозьке військо з підвладними йому провінціями за вільні і нікому не піддані нарід". Це й було осягнено. Союз був оборонний, але вір мало що міг дати Україні, бо Швеція була вже тоді надто ослаблена. Тоді ж Виговський відновив і союз із Кримом, що був зрівняний з 1754 р. Але головна турбота Виговського була — забезпечення кордонів України з заходу, від Польщі, яка, теж оточена зі всіх сторін ворогами, потребувала також миру бодай на одному фронті з Україною. Що польські політики розуміли тоді потребу порозумітися з Україною, видно з тогочасного польського засвідчення:

"Що згода з козаками досі не сталася, — писав один польський політик, — то таки в тім не їх вина, але наша, бо ми їх трактували, не як люлей І за це покарав нас Бог. виявивши їх невинність, і в очах наших і чужих показав Бог, що вони такі ж люди, як і інші, і покарав нашу гордість, і ми, як думаю, покутуємо більше, ніж вони.. І ми мусили встати, бо вони боролися за свободу, а ми за безмежне панування.. Справді треба їх признати за націю, а не за партію, даймо їм уже спокій і ніяким штучним та неприродним способом не викликуймо інтриг і не розбиваймо їх. Нехай буде з ними така унія, як литовська; нехай один нарід над другим немає ніяких окремих прав, бо тільки через законно унормовані відносини держаться держави, а через вивищення одного народу над другим приходить розлад..."

16 вересня 1658 р. на раді під Галічем підписано основні точки українсько - польської умови. Цю Галіцьку умову складувано надто спільно, бо гетьмана тисла необхідність мати якнайшорше вільну руку для боротьби з Москвою, і багато було в ньому неспроуманого. Так, тим часом як ідеалом гетьмана було — об'єднання всіх українських земель в одній незалежній суверенній державі аж до Висли і аж границь Прусії (в переговорах із Швецією), Галіцька умова втворювала тільки єдність Київського Брацлавського та Чернігівського воевідств у складі литовсько - польської держави з широгою автономією. Натомість західно - українські землі, себто воевідства волинське, подільське, руське і белзьке, а також пинський і мстиславський повіти залишалися поза гетьманською владою.

Правда, Галіцькою умовою привернено було всі права православної віри, не тільки на Наддніпрянщині, що мала бути під владою гетьмана, але всюди — "як далеко мова українського народу сягає". Уніяцька Церква лишалася, але не вільно було її поширювати на нові місця. Київська академія діставала такі права, як краківська, та ще другу академію мало бути створено в іншому місті. У місці осідку академії не могли існувати польські школи.

Але головні ідеї української державности в Галіцькій умові не були здійснені — Україна діставала тільки автономію, а не державну рівноправність з Польщею й Литвою, як того домагалися українські представники з доручення Виговського (ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО РУСЬКЕ), і ця автономія простягалася тільки на Наддніпрянщину, а не на всі українські землі. Московські агенти отримували добрі козирі в їх пропаганді, що, мовляв, "Виговський продася полякам".

Тим часом війна з Москвою почалася спершу дуже успішно. 8. VII. 1659 р. Виговський цілковито розгромив і знищив московське військо кн. Трубецького під КОНОТОПОМ. "Цвіт

московської кінноти, — писав московський історик Соловйов, — що довершив щасливі походи 1654-55 рр., згинув за один день... У жалі-ному вбранні вийшов Олексій Михайлович до народу. Тривога впала на Москву... Царське місто затремтіло, злякавшись за себе: У серпні, на наказ царя, люди всіх чинів поспішали на земляні роботи для зміцнення укріплень Москви. Сам цар із боярами часто бував при роботах...

Але українська голота не дала гетьманові використати свою велику перемогу. Полковник Ів. Безпалий, за підмогою московських воевод, підняв нове повстання проти Виговського. Він вислав заклики до запорожців підняти боротьбу проти гетьмана, що "іде з поляками", та проти його союзників, татар. Кошовий Ів. Сірко несподівано напав на кочовище ногайських татар із згодом рушив із своїми січовиками на Чигирин. Напад Сірка викликав велике обурення серед татар, що були при війську Виговського, — більша їх частина залишила козацький табір і вернулася додому, грабуючи полдорозі українські оселі. Почалася жорстока громадянська війна. Безпалий і його прихильники почали займати лівобережні полки. "Одно містечко воює проти другого, син проти батька; страшене тут твориться вавилонське замішання," — писав очевидець, Трубецький знову зібрав свої сили і вирушив на Лівобережжя, яке стало йому легкою здобиччю. Виговський скликав тоді козацьку раду під Германівкою (біля Білої Церкви), 21. IX. 1659 р., намагаючись виказати користі Гаяцької умови. Але на разі опозиція взяла гору, і гетьман мусів залишити раду під охороною наємного війська. У жовтні 1659 р. Виговський побачив себе примушеним зрестися гетьманства. Від польського короля він дістав уряд київського воеводи і зв'язав з ним гідність сенатора. В цій своїй гідності він рішуче боронив інтереси України під Польщею і тим викликав серед поляків підозрення, що хоче знову взяти булаву в свої руки. Коли 1664 р. на Правобережжі піднялося повстання проти Польщі, польський полк. С. Маховський схопив Виговського і, не зважаючи на те, що він був воеводою і сенатором, засудив на смерть. Виговського розстріляно 19 березня 1664 р. в Корсуні. Його тіло перевезла його вдова до Галичини і поховала в Манявському Скиті.

Був він членом Львівського Братства (з 1662 р.) і виступав гарячим оборонцем українського православного населення.

ВИДЕЛКА — прилад до їдженя страв. Давні люди брали страви пальцями. Навіть такі цивілізовані народи давнини, як єгиптяни, греки та римляни не вживали виделок. Перша відома нам виделка в її звичному нам призначенні з'явилася в Венеції в ХІ ст.: її почала вживати жінка дожа Доменіа Сільвіа, бувши грецька принцеса, яка "підносила страви до

вуст з допомогою маленької двозубої золотой виделки." Ця новина викликала великий скандал: венеційцям здалося, що вони знайшлися перед зразком перебільшеної карикатурної витонченості, що означала занепад моралі й прийнятих звичай. Догареса своєю виделкою гочала викликати навіть напади духовенства з катедри, яке закликала на новаторку гнів Божий. І коли вона пізніше дійсно захворіла на "жалюну хворобу" (?), св. Бонавентура ні на хвилину не завагався проголосити, що та була "кара Божя".

Вжиток виделки почав ширитися в ХІV ст. Так, в 1328 р. в інвентарі угорської королеви знаходилося 30 ложок і одна золота виделка. В 1379 р. герцогиня Турська мала 9 тунзів срібних ложок і дві виделки позолоченого срібла. П'єр Гавестрі, фаворит англійського короля Едуарда II (1307 — 1327), мав 69 срібних ложок і тільки три виделки, та й ті служили, — "щоб їсти грушки". Отже, в ХІV ст. вайделгантіші двочч Зах. Європи вже починали вживати виделки, але тільки для якихось особливих страв у виняткових випадках. Всі ж інші про довжували брати страви "трьома пучками".

У широкий вжиток входить виделка у Франції з часів короля Генріха III (1574 — 1589), що в 1572 р. був польським королем. Вертаючись із Польщі до Франції через Венецію, де йому було влаштовано пишний бенкет, Генріх завважив незвичайне приладдя, якого доцільність відразу оцінив. Проте, хоч виделки й було запроваджено тоді при французькому дворі, їх ужиток не сразу поширився в вищому суспільстві, не кажучи вже про нижче. Треба дійти аж часів Людовіка ХІV (1643 — 1715), щоб згайти в правилах добрих манер допоручення вживати виделки.

Проте, коли звичай вживати виделки поширився, виявилися несподівані прикрі наслідки: звичка тримати руки чистими, щоб брати ними їжу, незвичайно занепада, і тогочасні ллукмени приносять численні свідомтва застрашливої неохайності найвищих осіб суспільства, які, користуючись виделкою не вважали більш потрібним часто мити руки...

В Україні виделки з'явилися теж очевидно, досить пізно. Серед маси столового срібла, яке залишилося після кн. Константина Острозького, знаходилося шось "250 ложок — золочених і білих, між ними 12 золотистих — волоської роботи", а є й "козацької", — і тільки 12 виделок. (М. Грушевський, "Іст. У. Русин" V, ст. 395).

ВИДОК — свідок. В кодексі законів Українн князівської держави, що носить назву "Руської Правди" для свідків вживається двох назв — "видоки" й "ПОСЛУХИ". Видоки були свідками, що бачили на власні очі обставини злочину, або брали участь у слідстві... У звичайних справах вистачало свідомтва двох ви-

доків. Тільки в процесах проти чужинців вимагалось їх більше ("повне число", але скільки саме — не знати). Видоки, як і взагалі свідки, мусіли бути зобов'язаними людьми. (М. Грушевський, "Іст. У.-Руси" III, ст. 246).

ВИДРА РІЧКОВА, ВИДНИХА — цінний хутровий ссавець, в Україні майже винищений. В лавнину передію частину цієї звірини їли, як м'ясо, в снігові дні, а залюто частину, як рибу, в пісні дні. І ще досі католицька Церква дозволяє їсти видру в посні дні. (Ронкетті "Діцонаріо Ілюстрато деї Сімболи" ст. 576).

Перші християни оповідали, що видра, вимастившись болотом і зробивши собі таким чином ніби оборонний панцер, кинула відважно в жахливі шепели крокодила і виїла йому середину. Так і Спаситель світу, прийнявши образ людини, зійшов у пекло і вихопив із нього душі грішників. (Каїро "Діцонаріо раджонато деї сімболи" 79).

ВИДУБИЦЬКИЙ МИХАЙЛІВСЬКИЙ МАНАСТИР, — чоловічий монастир, який побудував кн. Всеволод Ярославич (+1693) над Дніпром, на 2 кілометрі від Києво-Печерської Лаври, в тому місці, де, за літописним переказом, прибило було до берега ілол Перуна, що його з наказу кн. Володимира Вел. було скинено в річку. Назва монастиря подала з того, що, коли ілол Перуна скинуто в Дніпро, люди бігли берегом за Перуном і кричали: "Видибай! Боже, видибай!" Перша літописна вістка про цей монастир гоголить із 1070 р. В 1088 р. збудовано готову церкву св. Михаїла Тут ігумен цього монастиря о. Сильвестер переробляв слівнозвісну "Повість Временних Літ" — наш дорочісний літопис У 1696 р. збудовано тут ще й соборну церкву св. Юрія, іконостас, який належав до найкращих зразків барока. У 1937 р. московські вандали цей монастир поруйнували, а церкви перетворено в військові склади.

ВИЖ — судовий пристав при КОПНИХ СУДАХ в Україні XV — XVI вв. Їх уживано також для "облукцій - оглядин на місці. За свою службу вижи отержували ВИЖЕВАНГ — судовий податок. Свідомство вижа було важливіше від свідоцтва звичайного свідка. Виж був присутній при виконанні судового вироку.

ВИЗИСК — паразитарне використовувана праці інших. Визиск людиною праці тварин не викликає обурення, натомість визиск людини людиною, що видавався в давні часи історії людства теж природним з боку сильнішого, в новіших часах викликав величезний суспільний і політичний рух, що розвинувся двома течіями — течією християнства та течією соціалізму або марксизму.

У християнстві кожна людина — брат у Христі, якого, як ближнього, треба любити і

якому треба допомагати в його труднощах, а ніяк не визискувати. Завдяки християнству й його ідеям, що відбилися на загальному зм'якненні значив, знищено було стародавнє рабство, скасоване кріпацтво, і поволі шириться все більше переконання, що людина, себто її духовий розвиток, може бути тільки щілью, а ніколи не засобом до будьякої іншої цілі, а вже найменше — до своєкорисного збагачення. На цьому шляху християнство вже багато зробило, хоча й багато ще залишається зробити, бо, коли б можна було цілковито знищити визиск одною людиною іншої, це означало б, що люди стали ангелами, і що на землі настало Царство Боже. Але християнство не вірить у Царство Боже на землі і намагається тільки по можливості до нього наблизитися, творячи Царство Боже, шляхом любов'ю до ближнього, в душі кожного, хто має спокійне сумління по-християнськи сповненого обов'язку.

Марксизм, натомість, особливо в його ленінсько-сталінському застосованні, запевняв, що він може витворити земний рай на землі, винищивши силою різні класи суспільства. Що з того вийшло, про це ми вже писали під гаслами БЕЗКЛЯСОВЕ СУСПІЛЬСТВО та БЮРОКРАТІЯ. Так, як советська держава, себто купка людей, що захопила владу й тимає її терором, визискує інших людей, їй підвладних, могли ми спостерігати тільки в до-християнські часи, в деспотичних державах Сходу з їх рабською системою, що, на трупах мільйонів людських істот, творила єгипетські піраміди.

Не можна при цій нагоді не згадати й того безжалюного колоніяльного - економічного визиску, що його та ж ленінсько-сталінська Москва, наслідуючи вірно визискувальну політику Петра I та інших царів, застосувала на Україні.

Щодо визиску України Москвою за Петра I і пізніше до большевиків, написали свого часу цінні праці советські ж такі вчені (але українці) Оглоблин ("Очерки історії укр. фабр. мануфактури в Гетьманщині") та Слабченко ("Організація хозяйства України"). Як і ствердили, що "політика Петра стреміла до знищення української торгівлі з закорлоном на користь московської; до знищення української промисловости — скляної, салітряної, поташової, смолчугової, тощо; до обернення України в колонію — ринок для промислу московського — шляхом різних тарифів, заборон довозу або вивозу, мит, або просто перенесення українських фабрик в Московщину і тп. Безпардонно економічне влюндрування України дало в той час привід полк. Лєсницькому висловитися, що скоро "московитяни пустять українців ходити в лаптях та рогожі". (ЛНВісник, 1929, VII — VIII, 675).

Сам Сталін на з'їзді народів Дагестану 13. XI. 1920 признав був:

“В минулому Росія була Послею царів та катів. Росія жила тим, що визискувала нагоди. Уряд Росії жив силами народів, які він гнобив.”

Тоді він із звичайним йому нахабством і безсоромністю заявив:

“Ці часи пішли в минуле, і вони вже ніколи не повернуться...”

Але ми знаємо, що вони повернулися і то далеко в гіршому вигляді. В 1956 р., як виходить із цифр, що подав Н. Т. Кальченко на засіданні Верховної Ради СРСР, вклад України природними багатствами і плодами своєї землі в напольне господарство всього СРСР довінював майже половиною вкладу всього СРСР, натомість одержувала воча з того в власне господарство мізерні крохи. Так, на 1957 р. Верховна Рада СРСР, заслухавши вищезгадані цифри Кальченка ухвалила Бюджет: всього СРСР — на 423.108.982.000 рублів; союзних республік: 194.047.685.000 р. А поміж ними союзними республіками: Російська РФСР — 104.000.000.000, Українська РСР — 43.000.000.000

Хіба з цих цифр не ясно кожному, як жалю Москва визискує Україну?

“Наш Клич” писав 14. III. 1957 р. в пегеловині:

“В економічній лінійці Москва (за її владомі) з’єднала всі ресурси — засоби виробництва” — насправді ж скорфіскувала в українського народу все, що було його власністю. Створення колективізації і сільському господарстві не тільки не поліпшило соціального стану українського селянства, але ще незрівняно той потеребно важкий стан погіршило. При кінці 1956 р. О. Кигиченко в своїй (офіційній) промові твердив, що є такі колективи, де селянин за робочий день лістає 500 гр. зерна і 3 карбованні; що є такі колективи, де впродовж років не вичисляють селянам їхніх робочих днів а тим самим їм не платять... Більше страшного соціального визиску наше селянство ніколи не переживало, якщо виключити голод 1922 р., коли Москва всеюло була ограбіта Україну... Попирення, чи збільшення індустрії в Україні також не принесло ніякого соціального поліпшення робітничтву. Збільшення індустрії в Україні при незбільненій кількості населення, мало б привести до збільшення добобу, коли б не злочинна конфіскація на користь Москви всіх природних багатств України. Вся українська індустрія працює на користь Московської імперії... Українськими природними багатствами і українською робочою силою поліпшується в першу чергу соціальний стан москалів. . . .”

ВИЗД ЗДОМУ. — Кожний визд здому в давніх часах був — задля загальної непевності лоріг — далеко небезпечніший, ніж тепер. і тому супроводився низкою обрядів, що мали на

меті забезпечити добру погоду та шасливий її кінець.

Візна церемонія звичайно починалася, — як завважила п. К. Грушевська (“Перв Громадянство” Київ, 1926, I, с. 30-31) загада, всякими аскетичними впавами, що мали на меті привести в рівновагу внутрішню сиду покорюнього. — його “ману”, кажучи меланезійським виразом. У примітивних народів ці приготування дуже складні: за день, а то й за кілька днів перед виздом чоловік зовсім відлучається від жінки. Північно-американські індіанці перед походом фарбувалися, робили обрядові купелі, співали магічні пісні та танцювали воєнні танки. У нас із підготовчих звичаїв відомі — піст, причастя, прощання з знайомими, сусідами та рідною. На Звенигородщині, напр., перед виздом на заробітки обов’язково говіли, а виходячи з хати, прощалися:

— Простіть мене?

— Бог простить!

Поліщук ж ішли перед виздом до церкви і молилися Богу — “шоб був гарний визд...” В інших куті Полісся постали повеліток — “шоб добра дорога була, якщо на пагоход, то великий стгах мали, тоді й сповідалися”. На Коростерщині перед виздом “евангеліє наймали, шоб читали їм над головою...”

Причастя перед важливою дорогою було також дуже попірене. — стверджує К. Грушевська (ст. 23).

На Волинському Поліссі поручали на дорогу:

“З батьком і матір’ю помирись, якщо у спорі, і проси благословення..”

У півн. Кам’яреччині заробітчани, коли не мали рідних батьків, брали благословення від хрещених. Також сповідалися перед виздом і часом правили молобель св. Миколи та св. Пантелеймонові, (ст. 22).

Миритися та прощатися треба було не тільки з родичами, але й з сусідами та знайомими. Так, на Волинському Поліссі перед виздом “прощалися з знайомими”; коли йшли в салдати, теж холили до сусідів на прощання і миглилися, якщо були з ним посварені. То і в рекрутських піснях співається:

— Прошавайте, сусілонька, може з ким сварився..

— Та хоч сварився, не сварився, аби попостився..”

(Чубинський, “Трудн.” V. 968. 994).

Або, як співають в Галичині:

Визджає з того села хлопець молоденький,

Визджає за ворота з коня похилився:

— Вибчай мі, громадонько, може з ким сварився.

(Головацький, Пісні. IV. 99)

На Полтавщині, як рекрутів проважали, то “...і молебствіє, і говіють вони в церкві і

прощається він із усіма, з усіма цілується, і тоді випроводжають за село гуртом. Він перехреститься, уклониться на всі чотири сторони, і буває так, що він поїде не загаз, а вночі, то все одно не зроблять — треба одбутти, і він тоді верта(ється), і товпа верта до села... (К. Грушевська, ст. 23).

У думі про Прингоду на Морі Олексі Поповича головний його гріх, що однозгідно повторюється в усіх варіантах думи, полягав власне в тому, що він

“... Не добре починав:

З отцем і матір'ю прошення не мав,

Старшого брата за брата не мав,

Старшу сестру збаже зневажав.

Ой у груди стременим оллихав...

Либонь мене, козачи, паюве-мочолі,

Найбільше той гріх спіткав...”

А це й викликало бурю на морі.

Успіх полорожі, за давніми віруваннями, залежав і від того, як ставилися до полорожного ті, що залишалися дома. Вони залишалися з ним ніби в якомусь містичному зв'язку і з того випливало, як важко було не сваритися перед себе поганих спогалів і не сваритися перед виїздом. На Таранщині казали:

“Коли проклинають полорожного то йому все невдача...” (К. Грушевська, ст. 28).

У вищезгаданій рекрутській пісні новобранець прощається:

— Не споминайте лихим словом.

Щоб я не журився;

А споминайте добрим словом,

Щоб я веселився...

На всій українській території вважається дуже добрим знаком, коли полорожного “перейдуть вповні”, себто, з повними відами. Велика прихильність тих, хто провозжає, може дійти до того, щоб завчасу приготувити повне відро, щоб пексти дорогу полорожному

Тим-то у Шевченка, в поемі “Великий Лях” одва українська душа тяжко карається, і її до раю не пускають, за те, що вона за життя перейшла вповні гетьмана Богдана, коли він їхав підписувати Переяславську умову з Москвою, ніби таким чином бажаючи йому успіху в його тому згубному для України задумі.

У півн. Афганці тому, хто від'їжджає, витивають відро води під коня. Хто зна, чи не було й у нас чогось подібного. Не дурно у пісні співається:

Покропите мі доріженьку

Щоб ся не курила,

Розбивайте тугу милай,

Щоб ся не журила.

На Полтавщині та на Поділлі кидали за полорожнім сіно. (К. Грушевська с. 31) На Звенигородщині перед виходом із хати були старий посуд — на щастя в дорозі. Цей звичай нага-

дує інший звичай розлуки — виніс мерця з хати: при цій нагоді також били посуд. Били посуд і в весільному обряді — при від'їзді молодого по молоду, а також (можливо задля дотримання паралелізму з першим випадком) при його приїзді до двору молодої та зустрічі з майбутньою тещею (див. ГОРЩИК).

На волинському Поліссі, коли полорожній виходить із хати, хтось із стагших у хаті ставить ногу на поріг, і полорожній переступав через неї. Цей момент входить і до весільного місцевого обряду.

Звертається велику увагу на ріжні “знаки” — прикмети При поганих “знаках” воліли не виїздити. Якщо снилася каламутна вода, або болото, то в дорозі могла приключитися хвороба — краще не їхати. Щоб не було хвороби, треба переждати 9 днів.

Так само вважали, в котрий день виїздити. Унікальні виїзтити в поєдіннок — “тяжкий день”. Можна думати, що колись вояки - полорожники уничали й середі. Бодай в пісні про Авраменка співається:

Ай, не їдь синку, та не їдь Климку,

У велику дорогу!

Пережди, синку, цей день серелу...

Песед виїздом треба було звичайно сідати. Цей звичай дотримався до наших днів.

ВИКОТЦА — несумлінна, жадна на гроші людина, продукт кріпацької доби XVIII ст. на Правобережній Україні, що за певну винагороду вшукувала й виваблювала з чужих сел селян, златівих до роботи на порожніх ще панських землях. Займалися цією небезпечною й непочесною справою бідні шляхтичі та жида. Шляхтич приїздив до якогось села верхи, ніби відшукуючи свого селянина - втікача; жид протискався до конями, ніби скуповуючи якийсь крам, вовну абошо. Переходячи від хати до хати, викотца умовляв селян залишити їхню оселю, обіцяючи їм в іншому місці рай земний. Вже сама думка, що почнеться на новому місці новий темін “свободи”, була спокуслива. Якщо викотца доходив свого, умовлявся, як довершити небезпечну справу. Селянинові треба було дати час, щоб злізківдувати попереднє господарство. У призначений час викотца з'являвся з підводами, забирав охочих і, дуже обережно, далекими дорогами, привозив їх на місце призначення. Заняття викотци було, без сумніву, прибуткове, — за одну родину, перевезену з Густича до Холдоркова, якийсь шляхтич уплатив 120 золотих; за другу, вивезену з Браплага під Бердичів — 70. Кількість дітей значно впливала на висоту винагороди. Але за те й тяжко приходилося викотці, якщо він попадав у руки власника вкрадених душ — до суда звичайно не доходило, власник волів вирішувати справу власноруч: добре ще, якщо викотцу тільки били, а то могли й повісити. (О. Єфименкова “Южная Русь” I, ст. 11-12).

ВИКУП МОЛОДОЇ — залишок весільного обряду при допомозі купна.

Про полян у літописі сказано, що вони, в відміну від радимичів, в'ятичів та сіверян, що умикали собі дівчат за їхньою зголою, та в відміну від деревлян, що викрадали собі дівчат просто силою, мирно приносили собі молоду, а другого дня давали за неї викуп:

“Не хожажу жених по невісту, но провожаху вечер, а заутра приношаху что на ней владуче”.

Викуп за молоду, чи за її лівоцтво, часто давали після того, як молодий вже вступав фактично в права чоловіка. Пережиток цього звичаю існував до останніх днів в всіх слов'янських народів у більш чи менш виразній формі. У нас, другого дня по шлюбі, висилали делегацію до матері молодої, з хлібом і пляшкою горілки, прикрашеними червоними стрічками та каліною, як символом неблазненості молодої.

Хв Вовк розрізняв викуп молодого від її купна: “Бо ж викуп — не не стільки плата за молоду, скільки плата за образу, що її заподіяю родючі молоді спробою умикати дівчат. У азійських та фінських народів це відбувається проста купівля молодої за калім, в весільних обрядах зовсім немає елементу умикання.” (Ступі ст. 204). В Україні звичай купівлі дівчат з давніх давен занехано, але він практикувався до революції в багатьох місцевостях Московщини в формі “кладки” — виплати певної суми, наперед умовленої, що її батькі жениха виплачували батькам молодого. Можливо що тут відбився вплив угорських племен, які домішалися в Московщині до слов'ян, творячи московський нарід (Хв. Вовк, стор.221)

ВИЛЬЦЕ — див. ГИЛЬЦЕ.

ВИМЕТНЕ — ріль судової ланини в Україні часів Литовсько - Руської держави. Тоді судові справи нерідко вирішувалися на вічах. Якщо справа вирішувалася по згоді сторін, то великий князь отримував “ЗМИРСЦИНУ”, чи “ЗМИРСЬКУ КУНИЦЮ”. Якщо ж це було мирно сторонам давалося на добру волю — чи зверталося до суду КОПИ, чи “викинути” справу до великокняжого урядника який в такому разі отримував ПОВИННЕ і ВИМЕТНЕ. (Є. Єфименкова, I, 433).

ВИНА — грошова кара в литовсько - руському праві. Її було плачено пошколовачому, або й в князеві, за ушкодження майна.

ВИННИЧЕНКО ВОЛОДИМИР (1880 - 1951) — талановитий український письменник (оповідання, романи, драми), на жаль, надто перейнятий духом сучасної йому московської прогресивної - розкладової літератури з її аномальними типами і доведеними до абсурду ставними проблемами; підліпливий політичний,

дореволюційний діяч, один із організаторів Революційної Української Партії (РУП), потім провідник Української Соціал - Демократичної Партії, голова першого українського пореволюційного уряду — Генерального Секретаріату Української Центр. Ради, потім голова Директорії УНР. Надто імпульсивний і емоційний (“Чесність з собою”). Винниченко рішуче не надавався на ті провідні місця в українському політичному житті на які його висували його таланти письменника й промовця, і своїми постійними хитаннями між ідеалами української державної незалежності та совето - московського федеративного “раю” він завдав багато шкоди українській революційній справі і багатьом людям, що йому вірили і вили за ним. А він їх потім кидав. Докладніше про нього в моїх нарисах “Завзяття” (Париж, 1956).

ВИНО — в Св. Причастю — кров Христова, як установив Христос на Тайній Вечері:

“І взявши чашу, хвалу вівдав і подав їм, кажучи: “Пийте з неї всі, бо це кров Моя Нового Завіту, що за многих проливається на відпущення гріхів”. (Матв. XXVI. 27-28).

В українських колядках і звичайне наше виноградне вино постола з крові Христової:

Червива їва чим согрїшила?

Хвисту із ручок кровню пустила:

Ле квівця кане, там винце стане,

Де сліака кане, там перков стане.

Тота перковню Богу на хвалу,

Мирну на повагу, попам на прихлі!

Баргове виїте — лютям на закіл.

(Етн. Зб. НТШ, XXXV, с 103).

Академік А. Веселювський вказав на паралельні образи в румунських колядках: святі питають Христа, звідки взялося вино, мирно й пшениця. Христос пояснює, що вино стало з крові, яка спливала з цвяхів; мир — з поту з під колючого вічка, пшениця — зі сліз.

Аналогічні образи знаходимо в писаннях різних християнських письменників, які пригадують біблійний текст про Месію, що “випере в вині оліж собі”. Прикладаючи його до Христа, вони пишуть, що із ребер Христа течуть два джерела — води і крові; ними обмиваються, очисаються всі народи. Апокрифічне видіння ап. Павла говорить про чотирі ріки, що течуть вином, медом, оливою і молоком з під дерева райського, яке асоціюється з деревом хрестним. (М. Грушевський “Іст. у. літ.” IV, 520).

У “Слові о Полку Ігоревім” вино має те саме символічне значення крові — вказує на криваву й смертну долю полків Ігоревих:

Вже вина не стало і крові,

Руські пир свій сгїчили,

Сватів своїх напоїли

І за рідний край в любові

Буйні голови зложили..

Ничить трава жалощами,

А дерево з туги до землі схилилось..

У давніших часах в Україні пили варений мед, що його по всіх усадках було багато, вино ж було розкошею. — привезили його з Кйвму, або з Цагогоду. Тим-то молодий на весіллі (на "ДВІВЧ-ВЕЧІР") уважав необхідним дарувати молодій пляшку вина. Вином вітали молодих, коли вони переступали по шлюбї поріг хати:

Ой гося гося, райські пташата,

Не обзюбуйте виноградолюку,

Бо мені вина багато треба,

Багато треба на весіллячко:

Дедик за столом частує вином,

Матка на дверях — частує вином,

Братчик на дворі — солодким мелом

Гостям вина не давали. — його приховували на визначні моменти весілля для молодих.

ЗЕЛЕНЕ ВИНО в українських піснях та народніх переказах має полвійне значення: з одного боку це просто горілка, яку тримали звичайно в пляшках зеленкуватого скла: "Наша чарка повна зеленого вина: як налив до краю, то пий до дна" (Ів. Франко "Попіввідки" ПП, в. І, с. 298). З другого ж боку, це скорочена назва винограду, чи виноградної лози:

Зелене вино д'горі ся вило.

Синьо завіло, синьо завіло..

ВИНОГРАД, ВИНОГРАДНА ЛОЗА — перша культивована рослина, що згадується в Біблії:

— "І почав Ной бути ратаєм на землі і насалив виноград.." (І Мойсея. IX. 20).

Талмудичні легенди оповідають:

Схилившись нал заступом та обливаючись потом, працював Ной над землею для першого винограду. Нагаз з'явився перед ним сатана й запропонував свою поміч. Отримавши від втомленого гатрїярха згоду, сатана схопив вішню, зарізав її і полив її кров'ю вскопану землю — тому-то, хто п'є вино, має нерідко думки лагідні та погідні. Але після вівні, сатана забив лева і випустив його кров на землю виноградника. — тому-то, хто п'є вино, відчуває велику силу в собі (спочатку); але не задовольнившись тим, сатана зарізав ще й свиню, і тому той, хто п'є непомірно, набирається характеру свині, що б'ється в балоїті.

З найдавніших часів виноград і вино виступають, як символ щастя, веселощів, і якщо в Біблії сказано: "Іж твій хліб, радуєшчись, і пий твоє вино, веселячись, коли Бог ласкавий на діла твої" (Еклезїаста. IX. 5), то і наш Володимир Вел., дарма, що Біблії напевно ще не знав, коли магометзгань спокушали його прийняти їх віпу, відповів їм, за словами нашого літописця:

"Русі весело пити, не можемо без того жити!"

Бо ж Магомет заборонив своїм вірним вживати вина.

Цікаво, що і в билинах київського циклю, кн. Володимир, приймаючи у своїм дворі всякого чесного лицаря, частував його "чарою зеленого вина" з власних рук, — і це мало бути свого роду "лицарським посвяченням, приєднанням до богатирського братства" (Грушевський "Іст. у. літ.", 310).

У давніх греків і римлян "веселіє пити" виявлялося в культі Бакха - Діоніса, якого всі прихильники, як і речі того бакхічного культу, все були прикрашені вітами виноградної лози з китищами винограду. Цікаво, що навіть на монетах римського імператора Проба (276 - 282 по Р. Хр.) була китиця винограду з написом "Темпорум феліцитас" — себто, "щастя всіх часів".

Ясна річ, що й така "весела" річ, як українське весілля не могло обійтися без винограду, якщо не в натурі, то бодай у весільних піснях, де виноград мав символічне значення. Виноград тут — райське, себто ідеальне, дерево, що символізує родину:

Ой пллю, пллю райське дерево,

Ой, як припллю край із Дуная,

Та й ся приймало, корінь пустило,

Красно зацвіло,

А як зацвіло — вино зродило.

(Гнатюк II, 195).

Або:

Садила (Ганна) вино зелене,

Садила низька, мовила зтиха:

Рости вино тонке високе.

Тонке, високе, в листя широке.

А тое вино синьо зацвіло.

Синьо зацвіло, а в п'ять пвіточків:

Перший пвіточок — мій батенько,

Другий пвіточок — моя матінка,

Третій пвіточок — то мій братенько,

Четвертий пвіточок — моя сестричка,

П'ятий пвіточок — то мій миленький..

Дівчина, що салить, чи стереже виноград, себто родину, набирає значення охосонниці власного дівочтва, з чим тісно в'яжеться символіка саду-винограду:

Ой у полі-полі межі дороги,

Ой стоїть же там золота ряска (кетяг,
гроно)

Стереже ж її красна дівочка.

Надійшов їд неї батенько її:

Урви мї, донько, золоту ряску,

Золоту ряску, червону краску.

— Ой бігме, не врву, миліому держу..

(Так само, ларемно просить її мати, брат, сестра, нарепті:)

Надійшов їд нїй миленький її —

Ой бігме урву, бо давно держу..

(Мих. Грушевський, "Іст. у. л." IV, ст. 276):

Або:

Ой на горі виноград зряжен,

Там Маруся ходила,

З виноградом говорила:

— Винограде, виноградочку,
Прошу тебе на порадочку,
Прошу тебе та не зрадь мене,
Молодцю, та порадь мене:
Як я піду за нелюба,
То не цвіти, виноград, красно,
Не роди, виноград, рясню!
А як піду за милого,
Прошу тебе — ізходь рано,
Прошу тебе — зацвіти красно,
Та й уроди ягідко рясню,
Ви, віточки, поххляйтеся,
Ви, ягідки, посповняйтеся... (Чубинський, Трудні... ч. 512).

У цій другій пісні символіка винограду, як родини, особливо підкреслена: "ізходь рано" — дай швидко плід, дитину; "зацвіти красно" — дай щасливе родинне життя; "уроди ягідко рясно" — дай багато дітей і т.д.

Особливого значення набув виноград у християнській церковній символіці. Євангеліє від Івана зберегло вислів Ісуса Христа, звернений до учнів:

— Я — виноградна лоза, а ви — її паростки (XV, 5).

На Тайній Вечері Христос символізує в вині свою власну кров, і з цього моменту вино для всіх вірних, що причащаються св. Таїн у вітара, робиться не тільки символом, а й самою кров'ю Спасителя. Тому в часі переслідувань християнства за римської імперії, коли визнаючи не можна було привселюдно і недвозначно засвідчувати свою приналежність до переслідуваної релігії, виноградне листя та виноградні грона, як і ягнятко, риба, голубка та пава, зробилися одним із головних мотивів християнських фресок у катакомбах. А що християнським різьбарям було тяжко працювати в катакомбній темряві, християни тих часів використовували також юганські саркофаги (мармурові труни) з емблемами культу Діоніса-Бахка, серед яких, як ми вже згадували, завжди фігурував — і то на першому місці — виноград. Пізніше, коли християнство вийшло з катакомб на світло денне, містичний виноград прикрасив фрески й образи церков та їхніх хрестильниць, а у нас — особливо іконостаси.

Проф. В. Щербаківський звернув увагу, що різьбярські елементи українських іконостасів XVII та XVIII вв. складаються головню з двох елементів — АКАНТА (див.) та виноградної лози, що заповнюють площу між іконами.

В українській іконостас виноградна лоза могла перейти з Сирії та Малої Азії, а посередниками могли бути тисячі наших полонених козаків, які заповняли турецькі галери та сирійські ринки й майстерні, як відомий Лев Маржарський із Слущька. Навчившись там різьбити й розвивши в себе смак до сирійських іконостасів, принесли вони цей смак додому, коли поверталися з неволі. Наш іконостас, — каже

проф. В. Щербаківський, — зовсім подібний до сирійських, і наша й сирійська виноградна лоза стилістично дуже близькі. Крім того тут відіграла роллю й ідейна близькість:

Православна Сирія вбачала в винограді символ християнства, пригніченого турками і ісламом, що забороняв вино, символ крові Христової. У православній Україні виноградна лоза була символом причастя під обома видами — тіла і крові, яке забороняли католики, вороги православ'я. Українці, які воювали одлочно і проти турків-магометан і проти поляків-католиків саме тому дуже охоче вживали виноградну лозу, як символ, в своїх церквах.

ВИПАДОК — несподівана подія, що часто перевертає всі людські передбачення; творчість живого життя, що не вкладається в сухі формули і заперечує ніби "незломну" повязаність причинних явищ, рятуючи в морі життя невмілого пливача, великою дошкою під живіт, і гублячи вправного пливача, посилаючи йому під живіт акулу.

Дуже часто "випадок" це тільки атеїстична назва — Волі Божої, яка не піддається зрозумінню людському. Саме тому, люди, що заперечують існування Волі Божої, що створила весь цей світ, приписують його постання "випадкові". Але сучасна наука відкидає це пояснення. Чи може бути наслідком випадку ота світова гармонія, що виявляється в рухові безлічі небесних світил? Теорія ймовірності заперечує таку можливість. Коли б ми взяли яку книжку, що має мільйон літер, і набрали мільйон інших таких самих літер, що знаходяться в книжці, скільки б разів ми їх не кидали в повітря, цей мільйон літер ніколи не склав би тої книжки, що ми маємо, та і взагалі не склав би ніякої книжки. А небесних тіл не мільйон, а мільярди, і всі вони утворилися майже, а може й без "майже", одноразово, як твердить сучасна астрономія. Чи ж могли б вони самі витворити ту гармонію руху і той розвиток життя в його незвичайній скомплікованості, що ми тепер спостерігаємо?

Один із найвизначніших сучасних дослідників атому Дірак пише:

"Останніми часами чимраз більше виявляється, що природа працює за цілком іншим (як ми можемо собі уявити, Е. О.) пляном. Її основні закони стосуються не тільки безпосередню до світу, що ми його можемо собі уявити в просторі і в часі; ці закони мають значення також для якогось "Щось", про що ми не можемо утворити собі ніякої реальної уяви".

Продовжуючи цю думку, відомий український природознавець, голова Наук. Т-ва ім. Шевченка (НТШ) проф. Ів. Раковський також констатував:

"Новітня наука відкрила нам новий світ і доказала його існування, — світ, що існує по-

за тією природою, яку ми можемо пізнати тільки своїми змислами”.

Згадуючи про електрони, рушійну силу атомів, Раковський писав:

“Дослідники їх складних рухів завважили, що при їх великій чисельності та при безмежних можливих напрямках їх рухів, з правила не приходить між ними до ніякого зудару: видно, що, що вони рухаються звичайно тільки по вільних, не зайнятих дорогах. Значить, або електрони мають розум, або їх складним рухом керує якась розумна сила”. (Пант. Ковалів в “Віра і Знання”, 1954, ст. 6).

Тим-то, коли нам у житті трапляється якийсь випадок, якого ми не в силі зрозуміти, себто вивести з ряду попередніх подій, мусимо пам’ятати, що існує Вищий Розум, для якого не існує незрозумілих випадків, а є тільки якась вища цілеспрямованість.

ВИПИСЧИКИ — козакі, що їх польський уряд XVI - XVII вв. викреслював, чи випишував, із реєстрів козацьких, звичайно після невдалих повстань. Виписчики мусіли ставати селянами, чи міщанами.

ВИПРОШУВАННЯ ВІД КАРИ СМЕРТІ — звичай, що його дотримувалося в Польщі і в Україні в XVI - XVIII вв.: дівчина могла випросити собі присудженого на смерть (хоча б уже і з-під шибениці!), заявляючи про свою готовість вийти за нього заміж. Бували проте випадки, що засуджені воліли вмерти.

ВИР — символ смертельної небезпеки, великого заклоту: “У сам вир полав” — себто в найнебезпечніше місце (Франко “Приповідки” — 185). “Хіба віру шукати, де найглибше” — вихоплюється в людини, що попадає в розпуку.

ВИРА — найвища грошова кара за вбивство вільної людини, яку платив убивець в Україні князеві, якщо йому вдавалося уникнути кривавої помсти. Вира існувала за часів Володимира В., коли ще було право кривавої помсти, а після смерті Ярослава, коли право кривавої помсти було знесено, вона залишалася єдиною карою від держави, що накидала її злочинцеві або на ВЕРВ (громаду), коли винного за вбивство, поповнене на її території, не вдавалося виявити. Це — т. зв. ДІКА ВИРА.

За вбивство вільної людини платили 40 гривень, за княжого урядовця — 80; за вбивство невірної жінки, або покалічення людини — пів вири — 20 гривень. За раба не було вири, а платили за uszkodження “чужої речі”. (ПРОДАЖА). Була ще й ПОКЛЕПНА ВИРА, яку знає “Руська Правда”, — її платили за наклепи. “Руська Правда” вказує й засоби, як звільнитися від наклепу.

ВИРІЙ — щаслива земля світла й тепла українських народніх вірувань, в якій пташки й гали перебували під час зимових холодів. Про неї вже згадував Володимир Мономах. Найскорше від усіх летить до вірію зозуля, що має від нього ключі, — тому вона весною й покидає його останньою. Загальний відлет пташок до вірію починається у нас, за переказами, 14 вересня. Тоді ж починають повзти до нього й гадюки, — з цих залишаються в нашій землі тільки ті, які когось укусили: це на них кара. (Сумцов в К. Ст. 1890, IV, ст. 97—98).

ВИРНИК — княжий урядник України - Руси, що стгав ВІРИ (днв.). Належні йому оплати називалися ВІРНИМ ПОКЛОНОМ. Його докладно описувала “Руська Правда”.

ВИТИСЯ — в українських піснях символізує любов, кохання:

Ой білая павутинна на тин повилася,
Молодая дівчинонька в козака вдалася..

Або:

Ой тонкая хмелинонька на яр повилася,
Молодая дівчинонька в козака вдалася:
Які руки, такі ноги, така й головнонька,
Як зійшлися, обнялися — любя й

розмовнонька.
(Чубинський “Трудн...” V 309)

ВИТРИВАЛІСТЬ — одна з найцінніших рис характеру. Тим-то й Ісус Христос сказав: “Хто витриває до кінця, той спасеться” (Матв. X, 22).

Не вистачає чогось хотіти, треба мати силу волі те хотіння здійснити. Щоб перемогти якусь одну перешкоду, вистачає одне коротке зусилля. Хвилеве обурення, розпач дають нам досить сили, щоб доклати іноді й героїчних актів, але справжню силу характеру, справжній героїзм виявляє той, хто витривало змагається за свої ідеали протягом усього життя, незважаючи на всі невдачі, незважаючи на переслідування від ворогів. Для цього треба мати тверду віру. Бо люди, що не мають твердої віри і мняють свої переконання, свої ідеали надто часто, ніколи нічого тривалого не здійснять. Той, хто все наново розпочинає, нічого не закінчуючи, присуджений на невдачу. І навпаки, той, хто витривало змагається за здійснення свого хотіння, перемагає: нема такого каменя, якого не продовжала б маленька крапля, якщо вона довго крапає в те саме місце. Витривалість — це справжня прикмета генія — Гете 30 років виношував свою ідею Фавста, Клемансо 40 років підготовлював перемогу Франції над Німеччиною в 1918 р.

Вірне в відношенні до окремих людей, вірне й для окремих націй. В. Липинський в “Листах до Українських Хліборобів” писав:

Державно — і національно — творчі завдання провідної верстви ніколи не обмежуються одним поколінням. Коли в неї нема завзяття, витривалості і непохитності в переведенні своїх ідей, і коли нема вірності цим ідеям аж до загибу, аж до смерті, то ці ідеї не можуть передаватися дальшим поколінням, і не може витворитись державно-національна традиція, без якої не буває розвинених державних націй. Сотворення, напр., Франції тривало кілька століть. Увільнення Іспанії від “окупації” маврів тривало два століття. З’єднання Італії, якого способи, горіючі хотінням цього з’єднання і з вірою в це з’єднання, намагався пізнати Макіявеллі, здійснилося понад 300 літ по його смерті. Чи могли б усі ці факти статися без провідної верстви, що вірила в законність, правдивість, та необхідність своїх учинків і з цієї своєї віри черпала вікове завзяття, витривалість та непохитність у здійснюванні своїх хотінь? Що сталося б, напр., із Іспанією, коли б католицька і вірна своїй королівській династії її провідна верства, зневірилася в своїй релігії та в своїй вірності і стала роздумувати над тим, чи, може, влада могометанських маврів не була б “краща” для “іспанського народу”, і “чи не краще” було б її, іспанській провідній верстві, самій примоститись і притосуватися до цієї “народної” мавританської влади?...” (ст. 364).

Кому бракує витривалості, той присуджений на підлеглисть і упослідження, хто витримує “до кінця” — “спасен буде”.

ВИТУШКА — знаряд для намотування ниток: Згадується в “Енеїді” Котляревського в описі пекла:

... Там жили з них чорти крутили
І без мотушки на клубок.

У селі Попасній на Богучарівщині, дівчата, коли вибирали якесь місце для ВУЛИЦЬ, “вносншли й крутили витушку, щоб молодіж тут крутилася..” (“Мат. у. етн. НТШ” XVII, 189).

ВИТЬ — податок в Україні крзацьких часів: “В Черкасах скаржилися, що староста, крім двох обобрів, даваних давніше від ватаги (уходників) — одного старостинського, другого городового — став брати ще й “вить” — семого обобра” (М. Грушевський, “Іст. У. Русин” VI, ст. 53).

ВИХОР — а українських народних віруваннях вияв нечистої сили. Його іноді навіть уособлюють в образі чорного чоловіка, порослого шерстю, з хвостом і крилами, і з великими пазурями на ногах і руках. Живота в нього немає, і тому видно в ньому тельбухи. Тому й звуть вихри “котолупами”. Живуть вони в полі, але не сядять на місці, а все пе-

ребігають, Особливо багато бігає їх перед дощем. Бігаючи, вони все увихаються, бо бсяться грому, який їх забиває. Бігають вони тільки вдень, а вночі — ніколи, і тим відрізняються від іншої нечистої сили. Коли вихор “підвіє” людину, та мусить захворіти. Тому, “як вітер порохом курбелить, не можна йти серединою вулиці”, — треба дати вихрові вільну дорогу. (Етн. Зб. НТШ, V, 76).

Воронитися від вихру можна тільки ножем: як вихор підбіжить, треба станути перед ним, крикнути: “Котолуп!” і кинути ножем. Якщо ніж закривавиться, то значить вихра вбито. (В. Гнатюк “Знадоби...” III, в. I — ст. XXXV).

За іншими оповіданнями, що їх позбрав Чубинський (Труди, I, 35), вихор — крилатий змії. Коли чорт має стати вихрем, перших сім літ він повзає, як звичайна гадина, других сім літ стає велечезним полозом, а на треті сім літ стає вже крилатим змієм і живе в скелях. Коли йому крила вже зовсім відростуть, починає він літати. Для своїх прогулянок вибирає час звичайно перед бурею, роблячи своїми крильми страшений вітер, що ламає дерева та розкидає будинки. У гуцулів подібну уяву істоту звуть ЛОРСТВОЮ, крилатим смоком. Його образ іноді знаходиться на мідних держаках гуцульських палиць (Хв. Бовк, Студії.. ст. 169).

На книжчині про походження вихру оповідали в зв’язку з ширшими дуалістичними (див. БОГОМИЛІЙ) оповіданнями про творення світу, що в них Сатанайл то допомагає Богові, то намагається його обдурити. Згідно з багатьма варіантами цих дуалістичних легенд, землю треба було діставати з дна моря. Отже, коли Сатанайл пірнув у воду по землю і там забарнився, вода зверху замерзла. Сатанайл пробився через лід, але сильно від того втомився і знесилився. Янгол, який ждав його над льодом, вихопив у нього землю й поніс до Бога. Сатанайл, відпочинвши трохи, погнався за ним. Олож Бог бачить, що Сатанайл вже доганяє янгола та й каже:

— Махні мечем на праву сторону!

Янгол махнув і відсік праве крило Сатанайлові. Цей як закрутився та й став як вихор. Ото й тепер, як почне Сатанайл літати, то й здіймається вихор. (Чубинський, I, ст. 35).

Оповідали також, що як чортова дочка виходила одного разу заміж за простого чоловіка, то тоді на весіллі чорт як закрутився з радіощі, так і став — вихром. Тому й називають іноді вихор — Чортовим. Весіллям (Проф. Сумцов у Києв, Стар. 1890 р., I, 68 — 73).

Акад. А. Веселовський в своїх “Разсканіях” (XVI, ч. 309) зблизив українське оповідання про весілля чортової дочки, що породило вихор, із німецькими оповіданнями про

доньку Ірода, яка любила св. Івана Хрестителя і відмовлялася від усякого іншого шлюбу. Розлучений Ірод наказав усітні голову святого, і, коли зажурана дівчина хотіла поцілувати її на підносі, голова відкинулася від цілунку, і від її руху знявся такий вітер, що кинув Іродіяду в повітря. Там вона й носить досі, викликаючи вихри. У Саксонії з'ясовували вихри, як "танці Іродіяди".

В. Петров умістив в "Етн. Збірнику" ВУАН у Києві (1927 р. кн. III) статтю "Вірування в вихор і чорна хвороба", в якій автор зробив медичну аналізу хвороби, що буває нби від "підвою" вихру: людина галюцинує, втрачає рівновагу, бжеволіє. Описи епілепсії, які ми знаходимо по медичних книжках, на думку В. Петрова, цілком відповідають фольклорним фактам. Автор навів низку українських переказів про вихор, як він підхопив людину, порівнює їх із аналогічними грецькими оповіданнями і приходить до такого висновку:

"Почуття овіяння і унесення з одного боку і демонічні зорові галюцинації з другого, як явища одного комплексного ряду, як мітологічні сублимації тотожних переживань, спричинилися до того, що постало уявлення: демон-вихор".

Ця стаття викликала критику К. Копержинського:

"Гадаємо, що висновки вченого базуються на дуже хитких підвалинах. Ми не проти того, що б дані медични використувати, але ж автор статті не довів, що на нижчих ступнях суспільного життя хвороба, яку описують лікарі, відчувалася в психіці так само, як її відчуває людина наших часів. Наші демонізовані сні й галюцинації відбивають до певної міри загальний уклад нашої психіки. Але ж чи могли вони бути такі самі за інших епох і за зовсім інших умов життя? Чи були вони так само демонізовані? Не кажемо вже про те, оскільки точно епілептик може пригадувати свої візії..." (Перв Громадянство" кн. I, 181—82).

ВИХРЕСТ — звичайно вихрещений жид. Наш нард не довіряє людям, що змінюють свою релігію, підозрюючи в тій зміні не стільки ідейні підстави дійсного навернення, як матеріалістичні розрахунки на крашу кар'єру, тому, на Полтавщині, напр., казали: "Така з вихреста людина, як із собаки солоанна".

ВИШЕНСЬКИЙ ІВАН (бл. 1550—1620) — визначний український православний поет-містик із Судової Вишні в Галичині. Не мав він великої освіти, але мав надзвичайний літературний талант і палкий темперамент справжнього публіциста, тим то його "послання", які він слав з Афонського монастиря в

Греції в обороні православля проти католицизму і унії, робили велике враження.

До Афонського монастиря вступив Вишенський, коли мав вже приблизно 30 років. Чи був він до того ченцем, чи постригся тільки вже в Афоні, невідомо, хоча акад. М. Вояжак і висловлює здогад, що був він ченцем ще до Афону, коли проживав у Луцьку та в інших місцевостях Волині. Перше "послання" Вишенського з Афону написано в 1592, або 1593 р. Таких "посланий" написав він коло двадцяти, адресуючи їх до кн. Острозького, до Братств, до владик, докоряючи цим останнім, що своїм життям принесли неславу православній Церкві. Рішучим гострим тоном картая він українських владик та інших панів за знуцання над простим народом: — "А бідні піддані день і ніч на вас працюють і горюють. А ви, виссаючи їх кров і зусилля, повні мішки грошей напихаєте..."

Сміло підноси він голос в обороні закріпощеного люду, бідних рабів, що "з однієї миски польовку або борщик хлєпчуть... але мають таке саме право на жіття, як і всі інші люди..."

У 1605 р (чи 1604 р. ?) повернувся був Вишенський в Україну, жив перше у Львові, але розійшовшись в поглядях з керівниками Львівського Братства, перебував в Унівському монастирі; жив у Манявському Скиті в свого приятеля Йова Княжинецького, що той скит заснував, а в 1606 р. повернувся знову до Афону, де й прожив до самої смерті, як справжній аскет.

Виходячи власне з засад візантійського аскетизму, Вишенський гостро критикував увесь тодішній церковний і світський лад, а зокрема світську освіту та стародавні народні звичаї, як рештки поганства. Дави нього не було нічого гіршого від "змінників (зрадників) руських," що їх, на його думку, сам Бог повинен би викоренити. В особі Вишенського, як писав Іван Франко, який присвятив був йому не тільки докладні студії, але й одну з своїх краших поем ("Іван Вишенський" 1900 р.), була "немов непідкупна совість южно-русського народу, котрої голос, невідкрашений і різкий, дуже часто немилний, інколи бував занадто строгий, але все щирий і в основі своїй правдивий..." І проф. М. Грушевський теж указував, що "Вишенський був створений на народнього проповідника, трибуна, народнього вождя, і гарячі переломові часи унії як не можна краще відповідали його вдачі".

ВИШНЕВЕЦЬКІ, князі — славний рід український, що походив у XV ст. від роду князів Несвіцьких (із Турова - Пінських Рюриковичів), який виділив був чотири галузі — кн. Збаразьких, Вишневецьких, Поричьких та Вороньцьких, які свої прізвища діста-

ли від своїх мастків. Прізвище **Вишневецьких** походить від замку Вишневець на Волині. Найвідоміші з Вишневецьких — **ДМИТРО** (†1563), перший відомий в історії козацький отаман, герой народної пісні про БАЙДУ (див.); **РАЙНА МОГИЛЯНКА** (1589-1619), фундаторка Густинського маастиа в Прилуках, Мгарського в Лубнах та Ладинського; сестра Київського митрополита Петра Могили, мати **ЯРЕМИ** (1612-1651), відомого переслідуванням українського православног населення, що визначався своєю нечуваною жорстокістю супроти українських повстанців в козацьких війнах, оборонця Замостя й Львова в війні проти Хмельницького — **типова постать національного зрадника і релігійного ренегата**. Син Яреми **МИХАЙЛО** (1638-1673) був польським королем (1669-1673).

ВИШНЯ — типове колись дерево країни "вишневих садків", повирубуване за останнього наїзду московських вандалів. Символ дівочої й молодечої краси, веселощів, любови. Краса білого вишневого цвіту, червоний колір й солодкий смак вишень асоціюється з дівочою красою:

Ой дівчино - вишенько,
Буде тобі лишенько

(Чубинський, IV, 519).

А Ганночко — вишенько, вишенько,
Присунься до мене близенько, близенько.

(Чубинський, III, 160).

Дарма, що, загалом кажучи, символіка вишні тісно в'яжеться з дівчиною, як ясеня чи дубка з парубком ("Сидить голуб на дубочку, голубка на вишні", Метлинський, 63), іноді символіка краси вишні переходить і на парубка:

Ой вишенько, черешенько, не шуми на мене,

А ти, милий, чорнобривий, не сварись на мене

(Чубинський, IV, 512).

Тут, перехід символіки "жіночої" вишні на представника чоловічої статі, очевидячки, обумовлений бажанням дівчини, яка звертається до свого милого з проською "не сваритися", вкласти в свою просьбу якнайбільше ніжності, виявити якнайбільше любови.

Символіка вишні не знає сумних чи зловіщих мотивів, її сфера все залишається — солодкість, любов, щастя.

Вишневий сад у піснях — символ батьківського дому, господи, родини:

Коло вишневого садочку

Там сокольною облітає

І в вишневий сад заглядає,

Чи хороше галочки гніздечко в'ють..

(Чубинський, IV, 136)

Або:

Коло двору тесьового сокола облітає

І в вишневий сад заглядає:

Там галочка гніздечко в'є:

Вий, галочко, собі і мені:

Собі ізвий на калині, мені на яворі,

Собі ізвий з рутин'яті, мені із барвінку (Чубинський 813).

Як символ родинного цастя, вишня була й об'єктом ворожіння. На Катерини, до сходу сонця селяни рубали вишні і ставили вишневі галузки в глечики з водою і залишали до Різдва. Ворожби переважно дівчата, але іноді до ворожби прилучалася й вся родина, і тоді на кожного члена родини ставили в окремий глечик окрему галузку, перев'язуючи її стрічкою відмінного кольору, щоб відрізнити: чия віточка до Різдва розцвіте, той довго житиме. Дівчата перев'язували галузки і на жениха, загадували, за кого вийде: як віточка зацвіте, вийде заміж за того, на кого загадала.

Вишнева галузка часто служила й за **ГИЛЬЦЕ** на весіллі.

Вороження на вишневій галузці було реестровано на всьому просторі т. зв. наддніпрянської України, але його зовсім не знали на території Зах. України — в Галичині, Буковині та в Карп. Україні.

Є кілька вісток, що вишневу галузку садили в землю на Андрія (в цілях ворожби), але тоді це робили виключно дівчата (Перв. Громадянство, Київ, 1929, III, 53).

У Галичині казали:

"Бачити, або їсти, у сні червоні вишні значить мати сором". (Ів. Франко, "Пріповідки" III, в. I, с. 146). Асоціацію з соромом викликає тут червоний колір.

ВИЩЕБЕНЬ — "це те, що з-під сіна потерть зостається, що граблями вигребуєш. З йому самі цвіточки зостаються, то дуже корисні, як купати в них людину". Записано на Київщині. (Мат. у. етн. НТШ. IX, 49).

ВИЩІСТЬ МОРАЛЬНА. — Кожна людина хотіла б чимсь визначитися між іншими людьми, бути вищою чимсь над ними. Справжня моральна вищість полягає з здатністю страждати в вищій площині, думаючи за тих, що не думають, люблячи за тих, що не люблять, працюючи для громадського добра за тих, що думають тільки про задоволення своїх маленьких егоїстичних потреб.

ВИТВАР — первісно жертвіник, велика кам'яна брила, на якому приношено жертву богам; пізніше, за християнських часів, головна частина церкви, відділена іконостасом, де знаходиться **ПРЕСТОЛ**. Символ святого місця взагалі: "На вівтар із холадами не їзь!" — себто не погань святих речей, не профануй чистої правди брудними плітками, чи підозріннями. Також символ церкви взага-

лі, згідно з правилом, що частина заступає ціле. "Хто вітареві служить, той з вітаря й жити мусить", — говорять про себе священники, перефразуючи слова ап. Павла з Послання до Коринтян (I, 18 IX, 13).

ВІВТОРОК. — Тим часом, як у латинських народів уважають, що в вівторок не треба ані женитися, ані рушати в подорож, ані розпочинати якусь мистецьку працю, в українців щодо вівтарка не завважено ніяких особливих забобонних вірувань. Тільки на Гуцульщині казали, що у вівторок "снувати не вільно, бо в вівторок світ заснував" (Онищук в *Мат. у. етн. НТШ, XV, ст. 11*), та на Срійщині попереджали, — "щоб кукурудзу пси не їли, не треба її садити в понеділок, вівторок і в четвер" (*Етн. Зб. НТШ, V, 79*).

ВІВЦЯ — символ безборонності, безсилости. "Хто стається вівцею, того вовк з'їда". (Номис 3841).

Символ прищелуповатости, безініціативности: "Вівцю стрижуть, а друга дивиться" (Номис 3904) — себто одну людину обдирають, а друга, безініціативна, безвольна, замість боронитися, чи тікати, тільки жде, коли на неї черга прийде. Звідци й частий епітет дурости: "Дура на вівця", або: "За вівцю розуму не має" (Ів. Франко "Гіриповідки", I, 199).

Символ слухняности, покірности, огляности в прилежність неслухняній кози: "Вівця — Божа худоба, а коза — дїтча" (Ів. Франко, I, 198). Або: "Без пастуха вівці не стадо" (там же). "За одною вівцею все стадо бижить" (там же).

ВІВЦІ БОЖІ або **АДАМОВІ** — літне мерехтіння повітря: "У літню пору коли саме велика спека й маленький вітерець, а хоч і зовсім тихо, дивлячись на воздух, можна примітити, що він аж мережитьься, неначе щось перед очима мерщиться. А як глянеш у кінець землі, де показується, що земля зійшла ся з небом, то углядиш, що по тому березі в роді туманних овець одно за одним біжить, неначе як бурун їде по морю. Оце саме в Тишанці в Борисовці називається — Вівцями... Дітвора міркує, що то Божі Вівці бігають, тікають від спеки в холодок. Вони бувають білі, а часом в роді чорних. Чорними вони кажуться, коли надбіжить над сонце величка тучка. А хмар, чи хоч туч, у нас вівцями я не чув, щоб називали, хіба тільки може назвуть, яка муружувата, неначе аж яблуковата" (Гарасівський Дикарев Додає).

"У нас ото Божі Вівці то у ясний день біжать, іздалі видно, вітер на горах блищить. Вони будуть перед Страшним Судом уздріватися водами. Тоді будуть люди бігати, шукати води, а воно нема, далі здається, далі будуть бігти та й не найдуть. Тоді тільки бу-

де в Антихриста вода та й та з попелу" (Субота, селянин із села Попасної Богучарьького пов. Дикареву).

До цих посвідчень Дикарев додає: "Божі Вівці, що про них сповідають Тарасівський та Субота, називаються на Чорномор'ї АДАМОВІ ВІВЦІ, або ПЕТРОВІ ВІВЦІ, що їх апостол Петро жене батогом. У Золоч. п. про літне мерехтіння повітря люди кажуть: "Петро вівці жене", або "барани ся котять", хоч би хмарок ні сліду не було. Петрове свято припадає якраз у пору найбільшої спеки, тому-то, мабуть, і зв'язано ім'я св. Петра з мерехтінням повітря". (*М. Дикарев "Посм. Писання" I, 192-94*).

На Гуцульщині Божі вівці — то зірки (*Мат. у. етн. НТШ, XI, 8*). Також і в загадці: "Поле незмірене, стадо незліченне, а до того на чотири неділі пастух" (там же).

ВІДВОДИНИ — так подекуди називався обід в суботу того тижня, коли було весілля, що відбувався у тестя з участю молодих і свекра з свекрухою, а потім і вечеря тестя й теці в хаті молодих. (*Мат. у. етн. НТШ, III, 170*).

ВІДВУД, ОДУД, УДОД — гарний пах, символ облудної зовнішности: "Красне пір'я на відвуді, але смердить". (Номис, II, 201). Також символ непомірної претенсійности: "Каже одуд до Бога: — коли я такий гарний, то зроби, Боже, щоб я став богом, а моя одудця — божицею". (Сл. Б. Грінченка).

ВІДКЛОНОВАННЯ — момент весільного обряду, коли молодих "відклонюють" батькові й матері, щоб вони дали благословення. Роблять це — з молодим дружкою, а з молодцю — брат її, беручи їх за руки, обгорнувши свої в хустку чи рушник:

— Старосто, Пане Підстаросто! Благословіть батькові й матері молодого князя відклонити!

Молодий і молода моляться перше Богу, а тоді одклонюються батькові й матері. (Грінченко "Етн. матер." III, ст. 531).

ВІДКУПНІ КУМИ — якщо діти в родині вмирали, то батьки, щоб порятувати новонароджену дитину, запрошували — вже після хрестин — приблизно на сьомий тиждень після народини ще одну пару кумів (крім звичайних), причому з цих нових кумів кум давав гроші, а кума крижмо. Пізніше батьки відкуповували дитину від цієї другої пари кумів. (Слов. Б. Грінченка).

ВІДЛІНЩИНА — подекуди так звуть ВІДВОДИНИ.

ВІДМІНА — дитина, хвора на англійську хворобу. В Україні нарід уважав таку дитину

за чортеня, яким підміняли людську дитину: "То якась відміна, а не дитина" (Ів. Франко "Приповідки" I, в. II, с. 209). В народі вірили, що чортиці, чи богині, відмінювали дитину тоді, як вона — ще не хрещена — лежала без світла вночі без належного нагляду. Тому від народни дитини до її охрещення в Україні звичайно світили в хаті біля дитини свічки. Підмінену дитину пізнавали по тому, що вона не говорить, не ходить, багато їсть, має велику голову та дуже виразні очі. Знахарі радили виносити відміни на смітник і там бити її держакем від правої руки до лівої. На розпачливий крик дитини невідмінно мала прибігти справжня її мати і, вигукнувши: — "Нащо б'єте мою дитину?! Візьміть собі своє, віддайте мені моє!" — кинути справжню дитину, а свою, схопивши в руки, вихорем помчати в очерет...

Віра в відмін пошрена була і серед інших слов'янських та германських народів.

ВІДМІНА СВІТИЛ (СОНЦЯ, МІСЯЦЯ)

— затма тих світил, викликана тим, що я-кесь інше небесне тіло (для затми сонця звичайно місяць, а для місяця — тінь від землі, що, знайшовши-сь між ним і сонцем, на нього падала) його вкривало від нашого зору. Заобонний наряд приписував відміну небесних світил діяльності нечистої сили — вірування, що свого часу було поширене серед усіх народів землі. Є про нього згадка й в "Слові о Іполку Ігоревім".

ВІДПОРНІСТЬ НА АСИМІЛЯЦІЮ — рика, що, на думку проф. Т. Сулімирського, відзначає український народ.

Д-р Т. Сулімирський, кол. проф. краківського університету, а потім польський еміграційний діяч, видрукував у паризькому журналі "Культура" статтю "З ділянки етнічних питань", в якій, відмітивши німецьку асиміляцію поляків на заході Польщі і польонізацію етнічного елементу на шви, сході, робить висновок, що на ті асиміляційні процеси мали головний вплив політичні умовини.

"Проте, — завважає він, — аналогічні політичні умовини, корисні для польонізації, не проявилися на українському південному сході. На цьому терені польонізація українського елементу не мала успіху. Хоч суспільні українські верхи спольонізувалися ще в часах перед розбором Польщі, все ж таки етнічна польсько-українська границя від ранньої нашої історії тільки незначно пересунулася на схід."

Ще цікавіша незвичайна відпорність українців супроти москалів:

"Україна вся, або частинно, була 300 років під московським пануванням. Спорідненість української й російської мови... та сама релігія, а поза тим величезний політичний

тиск і безоглядна русифікація, — все це чинники, що повинні були не тільки облетіти, але просто довести до об'єднання цих двох етнічних елементів. Тим часом, не вважаючи на цілковиту русифікацію суспільних верхів і української інтелігенції, в народній масі, як українській, так і російській, існувала завжди глибока свідомість взаємної відрубності".

Вистачило кілька літ відносної свободи, і етнічна українська маса набрала повної національної свідомости. Москалі, що виявили колосальну асиміляційну здібність, коли мова про фінські племена на північ від Волги і Ками і глибину Сибіру, не змогли засмілювати українців.

ВІДРОДЖЕННЯ — повернення до здоров'я й сил занепаłego організму, а в суспільному житті — народу, що, мавши свою власну сильну державу, внаслідок різних нещасливих обставин — зовнішніх війн і внутрішньої незгоди — опинився в чужій неволі.

Ів. Франко писав:

"Як для лікаря нема нічого приємнішого понад слідження, як хорий звільня приходить до здоров'я, як у нього вертається органічне тепло, обіг крові наближається до правильної норми, появляється апетит, вертається блиск очей і здорова краса на лиці, а там починають прибувати сили, росіє бажання руху, — так і для історика нема нічого приємнішого, як слідити регенераційний (відроджувальний) процес нації, що з важкого духового й політичного пригноблення звільня, але постійно двигается до нормального життя. В останніх 20 літах XIX в. ми пережили такий процес.." ("Молода Україна").

І наш слашний поет О. Олесь після революції 1917 р. теж писав:

Яка краса — відродження країни!
Ще рік, ще день назад тут чувся плач
рабів,
Мовчали десь святі під попелом руйни,
І журно дзвн старий по мертвому
гудів.

Коли відкільсь зялася міць шалена,
Як буря, все живе схопила, проїняла,—
І ось, дивись — в руках замаєла
знамена

І гімн побід співа невільна сторона...

ВІДУМЕРЩИНА — спадок по простих людях (смердах), який за князівської держави забрав собі князь, коли в померлого смерда не було сина. Правною привілеєю боярства було те, що ані по них, ані по їхніх людях князь не брав відумерщини. Спадщина по боярину могли дістати й доньки, коли не було сина. По боярських же людях, себто по свобідних людях, що служили бояринові, або жили на його землі, спадок, коли вони не

мали синів, мабуть, забирав боярин. Звичайно думають, що спадщину по боярських людях діставали їх доньки, коли не було сина, але проф. М. Грушевський вважає, що в таких випадках спадщина по боярських людях йшла бояринові, як спадщина по смердах — вільних "нічих" людях — йшла князеві. (Мих. Грушевський "Іст. У.-Руси", III, ст. 313).

Поняття відумерщини додержалося в Галичій до наших часів: "Ти вже по відумерщину йдеш?" — питав хворий чоловік Долинського пов. свого нелюбого свояка, що прийшов його відвідати. Себто: ти думаєш, що я вже помер і йдеш домогатися своєї частки. (Ів. Франко "Піриповідки", т. I, в. II, ст. 211).

Термін з давніх часів затримався, але змісту набрав досить відмінного.

ВІДЧИННЯ — магічний акт, що, за народними забобонними віруваннями, мав би допомагати в випадках трудних народин, або довгого конання. Звичай відчиняти все зачине і розв'язувати все зв'язане при родиві спостерігався загальною в усіх європейських народів, а особливо в слов'янських та германських. Був він відомий і в Індії.

В Україні при трудних народинах не тільки відчиняли всі скрині, шухляди, вікна, але й просили священника відчинити царські ворота в церкві, при чому баба-бранка примовляла:

"Царські ворота відчиніться, християнські кості розступіться, пропустіть младенчу душу, душу безгрішну."

ВІДЬМА — жінка з надприродними силами, які вона вживає, звичайно, на шкоду людям.

Поділяли відьом на дві категорії — "родимих" і "вчених": коли в кого народжується підряд сім дивчат, а між ними ні одного хлопця, то одна з них ніби має бути "родима" відьма. "Вчена" відьма набирається своїх надприродних сил від іншої відьми, або від чорта, взагалі від "гнєчної сили". Ріжниця між "родимою" і "вченою" відьмами та, що родима відьма може іноді й направити заповідяну школу, але вчена ніколи цього не зробить:

"Гірша відьма вчена, як родима" (Номис, 235).

Спеціальність українських відьом — відбирання молока від корів. Коров'яче молоко з росолою — найлюбленіша страва відьом. Відьми люблять приймати в себе по святах всяку нечисту силу, але, щоб її гнєчувати, мусять перше дібратися до чужих юрв і видіти їх до крови. Родима відьма доїть корови, як і всяка інша жінка. Натомість вчена відьма, після першого видюю, проробляє дірку в одному зі стовпів своєї хати, затикає її замов-

леним чопом, і потім молоко тече з тої дірки, мов із кранта.

Відьми ніби мають вплив на погоду, можуть затримувати дощ та насилати таким чином посуху. У зв'язку з цим забобонним віруванням стояв звичай іспиту відьом водою, що про нього задує в своїйому слові з 1274 р. Серагіюв, єпископ Володимирський, який перше був архимандритом Печерської Лаври і склав своє "Слово" проти самосудів над відьмами на підставі своїх спостережень над життям українського народу.

В українських судових актах XVIII ст. також зустрічаються безпосередні вказівки на іспит відьом водою. Так, у 1709 р. селяни і шляхтичі іспитували водою шляхтянку Яворську: її роздягли до голого тіла, зв'язали навхрест, як це звичайно в таких випадках робилося — великий палець правої руки прив'язували до великого пальця лівої ноги, а палець лівої руки прив'язували до пальця правої ноги, — поміж зв'язаними руками і ногами просмикнули шнур і спустили бідолашну жінку в воду. Але тому, що вона тонула, її визнали безневинною. (Б. Антонович "Чари в Україні" 1905, 52).

Опис подібного іспиту водою подав і Квітка в своїй "Конотопській Відьмі".

Про іспит водою задується вже в давній індуській книзі Ману. Неясні вказівки знаходяться і в Авесті. В давнійємецькому звичайному праві та в законодавстві також знаходиться іспит водою. Ідея цього іспиту полягала, мабуть, у тому, що вода, як чиста стихія, відмовляється прийняти в себе людей, що служать нечистій силі.

Нема царини в сільському житті, до якої відьма не могла б утрутитися та наробити шкоди: вона може спровадити град на поле, може викликати ріжні хвороби, а навіть і смерть, завиваючи ЗАКРУТКИ на ниві; може навіть скрадати зірки з неба та викликати затьму сонця та місяця: якщо відьма передежить на мотівилі через великодні свята півміток, а в про відну неділю ввечері здійме та виїде з ним опівночі на подвір'я, та махне ним до зірки, то так її й здійме та й заховає до горщика...

Відьми часто літають. Користуються для того віником, чи помелом. Мастяться якоюсь рідиною і вилітають через комин. Мета їх лету звичайно — Лиса Гора біля Києва, що відповідає Блюксбергові, чи Брокеніві, німецьких відьом і Венеентському дубові відьом італійських. Тут вони відбувають свої шабаші, себто розгульні бенкети, і складають відчити перед вищою нечистою силою. Відбуваються ці шабаші звичайно першого тижня кожного нового місяця, або під свята, як Юра, Дмитра, тощо.

По смерті, відьми, як і упирі, можуть вставати з могили, особливо якщо зазнали за жит-

тя якоїсь кривди, за яку хочуть помститися. На такому ґрунті побудовано прегарну повість М. Гоголя "Вій".

Свого часу проф. В. Антонович звернув увагу на ріднину в відношенні до відома у нас в Україні, і на заході Європи, де відом дуже гостро переслідували і пацати — першу відому спалено в Тулузі в 1275 р. На заході головною підставою для переслідування відом було запліозювачня в стосунках із нечистою силою, відступі від правдивої релігії, себто в т. зв. аподазії. У нас натовмі всі пропеси проти відом були побудовані на скаргах про якусь конкретну шкоду, що її ніби заподіяла відма І якого на заході притягали відму до відповідальности державні, а частіше церковні установи, то у нас як правило, подібні пропеси розпочиналися тільки за півом приватних осіб, при наявності скривдженної сторони. Особливо пікара в нас повна відсутність церковної евархії пілковита її незацікавленість справою. І на Лівобережжі, і на Півобережжі систематичного переслідування відом у нас не було. А тим менше можна говорити про його масовий характер, який воно було набрало на лясший час на заході Європи.

Причина м'якоти судових присудів щодо відом в Україні: взагалі відмінного від заходу трактування відом полягало, як писав В. Антонович, — "не стільки в гуманному настрої суддів, як у відсутності в Україні тих демонологічних уявлень, що рижничали на заході жорстоке переслідування чарівників. Припускаючи можливість чаротійного таємничого впливу на побтові повсякденні обставини життя, народний погляд не допущувався підстави цих впливів у зносинах із злим духом; демонологія не тільки не була розвинена як струнок в:ложена система уявлень, але по кінця XVIII ст., наскільки можна судити по процесах, зовсім не існувала в народній уяві, народній погляд на чарівництво був не демонологічний, а виключно пантеїстичний. Припускаючи існування в природі сил і законів, невідомих загалові, нагод уважав, що багато з них зачонів відомі особам по зуміли в той чи інший спосіб їх пізнати. Отже само по собі посилання тайни пригоди не вважалося за щось гріховне, суперечне релігійному навчанню. . ."

Розвиваючи й поповнюючи цей погляд дослідника "Чарч в Україні", К. Штепа в кияському "Перв. Громадянстві" (1928, кн. II.) в свою чергу зазначав що "не відсутність демонології, як галав Антонович, а особливий, відмінний від заходу Європи характер її був причиною й особливого ставлення нашої громади до її адептів" (ст. 73). "Самі чарівники та відми у нас в більшості своїй були також не тими, що на заході. Аналізуючи уявлення зв'язані з вірою у відом і чарівників в Україні,

ми не бачимо там ріяких слідів тієї хвилі антично - східнього чорнокнижжя, що прокотилося по Зах. Європи і було там головним приводом для переслідування відом. Демонології, в розумінні закінченої теорії, на Україні не витворилося, також, як не докотилися до неї й елементи вульгарної демонології античних народів. Примітивна демонологія зберігалася в своїх пережитках в Україні, як і серед інших народів, але з вірою у відом не була зв'язана, принаймні ми не бачимо ніде її яскравих слідів. Де-не-де помічається вплив демонології догматичної, себто догматичних уявлень офіційної Церкви — в уявленнях про Стану та його участь у чарівницьких актах. Дуалістичний мотив взагалі виявляється тут дуже слабо, хоча й не зовсім відсутній. — можливо тут відбулися останні хвилі великої дуалістичної течії, що поїшла по Європі".

ВІЖЕНЕР (де) БЛЕЗ (1533—1596) — фганцузький дипломат і історик, автор книжки ("Опис Кополіства Польщі. . ."). виданої у Парижі в 1573 р., в якій він подає відомості про Галичину, Волинь і Поділля. Про Галичину, яку називає Червоною Руссю, Де Віженер писав:

"Ця країна дуже гарна, дуже плодюча, добре заселена і була б ще більше заселена, як би не набіги татар. . ."

Про Волинь: не — "один народ із червоно-пубським", який займає землі між Случем, Бугом і Литвою.

Про Поділля: воно служить ніби копитарем для татар, які все чезе Полілля набагато, в Волинь, Галичину і навіть Польщу. Коли б не татари, то Полілля "безсумнівно було б найкращою й наплідючішою країною серед рядів інших. . . бо ґрунт тут скрізь дає виноград і новк без особливих заходів людини." Народ тут той самий, що на Волині і в Галичці. "Кажуть, що ґрунт цієї країни такий добрий і плідючий, що, коли залишити в полі плуг, то він протягом двох чи трьох днів так заростає травою, що знайти його тяжко. Країна повна меду і воску і могла б прогодувати величезну кількість отар, коли б була можливість їх розводити. . ."

ВІЗ — найдавніший засіб транспорту, необхідний в кожному господарстві. У давніших часах, хто мав воза, почував себе незалежним господарем, який міг звозити не тільки снопи з поля, а й провадити торгівлю, запускаючись в далекі подорожі. Це почаття господарської незалежності породило характерну приповідку: "На чийому возі їдеш, того пісню співай", себто кориса законам тої господи, що тебе приймає, чи гостює, не накидай своїх бажань чужому господарству.

Коли віз служив в останній подорожі до клавовища, ніхто не смів сідати на віз біля тру-

ни, — і сам візник ішов пішки, і, навіть повертаючись із клавовища, ішов із непокритою головою. Коли ж той віз прибував назад на подвір'я, його перевертали догори колесами — “щоб вілвернулося все зле, а привернулося все добре” (Етн. Зб. НТШ, т. XXXI-XXXII, ст. 207).

ВІЗАНТИНИЗМ — вияв впливу візантійської культури, що приходила в Україну за посередництвом головно грецького духовенства та купецтва. Про ширину й глибину культурних впливів Візантії свідчать, як писав проф. Дм. Чижевський, мовні запозичення в староукраїнській мові: таких запозичень є кількості, і 2/3 належать до церковної мови, а проте значна частина пройшла й до чисто народної мови, як от — палянища, книш, кутя, миска, левада вохра, макітга, калка, копасьель та інші. Візантії завлячувала Україна й початки науки, і тому в давніх пам'ятках українського письменства знаходимо ми низку слів, що лягли в основу української наукової термінології, як от — планета океан, апостроф, діялект, діяфгама, епітафія, лечсикон, астрономія, граматики, догмат, піраміда, стихія і багато інших.

Великий вплив був у нас візантійського мистецтва, яке виявилось головно в церковному будівництві. Київська св. Софія, яку поставив Ярослав в 1037 р. — це мала бути, як писав проф. М. Грушевський, — “взірцем краси й розкошу грецької штуки, позначеним на те, щоб підлежати славу Києва, як суперника Царгороду” (“Іст. У.-Руси”, II, 42).

Значно відбилися впливи Візантії й на поширенні в Україні монастирів та аскетичних ідеалів, при чому головним огнищем монашества зпочився — Київ: число монастирів в Києві далеко перевищує суму всіх інших монастирів на всіх інших землях давньої Русі XI — XII вв. “При аскетичнім характері толпінського християнства і особливим поважанні чернецтва не й навало Києву значення “гуського Єрусалиму”, яке в'н залежжувало до останніх часів...” (М. Грушевський, т. II, ст. 299).

Натомість досить незначно відбилися впливи Візантії на праві. Це пояснюється вже лавнішим існуванням інакших і глибоко закорієних та добре вироблених правних поглядів толпінського українського народу. Указна толі майже не знала судових кар на тілі. — натомість у Візантії вони були досить поширені. Через церковні суди, які з участю грецького духовенства, практикували ці кари на тілі, вони пегехолли й на Україну, але не могли в ній закоренитися, хоча знайшли потім значне поширення в Московщині. Під впливом духовенства кара смерті за убийство була запроваджена в княжих судах за Вотолімина, і потім знову за Ярослава, але вона не могла втрима-

тися супроти давньої практики помсти і грошевих оплат. І навіть і по церковних судах в Україні грошеві оплати взяли з часом рішучу перевагу над карами на тілі (М. Грушевський, “Іст. У.-Руси”, III, 359).

Взагалі, від'ємні сторони візантійської культури, яко великий централізм і бюрократизм, сервілізм урядовців і населення перед вищими властями, упокорення Церкви держави зв. ЦЕЗАРОПАПІЗМ, мали незначний вплив у розвитку української духовости, навпаки, вони знайшли дуже сприятливий ґрунт у Московщині, де централізм, бюрократизм, сервілізм і упокорення Церкви державі розвіли пишним цвіттом за Петра I, Катерини II та інших імператорів, щоб набрати особливої сили й ваги за Сталіна.

ВІП — казкова істота української демонології. Відома вона головним чином із оповідання тієї назви М. Гоголя, який багато черпав із українського казкового матеріалу: “Весь він був у чорній землі. Життєвим міцним корінням видалався його вкриті землею гукі і ноги. Важко ступав він, по-хвилі спотикаючись. Довгі повіки були опущені до самої землі...” Обличчя в нього було залізне, і треба було зусиль стовпича нечистої сили, щоб піднести йому важкі повіки, та, коли їх було піднесено, він відразу побачив Хому в чагіновому колі, що робило його невидним іншій нечестій силі, і вказав на його залізним п'ятем.

В оповіданні, що наводить М. Драгоманів в своїх “Розвідках” (т. II, т. 109), ця прикмета важких і довгих повік, що вкривають всевидючі очі, припалає ШОЛОДИВОМУ БУНЯКОВІ (див. БУНЯК):

“Нагешті появилвся Шолодивий Буняк, чулно сотвоєніня, якого очі мали такі повіки, що два чоловіки піднимали їх видами, коли він хотів щось бачити, але тоді бачив він усе і скрізь на сто миль...”

ВІЙНА — вирішування збройною силою спірних питань між державачи, чи між окремими групами в одній і тій самій державі. В останньому випадку маємо ГРОМАДЯНСЬКУ ВІЙНУ.

Один учений бельгїець простудіював всі війни, що були в світі, починаючи від 1496 р. до Р. Хр. аж до 1861 р. по Р. Хр. себто протягом 3.357 років історії. Із них тільки 227 років були роками миру, всі інші — 3.130 років! — були роками війни. На один рік миру приходиться 14 років війни. З того виходило б, що стан війни — нормальний для людства стан, бо людство — схильне до сварки й до бійки. Дарма Христос благовістив мир людям доброї волі, — таких досі знаходиться на землі незначна меншість.

У лавнину мало не кожну спірну справу між людьми вирішувало право сильшого, що робило з слабшої людини раба. зваряддя чужої волі того чи іншого пана його життя чи смерті. З часом, з розвитком права і поширенням засад вищої релігійності, в оборону слабшого виступила держава, що почала карати всіх тих, хто зловживав своєю силою, поповнюючи злочини на слабшому. Було створено поліцію, що наглядала за тим, щоб суперечки не переходили в бійку і в злочини. Нема сумніву, що для припинення війн між державами, також необхідна міждержавна, чи наддержавна, поліція, що не допускала б до насильства сильніших над слабшими, що не допускала б розв'язування спірних питань між державами шляхом війни. Тільки сила може стримати людей злої волі. Почи не буде такої понаднаціональної поліції, організованої при спільному Світовому Уряді, війни неминучі. Коли б не було збройної сили США, що завзялися охороняти мию на землі від посягань московського імперіялізму, багато досі вільних держав було б уже знищено. Та нема сумніву, оборонної сили США не досить, щоб врятувати світ від чергової війни, яку готує Москва.

ВІЙСЬКО — збройна частина нації, що охороняє когдони своєї країни від нападу ворога, а також допомагає поліції втримувати в країні т. зв. встановлений лад.

ВІЙСЬКО ЗАПОРІЗЬКЕ — офіційна назва українського козацького війська і створеної козацтвом Української Держави XVII — XVIII віків.

ВІЙСЬКОВА СКАРБНИЦЯ, або **ГЕНЕРАЛЬНИЙ СКАРБ** —скарб і фінанси гетьманської держави XVII — XVIII вв. Спочатку вона не відділялася від приватного майна гетьмана. Керував нею **ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПІДСКАРБИЙ**. Існувала й Військова Скарбниця Січі. Переховувалася вона, до прилучення України до Московщини в 1654 р. в Трахтемирові, а потім по різних місцевостях, головню на Дніпрових островах вище річки Чортомлика: її зрабували москалі при руйнуванні Січі.

ВІЙСЬКОВА СТАРШИНА — керівники окремих військових частин та державні службовці за козацької доби. До 1648 р Військова Старшина мала характер тільки військового керівництва. За Гетьманщини вона стала також виконавчим органом державного правління. Військова Старшина поділялася на **ГЕНЕРАЛЬНУ** (генеральні обозний, суддя, писар, підскарбій, осаул, хорунжий), **ПОЛКОВУ** (полковні обозний, суддя, писар, осаул, хорунжий) — **СОТЕННУ** (сотенні отаман, писар, осаул, хорунжий).

ВІЙСЬКОВИЙ ЗНАЧНИЙ ТОВАРИШ —

почесний титул, що його надавав гетьман вислуженим вищим службовцям козацької держави, або й козакам, що взначалися на війні. Цей титул уповноважив до участі в гетьманській старшинській раді та до почесного місця в оточенні гетьмана. Під кінець XVII в. цей титул надавали тільки важливішим особам, чи за особливі заслуги. — так, відомо з козацьких літописів, що генеральний суддя, вихолячи "в абшир", себто, полаяючись на відпочинку за старістю, отримував титул військового товариша. (Ломіцьовський "Словар. .", ст. 8) Полтавський полковник Гуджел, вийшовши в одставку в 1675 р., називається в актах "славетним паном, козаком полтавським". У XVIII ст. цей титул став загальнішим. — його давали тим звільненим службовцям, що не отримували титулу **БУНЧУКОВОГО ТОВАРИША**. Рангою його дорівнювали сотникові.

ВІЙТ — в XIV — XVIII вв. начальник міста, оснований на підставі Магдебургського права. Війта призначав власник міста, і його уряд був спочатку спадковим. За свою службу війт pobирав частину податків і судових оплат. Свою владу війт ділив із міською радою, на вибір якої мав вплив. Свій уряд війт міг відступити або пролати. Іноді саме місто відкуповувало уряд війта, і тоді уряд війта ставав виборним. У гетьманській легаві XVII—XVIII ст війт уже все виборний, але затверджувався гетьманською владою.

В Галичині за австрійських часів війт був начальником громади на українських землях пів Польщею в рр. 1920—1930 війт був начальником волости.

ВІКНО — отвір в стіні на світло і повітря, око хати на зовнішні події.

У XVII ст. по сільських хатах в Україні скло в вікнах стрічалось хіба дуже рідко. К. Гільденбрандт, що залишив нам опис полорожі Готгагд Веллінга, шведського посла до гетьмана Богдана Хмельницького писав в тій своїй "Полоорожі", виданій в 1668 р., про сільські українські хати:

"Замість скляних вікон мають вони раму, натягнену свинячим бурдюком, — через нього проходить світло. На них (на ті рами), селяни дуже вважають, що-вечора їх злимають та добре зберігають, а отвір засувають лешкою-засувою. . ."

В Україні, як і в інших багатьох країнах, уважали, що при наголинах дитини, треба тримати вікна відчиненими за законом імітаційної магії, щоб прохід дитини був вільний. З тієї ж самої причини і при тяжкому конанні відчиняли вікна, а іноді їх навіть виймали: "Щоб мала душа кулі втікати" (Етн. Зб. НТШ, XXXI, ст. 149).

В Україні був звичай, при наролинах дитини, ставити на вікнах червону, або й прозору з червоним буряковим боршем, пляшку (Мат. у.

етн. НТШ, V, ст. 2). Натомість вікна хати де лежить покійник, позначали рушником, який протягали через вікно. Цей звичай відомий і в інших народів (Етн. Зб. НТШ, XXXII, ст. 151). Вночі, на вікно хати, де лежить покійник, ставили миску з водою та клали рушник — “щоб душа рано вмилася і очистилася від гріхів”. “Посипували також вікна і землею під ними гопелом: коли раю знаходили на поелі якийсь знак, казали, що то була душа, що його залишила а коли ніякого знаку не було твердили, що покійник був праведником, безгрішним (там же, ст. 207).

Після того, як мерця винесли з хати знову ставили воду на вікні: лупа до шести тижнів побивається на цьому світі і приймає пити воду. — “бо тудюко їй на митарствах” (Номис в Зап. НТШ, т. 88, ст. 163).

В родині, де діти вмیرали, не доживаючи віку, новоохрещену дитину не вносили до хати дверима, а поталали через вікно: -- “щоб смерть не могла ввійти звичайною дорогою за новояолком” (На Уманщині. Мат. v, етн. НТШ, VII, 52). На Карп. Україні, якщо в молодого бувала вже в хаті смерть, молода не йшла до його хати через двері, а влязла через вікно (Жажкович в Етн. Зб. НТШ II, ст. 19). Такий самий звичай існував і в німців, в швайцарців та в поляків.

“Де багато вікон, там багато світла, але пгавди не вилко”. — говорили наші люди про панські палати що будувалися коштом вивиску білого люду. (В. Франко “Приповідки”, I, в II, ст. 218).

ВІКНО В ЕВРОПУ — промінь європейської культури. що його князь Петро I в темну Московщину. М. Зеров писав:

“Вікно в Європу було прорубано газ в “Петербурхе-городке” на початку XVIII ст., коли на російські центри впало снопом європейське світло і так яскраво підкреслено околичну тему; на Україні ж у нас вікон не прорубували: у нас папостки європейської культури промичкалися всюди тисячею непомітних шпар та шлин. сприймаючися помалу, непомітно, але всіма проявами національного організму”. (“До жерел” ст. 269).

ВІЛ — символ важкої праці: “Він у роботі, як віл у ярмі”. “Пгачає як віл...” Також символ повільності: “Волам заяця не догонити”.

З огляду на повітряну й ніби впочисту ходу вола, покійника везли в похороні в давнину не кінями, а волами: “Ой, везуть, везуть козаченька та сірими волами...”. Вживання волів, як обов'язкової упряжної худоби в похороні треба вважати за пережиток дуже давньої практики, що затримався був до останніх часів не тільки в Україні, але й в деяких інших слов'янських народів. Звілки й прокляття: “Щоб тебе волами везли!” (Франко “Приповідки” I, 1,222). У деяких місцевостях Зах. України, як

от на Покутті, традиція вимагала, щоб воли в похороні були цілком білі (Хв, Вовк “Студії”, ст. 349).

Був віл і символ невибагливості: “Волові лав полови, буде робити поволі”. “Віл чого віл бникає, від того кінь здихає”. (В. Франко, I, 219, 220).

Також символ буденності: “Тікай з волами, бо пропесія йте” — (Франко, I, 222).

Натомість воли в плузі — це влюб (ПЛУГ, ОРАННІЯ). Любов природно спонується з молодістю, звідти пов'язання “воли в плузі — літа молодії” в відомій пісні:

Гей воли мої та полові, та чом не огете?
Гей, літа мої та молодії, чому ви марно йдете?

Або:

Воли мої старенькі, не орати вами;
Літа мої молоденькі, то ж жаль за вами...

У відомій народній загалі “Заревів віл за сто миль, за сто гір”, виступає віл, як символ грому. У зв'язок із цією подільською загалюю М. Грушевський ставив фантастичного вола з оповідання про кінець світу:

“По тім всім такий ся випаєє від, він сім гір тпани випаєє, а сім рік воли випаєє. А як той віл згине, то шкіра в нього буде мати сім миль довжини і сім миль ширини. То тоді чорт скаже св. Ілїю зпалати і ту шкіру простестти, і на тій шкірі будуть св. Ілїю голову стинати. — чорт знає, як шо св. Ілїю хоч оля крапка кровя на землю капче, то земля ся запалить.” (М. Грушевський: Іст. укр. Літ., IV, ст. 611—616). Як відомо, постать св. Ілїю тісно в'яжець ся в нагодних уявленнях із громом.

Як символ побожності, фігурує віл, разом із ослем, у церковному мистелстві та в наших колячках. де, при яслах Немовлятка Христа “сірі воли стояли, на те Днтя духали...” і тим Його грїли, бо ж на Рїздво у нас сильний могоз. В інійшій колячці оповідається, як жили Христа шуквали та не могли знайти Христа під сіном, “добі ж воли тихо стояли, сіна не ривали”, щоб Ісуса Христа не здрати. Ще в інійшій колячці Лїва Манія сина купала, пелюшки плача: “Де ж їх сушила? — В пола на розі, білечкї як шовк тонелїкї...” (М. Грушевський: “Іст. укр. літ.”, IV, ст. 502).

Ані канонічні євангелії, ані взагалі Святе Письмо Нового Заповіту, ані тлумачення Орігена до євангелії св. Луки не знають ані вола ані осла при яслах. Про них говориться тільки в апокрифічному євангелії Матвія, що використало алегоричний вислів Ісаї: “Віл знає свого господаря і осел знає свого пана” (I, 3). Найважливіший образ ясел Христа за ослем і волам знаходиться в римських катакомбах св. воїв і дає їм дорогу, а коням по ночах прос-

В наслідок “побожності” вола а також, Агнеси, де він фігурує на одному саркофагу з 343 п.

мабуть, і його роїв — “вечиста сила боїтьсь

то проходу немає". (Проф. Сумцов у "Кіев. Стар." 1890, VII, ст. 64—66).

Ястребов записав на Херсонщині низку вірвувій та звичаїв, зв'язаних із волами:

Коли волів запрогають уперше в ярмо, їх хрестять та примовляють:

"Святий Юрій навчив ходити, навчив їсти, навчи, й хліба робити". (III, ст. 66).

Купивши вола (або й коня), кладуть у воях пояс або фушник, і, коли переведуть через нього худобину, ллють їй на лоб воли, — щоб знала дорогу з поля додому (варіант): "щоб довго тримався куплений товар".

Продавати вола не можна з налігачем: не будуть водитися добрі воли. Треба купити новий налігач і передати його з поли в полі.

ВІЛСОН ТОМА ВУДРО (1856—1924) — президент США (1913—1921), демократ. За стараннями адміністратора української греко-католицької дієцезії в США о. П. Повятинчина, Вілсон оголосив був день 21 квітня 1917 року "українським днем" у США, дозволивши провалити збіжки на українських жертв світової війни. 8 січня 1918 р. він виступив зі своїми "14 пунктами"-засадками, що на них має бути укладений мир. Пункт VI передбачав звільнення території Росії від окупації центральних держав: X — автономію нагодам Австро-Угорщини; XIII — створення незалежної Польщі на теренах, "заселених безспірно польською людністю". Протягом 1918 року ці 14 пунктів були перетворені на 27 тез, між котгими стояло й "самовизначення народів, як імперативний принцип". Але вже в 1919 р. Вілсон відступив від етнічного принципу, погодившись на прилучення Східньої Галичини до Польщі з умовою визнання автономії українців.

ВІЛЬНЕ КОЗАЦТВО — самочинна мілітарно-військова організація народних мас за традиціями стародавнього козацького руху в наддніпрянській Україні за революції 1917—1918 років. Зародилося воно на Київщині, на з'їзді, де в м. Звенигородці в квітні 1917 р. оформилося й визначило свою ціль — "в обороні вольностей українського народу та в охороні ладу від банд збольшевичених дезертирів". Цей рух швидко поширився на Подільщині, Чернігівщині, Волині та на Херсонщині, охоплюючи переважно селянство, а подекуди (як у Києві) і робітництво. Всеукраїнський з'їзд Вільного Козацтва в Чигирині 16—20 жовтня 1917 р. представляв уже ніби 60.000 організованого козацтва. На отамана Вільного Козацтва було обрано тоді ген. П. Скоропадського. Проте, коли П. Скоропадський став гетьманом, на вимогу німецького командування, Вільне Козацтво було роззброєно. Тому багато вільних козаків брало пізніше участь в повстанні проти гетьмана.

Вільне Козацтво відіграло значну роль в протибольшевицькій боротьбі українського народу, сповнюючи роль справжньої народньої міліції, тому захоплених у полон вільних козаків московські большевики розстрілювали на місці.

ВІЛЬХА — дерево й куші з породи березуватих. Вона має червоний сік, і в нашому народі з цього приводу опогідали:

Коли чорт, чи Сатанаїл, зробив був вовка, але не міг його оживити, аж поки не вжив підказаної йому від Бога формули:

— Встань, вовче, із'їдж дідче.

Вовк тоді зразу схопився й кинувся на Сатанаїла. Той порятувався на поблизку вільху, але вовк успів був схопити Сатанаїла за п'яту і відгриз йому її. Сатанаїл зривав своєю кров'ю всю вільху, що з того часу має червоний сік, а всі чорти — безп'яті. (М. Грушевський: "Іст. укр. літ." IV, ст. 413)

В українській народній символіці вільха — символ суму:

"Сіла, пала галка на зеленій вільсі:

Не хилися, вільхо, бо й так мені гірко..."

(Метлинський, "Нар. Пісні", ст. 251).

ВІМІНА АЛЬБЕРТО (1603 — 1667) — справжнє прізвище Біянке Мікеле — посол Венеції в 1650 р. до гетьмана Б. Хмельницького. Залишив "Записки про покоління й звичаї Козаків" з 1650 р., які видрукував професор І. Феррара в 1890 р. Крім того написав "Історію громадських війн Польщі" (1671).

В "Записках" Віміна називає Україну Україною, а нашу мову — русинською (рутенською).

Про плідність нашої землі на Запоріжжі Віміна писав:

"Сила ріжного збіжжя росте, де гопало і без плекання — від того насіння, що падає на землю після жнив та від вітру і називається на рутенській мові "палалиця", що значить по нашому (італійському) "кадуто". Палалицю часом збирають, часом вона згниває, бо живня на засіяних ланах такі багаті, що селяни ставляться зневажливо до цього дару, що їм дає цей благодатний ґрунт. Я тяжко повірив би подібному явищу, коли б не переконався власними очима і не бачив на місці таких величезних і багатих на зерно снопів, яких не дістанеш в інших країнах при найретельнішому плеканні..."

"...Благодатний ґрунт дає мешканцям смачні овочі й силу шпараги, такої чудової, що вона, на мою думку, не гірша від найкращих веронських гатунків, надзвичайно смачна і не гірша, як лісові гатунки з товкими стеблами, які ростуть калуку Риму й Неаполю..."

Віміна відмічає, що козаки — великі мистці до дерев'яних будов і з'єднують бальки зов-

сім без цвяхів. Крім столярства займаються римарством, теслярством і шевством..”

Віміна відзначає розум козаків, що помічається і в провадженні державних справ, які то він мав нагоду стостерігати в засіданнях Ради, на яких був присутній і гетьман:

“У Раді козаки обмірковують справи, і підтримують свої погляди без девачотії, все маючи на увазі загальне добро. Якщо визна-про віник, як оберег, таку гіпотезу:

ють кращим погляд інших, з цим не ховаються, без впертости відмовляються від власного му я сказав би, що ця Республіка логічне погляд і поведінку до правдивого Топартанській, коли б тільки у козаків так само шанували тверезість. Одначе, вони можуть змагатися з спартанцями суворістю свого виховання. Тяжко собі уявити, скільки вони терплять від голоду й сплоги, втоми й безсонних ночей. Усіма ними приємностями вони особливо користуються під час морських походів. коли, за словами козаків, їм не раз доводиться голодувати по три дні, годуючись сухим хлібом, часником і цибулею..”

Про стрілецьке мистецтво козаків Віміна так висловлюється:

“Мені траплялося бачити, як вони кудею гасять свічку, відбиваючи нагар так, що можна було б подумати, що хтось не зробив шпичами..”

Цікаві відомості подає Віміна про особу самого гетьмана Б. Хмельницького його дім і прийняття:

“Росту він скоріше високого, ніж сепельного широкий в костях і мішної будови. Його мова й спосіб правління вказують, що він має розсудливу думку і проникливий розум. У поведінці він м'який і простий і цим з'єднує собі любов козаків, але, з другого боку, він тпмає їх у дисципліні гострими вимогами. Усім, хто звольте до його кімнати він подає руку і просить сідати, якщо це козакі”.

Далі Віміна вказує, що гетьманова світлина навмисне вряжена просто — “щоб пам'ятати про своє становище і не відтатися духові надмігної гордості”. “У світлині стоять лише прості дерев'яні лавки, покриті шкіряними подушками... Дамаський полог простягнутий перед невеликим ліжком гетьмана, у голіві його висить лук і шабля”.

ВІНИК — в'язанка прутків із листям для замітання в хаті, символ чистоти й господарського ладу в хаті. На Стрийщині казали:

“Щоб збіжжа не вилягало, не можна віник у столоді сторцем ставити, бо збіжжя в той бік поляже, куди прутки в вініку повернені. Віник, як є в столоді, повинно його класти до землі тим кінцем, що ним замітається, а держачком дотори. У добрім господарстві, де є мудрий господар, то все так робиться.” (Ет. Збір. НТШ. V. 90).

“У добрім господарстві” — себто де є певний встановлений лад — де все робиться так, як і коли треба. Порушення такого ладу — прикмета негосподарности. Тому й у пісні співается:

Вішов же я до хати
Та взявся вітати,
А дівчина за віника
Хату замітати.

Болай же ти, дівчинонько,
Того не діждала,
Та й шо б ти при гостях
Хату замітала..

(“Зяп Ю. Зап. Отд.” т. II ст 472)

В Італії здавна існував звичай, що спекруха дарувала молодій веретено й віник, — перше, як символ праці, а другий як символ чистоти. Давні римляни шанували богиню Девеверсу (від “деверраре” — замітати) і, перед народженням дитини, замітали всю хату, щоб богиня чистоти була сприятлива новонародженій дитині.

З другого ж боку, тому, що віникові прихотиться мати діло з різним сміттям, був він і символом нечистоти, особливо, коли вже був в ужитку. На Волині казали:

“Не можна тим віником, що замітають хату, огонь (в печі) підмітати, по-пешче, тому, що він довгий, неакуратний, і через те, що ним замітається галость, то вже огонь гріх замітати цим віником” (“Перв. Громадянство” — 1927. I, 164).

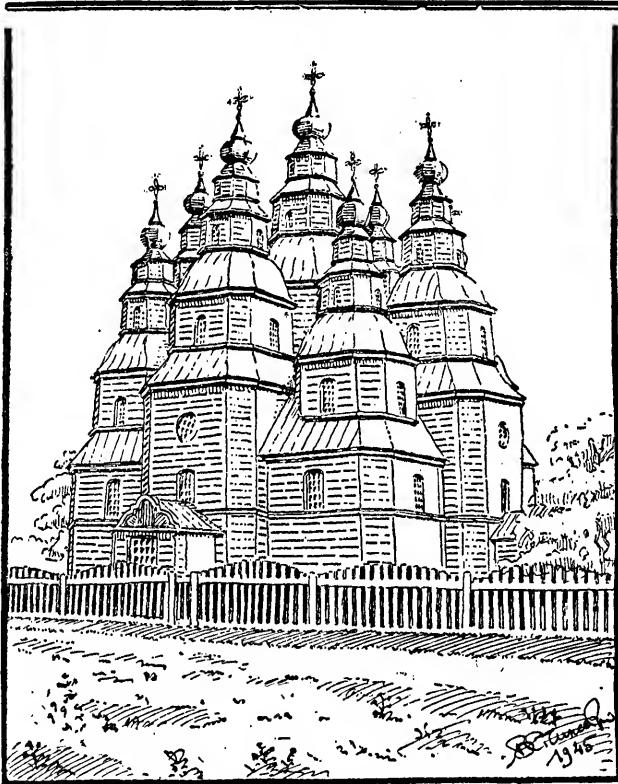
Віничок для замітання печі звичайно зветь ПМЕЛОМ і роблять його з потиною, або з чор'обилою, а найчастіше — з гусячого крила.

Віник був в українців і оберегом, себто охоронним засобом проти нечистої сили:

“Щоб не було дитині уроків, щоб ніхто не завалив її очима, чи словом лихим, для цього кладе мати коло порога віник, а на віник дитину, і тоді переступає його тричі, байдуже, що воно кричить, і все за кожним разом спльовує і каже: “Сама мати погодила, сама й врони та вровича відходила..” Тричі отак перекаже, а потім візьме дитину на одну руку, ударить її тим самим віничком по залиняті та й за поріг віничок той викине і дитину кале чи там на полушкв, чи там у колицкв, як уже її наготовлено.” (Мат. у етн. НТШ. VIII, ст-168).

Треба звернути увагу, що цей магічний заборонний акт відбувається на порозі, що відділяє хату від зовнішнього світу. Вважали-очевидячки, що віник, як вбирає в себе порох і сміття, вбере в себе й уроки дитини, а щоб полегшити це “вбирання”, дитину не тільки клапуть на віник, а й б'ють ним, а потім віник викидають — разом із уроками — за поріг хати.

Цікаво порівняти цей обряд вибивання уроків із дитини з обрядом вибивання бруду в весільній обряловості французів: коли молода французи повертаються з церкви, молода

Запорізька катедра св. Тройці в Новоселиці, 1773-1781.
Реконструктивний рисунок В. Січинського.

Найкращий зразок церковного дерев'яного будівництва козацької України. Його спалили, відступаючи, без ніякої воєнної потреби німці в 1943 р.

Архітект проф. В. Січинський називає цей їх вчинок "одним з найбільших злочинів ХХ століття."

бере вінки, б'є ним кілька разів по підлозі і потім викидає його, а присутні кажуть:

— Оця добре прожене бруд із хати. (Жур. Мін. Н. Прос., 1881, VII, ст. 183).

Що вінки ніби вбирає в себе не тільки матеріальний бруд, але й хвороби, та може служити тимчасовим осідком всяких злих духів ("нечистої сили"), це видно й з інших забобонних вірувань не тільки українського, але й інших народів. Не дурно вінки (як і мітла) служать відьмам за коня, коли вони літають на шабаш. На Снятинщині записано таке вірування:

"Кажуть, що (душа покійника) ховається в той вінки, що ним хату замітають. І для того кладуть вінки біля порога хати і не вільно його брати в руки нікому і ним замітати по хаті. Кажуть, що душа сидить у вінку за гріхи тілесні" (Етн. Зб. НТШ. XXXI—XXXII, ст. 323—324).

Проф. Зеленін в статті "Магіческая функция примит. орудій", видрукованій в Изв. Ак. Наук, отд. общ. наук з 1931 р., VI, висунув

"Вінки проганяє демонів зовсім не тому, що сміття, яке він вимітає, служать житлом духів, а тому, що він, як і різки з яких він складається, був примітивним знаряддям оборони людини від звірів, особливо від комах. Росіяни відганяють вінком також і квашню на порозі хати, якщо хліб із цієї квашні не добре випікається, себто якщо в квашні оселився чорт. Волзькі чуваші виганяли з хати відьму таким способом: ставили на порозі хати горщик із жагом і вінком махали по всіх кутках: коли відьма пролітала у двері, її можна таким чином спалити на вуголі. Цілковита подібність із вигоненням комах."

"Лужицькі слов'яни, — писав він далі, — напередодні Вальпургієвої ночі, свята вільом і нечистої сили бігають із запаленими мітлами. Руські лікують "огник", прикладуючи до хворого місяця гаряче помело, яким разметують у печі жар перед тим, як саловити хліб. Звідси теж можна виводити й апопропеїчне (захисне) значення всякого (навіть і без полум'я) помела, вінка, мітли, зокрема ЛРЯ-ПАЧА, себто стагого вінка без листя. Пізніше вінки і помело були зв'язані з культами рослинності та хатнього вогню." (ст. 741).

На мій погляд, ця теорія дуже натягнена, і українці, як свідчать численні записки з Волині та Київщини (Перв. Громад. 1927 р. I—II ст. 164—165), дуже розривають вінки що ним замітають хату і всяке в ній сміття, від помела, що знаходиться в постійному зв'язку з "святим" і чистим вогнем.

На Стрийщині казали, що не можна кидати дряпака, себто зужитого вінка, у вогонь, ані на сміття, — треба його розв'язати, бо інакше й душа покійника потім буде так зв'язана, якщо хто дряпака не розв'яже, а так зв'язаним і викине (Етн. Зб. НТШ. V, ст. 86).

ВІНКОВРАНИ — весільний обряд передавання молодому вінка, сплетеного в молоді, відбувався він у четвер того самого дня, як були звиті вінки, після того, як молоді відбули — кожний окремо — похід через село з запрошеннями на весілля. Дівчина тоді **сидить на посаді**, і коли поїзд молодого прибуває до хати, молодий теж іде на посад. Хор тоді просить присутніх розступитися і дати місце "місяневі коло ясної зірочки" (Чубинський, "Труди", IV, 646). Мати молоді частує гостей горілкою та дарує вишивані хусточки всім родичам (кривнякам) молодого.

Після цього старша дружка просить у старости благословення — "пришити молодому на шапку квітку". Діставши благословення, вона бере в жениха шапку та приносить до неї маленький віночок, взявши його в молоді. По деяких місцевостях цей віночок цілком подібний до вінка молоді, полекуди він менший. Тим часом старший боярин намагає за жениха свою шапку, щоб той не був із непокритою головою. Хор же співає пісні про те, що — "пришла швачка з Києва, чи зі Львова, пришити вінок золотом голкою, шовковою ниткою до шапки бобрової".

Скінчивши пришивання "квітки", старша дружка влягала шапку молодого і, ставши в шапці на лавці, заявляла, в супроводі хору, що не відласть шапки, хіба за пристойне відкупне. Дружок, також співаючи, пропонує їй чашку меду але вона категорично відмовляється. Два хоси починають торгуватися, і це триває досить довго. Співаючи та висміваючи своїх супротивників, вони кінчають тим, що погоджуються, і тоді дружок заплативши викуп, дістає шапку, оздоблену вінком і влягає на голову молодому.

ВІНКОПЛЕТИНИ — весільний обряд, що відбувався в четвер перед весільною неділею. Його супроводили обрядові пісні в розі: "Благослови, Боже, і отець і мати, своєму дитяті барвінковий віночок звити".

Коли починають плести віночок, всі присутні при церемонії жінки підходять і собі, щоб уплести до нього бодай два листочки барвінку. Поверхню цих листків зараз же позолочують. Готовий віночок кладуть на хліб, що має форму кола (колаг), і несуть його до батьків молоді, щоб вони поблагословили свою дочку на шлюб. Батьки беруть віночок і кладуть його на голову молоді, тричі торкнувшись перед тим до її кола.

У бойків сам акт збирання барвінку став був цілком окремою церемонією, що з неї починався весь весільний ритуал. У супроводі музик сваха та дружка йшли в салок, співаючи та несучи хліб із застромленим в його середину ножем та підвишеним на нім замком. Якщо біля хати молоді не було садку, йшли до сусідів і тоді брали з собою горілку та

хліб. Привітавши пісню сад, запитували його, які він має рослини. Сад (себот хор) відповідав, що в нього є три рослини: барвінок, часник та васильки: барвінок, щоб слістися вінок, часник, щоб його оздобити, васильки — щоб заквітчати косу молодой, як вона йтме до церкви брати шлюб. Дружка рве багато барвінку, і делегация відходить співаючи, щоб сад не жалував за зірваним барвінком, бо молода господарина поливатиме його нові паростки. Повернувшись із саду, кладуть на стіл нарваний барвінок і кладуть на нього хліб, що з ним ходили до саду, у решето разом із ножем та замком. До ножа прив'язували нитку з двох кінців і всіх присутніх просили причепити пучечки барвінку. Вся процедура відбувалася під супровід співу. Скінчивши вінки для молодой та молодого, налягали їх на двох хлопців у шапках. — найчастіше на дорослих братів молодой. Інші дівчата діставали вінки з рути й м'яти. Молода співала:

“Вийте, дівоньки собі й мені,
Собі вийте з рути - м'яти,
А мені з барвінку...”

(Чубинський «Труди», ч. 103).

Під час вінкоплетин співали теж пісню:

Перед нашими воротами гуло два
голубоньки;
Гули гули, догували, як ми вінки
доривали...”

Обряд вінкоплетин відбувався по багатьох місцевостях України і в похоронній обрядовості, коли вмирали неодружені молоді люди. Тоді, замість весільних пісень, співано відповідні голосіння.

ВІННИЦЯ — місто над р. Богом на Поділлі. Перші вістки про нього з XIV в.: побудували її князі Коріятовичі в оборону від татар. У XVI—XVII вв. — головне місто Брацлавського воеводства. Прославилася за Хмельниччини обороною, яку очолював полк. Ів. Богун, від поляків в 1651 р.

За ежовщини в рр. 1937-38 рр. Вінниця зробилася була місцем масового винищування українців, небажаних московській окупаційній владі. Коли в травні - липні 1943 р. тут почали розкопувати масові могили, виявлено їх було 66. Інтернаціональна комісія, в склад якої ввійшли лікарі та представники Червоної Хрестів Бельгії, Болгарії, Фінляндії, Франції, Італії, Хорватії, Швеції, Словаччини, Румунії, Голляндії і Угорщини, сконстатувала знайдення в тих могилах 9-439 забитих, переважно постріляних у потилицю. Серед них було 169 жінок. Сконстатовано, що частину було поховано ще живими. Розпізнано коло 10% трупів на підставі знайдених при них документів, одягу, чи окремих знаків на тілі. Розпізнано було людей, що про них місцеве НКВД казало родичам, ніби їх заслано до далеких таборів із заборорою листування. Відступ німців перервав розкопки й досліджування, які були б виявили ще біль-

шу кількість московско-большевицьких злочинів. Вінниця — зробилася символом всього того масового винищування українського населення, що його систематично доконувала московська окупаційна влада за Сталіна.

ВІНО — оплата від молодого батькам, або рідним, за молоду в ранню добу в Україні - Русі, — пережиток звичаю давати відкупне за піврвання (“умикання”) жінки.

В “Руській Правді” кн. Ярослава віно — частина майна чоловіка, призначена жінці. У “Кормчій Книзі” та в Литовсько - Руському праві XVI ст. віно — придане жінки. Віно визначалося як “ПОСАГ” (придане в грошах) і “ВИПРАВА” (придане рухомим майном — одяг, худоба і т. ін.). Володіння віном було спільне в чоловіка й жінки, але після смерті чоловіка або в випадку розводу, віно ставало повною власністю жінки.

Віно було відоме і в Гетьманщині в розмірі 1/3 чоловічого майна, — воно припадало жінці в досмертне користування. Саме тому, що віно складалося головню з худоби та білизни, складалася приповідка:

“Віно або вовк з'їсть, або воно саме згине” (Ів. Франко, “Приповідки” I, в. II, ст. 222).

ВІНОК — плетиво з квітів, дівоча прикраса, а також символ присвячення божеству.

На Волині на Юрія, дівчата, вибравши найгарнішу з-поміж себе, перев'язували їй груди, руки, ноги різним зіллям, а ні голову кляли вінок із квітів; потім садовили її на лавку з дернини, ставили при ній збанок із молоком, сир, масло та інші; до ніг їй кляли вінки. Потім водили хороводи навкруги цієї ЛЯЛІ, як їй звали. По скінченні хороводу вона ділила між дівчатами сир і масло і роздавала вінки, які дівчата ховали на другу весну. (М. Грушевський, Іст. у. літ. I, ст. 188).

Отже, маємо тут обряд із вибором найгарнішої дівчини, що, очевиднож, мала заступати незнану вже нам ближче якусь добродійну богиню, що розподілювала добра землі, а вінок, що їй кляли на голову, мав бути символом обожування

Звичай вінків, поширений серед усіх арійських та семітських народів, існував в Україні ще за передісторичних часів, і то саме, як атрибут релігійного культу взагалі, а сонячного культу весни зокрема (Хв. Вовк “Студії...” ст. 238). В Салфових “Атенеях” релігійне значення вінків цілком ясно підкреслюється:

“Що більше ти прикрашений квітами, тим більше маєш певности, що вподобаєшся богам, Але якщо ти прилосиш жертву, не прикрасишишсь вінком, боги відвернуться від тебе” (XV, 16).

І далі:

“Вінок — це ж, як казали в давнину, піс-

ланець успіху, післанець, що його молитва шле поперед себе до богів" (XV, 19).

Тому-то вінка ніколи не brakло в релігійних церемоніях давніх греків та римлян. і навпаки; якщо ми бачимо на головах учасників якоїсь церемонії вінки, мусимо вбачати в тій церемонії вияв релігійного культу. Тому-то й давні промовці прикрашували собі голову вінком: трибуна була колись святим місцем, і, як засвідчував Цицерон, в давнину кожна промова розпочиналась молитвою. Атенські архонти (найвищі державні мужи), у день вступу в свої обов'язки, йшли в Акрополь із міртовим вінком на голові і приносили там жертву богам. Виконуючи потім свої функції, вони мусіли також мати вінки на голові, — але не з квітів, а з листя. Так, поволі, вінки, що був в давнину тільки релігійною емблемою, зовнішнім символом, що супроводив молитву і жертву, зробився також емблемою влади (Фюстель де Куляж "Давне місто", фр. вид. ст. 210, -11), та взагалі гідності, як то видно і з українського виразу:

"Вінок йому з голови від того не впаде", — себто його гідність від того не потерпить (Ів. Франко, "Приповідки" I, в. II, ст. 223).

Індуси в релігійних актах також убрали на себе вінки.

Як дохристиянська емблема релігійного культу, вінки зберігся в усіх тих обрядах українського народу, що відбувалися в порі року, багаті на квіти та листя. Тому, хоча багато дослідників української символіки вважало вінки за символ сонця, марно було б його шукати в зимовій обрядовості Різдва, хоч і як вона тісно в'яжеться з давнім культом сонця. Натомість вінки фігурують постійно в великодніх, купальських і обжинкових грах, а найголовніше — в весіллі, цьому кульмінаційному пункті давньої української обрядовості. Під гаслами "ВІНКОБРАНИ" та "ВІНКОПЛЕТНИ" читачі знайдуть докладні описи обрядів, зв'язаних із виготовленням вінків для молодих. З тих описів знаємо також, що крім молодих, отримували вінки і всі дівчата. Але можна думати, що в старовину **всі учасники** весілля мали на голові вінки. На це вказують рештки їх у вигляді "квіток", що пришивалися до шапок боярам та друзям, а також свідчення БОПІЛНА (див.), що в середині XVII в., не кажучи вже про давніші часи, звичай вінків був значно більш поширений, ніж у пізніші часи. За часів Бопляна, напр., **усі молоді особи**, що мали доручення запрошувати на весілля, отримували, як ознаку своєї місії, вінки із квітів, який **вішали на руку**. У Болгарії ще й в наших часах, старости, ідучи перше до батьків молододі, мали вінки на головах (Х. Вовк "Студії..." ст. 239). Підкреслимо цей факт, бо він засвідчує, що в давнину вінки не був атрибутом виключно жінок, чи дівчат, але й чоловіків та па-

рубків, оскільки вони брали участь у якійсь культовій чи релігійній церемонії. Маємо пережиток цього у вінку молодого, а також в обжиночному вінку, про який дали.

Пісенний вираз "на всі святки" ("Ой зов'ю вінки та на всі святки, ой на всі святки, та рано-рано, на всі празники") також свідчить про давнє релігійне значення вінків.

У Греції і в давньому Римі **всі** учасники бенкетів — і чоловіки, і жінки — прикрашували голову вінками, і Фюстель де Куляж пояснював цей факт тим, що в давніші часи спільні бенкети завжди в'язалися з якоюсь культовою церемонією, як наші колишні БРАТЧИНИ (див. БРАТСТВО). Тому учасники бенкетів у давніх часах не тільки носили вінки, але й вбиралися в біле, бо біла барва була присвята богам і була їм присвячена (див. БЛА БАРВА).

Не може бути сумніву, що й так звані ОБЖИНКОВІ ВІНОК не був якимсь особливим символом сонця, як думав проф. Сумцов, ані символом майбутнього врожаю, як думав К. Копержинський ("Перв. Громадянство" 1926 р. I, с. 60), але решткою релігійного обряду, що супроводив обжинки і вимагав, як вже зазначено, вінків. Дказом цього може служити й факт, що іноді плетуть не один чи два вінки, а більшу їх кількість, що "накладають потім на відповідне число осіб з неоднаковою урочистістю" (Перв. Громад. 1926, I, ст. 54). Найчастіше плетуть вінки дівчата, але іноді й парубки (там же).

Важливо також підкреслити, що увінчують вінком дівчину **найчистіших звичаїв**, для безпечности, навіть ще недорослу, а то був би неврочай. Статевої чистоти вимагається власне в релігійних обрядах, бо в магичних, навпаки, статева свобода ніби збуджує запліднювальні сили природи.

Обжинкова обрядовість, зрештою, пересякнена весільними мотивами. До цього спричинився в великій мірі й сам звичай вінків, що підказував аналогії. Тому в деяких місцевостях України робили два вінки — з жита та пшениці. Укоронювали ними або дівчину, або парубка й дівчину (житий вінки хлопцеві, пшеничний — дівчині). При ній бувало часом дві або й більше дружок. Вони несли в руках лучки колосся, або йшли також звінчані "квітками" з васильків, незабудок та інших польових квітів (Перв. Громад. 1926, I, 55-56). Однак, весільна обрядовість і весільне вкоронювання, могло бути, як думав К. Копержинський, тільки пізнішим на шаруванням на низці магичних культових дій, зв'язаних із БОРОДОЮ та Останнім Снопом.

"Обжинковий вінки. — писав К. Копержинський, — витіснив, так би сказати, всяку іншу обрядовість, розвинувся за рахунок і Бороди і Останнього Снопа. Зв'язок "бороди" з

вінком та останнім снопом позначається на-самперед у тому, що для снопа і для вінка беруть зчаства колосся того місяця, яке залишено "на бороду" (Перв. Гром. 1926, I, ст. 50).

У дальшій еволюції обжинковий обрядовості вінок, який супроводив церемонію останнього снопа, його іноді зовсім заступає, і тому його несуть не на голові увінчаної дівчини, чи хлопця, чи пари і більшої кількості молоді, але на руках, а то й на хлібкові.

І тут виступає вже Обжинковий Вінок, як символ урожаю. Магічна обрядовість, зосередкована навкруги Бороди та Останнього Снопа, з метою забезпечення будущего врожаю, спрямовується тепер на вінок, яким вінчають хліб, чи навіть отой Останній Сніп. На Полтавщині, коли похід із останнім снопом, чи вінком, підходив до поля до хати відповідного господаря, той виходив назустріч із печеним хлібом і — на ньому — з дрібкою соли. Старша жнищя підходила до господаря (чи до господині) і клала на хліб житній вінок прямоваючи:

— Дай Боже, щоб і на той год родив хліб!

Господар із хлібом та вінком на ньому ішов до хати і клав його з пошаною на покуті під образами. На Спаса вінок знімали з хліба і несли до церкви: там його святили, разом із яблочками та інш. Перед посівом озимини, з вінка виколочували зерна і додавали їх до призначеного на посів. (Перв. Громад. 1926, I, ст. 64).

Входячи, як ми бачили, як атрибут, у рідні поганські святочні церемонії, з часом, із занепадом тих поганських традицій, вінок, головню з квітів і листя, мало підходячи до суворости мужів, залишався природною прикрасою жіноцтва та дівочтва, особливо останнього. Тому і в українських народних піснях вінок фігурує здавна, як символ дівчини, та — абстрактно — дівочої чистоти:

Удовонька свою дочку біла:

— Де ти, доню, вінок загубила?

"Загубити вінок" — втратити дівочість.

"Давати кому вінок" — виходити заміж:

По саду ходжу, виноград саджу,

Посадивши та й поливаю,

Ой, поливши та нащипаю,

Нащипавши, віночок зів'ю,

Віночка звивши, на воду пушу:

Хто вінка пійме, той мене візьме...

Пускання вінка на воду, де його гереймає "переметь" і бере за себе дівчину, ввійшло, як формула парування, в круг величальних коляткових мотивів, але в давніші часи воно було своєрідною формою ворожіння, в якому вінок символізував дівчину та її долю. Подібне ворожіння робили на Купала: дівчину, найкращу, саджали до ями, зав'язували їй очі і давали вінки зо свіжих і вінки з зів'ялих квітів. Дівчата водили хоровод навколо ями, а "Купало", себто вибрана дівчина, роздавала вінки. Котра дівчина дістане вінок із свіжих квітів, та

віддасться щасливо, а котра дістане вінок зі зів'ялих, та буде замужем нещаслива (Грушевський "Іст. у. літ. I, ст. 188).

В описах ВІНКОБРАН та ВІНКОПЛЕТИН ми вже бачили, яку важливу ролю відігравав вінок в українському весіллі. Ця його важлива роля так вплинула на народно символіку, що вінок часто фігурує в піснях, та навіть і в обрядах, як символ самого весілля. В обжинковій обрядовості, де вже відмічено весільні нашарування, зв'язок вінка з весіллям дуже ясно відчувається в селянській свідомості, і тому, напр., на Поділлі, при передачі вінка господареві, той поспішає зняти вінка з увінчаної ним дівчини якнайскорше, бо "од цього залежить, чи скоро дівчина віддасться..."

Вінок — природний символ привітності та краси: — "У нього в дворі, як у віночку..." (Номі, ч. 14010).

ВІНЧАННЯ. — обряд накладання вінців на голови новоженців в церкві, яка освячує ним шлюб. По всій Україні молодих з глибокої давнини звали князем і княгинею саме через оте накладання на них золотих вінців. Вінці накладає священник безпосередню після взаємної присяги молодих. Робить це в ім'я Пресв. Тройці, щоб Бог вінчав молодих "славою й честю" і щоб дав їм "благословення й радість" на нову дорогу життя, Іван Золотоустий (б. 347 — 407) пояснював вінчання молодих вінцями, як перемогу, що її молоді здобули дотеперішнім своїм життям над змисловою пожадливістю, заховуючи вірну, чисту й незаплямлену любов до моменту шлюбу.

Вінчання в Україні відбувається звичайно рано в ту неділю, коли відбувається і весілля (в Аргентині натомість в суботу ввечорі). Але до цього погодження прийшли не зразу, і подекуди його не дотримували й до останніх часів.

Коли християнство прийшло в Україну, в тодішньому християнському світі ще не було устійнено, чи потрібне церковне вінчання, щоб шлюб уважався за дійсний У самій Візантії тільки за імператора Льва Філософа (886—919) вийшов закон про необхідність вінчання. Але на заході ще довго йшла суперечка між богословами, бо одні з них уважали, що шлюб мав бути законним тільки в тому випадку, коли його було освячено в церкві, інші ж трималися думки, що шлюб виникає через згоду чи приволення сторін, з чого виходило, що й невінчані шлюби могли вважатися за дійсні. Тому й не диво, що і у нас, у перші віки християнства, вінчання не вважалось за необхідний обряд. Ще при кінці XI ст., як свідчить київський "чорволицець" Яків, народ наш думає, що тільки князям та боярам належить вінчатися в церкві, а простим людям вистане справити весілля стародавнім звичаєм. І дійсно ці невінчані шлюби простих людей вважалися тоді за дійсні не

тільки з боку уряду, але й з боку Церкви, що мала в своїому прусуді родинні та сполучені з ними справи. Аж митрополит Максим (1283 — 1305) почав вимагати, щоб і селян примушувано вінчатися в церкві. Згодом дійсно вінчання зробилося обов'язковим для всіх, але в народній свідомості довгий час залишалося гереконавня, що тільки виконання народ. весільних обрядів дає право на шлюбне співжиття. Так, ще за часів імператриці Єлисавети, синод звернув увагу, що вінчання в Україні відбувається задовго до весілля, і повинчани не вважаються за чоловіка і жінку, але "вдбувши церковні таїнство, розлучаються і навіть по кілька років, аж до т. зв. їхнього прийнятого шлюбним звичаєм весілля живуть окремо, а деякі з них, після того таїнства, і зовсім навіки розходяться". Суворого гаянчи цей звичай, синод видав 18. XI. 1744 р. наказ священикам брати з молодих при вінчанні урочисту обцянку, що вони зараз же після вінчання, не чекаючи весілля, почнуть спільне життя, як годиться подружжю. В наслідок цього наказу й прийшло до того, що вінчання почало відбуватися того самого дня, що й весілля. Але ще й при кінці XIX ст., як свідчив Яшуржинський в Києв. Старині (1896. XI, ст. 259—60) чимало людей вінчалося звичайно — тижня два-три до весілля, до якого іноді не було часу належно підготуватися. "Іноді весілля буває й пізроку, і рік після вінчання. Тоді молоді живуть окремо, кожний у своїх батьків, і молода ходить у квітках та биндах, як дівчина". А коли траплялося, що хтось із повинчаних умирав, не дочекавшись весілля, його ховали звичайно, як парубка або дівчину. (Ор. Левицький в Зап. Ук. Наук. Т-ва в Києві, т. III. ст. 90—107).

Вінчання, погоджене з весіллям, помінаючи церковний обряд, відбувалося звичайно так:

Рано вранці, ще до дзвонів в церкві, батьки молодого послали музиків в сугробо до молодшого боярина до молодої, а потім і до всієї рідні грати "на добридень". Молодії тим часом більш-менш урочисто розплітали косу: це робив конче нежонатий рідний їй брат, або брат у перших: її востанне зачісували по-дівочому, вплітаючи в волосся кілька грошин (на щастя), шматочки хліба (на багатство) кілька зубків часнику (від уроків), замочували волосся олією з медом, як це робилося колись і у ведичній Індії.

Потім молода просила благословення в батьків та в усіх родичів, кланяючись кожному в ноги, цілуючи їм руки та тричі цілуючись в уста. Потім весільний похід із музиками та співами вирушав до церкви, перед якою музика та співи пригиналися.

Батьки молодих на вінчання не йшли, а, по-

благословивши, передавали їм той образ, яким їх благословили.

У церкві старости, чи старший боярин, передавали образ церковному старості. А той клав його на аналої. Старша дружка стелила перед аналоєм рушник, а на аналої клала хустку. Хусткою священик зв'язував молодим руки на час вінчання. А після вінчання забирав її собі. Рушника забирав церковний староста. Під рушник клали звичайно копійку на багате життя.

На заклик священика підводили до аналоя молодих, що під час тих підготовань стояли окремо — молодий з боярами серед чоловіків, а молода з дружками серед жіноцтва. Молодих підводили і ставили їх на рушник. Старший боярин подавав молодим свічки, одну свічку брав сам, одну давав старшій дружці і ставав позаду молодого, а дружка — позаду молодої. Церковний староста виносив вінці і ставив їх на аналої. Священик виходив, благословляв молодих, читав молитви брав вінці, благословляв молодих вінцями і клав їх на голову молодого і молодої; старший боярин і дружка перебирали вінці і тримали над головами молодих. А що вони бувають дуже тяжкі і протримати весь час вінчання їх дуже трудно, то їм на зміну приходили іноді дальші пари бояр та дружок.

Прочитавши євангеліє, священик дає його молодим поцілувати, кладе на аналої, здіймає з рук молодих персні, кладе їх рядом на євангеліє і, прочитавши ще кілька молитов, бере хустку з аналоя, зв'язує нею (і епатрахієм) руки і обводять кругом аналоя тричі. Обвід відбувається в такому порядку: попереду йде церковний староста, чи сторож із свічкою, за ним священик веде молодих із зв'язаними руками, а старший боярин і дружка йдуть за молодими, тримаючи правою рукою вінці над головами молодих, а лівою — свічку. За кожним разом, як священик приводить молодих назад на рушник, і він і молоді тричі вклоняються.

Обвівши молодих, священик розв'язує молодим руки і накладає обручки на взамін. Потім напуває їх вином із спільної посудини. Читає ще кілька молитов, благословляє принесеним образом молодих і передає його їм назад.

Зв'язування рук — символ шлюбної любови й нерозривности шлюбу. Тому розв'язуючи руки, священик проказує: "Те, що Бог злучив, нехай чоловік не розлучає!"

ВІНШУВАННЯ — весільний обряд, що відбувався на Гуцульщині після ВІНКОБРАН, коли молодому вже пришиють "квітку" до кресані, а молодої отримає свій вінок.

Засівши за стіл, молодий наливає горілки й каже:

— Кланяюся пану Богу і всім цим приходжям і до вам, мамо, Дай вам Боже здоров'я!

Мама бере горівку, цілується з сином і каже:

— Щобисте були чесні, величні з великим домом, з великим обходом, з великою худобою, і з людьми, і зі своїми дітьми, так, як ми з вами!

Випивши, подає чару молодому, той наливає і подає батькові:

— Прошу, дедуку, на честь і на дар, щобисте були чесні і величні! Я вас віншую, що сте мене кутали, недоста молодого, але ще й тепер клопіт маєте зо мною великим.

Батько бере чарку і промовляє:

— Дякую тобі, сину, за честь, за твій гонор! Я тебе віншую молоденького з молодим вінком, з молодію дружиною; щобиш її не бив, не збиткував, щобиш газдував так, як я газдував і вас, маленьких, годував; щобиш Бога просив, із своєю дружиною добре жив, на чужі ся не дивив! Тепер би тобі газдувати, парубочтво продавати, чужим жінкам у очі не зазирати! Своя біда вінчана, не скінчена. . . Вола, як упрягається в плуг, то він мусить орати! Я вже не маю що балакати, лише від тебе, молодого парубочтво запивати. Дай Боже здоров'я!

І з цим скінчилося парубочтво.

Зібрані "віншують", г'ють, їдять і танцюють трохи в хаті — за поріг тепер нікому не можна вийти, його не вільно тепер переступити (Мат. у. етн. НТШ. У. ст. 19-20),

ВІРА — духова сила людини, що, як сказав Христос, "зрушує гори", бо "усе можливе тому, хто вірує!" (Марка, IX, 23-23). На жаль, мало хто з людей має справжню віру, і кожний з нас може сказати, як євангельський батько, що хотів від Ісуса сціління свого сина:

— Вірую, Господи, помози мойому недовірству! (Марка, IX, ст. 45).

Бо віра — це великий дар Божий, що збагачує духовий світ людини і надає всьому життю глибокий змісл. Як для глухого нема царства звуків, як для сліпого нема чудового царства барв і ліній, так для людини, що не має дару віри, нема вищого світу, що лежить понад нашою зміслівістю, але й сповне життя людини віри сійвою любови й певної орієнтації в житті. Тому-то й Христос сказав апостолові Томі:

— Що бачив ти Мене, Томо, то й увірував, — блаженні ті, що не бачили, а вірували. . . (Іоана, XX, 29).

І Апостол Павло писав:

"Віра ж бо — підстава того, на що вповаємо, певність речей невидимих. . ." (До Жидів, XI, 1).

Де кінчається знання, там починається віра. Це — велика духова сила, що не заперечує розумові і не гальмує волі: навпаки, тіль-

ки та віра добродійна, що шукає гармонійного погодження з розумом і що налагоджує волю до чину. "Віра без діл мертва", — сказав апостол Яків (Якова II, 17); — Без віри не можна подобатися Богові (Павла до жидів XI, 6). Діла, насичені вірою, — величчі. Всяка культура — це прояв віри в ділах. Людина, щоб жити й діяти, мусить приймати на віру велику частину моральних, суспільних та релігійних правд, що їх людськість, протягом тисячоліть, визнала за необхідні. узгіднюючи їх розумово. І хоч кожна віра — релігійна, бо в кожній вірі людина робить свої інтимні порухунки з абсолютним, трансцендентальним, невидимим, потустороннім, розум, викривлений злого волею, може викривити й віру, скерувавши її великі духові сили на службу облудним ідеалам.

Кожна віра — це служба ідеалам, але не всі ідеали однаково світлі й чисті. Християнство — величя чиста віра в Бога, що заповів нам службу чистим ідеалам любови до ближнього, як шлях до духового нашого довершення. Але комунізм — теж віра, — віра в можливість "раю на землі", побудованого на проповіді ненависті і жорстокої нелюдської боротьби проти всякого, хто інакше думає, ніж думать апостоли комуністичної віри.

Комуністичну віру може перемогти тільки відроджена християнська віра — віра в вищий Моральний Закон, віра в Царство Боже, побудована на любові, жертвенності й терпелівості. Кожний нарід сильний, поки має тверду віру в свою правду, коли ж віра занепадає, а часто й гине, занепадає безвірний нарід. Нема сумніву, що комуністична віра, яка витворила московську червону імперію, з кожним днем слабне, втрачаючи колішніх своїх вірних, які переконалися в безпідставності комуністичного євангелія. Натомість правда християнського євангелія знаходить все більше визнання у тих, хто ним перше нехтував.

ВІРНИСТЬ — цінна риса сильного характеру, основна чеснота етики лицарської честі. Людина чесна та, на слово якої можна рахувати до смерті. Прикмету вірності надбуємо серед чеснот всіх народів, що визначилися в історії, бо без неї неможливе ніяке суспільство: як жеж жити й боротися, коли найближчий товариш тебе може зрадити?! Але особливої ваги осягла чеснота вірності в лицарській добі середньовіччя, коли лицар мав бути вірним Богові, як небесному Панові, задля якого мав відвоювати гріб Господній від невірних; вірним королеві, не як панові, а як першому межі рівними; вірним дамі свого серця, з іменем якої на вустах лицар доконував чудес на полі битви і в лицарських турнірах; вірним своїмому слову, хоч би воно було й дано ворогові. Неможливо було піднестися до заповіту Христа — любови до ворога, і її заступала

Ввічливість та вірність слову. У наші часи її заступила ВІРОЛЮМНІСТЬ, для якої навіть міжнародні трактати стали шматком паперу, що служить тільки доти, доки комусь вигідно...

Згадаємо ще тут вірність ідеї, символом якої може бути Симон Петлюра, що все своє життя, неважаючи на катастрофальні труднощі й невдачі, залишився вірним ідеї боротьби за визволення Батьківщини, або Іван Франко, що молотом важкого й палкого слова невтомно бив скелю народньої несвідомості й заскоружлості, прокладаючи шлях до визволення нашої через хащі громадської оспалості, збайдужіння та запроданості національному ворогові:

... Все, що лиш мав
Відав для одної ідеї,
І горів, і яснів, і страждав,
І трудився для неї (Ів. Франко).

Про вірність Батьківщині прегарно Ю. Липа написав в "Епітафії":

Я смертю вирізбив; ти стань і прочитай:
Одно святе на світі — кров людей хоробрих,
Одні живуть могили — вірних Батьківщині...

ВІРУВАННЯ — думки про світ, зроджені не стільки розумом, як почуванням. Хв. Вовк у своїх студіях, говорячи про українські вірування, назвав їх "переконаннями, що склалися не емпіричним (досвідним, Е. О.) шляхом, а на підставі здогадів та припущень, що стосуються головно тих ділянок, що їх пізнання досягають люди дуже поволі та з великими труднощами" (ст. 166). На його думку, вірування "заступають знання" і являються отже породженням не досить ще озброєного інтелекту, що намагається з'ясувати світ та його явища і з'ясовує їх помилково.

Вундт у своїй "Психології народів" указав, що вірування — продукт не інтелекту, розуму, а почуття, до якого тільки пізніше примішується бажання пізнання і зрозуміння, себто елемент інтелектуальний. Тільки те, що вражає почуття примітивної людини (так ніби нема вірувань в людини цивілізованої?! — Е. О.) і, головню, викликає страх, робиться об'єктом її вірувань. До явищ щоденного життя, до всього того, що відбувається регулярно, одноманітно, людина ставиться так тому, що так воно завжди було і так має бути. Розум тут залишається пасивним, бо примітивна людина ніколи не задумується над тим, як явища розвиваються, і як вони між собою пов'язані, але тільки діє під загрозою якоїсь справжньої, чи уроєної, небезпеки, хапається за той чи інший засіб для її усунення і потім в'яже ~~магічним~~ зв'язком минулу небезпеку та більш чи менш удатно вжитий засіб. Отже, не

міркування, а почування породжують вірування, не бажання пізнати світ, а бажання від нього оборонитися і його, по можливості, опанувати (магія).

Таким чином, вірування — ні в якому разі не "переконання", як висловлювався Хв. Вовк. Людина буває переконана, коли їй щось доведено розумовими аргументами, людина natomiast вірить, коли їй промовляє якийсь внутрішній голос — голос чуття, що супроти нього розумові аргументи часто не діють. Доказом цього можуть бути й сучасні забобонні вірування багатьох освічених і інтелігентних людей, які добре знають, що, напр., число 13 не має в собі жадної містичної сили, і все ж воліють не займатися по готелях кімнати ч. 13 і не сідати за стіл в товаристві інших 12 осіб.

Не треба думати, що вірування виникають і існують тільки у примітивної людини, як би то виходило з наведених думок Вундта: вірування супроводять все життя кожної людини — і примітивної, і навіть дуже цивілізованої — вони головна причина всіх людських дій. Історія людської думки це властиво історія людських вірувань, що з часом еволюціонують, одні відмирають і зникають, інші народжуються беззастанно, відмінюються, збагачуються, набирають іншого змісту, вибирають в себе елементи, іноді занесені здалека. Саме тому, народні вірування переховують в собі нашарування (наверстування) різних часів, культур та впливів, і обов'язок дослідників полягає в просліджуванні розвитку того чи іншого вірування, бо в такому просліджуванні відкривається не тільки духове життя народу, а й шляхи поширення культурних впливів окремих націй та їх взаємної залежності. Саме тому і в цій "Малій Енциклопедії" присвячується багато місця різним віруванням українського народу — в минулому і в сучасному.

ВІСІМ — в українській народній символіці це число не відіграє жадної ролі, але в "Слові о Полку Ігоревім" ми зустрічаємо епітет Ярослава Галицького, якого названо **Оомомислом**. Цей епітет викликав різні спроби в'яснення. Так, проф. Шурат, за П. П. Вяземським, уважав, що в ньому відбилася давня гітагорська думка, для якої число 8 — перший куб — було символом справедливості. (В. Шурат: "Українські джерела до історії філософії", 1908). Булчев у "Русск. Істор. Вестн." (р. 1922, кн. VIII) вказував, що в аскетичній літературі не раз зустрічається "Слово о осми мислах", себто, про вісім гріховних помислів. Такі "Слова" ми знаємо з іменами Мніха Євгарія, Єфрема Сирина, Нила та Григорія Синайських та інш., в рукописах XIV та XV вв. Але можна припускати, що вони існували в перекладах і перед тим, і автор "Слова о Полку Ігоревім" міг їх знати. Отже, епітет "Осомисл" означав бач — Грішник.

Ржіга в "Наук. Збірнику" за 1926 р. (т. XXI) збиває доводи Буличева, вказуючи, що епітет "Гришник", навіть коли б прийняли його історичні підстави, цілком суперечить панегіричному духові звернення до галицького князя. На його думку, епітет Осмомисла "мабуць, виник на ґрунті уявлень про цезаризм Ярослава, які могли приводити до порівняння його з першим римським імператором Октавіаном. Ім'я Октавіана було у нас відоме в старовину в своєрідному перекладі — Август Осмородний: таку форму ми зустрічаємо в Ізборнику Святослава 1073 р. Звідси й могло з'явитися оте загадкове число 8. Автор "Слова о Полку Ігоревім" мав великий нахил до творчої гри словами і назвав, напр., Олега Святославича — Олегом Гореславичем, отже міг він і "Однородного" переробити в "Осмомисла". Зовнішній зв'язок із ім'ям імператора Августа лише підкреслює самостійне глибоке значення епітета — Осмомисл: так добре він характеризує видатного володаря, багатого думками, з широкими властолюбними замислами." (ст. 34—37).

ВІСМНАДЦЯТЬ — невідомо чому, український наряд не має симпатії до цього числа: — А то ще вісімнадцятий туман! — кажуть про дурну, туманувату людину. "Один за вісімнадцять, а другий за без двох двадцять" — кажуть про двох людей, однаково нечесних. Ів. Франко посвідчував, що в давнину рахували не на вісімнадцять, а на "без двох двадцять", і цей спосіб рахування ніби й досі затримався подекуди в Карпатах ("Приповідки", I, в. II, ст. 227).

ВІСК — символ потульності, душевної м'якоти: "М'який, як віск", кажуть про людину потульної владі (Ів. Франко: "Приповідки", III, 439).

Віск на продаж вироблявся в ВОСКОВИЙНИХ. Традиція цього промислу йшла ще з княжих часів, а в XIV—XV вв. найбільшою торговницею на віск був Львів. Виріб воску стояв під наглядом уряду, і за границю пускали тільки найкращий чистий віск з печаттю міської восковийні. За фальшування воску тяжко карали. Вироблюванням свічок займалися головне церковні братства.

В Україні свого часу було дуже поширене чарування з воском. Полягало воно в тому, що дівчина, яка хотіла викликати любов до себе якогось парубка, чи чоловіка, намагалася дістати з його шапки, чи з якої одяжки, нитку, чи щось інше. І заліпити в віск, а потім кинути на вогонь, примовляючи: "Щоб тебе за мною так пекло, як пече вогонь той віск. Щоб твоє серце за мною так топилось, як топиться цей віск. І щоб ти мене тоді покинув, коли знайдеш цей віск..." Робили це, забобомно вірячи, що причарований парубок, чи чоловік, або палко полюбить дівчину, або

захворіє і помре. Тому це чарування вважалося дуже небезпечним. Воно походить із глибокої давнини.

У халдейській тексті магічних формул увійшла така молитва-закляття: "Від того, хто робить фігурки з метою пошкодити людини, від уродливого ока, від хвороби рота й вуст, від шкідливого життя охорони, Дух Небес, охорони, Дух Землі..."

Звичай шкодити ворогові, проколюючи голкою, чи ставлячи на вогонь його воскову фігурку, був відомий і давнім грекам. зокрема Платонові, і був дуже поширений в середньовічній Європі. Ворожба з воском часто згадується і в давніх польських процесах відомо, і в "Номоканоні" Зах. Копистенського зазначено, що "деякі врожать з воску й з оливи" (Кієвск. Стар., 1889, XII, 589—90).

ВІССОН — тканина з тонкого полотна, з якої в старовину робили одяг царів і жерців.

ВІСЬ — залізна штаба, що сполучає колеса, які навкруги неї крутяться; звідси ВІСЬ ЗЕМЛІ — уявна лінія, що навкруги неї крутиться земля, і звідси також вісь — символ головної опори в житті: "Вісь мені вломилася", — себто не стало чогось важливого, навкруги чого крутилося все життя людини. (Ів. Франко, "Приповідки", I, в. II, ст. 227).

ВІТАІЗМ — філософсько-літературний напрямок, що виправдує неморальні виники потребами організму, наказами біологічного життя: "Жий, як тобі хочеться, аби тільки сильно, гарно та в згоді з власними життєвими інстинктами".

Про цю філософію біологічного вітаїзму О. М. Мох (Арамис) писав:

"У монументальнім романі Уласа Самчука "Волинь", головний герой, согрівшиши за жіркою, виправдує себе: "Бо це — життя..." У "Нотатнику" Ю. Липи велика більшість героїв-українців допускається всяких злочинів, але автор ані словечком їх не осуджує, бо — "це життя". У "Зеленій Євангелії" В. І. Антоновича ця філософія біологічного вітаїзму знаходить чи не своє завершення... Життєва постава такої людини, всунереч її турблінно про власну силу, наскрізь пасивна: тільки плести за життям, а не боротись проти гонів, невластних. Признається до цього щиро І. Франко:

Та з собою самим у борні

Не простояти довго мені...

Подібні "люди життя" — вітаїсти майже в усій новій українській підсоветській літературі — Яновський, Хвильовий, Тичина, Рильський і інші. Але ж бо і в старих наших письменників не інакше: напр., у нарисі Ів. Франка "Неначе сон" похвала гріхові, бо він "гарний і сильний" у житті... Майже вся творчість В. Винниченка теж пройнята, як головним мотивом, так зв. уживанням. В ім'я цього

мотиву автор виправдує всякий гріх, навіть злочин убивства рідної дитини, аби тільки те все діялося в ім'я "чесности з собою", бо "це життя". М. Коцюбинський в останній період своєї творчості пише твір "Тіні Забутих Предків", в якому пишними барвами малює цілковите поганство героїв твору, які живуть так, як їм підказує ніби життя...

ВІТАЛІЗМ — філософська доктрина, яка з'ясовує всі функції життя, як вияв "життєвих сил", що діють в організмі цілком незалежно від фізичних, хемічних та механічних процесів. Віталізм протиставляється матеріялістичному МЕХАНІЗМОВІ, що в усіх проявах життя хотів би вбачати самі фізичні, хемічні та механістичні процеси. Не змішувати Віталізм з Вітаїзмом.

ВІТАТИСЯ — виявляти взаємну грихильність, бажати здоров'я і всякого добра. Володимир Мономах у своїй "Поученні дітям" радив:

"Чоловіка не минайте, не привітавши, добре слово йому дайте..."

Існують безпосередні вказівки, що "добре слово" було свого часу дуже поширене й звичайне в устах українського народу. Так голянець ВЕРДУМ (див.), що подорожував в Україні в рр. 1670—1672, особливо відмічає привітність українців в словах і рухах, приписуючи їй в значній мірі також українській мові, що, мовляв, дуже надається до висловів чемности. Нарід тоді в нас уважав, що нехтування "добрим словом" приносило винному небесну кару. У думці про "Бурю на Чорному Морі" співалося, що Олексій Попович викликав ту бурю між іншим і тим, що

Мимо громади пробігав,

За своєю гордістю шапки не здіймав,

На день добрий не давав...

Нема, здається, народу, який був би такий багатий на формули вітання, як український. Увійшовши до хати, в нас люди так колись віталися:

— Слава Богові (або: Ісусу Христу).

— На віки слава!

— Помагай вам, Боже.

— Дай Боже здоров'я!

— Як ся маєте?

— Гаразд, поки здорові, хвалити Господа.

— Гості до вас.

— Гості? Біг заплатить за слово добре.

Що там доброго чувати?

— Богу дякувати, гаразд. Слово ваше більше.

Потім починають питатися про родину або про знайомих.

Коли приходив хтось під час обіду, господар по першій привітанні, казав:

— Час до обіду, час. Просимо сідати.

— Поживайте здорові!

— Просимо до обіду.

— Боже благослови.

Коли хто чужий відходив, казали:

— Бувайте здорові!

— Ідть здорові!

— Майтеся гаразд!

— Дай Боже й вам!

— Оставляйтеся з Богом!

— Боже, провадь щасливо!

Коли хто кого при роботі знаходив:

— Помагай Біг вам! (або: Біг у поміч! або: Боже помагай!).

— Дай Боже здоров'я (або: Дай Боже щастя!).

— Дай Боже! Дякувати за слово добре.

ВІТЕР — рух повітря, спричинений нерівністю температури.

Український нарід вбачав у вітрі демонічну силу, людині ворожо й небезпечну. Вагітна жінка, напр., якщо її підвіє вітер, скине дитину, або й збожеволіє. Також і діти бувають ненормальні та недотепні — "з вітру", як казали на Київщині (Мар, укр. етн. НТШ, IX, 113).

Вітер, як демонічна особа, нерідко приймає людський вигляд, але в цих його уособленнях легко запримітити впливи класичної, чи іконографічної символіки. Так, іноді вітер уявляється, як сердитий дідуган, що живе десь за морями. Він моргає вусом, і від того постає вітер. Коли б він моргнув обома вусами, то знялася б така буря, що перевернула б увесь світ. (Чубинський "Труди", I, 32). На давніх образах, як візантійських, так і місцевих, вітер власне так і представляється, як сивий дід, що був відбиткою грецького Еола, якого ми добре знаємо з образків до "Перелицьованої Енеїди" Котляревського.

Оповідали в нас також, що на чотирьох протилежних кінцях світа стоять велетні з величезними вусами й дмуть ненастанно один до одного з наказу головного вітроуду. Коли котрий з них дмухне сильніше, тоді з тої сторони буває вітер. Вітри ці прикуті сильними ланцюгами за руки й ноги до скелі (Чубинський, "Труди", I, ст. 33).

І в цих велетнях слідно впливи грецької мітології, де, за Гезіодом, вітри уявлялися власне як велетні, що їх цар Еол (головний "вітроуд") тримає прикутими до стіни глибокої пещери. Гори й долини відбивали дуну їхнього могутнього голосу, і небо й земля були б відразу перекинудися, коли б їх усіх разом було випущено. В Атенгах ще досі існує Башта Вітрів — восьмисторонній будинок, на кожній стороні якого вирізьблена постаць одного з вітрів, що дме, надувши щокі, і має на плечах крила.

У народній казці про "Івана й жінку його, вітрову дочку" (Ястребов "Матеріяли...",

130—34) бачимо ми цілу родину вітра, зложеному з батька, матері й чотирьох синів. Вони живуть, як господарі, в своїй хаті, частують зяття й шурина та дістають йому з моря чудову скрипку. На Гуцульщині також знають вітрову родину: оповідали про вітрову доньку, що має скривавлені ноги, бо “мусить бігати всюди, не розбираючи, чи ліс, чи скелі, чи камінья”. Жінку, яка її приймає в себе та намагається залкувати її рани, вона обдаровує за гостинність. У цій казці виявляється людяність українського народу, що і в демонічних постаях вбачає добрі риси, як от уміння оцінити гостинність і за неї віддячитися.

Вітер нерідко пориває з собою людей і уносить їх так далеко, що ніхто не знає, де вони діваються: “Повіявся з вітром”. “Пішло з вітром”. Іноді вітер пориває дівчат і женить з ними. В оповіданнях про ці поривання, український народ знову таки надає вітрові рис людяности. Так, щоб задовольнити бажання жінки, вітер пориває й її матір, а свою тещу, широко гостить її, а потім знову відносить додому. Бідакові, що просив у нього вогню, насилає в полу повно жару, що переминюється в золото, але багачеві, що хотів його піддурити, накидає правильного жару й спалює його (Етн. Зб. НТШ. XXXIII, ст. XXXIV).

Про вагітну дівчину, яка не хоче признатися, від кого завагітніла, у нас казали: — “З вітру ж того не дістала...” (Ів. Франко “Приповідки”, I, 229). Проте, це заперечення виявляє давнє вірування про можливість завагітніти від вітру. Досить тут згадати кобиліці Верглія. Цікаво, що в цю можливість завагітніння від вітру вірив і св. Августин, бо, мовляв, про це сказано в Верглія. А за св. Августином вірило й все середньовіччя. І в фінській народній епопеї “Калевала” співається про Ляматар:

Вітром діву заколисало, хвилями било
дівчину,

Заколисувало в синім морі;
На тих хвилях з синім гребенем вітер
плід надув дівчині...

У зв'язку з уявленнями про демонічну натуру вітра знаходиться досить поширене вірування, що “коли зірветься великий вітер, то не знає, що тось повисився” (Етн. Зб. НТШ, V, 161; Чубинський “Труди”, I, 35), а також вирази, як: “Іди ти під три вітри!” або “Жене, як дідько вітром”.

У народніх піснях вітер фігурує часто, як посланець:

Повій, вітре, на Україну,
Де покинув я дівчину...

Його посилають з привітом, побажаннями, чи просто з якоюсь вісткою. З таким значенням вітру ми зустрічаємося і в німецьких, еспанських, баскських, шкочьких, новогорьких, перських піснях. Це — один із поширеніших мотивів світової поезії.

Але іноді вітер виступає не тільки як посланець, але й як небезпечний спілткар:

Коли мене вірно любиш,
Не кажи нікому,
Бо то люди рознесуть,
Як вітер солому...

Або:

Коли б вітри не віяли,
А громи не били,
Коби, люблю, не вороги,
Ми би ся любили...

Тут вітер просто отожднюється з ворогами, що не дають любитися, очевидно, злісними спілтками.

У зв'язку з цим і символіка вітру в приповідці — “Бідному все вітер у очі”, себто — бідному все наперекір.

Дуже численні приклади в народній поезії й іншого роду — вітру, що не піском віє в очі, а ніби жарітливо грається, залицяється до дівчат. Звідти символ вітра, як залицяльника, жениха, молодого:

Єдна була топольня в тім саді.

Буйні вітри віяли,

З тополі листя не звіяли,

Аж сходовий вітер повіяв,

З тополі листячко звіяв.

Єдна була Марусенька в тім домі.

Всі хлопці на неї важили,

Марусеньки не взяли,

А Івасенько як наважив,

Тай Марусеньку собі взяв...

Звідси ясний й приспів купальської пісні:

Стояла тополя край чистого поля.

Стій, топольню, не розвивайся,

Буйному вітрові не піддавайся.

Подібне ж уявлення і в іншій теж, заається, купальській пісні:

Вітер петрушку підіває,

Стратій Кетерину підмовляє...

Будете, люди, дивитися,

Як я буду женитися...

І ще один цікавий приклад:

Прошу тебе, не зрадь мене, бо я молоденька.

Ти не вітер буйний в полі, а я не билина.

Єсть у тебе отець-мати, в мене є родина...

Себто — фліртувати, залицятися по-дурному нам не випадає, бо і ти не якийсь зайшлий, легкодухий парубок, і я не самітна сирота, а “отецька дочка”, з “хорошого роду”.

У процесі дальшого пісенного животворення, вітер поволі втрачає свою демонічну натуру, що залишилася особливо в казках, і набирає значення звичайної механічної сили:

Повій, вітре, повій, вітре, по полю,

Та рознеси, та рознеси мою долю...

Ясно, що подібні пісні недавнього походження, натомість в давньому “Слові о Походо Ігоревім” вітри представляються не як натуральне явище, а як Стрибожеві внуки, що віють стрілами.

В сучасній поезії гарну персоналіфікацію вітрів, як братів сонця, знаходимо в "Думі про Трьох Вітрів" П. Тичини, що в ній символічно представлено хід української революції.

На св. Володимира себто 15 липня ст. ст., було колись в Україні мало досліджене свято вітра:

"Цей день святкується задля вітру: можна все робити, тільки коло сіна — ні, коло оборога. бо вітер геть порозмітає. (Мат. укр. ет. НТШ. XI, 52).

ВІТКА, ГАЛУЗКА. — Дерево в народній поезії уявляється часто, як одна велика рослина, — тоді в ній галузка — символ дитини, найчастіше дівчини:

Хиляйтеся, вітки,
Кланяйтеся, дітки,
Отцю й матоньці...

Або:

Калиноньку ломлю, ломлю, а ви, віти, одхилітеся;
Удівоньку люблю, люблю, а ви, діти, розійдітеся..

Ломиш калиноньку, ломи її вітки:
Любиш удівоньку, люби її дітки..

Згідно з загальним правилом магічного світогляду, що частина заступає ціле, вітка часто виступає й як символ усього дерева і уживається і в обрядах у такому значенні (див. ГИЛЬЦЕ).

Іноді віти, що їх дерево простягає в усі сторони, служать за символ рук:

Ой на річці, на Дунаю,
Там липонька потопає,
Та поверх гілочка випливає,
Вона дубочка прикликає:
— Та полай, дубочку, хоч гілочку!
— Та нехай тобі кленю дає,
Що він із тобою вірно живе..

Гр. Сковорода в одному з своїх віршів так і писав:

Буйні вітри повівають,
Руки явору дамають..

Він тут, мабуть, тільки перефразував відому пісню:

Ой, не стій, явір над волюю,
Де вода корінь підмиває,
Де вітер гілля ламає..

ЗЕЛЕНА ВІТКА — символ здоров'я, краси, свісточи: "Хороша, як вітка" (Номис, 8425).

ВІТРАЖ — вікно з різнобарвними шибамми, прикрашеними образами, орнаментами, мистецькими композиціями. Розквіт вітражів в Зах. Європі припадає на XII - XVI ст. Були вони і в нас за князівської доби. Так літопис під 1259 р. каже, що в Холмі кня. Данило гобу-дував собор св. Івана Золотоустого. У вікна цього собору були встановлені "римські скла", себто власне вітражі, які було привезено з Києва. Павло АЛЕПСЬКИЙ (див.), подорожу-

ючи в Україні в 1654 і 1656 р., згадував у своїх Записках:

"Ми мали нагоду відвідувати величні зимові та літні церкви з **пребагатими скляними вікнами**, які радували наші серця; їх побудовано недавно, від часу, як до керми прийшов гетьман Зинсрій Хмель.."

Та з опануванням Московію нашого церковного життя, мистецтво вітражів у нас занепадо і на довгий час зовсім зникло, бо в наказі іконописця з XVII ст. було сказано:

"На склі святих ікон не писати і не уявляти, бо то надто річ крухка.."

Тільки вже з XX стол. грийшло знову вітражне мистецтво, головню в Галичині, де, за рисунками Петра Холодного Старшого пороблено прегарні вітражі в Братській (Волоській) церкві (1926 р.) і Успенській у Львові та в с. Підбевізнях (М. Сосенка).

ВІТРАЖ — млин із вітровим двигуном. Вітражки і на Заході поширилися досить пізно, а у нас ще й при кінці XVI в., як завважив проф. М. Грушевський, зустрічаються тільки вийнятково. Так на Холмщині в 1589 р. не було ані одного вітража. на Белзщині в 1578 р. — тільки один, на Волині — три. У XIX в. на Волині на сотки волянних млинів було ще тільки 43 вітражки ("Іст. У. Руси" VI, 222).

Вітраж — символ неспостійної людини, що надто часто міняє свої "переконання", в залежності від того, "звідки вітер віє".

ВІФЛЕЄМ — містечко в Юдеї, де народився Христос! Над місцем народження Христа знаходиться найстарша в світі християнська церква.

ВІЧЕ — третій складник державної влади князівської України побіч князя та боярської ради. Племінне віче доісторичної доби стало в IX - X вв. вічем "ліпших людей" старшого города (міста), а старший город був осередком "землі". З початку це віче мало аристократичний характер: активна роля припадала в ньому боярам й "старійшинам", — всі ж інші громадяни висловлювали тільки свою згоду та виконували рішення віча, коли цього було треба. Але небаром повернувся попередній характер віча, як демократичної установи. в XI - XIII ст. віче — це народні збори, в яких беруть участь усі громадяни ("люди"). Льокально обмежувалося те віче до старшого города, що не виключало однак присутності громадян із пригородів. Це льокальне обмеження пояснюється давнім поглядом, що яке б рішення не винесли "старші", "на тім і пригороди ставають". Віче скликавав звичайно князь, але коли "люди" були незадоволені князем, міг будь-хто скликати віче. Якщо люди були вдоволені з князю, то вони не дбали про віче. і тому віча відбувалися дуже нерегулярно. Обсяг влади віча не був обмежений, — воно могло рішати про закони, і рішало про війну і мир, і

про всі справи внутрішнього державного устрою. Тільки тому, що віче сходилося дуже нерегулярно, вирішувалися ці справи і без віча. Це вказує на народоправний характер української князівської держави, далекий від деспотичного характеру пізньої московської держави. "Українська та московська державність — це два різні світи". (Ст. Дністрянський "Загальна наука права і політики" т. I, ст. 150-52).

ВІЧНИЙ ЖИД — див. АГАСФЕР.

"ВІЧНИЙ МИР" — договір між Московою і Польшею 1686 р., що потвердив Андрусівський договір 1667 р. про політ України між Московою і Польшею: Київ, Лівобережна Україна і Запоріжжя мали визнавати московську владу, а Правобережна Україна (за винятком Києва) — польську.

"Вічний мир"... Минають народи, минають раси, руйнуються "весмертельні" твори мистецтва, а претенсійні маленькі люди намагаються надавати швидколетнім подіям голосні епітети "вічності"!

ВІЧНІСТЬ — безвимірний, абсолютний час, що не має початку й не має кінця. Уявити вічність інтелектом ми не можемо. Але сповіді релігійні люди визнають вічність з вірою в позагробове життя. Християнство має праведним людям віру в життя вічне, тим часом, як нерозкаяні грішники мають терпіти вічні муки свого сумління.

ВІШНУ — індуський вседержитель світу, другий член індуської Трійці — Тримурті, до якої, крім нього, входять Брами, що будують, і Шіва, що руйнує. Для індусів Вішну — символ божеської повноти та пантеїстичної всеєдиної сили. Вони вічать, що Вішну сходять на землю в найбільші часи небезпеки для людства. Тоді Вішну приймає на себе образ людини, або й тварини, і доконує героїчних учинків, що рятують світ від загибелі. Людство має внутрішню потребу вірити в Спасителя світу. Любов до Вішну — в індусів шлях до спасіння, який нагадує християнський обов'язок любові до Бога.

ВІЯРДО ЛЮДІ (1800—83), французький історик і критик мистецтва, чоловік відомого Віярдю, славної співачки паризької й лондонської опер, авторки багатьох оперет і пісень. Переклав вперше на французьку мову "Тараса Бульбу" та інші оповідання М. Гоголя.

ВЛАДА — один із трьох головних складників держави (територія, народ, влада). Державна влада тільки тоді дійсна, коли користується авторитетом і розпоряджає силою. Авторитет і сила — дві основи влади: одна духовна, моральна, друга — матеріальна, але обидві однаково необхідні. Народ, що не вміє витво-

рити своєї державної влади, кориться чужій.

Всяка державна влада обгунтовується або згорі, ласкою Божою (і тоді це влада теократична), або знизу, волею народу (і тоді це влада демократична), або сама від себе, на підставі поліційного терору й фізичного насильства, (і тоді це влада самодержавна).

В старовину кожна влада була "ласкою Божою", і тому апостол Павло писав до Римлян:

"Усяка душа властям вищим нехай кориться; нема бо власті не від Бога. Які є власті, вони від Бога поставлені. Тим же, хто противиться власті, Божому повелінню противиться; хто ж противиться, ті собі осуд набувають.." (ХІІ, 1—2).

Але в пізніші часи люди пізнали, що далеко не всяка влада від Бога, і що справжній християнин може коритися наказам тільки тієї влади, яка віддає свої накази згідно з християнським навчанням і християнською мораллю. Коли ж ті накази суперечать християнській етиці, обов'язок християнина їх не виконувати, як то було, наприклад, коли римські власті домагалися від християн, щоб вони поклонялися статуям обоженних імператорів та іншим ідолам. Християни воліли ватомість прийняти вінець мучеництва.

І в наші часи нема ніякого обов'язку коритися наказам безбожницької московської влади, що поруйнувала церкву Божі, знищила Автокефальну Українську Православну та Греко-Католицьку Церкву та віддала мільйони українців на жакливі муки, голодову смерть, смерть чи, найменше, заслання.

Зрештою століття московського поневолення вигодили в українському народі велику нехоть до всякої влади, що між іншим було одною з причин, чому не змогла сформуватися й зміняти українська держава після визволення змагань 1917 - 20 рр.

Народницька українська інтелігенція ХІХ ст. уявляла себе тільки в ролі опозиції до влади, що її (опозиції) суспільна функція полягала тільки в тому, щоб торгуватися з урядом, критикувати його дійсн, чи злогадні, недоліки. Соціалістичні партії ширили погляди, що всяка державна влада — "апарат класового насильства", і пізніше кошмарна советська дійсність виявила — болай шодо СС СР — ширість цього твердження. Саме тому, як констатував член Директорії проф. А. А. Андриєвський в "Самост. Думці" (1935 р. II - III, ст. 179): "Владу українське не любить, а визнає її, як необхідність для порядку. Чезе те з іронією ставиться до всякої влади "Хоч і ковічкю постав старостою, то буде гавкати".

Проф. А. Андриєвський додає:

"Український народ у масі ще не вишлов із стадії персоніфікації влади (коли ототожнює владу з її тимчасовим носієм, Є. О.), і

Не дозрів до розуміння влади, як форми, як абстрактного поняття, коли носії влади міняються, а суть її зостається незмінною... До такого стану думання український нарід дійде тоді, коли поволі буде міняти свій погляд на політичну свободу з індивідуалістичного на універсалістичний; коли не буде казати, ухлянувшись від громадської роботи — "моя хата з краю, я нічого не знаю.."; коли відчуватиме, що громада не щось йому чуже, а необхідна для розвитку форма; що без зв'язку з суспільством само життя його не матиме глуду.."

ВЛАСНІСТЬ — володіння й розпоряджування речами; речі, рухомі й нерухомі, що комусь належать. Розрізняємо власність приватну, громадську і державну в залежності від того, чи речі (майно) належать приватній особі, громаді (спільноті) чи державі.

Німецький філософ Шпенглер уважав, що власність починається з рослини: рослина посідає ґрунт, у якій запусає коріння, він її власність, яку вона боронить із усією силою, з усім розпачем свого ества проти чужого на сіння... Коли чуєш у лісі, докруги себе, — писав він, — цю мовчазну, неблаганну боротьбу за ґрунт, що відбувається вдень і вночі, беззастанно, мимоволі відчуваєш усю глибину нього імпульсу, що майже ототожнюється з самим життям. Для Шпенглера боротьба за ґрунт, за землю — перша форма боротьби за власність, перше усвідомлення власності. Він охоче порівнює селянське життя, що при ростає до ґрунту, з життям рослини.

Теорія Шпенглера, при всій своїй привабливості, хибна в тій точці, де хоче вивести власність з косидання певного ґрунту, себто з часів хліборобства, а тим часом ми знаємо, що й за часів ловецтва та скотарства люди вже мали розвинене почуття власності. Але вона має ту вірну рису, що відзначає найхарактернішу прикмету власності — її близькість, її, так би мовити, останічну пов'язаність з тим, хто її має. Що тісніше яка річ зв'язана з якою особою, то тісніше вона їй належить. Тому й соціалістичні теорії, які заперечують право приватної власності ("власність — крадіжка", — казав Прудон), визнають все ж право власності на всі ті речі, що служать людям, ніби як продовження, чи заступлення, їх натуральних засобів у боротьбі за існування. Таку власність зустрічаємо навіть у звірів. Відоме оповідання Дарвіна про мапу з слабшими зубами, яка вкивала камінь для розбивання горіхів і дуже його пильнувала, ховаючи в соломі та не дозволяючи іншим мавпам його чіпати. Такі хижакі, як лев, або ведмелі, пильнують свого ловецького району і не пускають на нього інших конкурентів. Дуже популярний у соціології приклад царгородських собак (винищених за уряду Кемала), які поді-

лили були весь Царгород на райони і стерегли їх від конкурентів.

Отже, вже в звиринному царстві спостерігаємо з одного боку початки особистої власності на знаряддя (і взагалі на всі речі, що мають безпосередній органічний зв'язок із життям індивіда — у людей виступає в цьому випадку на перше місце ояг, різні окраси, левенки та рибальські прилади, житло) і початки колективної власності на ужиткову територію.

Римське право за основу й джерело власності поклало ЗАЙМАНШИНУ, яка відбувається при вигазній, чи мовчазній згоді довільних людей і потім служить джерелом усіх інших джерел володіння — дарунку, продажу, одіччєння. Спочатку власність на ґрунт і територію була колективна, родова. У скупинному, ловецькому чи скотарському житті, ніхто не міг претендувати на виділення йому частин плеємінної території для його виключного вжитку. Далеко скорше розвивається приватна власність на худобу, що випасається на спільній території, ніж на саму територію. бо, як писав М. Грушевський, при постійному шуканні кращих ловецьких місць і при рідкому населенню вона не набрала ще того значення, яке здобуває при розвитку осілости й хліборобства.

Хліборобство також провадить перше разом увесь рід, але, з усвідомленням цінности ґрунту, починаються скоро вилами з колективної власності плеємі. Перші вилами роблять представники вже розвиненої плеємінної влади, спираючись на свою владу та на релігійні заборони, що поширюють значення "святости", себто недотикальності на ті речі — а в тому й на ґрунт — що служили для релігійних церемоній. Наліди грецьких ватажків, — як заважив М. Грушевський, — носять те саме імєня "теменос", що й площа поганської божниці. Та сама метода пристосовується пізніше в дальшому процесі розвитку приватної власності, яка свідомо, чи несвідомо ставиться під охорону магічних дій та символів, що стережуть виключного псава їх власників від сторонніх претенсій. У більшості релігій збереглася пам'ять про релігійне походження власності: у Біблії Господь каже Авраамові: "Я — Предічлий, що вивів тебе з Ура халдейського, щоб віддати тобі цю землю в насліддя" (І. Мойсея, XV, 7). А потім Мойсеєві: "введу вас у землю, що про неї клявся віддати її Авраамові й Ісаакові й Якові, і дам вам її у насліддя.." (ІІ Мойсея, VI, 8).

Таким чином Бог, як стверджує французький дослідник Фюстель де Кулянк, виступає, як первісний власник усієї землі, що делегує людині власність на частину території, чи ґрунту. Такого погляду тримався й у нас селяни в часах революції 1917-18 рр., домагаючись скасування власності на поміщицьку землю;

"Земля — Божа, — говорили вони. — належить тим, хто її обробляє".

Щось подібне бачимо ми і в давніх греків та римлян, — лише тут право власності походить не від одного Бога, а від окремих родинних культів та від культу небіжчиків. Небіжчики були своєрідними теж богами, що належали родині, в яку колись входили, і яка — єдина — мала право закликати їх собі на поміч. Ці небіжчики, поховані в землі, ніби опановують ту частину ґрунту, де вони поховані, і члени родини, — як і у нас пізніше в Україні — приходили до них у певні дні "пом'янути" їх, віддати їм данину вином, чи кацанням яєць по могильному горбку, тощо. За давніми законами, могли бути непоручні, ніхто не мав права відібрати землю, де спочивали небіжчики: це була натуральна власність родини, до якої колись вони належали.

Дуже легко ідея власності з самого могильного горбка поширювалася на більший чи менший шмат землі, який оточував ту могилу, і де знаходили місце вічного спочинку все даліші члени родини. За давніх часів ми не знаходимо спільних святищів, але родини могли на родинних готях. Ці поля оточувало межею, що мала відділяти покоління одного родинного культу від другого. В визначені лні старший в роді обходив своє поле, велучи з собою тварини, призначені на жертву, та виспівуючи геліогійні гімни, і тим з одного боку вишановував своїх богів - небіжчиків, а з другого боку зазначав межі своєї власності. Межі ж ті були святі й непорушні: "Хто торкнеться чи порушить межу, буде осуджений богами; його хата зникне, його рід вигасне; його земля не даватиме плоду; град, і жа, спека знищать його ниву; члени його тіла вкривються пухирями і згниють..."

І у нас зберігався до недавніх часів забобний страх перед МЕЖАМИ (див.), де мовляв, завжди водиться нечиста сила, яку ребезпечно чіпати. Це — безсумнівний слід давнього релігійного походження земельної власності.

У початках історичного життя нашого народу існувала вже не тільки особиста власність на речі, негесунти проти якої карають постанови "Руської Правли", але й особиста власність на землю: маємо в наших ліжгеллах вістки про проваж, дагування і конфіскацію маєтностей. Проте, як у старій українській Київській Межзаві, так і в пізнійшій Московщині, земля могла належати тільки вищим станам, а нижчі, до яких належало селянство, землі в спадковій власності не мали а лише її, на рахунок вищих станів, обробляли.

Хмельниччина спричинилася до утворення козацького права на земельну власність, що його не знала община Москва. У правно-державних поняттях Москва, як вказав В. Липинський, централізований і міцний державний апарат,

сформований за татарськими зразками, дуже добре підійшов до примітивного комунізму московської сільської общини "вся земля належала цареві і тільки йому". Цар міг давати чи "жалувати" землю в користування своїм підданим і так само він міг її що-хвили відібрати. Землі давалися тільки "за службу цареві", а коли такої служби не було, цар міг землю відібрати. Яка тут різниця в порівнянні з козацькими поняттями, що земля "кров'ю предків їх полита", наежить усього козацькому родові, і ніхто не має її з того роду відібрати, хоча б з того й залишилася, що "вдова з дітьми", які не хогли в'язкої "служби" нести. Але ці поняття козацькі були ще тільки в звичаях, що їх козак, при потребі шаблею завзято боронови, але нерідко від шаблі сильшого й гинули. У організованій державі, яку хотів мати Хмельницький, під ці "звичаї" треба було вже підвести "право", на сторожі якого мала стати держава. І тому Хмельницький завотить окреме цивільне право й цивільне судівництво, збудоване на підставі давнього римського права, яке суворо обороняє особисту власність. І ст тим часом, як на Московщині продовжувало пакувати старе звичаєве общинне право, в Україні що-раз більше заоріюється право індивідуальне. Ця корінна різниця мусіла відбитися й на самому психічному укладі двох народів та витворила в Московщині припадний ґрунт для комунізму, а в Україні — завзяту боротьбу проти комуни.

Комуністи зробили своїм гаслом Прудона, що "власність — це крадіжка", додали до неї ще й друге: "Грабуєй нагробоване" і знищили швент не тільки всі давні підстави власності в Україні, але й цілі класи давніших власників, від поміщиків та промисловців починаючи і на заможних та напівзаможних селянах (куркулі та підкуркулі) кінчаючи. Ця операція коштувала Україні багатьох мільйонів людей і багатства країни, але самої власності не знищила. Кожному бо відомо, що в СССР існує велика класа багатих людей, що посідають патенти відли над морем, люксові автомобілі і всякий інший комфорт, включно з добре оплачуваними "власними" лікарнями та власною поліційною охороною. Про те див. БЕЗКЛЯСОВЕ СУСПІЛЬСТВО.

Християнство не заперечує власності хоча й не вважає її "святою" й "непоручною". Християнство поручає тільки не прив'язуватися до власності, пам'ятаючи, що "не можна служити одночасно Богу і мамоні" (Матв. 6, 24). Закхей, не відмовляючись від власності і хати, в якій приймав Спасителя, обцяв віддати старшам половину свого майна і віддати вчетверо: о тим, кого образив. І Христос сказав йому: "Нині прийшов рятуюнок дому цьому" (Лк. XIV, 8-9) Св. Павло визнає власність, що приходить від праці рук: "Хто, наславшись

виноград, не їсть плодів його? Хто, пасучи худобу, не п'є молока від неї?" (I. Корінт, IX, 7).

Але власність обов'язує соціально: вона зобов'язує втримуватися від того, що веде до її зросту за шкодою для інших. Вона каже допомагати тим, хто в погребі, і то не з примусу, а "з доброю совістю" (I Петра, III, 16), відчуваючи від того втіху. бо "приємніше давати, ніж приймати" (Діяння XX, (35)). Зрештою, цього вимагає не тільки моральний обов'язок, але й практичний розрахунок: "Давайте, то й вам буде дано... Якою мірою міряєте, виміряється вам" (Луки, VI, 38).

Проект конституції Української Національної Держави з 1919 р. також стояв на засаді суспільної функції власності:

"Приватна власність стоїть під охороною закону. Власність зобов'язує. Користування власністю **мусить** служити для добра загалу".

Але якщо власність визнається не тільки за право але й за обов'язок, то коли обов'язок не виконується, право касується. Часті необмеженої "святої" власності минули безповоротно, але пройнуть безповоротто й теорії комуністів про повне скасування приватної власності. "Гуртове - чортове", казали наші селяни, і досвід з колхозами виказав цілковиту правду народньої мудрости.

ВЛАСТОЛЮБНІСТЬ — інстинкт паразитаризму. Використовувачі златностей і сил інших людей на задоволення власних цілей; згубна прикмета людського роду, що веде до диктатур, війн і різних злочинів.

Якщо людина намагається зловути владу, то дуже рідко кермують нею ідеальні мотиви **служби**, коли влада приходить не як злоте слово право, а як важкий обов'язок. Балтійський філософ Кайзерлінг писав: "Ніяка земна влада не встановилася без злочину, ніяка не втрималася без насильства, — закон її диявольський, не Божий.. Коли людина віддається духові властолюбности, вона робиться сатанічною..." ("Подорож філософа" II. ст. 352-53).

Тому й Христос навчав:

"Більший між вами нехай буде вам слугою. Хто ж нестиметься вгору, принизиться, а хто принизиться, піде вгору" (Матв. XXIII, 11-12). "Коли хто хоче першим бути, нехай буде з усіх останнім і всім слугою". (Матв. IX, 35)

І християнський філософ Бердяєв писав у своїй книжці: "Нове Серельовиччя": "Всяка властолюбність — гріх. Властолюбність Людовіга XIV чи Миколи I такий же гріх, як властолюбність Робесп'єра або Леніна. Влада — це обов'язок (який накладається достойнішому й найвідданішому, Є. О.), а не право, і влада буває справедлива тільки тоді, коли її зловбувають не у власному імені, а в імені Бога, в імені Правди..." (ст. 153).

Автор "Історії Русов", (з кінця XVIII ст.) так описував устами Менглі-Гірея московську властолюбність, що від неї стільки ратепілася Україна:

"...Приглати слід причепливість їх (москалів, Є. О.) за самі дрібниці та вигадки, за які вони веці безглузду й довголітню чвару й війну з швєтами... Приглати треба жадобу їх до властолюбства та домагань, за якими вони вриваються навіть самі царства... імперії Грецьку й Гіссіску, укравши на той кінець державний терс царств тих, себто огла двооголового, що у свадщину, бунітто князеві їхньому Володимирові, зятеві царя грецького Константина Москомаха дістався, **хоч той Володимир був напращу князь руський, київський, а не московський**... Пригадаймо, нарешті, нестатність правління царського й винищування самих царів, що з них кількох вони самі злочинно замучили, а одного продали полякам на заріз. А доведено вже, що де немає сталої релігії і добрих звичаїв, там і правління сталого бути не може, і русаки ваші плазуватимуть між москалями, як віви між вовками... (ст. 182-83). Так, ніби відмовляв Менглі-Гірей Богдана Хмельницького від злуки з Москвою.

ВЛЯГОМО — за князівської України час, коли лягали спати. Проф. М. Грушевський писав в своїй "Іст. У.-Руси" (т. III, ст. 395): "Лягали, як добре звечеріло, десь коло години 9, мабуть, — ся пора і звється — влягомо. Агоція ки. Володимира почалася, коли вже був пізній вечір, а умер він — «якоже бі влягомо», післаний же потім гонець приїхав у Божьшв, мило відти "к куром". (Іпат. літ. ст. 319).

ВОВЕДЕННЯ СВЯТО — див. ВВЕДЕННЯ..

ВОВК — хижак із родини диких псів.

Для українського селянина, для якого худоба була підставою добробуту, вовк мусів бути порозженням злої сили. І в українських дуалістичних оповіданнях він виступає, як створіння Сатани:

"Як Пан-Біг світ творив, то Біда все за ним ходила і все йому наперекір робила. Пан-Біг сотворив вінио чоловікові на пожиток, а Біда — козу. Пан-Біг пса, щоб чоловікові служив, а Біда — вовка, щоб йому шкодив..." (Етн 36. НТШ, XXII, ст. 24).

В іншому, просторішому варіантові дуалістичної легенди теж оповідалося:

"Зліпив (чорт) вовка з глини і гадає: чекай, згубив Біг чоловіка, а я зроблю вовка, і віви чоловіка з'їсть. Зліпив він уже того вовка і каже: — Уставай! — Але вовк не кивається туди, нема в нім душі, Він його кладе на ноги, так ся коло нього захопить, а далі йде до Бога й каже: — Оживи! — А Бог каже: — Іди до нього й кажи: — Уставай, вовче, з'їж дідче, —

то він устане. Пішов він ід вовкові та й бо-
їться казати, як Бог казав, але каже:— Уста-
нь, вовче, з'їж Боже! — так до грюх раз.
Але вовк — ні гадки. А він притягнув його до
вільхи і каже: — Устаєть, вовче, з'їж лідче! —
Та й не встиг сказати, а вовк, як не схопиться,
як не киньється до нього та й хаг за лютку зу-
бами, а то лиш кров полилась по вільсі. Тому —
вільха донині червона...» (Груш. "Іст. у. літ.",
IV, ст. 413) (Див. ВІЛЬХА). Кажуть, що ніби
з тих часів чорти — безп'яті, а вовки ганя-
ються за ними та поїдають їх. Коли б не вони
та не грім, розплодилося б їх видимо - неви-
димо (Чубинський "Трули", I в. I, ст. 145).

Подібні оповідання про створення вовка ві-
домі і в еспанців, слов'янів та греків.

У патристичній та середньовічній літера-
турі вовк часто виступає, як символ і образ
диявола, якого називають "пекельним вов-
ком", "вовком, що гориває душі", "вовком в о-
вечій шкурі".. і т. п..

"Вовк в овечій шкурі" часто символізує
також еретиків, що "поїдають душі християн-
ські", як вовки "овці і чоловічі і всякий скот
поїдають" ("Сказав, о расеченїи челоу." XVIII
ст.) У нас же тепер "вовк в овечій шку-
рі" — це просто лиха людина, що прикладає-
ся доброю.

З огляду на зв'язок вовча з нечистою си-
лою, закликали вовка, разом із іншими небез-
печними людству силами, на Святу Вечерю
такою приблизно формулою:

— Вовче, вовче, ходи до нас до оброку!
А не прийдеш до оброку, абись не йшов к моїй
худобі, або к челядину до року!

На Буковині, якщо про вовка гадували
десь увечорі, чи вночі, в хаті, де знаходилася
мала дитина, вимовляли негайно закляття:

— Гарячий йому камінь в зубах, вечіу
йому за морем! (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874 р. II,
345).

У Галичині вживали подібної ж примівки:
— Вовче, вовче, за морем тобі вечеря.

Це — щоб відвернути вовка від господа-
рства. (Ів. Франко "Приповідки" I, в. II, ст.
237). Також казали: — "Вовче, вовче, на ті
зварявний камінище в пашечнице!" Ів. Франко
пояснював, що "зварявний камінище" — це
камінь, який розігрівали в печі і потім кидали
в окріп, яким золили білизну".

В основі цих двох приговіток, що на Буко-
вині злилися в одну, лежить погляд, що й вов-
гові треба щось дати в зуби, сила ж закляття
голягала в тому, щоб це "щось" було лесь да-
лего, за морем, або в усякому разі таке, що
його втрата не надто болюча.

Гуманний погляд українського народу,
що "І вовк хоче жити", та що "І вовк свого
патронеа має" (Ів. Франко, I, в. II, 239), вия-
вився в низці оповідань про вовків та св. Ю-
рія, спілкуна диких звірів взагалі, а вовків зо-
крема. Він їм присуджує, що вони мають їсти,

і саме тому "Вовк знає, що їсти має" (там же
ст. 236), і було б нерозумним і марним тому
присудові протівитися (М. Грушевський "Іст.
у. літ." IV, 550-51). Тому кажуть: "Шо вовк
їздибле, мусить з'їсти. (там же ст. 242). бо
вовк надливе тільки те, що йому призначено
ва здобити. І Ястребов відмічав із нагодних уст:
"Як вовк зустрїне людину, чи худобинку, то
зараз висе: це він питається Бога, чи рвати, чи
не рвати, і як ні, то втече" ("Летопис". III, 69).

Образ св. Юрія (іноді його заступає св.
Микола, чи св. Петро), що опікується вовками
та їздить конем у супроводі вовчої зграї, ні-
би суперечить основному поглядові українсь-
кого народу на вовка, як на породження не-
чистої чи злої сили. Насправді ж він — тільки
його дальший розвиток. Влада св. Юрія над
вовками виробилася, очевидночи, шляхом його
з ними боротьби і його над ними переходу, по-
дїбно до того, як вони фігурують і при пів-
нічному Одіні, що зветься "вогом вовків",
але одночасно годує двох вовків зі свого сто-
ла, і вовки взагалі зветься його "псами" (А.
Веселовський "Разисканія.." VIII, ст. 328-33).
Св. Юрій має владу над вовками і опікується
ними тому власне, що він виступає загально,
як переможець всякої нечистої сили і в першу
чергу — змія, цього справжнього втілення
ворога людськості. Поза тим, якщо залишити
на боці реабілітацію — гуманне зближення
вовків до св. Юрія, що виявляється в формулі
— "І вовк хоче їсти..", то українська симво-
ліка вовка досить віл'ємна. Він виступає, як:

Символ невдячності: "Голуй вовка, щоб
він тебе з'їв", — говориться про невдячних
дітей, годіванців, тощо. "Вовка скільки не
годує, він усе в лїс дивиться".

Символ злості, жорстокоці: "Вовк не та-
кий лихий, як недобрий.." "Вовчим правом у-
зяв", — кажуть про жорстокого насильника.
"Він лєсь у вовчї школі був", — себто нав-
чився безправства, несумлінності. "Був би
добрий за вовка до ягнят", — кажуть про зло-
го та гвалтівного чоловіка. "Викликав вовка з
лїсу", — кажуть, коли хтось спровокує злу,
сварливу, напасну людину, або взагалі накла-
ще собі на голову якийсь клопіт. І в літературі
маємо в О. Ольжича "добу, жорстоку, як вов-
чиця".

В інших народів, як у інлусів та в давніх
рємлян (Ромул і Рем), ми знаходимо легенди,
в яких вовчиці з матерньою любов'ю вигоду-
ють знайдених малих дітей -немовлят. Україн-
ський нагїл таких добрих вовчиць не знає.

Символ ненажерливості: "Вовчу хворобу
мати", — себто відчувати завжди бажання
їсти. "Пожалував вовк кобилу — лишив хвіст
і гриву". "То — вовче горло".

Символ своєкорисності, крайнього егоїз-
му: "Не туди вовка тягне, де лєя його нічого
не пахне". "З вовком до паю не ставай".

Символ небезпеки і взагалі всякого лиха: "Вовка не треба кликати з лісу, він і сам прийде", — себто не шукай собі якої біді. "Вовка бояться, в ліс не хотити", — небезпека та ризико не повинні відступувати людину від корисної справи. "Коли йдеш до вовка на обід, бери пса з собою", — себто, коли волившись з ворогом, будь обережний і не довіряй йому. "Наставилося вовкові в зуби", — кажуть про брикливе, збиточне погосся, чи теля, а також про нерозважливу людину. "Що сіре, то й вовк". — сміються з надто обережної, лякливої людини, що всюди бачить небезпеку "За вовка помовка, а вовк у хату сунє" — про лихо досить згадати, а воно вже й тут. Проте, кажуть так жартівливо і про звичайну людину, коли хтось приходить, коли про неї допіру говорили. "Не викликай вовча з лісу", — себто не накликай напасти.

Символ солідарності між лихими людьми: "Вовк вовка в яму не втрутить".

Символ досвідчености: "Був вовк у ситі й перед ситтю", — кажуть про бувалу людину, що зазнала й сама наробила багато лиха. "Старій вовк не лізе до ями", — бо вже знає її небезпеку: колиш вовків воли в ями, покопані в тих місцевостях, де вони волилися.

Символ голодного життя: "Вовка голод із лісу гонить", — і голод же примушує вовка вити по ночах. Це вовче виття жартівливо зближують із бреханням псів на місяць і кажуть, що то вовк "вовчу зізду" бачить. Звідси вираз "побачити вовчу зізду" значить терпіти голод, злидні, а властиво — вити з голоду.

Виття вовків завжди робило на людину зловіще враження, і Барсоз у своїй "Лексикології Слова о Полку Ігоревім" писав:

"В душі людини якій доводиться чути виття вовків, мимоволі виникає страх за свою долю й жах перед смертю, сполучений зо свідомістю власної безсмертності супроти непоборної долі. В цьому полягає основа зближення злої долі з лютю голодного вовка (яке знаходимо в "Сл. о Полку Ігоревім", Е. О.) І на цьому відношенні вовка до злої долі будувалися в дружинному суботі ворожіння про майбутню долю війська. Вірили, що з того боку, звідси почується виття вовків, має прийти поразка і гибель..." (ст. 118).

26 листопада ст. ст. було віломе в Україні як антипол весняного Юрія. Його святкова но теж у пошаву св. Юрія, щоб вовки не тягали худоби (Мат. у. етн НТШ, VI, 145).

ВОВК ХВЕДІП (1847—1918) — український етнограф, антрополог та археолог. Працював і студіював майже 30 ліг за кордоном, головню в Парижі. 1903 — 1905 р. робив антропометричні та етнологічні досліді над українським населенням Галичини, Буковини й Закарпаття; в 1905 — 1915 рр. робив антропо-

метричні досліді по всій Наддніпрянщині. Довів своїми ґрунтовними дослідями, що український народ творить єдине ціле з точки погляду антропології і ризніється як від москалів, так і від поляків. У цій Енциклопедії я використовую його "Студії з української етнографії та антропології", видані в Празі, — це передрук його важливіших праць (1927 р.).

ВОВКУЛАК — людина, що перекидається в вовка, або перекинена в вовка.

Вірування в вовкулаків були свого часу поширені не тільки в Україні, але й в усій Європі. В Італії їх звали "люпо-манноро". В "Слові о Полку Ігоревім" згадується, що ки. Всеслав полоцький вмів перекидатися вовкулакою. У "Лісовій Пісні" Лесі Українки в вовкулака перекинено (зачаровано) Лукаша.

За народними віруваннями вовкулаки були "вроджені" й "зачаровані".

Вроджені вовкулаки бувають, коли вагітна жінка несподівано побачить вовка, або з'їсть м'ясо тварини, яку роздєр вовк, — тоді дитина, що від неї вродиться, буде вовкулаком, чи вовкуном. (Гнатюк "Демонологія" II, ч. II, ст. 758). Також коли чоловік спить із жінкою проти свята, чи проти посту, а зачнется в них хлопець, то буде з нього вовкулак. (Кієвс. Стар. 1891. IV, 82-83).

Зачаровані вовкулаки стають такими через чари відьом та ворожбитів: коли чоловік забуде за Бога і зв'яжеться з нечистою силою, відьма виводить його на гору, застромлює в землю ніж і каже йому перекинутися через нього тричі: тоді чоловік обростає волоссям і стає вовкулакою. Якщо зачарований вовкулак пробуде з вовками три роки, а потім хтось приверне йому давній людський вигляд, то його вже ніхто не зможе знову зробити вовкулаком (Ястребов "Матер." ст. 71). Зачарованого вовкулака можна відчарувати, перевишив його через хомут (Б. Грінченко "Із уст народа" 205). Можна також сказати йому, щоб він перекинувся тричі через голову, і якщо він послухається, то стане знову людиною (Ястребов там же ст. 72). або вдарити його тричі пересвєлом по голові (Гнатюк "Демонологія" II, ст. 76).

Вовкулак робиться вовком звичайню вночі, і тоді він пристає до вовків і живе з ними спільним життям. На Волині оповідали про одного чоловіка, якого чарівники перевернули на вовка, а собаки вигнали в ліс. Коли він захотів їсти, нараз побачив св. Юрія, що їхав білим конем. Св. Юрій наблизився й свиснув. Прибіг другий вовк, і св. Юрій сказав йому: "Візьми собі цього товариша і дбай про нього, бо він ще недосвідчений і не може сам собі добути поживи". (Грушевський "Іст. у. літ. IV, ст. 551).

Вовкулак в людському образі має понурий вигляд, великі брови, зрослі на переднісі, та червоні очі, по яких його й можна ніби пізнати. Подекуди вовкулаків отожнювали з

Упирами і приписували їм однакові властивості.

Вірування в те, що людина може перекидатися в вовка, належить, як думають деякі дослідники, до залишків давніх тотемістичних вірувань, що виводили той чи інший нарід від той чи іншої тварини. Спеціально щодо вовка, досить пригадати давніх італійських самітів, чи ірпінів, що мали "вовків" за провідників, або давніх галлів, що мали за прашура, як навчали друїди, їхні жерці, "нічного бога", що його Юлій Цезар звав "Діс Патер", і що був одягнений в вовчі хутра. Члени тотемної групи вірять, що вони мають прикмети своїх тотемних тварин - прашурів і намагаються їх наслідувати та вірять, що вони їм допомагають. Увесь тотем — люди й тварини — вважають за одне суспільне тіло, в якому люди й тварини відовідної породи — брати та сестри однієї великої родини. У цій стадії суспільного життя люди тотему "вовк" вірять, що вони — дійсно вовки. З часом суспільне значення цього вірування втрачалося, але саме вірування залишилося в вигляді забобону про вовкулаків. Існування цього забобону засвідчено в давніх письменниках, як Геродот, Вергілій, Страбон, Помпоній Мела, Варрон, св. Августин, св. Тома Аквінський і багато - багато інших.

І хоча вже Пліній (23—79 по Р. Хр.) писав свого часу, що "мусимо вважати хибним погляд, ніби людина може перекидатися в вовка і знову прибіцяти свій попередній вигляд" (кн. VIII), тим не менше все Середньовіччя вірило в вовкулаків і, напр. у Франції тільки вже за часів Людовіка XIV почав дехто піддавати під сумнів існування вовкулаків. Імператор Сізізмунд (1362—1437), той, що спалив Івана Гуса, прикликав був до себе вченіших теологів свого часу і поставив перед ними питання про існування вовкулаків. Після дискусій визнано одностайно, що існування вовкулаків треба вважати за доведений факт, і що заперечування в цій справі думка була б "абсурдна, підозріла і віддавала б ересю". Не диво, що після такої постанови чимало "вовкулаків" було спалено на погниці разом із іншими жертвами нечистої сили, відьмами, тощо.

Не підлягає отже сумнівові, що самого залишку давнього тотемістичного вірування не вистарчало б, щоб утримати так довго в житті забобонне вірування в вовкулаків. Для цього повинен був існувати якийсь інший і сприятливий ґрунт. Цей ґрунт знаходився в поширеній давніше формі божевілля — одній з жакливіших форм манії переслідування, в якій людина вважає себе, за виразом Лесі Українки в одній з її поем, "одержимою". В давнину, коли вірили, що довколишній світ заповнений силою різних демонів та бісів, вірили також, що ці біси могли входити в тіло людини і опанувати її. Приклади тих біснува-

тих ми знаходимо в Св. Письмі: згадаємо тільки царя Саула та тих біснуватих, що їх вірятував Ісус Христос. Осередком формою цієї манії переслідування була т. зв. ЛІКАНТРОПІЯ, себто божевілля, що в ньому людина вірила, ніби вона зробилася вовком, і відповідно до того поводитися. Можна думати, що то було своєрідне атавістичне відволення тотемістичного вірування, що виявлялося в підсвідомості божевільного і знаходило підходящий ґрунт в забобонній атмосфері середньовічного оточення. Ця загальна атмосфера підтримувала вірування в вовкулаків, а божевільні, що вважали себе за вовкулаків і відповідно поводитися, ще більше підтримували те забобонне вірування. Тому-то, тим часом, як давніше Лікантропія, чи Вовкулацтво займало поважне місце в медичній літературі (не кажучи вже про письменство), тепер дуже рідко можна зустріти хворих, які вірили в, що в них живе ще інша істота, бо, як висловився Ястров в своїй "Історії людських помилок", — "не можна заперечити факту, що божевільні відбивають ідеї свого часу... і тому манія переслідування відмінює свою форму відповідно до доби.." (ст. 375).

З другого боку італійський психіатр Діно Орілья писав в 1953 р.:

"Лікантропія — форма найбільш знана й різноча особливого роду божевілля — божевілля метаморфічного. Особливо цікаві психологічні мотиви метаморфози: божевілля вовкулака виникає звичайно на чисто патологічній свідомості якоїсь фантастичної провини, жакливої моральної негідности. Хворий карає сам себе, перемінюючись в тварину і одночасно дозволяючи собі робити вчинки, що їх підказують йому звірині інстинкти, звичайно гальмовані... Чому саме вовк робиться тою обраною звіриною? Може бути тому, що він саме вовк — вітлення дикунства й напасливості.." ("Епока").

ВОВНА — овеча шерсть, що віддавала мала в Україні велике значення в хатньому господарстві та в промислі виробом різноманітних шерстяних тканин, вовсти, капелюхів, тощо. Тому була символом добробуту, багатства: "Вже по ній овна погосла", — казали на людину, що забатіла.

Коли стригли вперше дівчину, її саджали на кожух, вовною догори, — "щоб скоро коси росли". Хлопців навпаки стригли на голій лавці, щоб чуб не скоро ріс. Під кожух клали звичайно хресний батько — монету, і це вказує, що первісне значення цього акту було магичне побажання багатства, що стверджується й фактом, що давніше не тільки дівчат, а й хлопців стригли на кожусі. На Гуцульщині, при заручинах, мати дівчини обшивала заручених пшеницею й білою вовною" (Мат. у. етн. НТШ, V. 13), — знову такі побажання багатства. На весіллі молодих садили звичайно "на посади" — на кожух,

повною нагору (Мат. у. етн. НТШ, XVIII.83).
А в пісні тоді співалося:

“Ой будь, зятю, багатий,
Як той кожух пелехатий...”

По вінчанні, як молоді приходили додому, батько молодого вкладав йому за пазуху білої вовни, передавав йому колачі і, помазавши медом йому вуста, казав:

“Щоб вам було солодко, як мед солодкий, щоб оброслі (заможні) були як вінця, а тello вам було, як вовна тепла...” (Мат. у. етн. V, 40).

“ГРЕЧАНА ВОВНА” — нісенітниця. “Та наговорив три мішки гречаної вовни”, — себто наплів дурниць.

ВОВЧА ЯГОДА — мабуть, символ неприязні. У весільному обряді, при оборозі воріт, молодому передавали на кінці пащі прив'язану вовчу ягоду. На Катеринославщині брат молодого кидав на будучого її чоловіка вовчі ягоди (Хв. Вовк, “Студії...” 266, 269).

ВОГНИКИ МАНДРИВНІ — Теплої, вогкої пові, в місцях, де в землі перегинують рештки органічної матерії, себто головню по болотах та кладовищах, нерідко можна бачити маленькі вогники, що рухаються в повітрі за найменшим подувом вітру. Їхня легкість призводить до того, що вони, корячись викликаний течії повітря, ніби женуться за тим, хто від них утікає, і тікають від того, хто хотів би до них наблизитися. Ці мандрівні вогники не раз викали людей своєю ніби незрозумілою поведінкою, — з огляду ж на свій вигляд і на місце появи їх найчастіше в'язано в народній уяві з душами покійників.

І в Україні вірили, що мандрівні вогники — то душі померлих. Причому, щодо кладовищ, де вони з'являлися, думки поділялися: одні думають, що ці вогники “бувають на могилах грішних людей”, — бо то, мовляв, знак що ті грішні душі “в вогні з гріхів очищаються”; інші ж навпаки думають, що “вогні на могилах з'являються тільки з добрих людей”. А є й такі, що, констатуючи незрозумілий факт, зазначають, що “там щось лякає...” (“Перв. Громад.” 1927, I, 157).

Щодо вогників на болотах та по інших незвичайних місцях, то тут теж нема однолушності. Для одних ці вогники — також душі померлих, а саме — “нехрищених дітей”, яких, мовляв, там погаємно поховано; або — крапкі крові, полишені в якомусь злочині, або, нарешті, закопані гроші, скарби, що себе виявляють.

Вогники, породжені злочином, нічого доброго принести не можуть, і тому — “видко їх тільки тоді, коли в певній містині має скоїтись якесь лихо, як от худоба має гинути, помірюк

на людей, війна чи будлі яке нещастя для людей” (там же ст. 155).

Коли ж “гроші горять”, то тут нарід теж розвіжжяє “скарби закляті” і “незакляті”. Закляті гроші горять звичайно до півночі, і їх ніяк не взяти, бо хоронить їх нечиста сила. Незакляті ж гроші горять під ранок, і їх можна було б знайти, коли б пощастило кинути на те місце якусь річ — чобота, онучу, тощо, — а вже на другий день, при Божому світлі, можна ті гроші викопати. (там же, ст. 156). Це все розуміється — забобони. Див. СВІТИЛКА, СКАРБИ.

ВОГОНЬ — як найбільший добродій людства, справжній творець цивілізації, що дає світло і тепло, два головні джерела життя, із найдавніших часів був об'єктом культу і СИМВОЛОМ БОЖЕСЬКОЇ СИЛИ.

Давні перси вклонилися вогневі, який тримали на вежах по горах в особливих божницях, де горіло негасне полум'я. У давніх індусів бог огню Агни був одночасно й символом нестертельного вічного світла. Вічний вогонь було підтримувано на вівтарях Мінерви в Атепах, Церери в Мантенсі, Аполлона в Дельтах, Весті в Римі...

Куль вогню був дуже простий: треба було пильнувати, щоб завжди було трошки жару, щоб вогонь усе жеврів, бо коли вогонь вгасав, бог переставав жити.

В Україні теж до останніх днів не тільки звали вогонь “святим”, але й пильно підтримували його, загрибаючи жар у печурку. Коли ж, все таки, через недогляд, вогонь угасав, і треба було його на другий день розпалювати, це викликало велике незадоволення:

— Оце вже, казали, якесь нещастя! Оце вже горенко моє: або я, або якесь із дітей, гляди, перекинеться...” — себто може вмерти. (“Перв. Громадянство” 1927, I, ст. 159),

З другого ж боку, якщо вогонь розпалювано десь у полі, чи в лісі, то хоч тут і не можна було, безпечно, втримувати вогонь при житті, але ж не можна було й завдавати йому гвалтовної смерті: не можна було ані заливати його водою, ані затоптувати ногами, — він мав умерти “своєю смертю”, і тут щонайбільше можна було зробити — трохи розгребти жар, щоб він скорше спопелів.

Для підтримання вогню в хаті не вистачало зберігати його в печурці, треба було ще й годувати його та взагалі ходити коло нього. Треба було ставити коло нього ще й горщик із водою, щоб було йому не тільки для “пиття”, але й для “умивання”:

“Як зварять увечорі, то згортають той жар на купу, і ставлять горнятко води у піч, у жар. А це, зявте, так кажуть, що вогонь умивається вночі...” (Ів. с. 165).

Хто ж умивається, той і втирається. Тому нерідко було побачити коло печі й рушника:

"Як загребеш жар, то треба замести припічок і поставити в горщику води до жару, а на вішалочці коло печі почепити рушника, бо вогонь умивається і втирається... Поліно в піч по-ласти треба, то на тім світі буде й (через пекло) кладочка..." (ів. с. 165).

Щоб вогонь довше тримався, сипали до вогню сіл: "Наші батьки завше ставили горщик з водою в піч, клали грудку соли та клали поліно. Мої мама завжди питали нас, дівчат: — "Є в печі окріп? Гріх вам, дітки, буде, коли вогонь залишатиметься без їжи та пиття..." (ів. с. 166); "Вогонь гнівається, коли йому не дають, чого треба... Завше треба ставити коло святого огню їжу та пиття..." (ів. с. 166).

Але вогонь гнівається не тільки тому, що його невиспачально годують, але й тому, що з ним нечемою та не досить побожно поводяться: не можна ставити йому до пиття воду в будь-якому горщику, але тільки в "чистому". Не можна замітати піч, збираючи жар будь-яким вінником, що ним, наприклад, хату замитається, — треба мати для цього спеціальний вінник — помело: "Для вимітання печі завжди роблять нове помело, бо, як вимітати тим, що ним метється хата, то хтось із сім'ї захворіє — буде "вогник" (Перв. Громад. 1927, I, стор. 164). "Для замітання печі роблять інший вінник — з полино або з чорнобилу" (ів. с. 165).

Не дай Боже також плювати в вогонь: "Колі тільки плюнеш на вогонь, то безпримірно розкидає вогник". "Хто плюне або вмочиться на вогонь, у того будуть пархи" — і така людина заслуговуватиме найбільшої зневаги, що спадає на пархатих.

Так само не можна й говорити про вогонь щось погане: "Як не шанувати вогню, то він може помститись. Навіть і згадувати про нього, особливо проти ночі — небезпечно (це відоме табу, себто заборона, Божого імені): "Проти ночі і вночі говорити про вогонь не годиться, бо може бути пожежа..." "Батьки мої забороняли згадувати про вогонь — "нехай спочиває!" — кажуть". (ів. с. 166).

Тут виявляється давня віра в силу слова: якщо назвати яку річ, то тим самим її викликається.

У зв'язку з культом вогню стоїть і неохота українського селянина його комусь позичити з хати. Вогонь — це ж найбільша святість господи, як же можна її позичити?! Та і як довіряти людині, яка цю найбільшу святість у себе в хаті не допильнувала? Особливо ж неохоче позичають вогонь у "непевний час", себто по заході сонця: "По заході сонця, як старі люди, то нічого не позичать і вогню не дадуть, навіть і не йди до них" (Перв. Гром. 1927, I, 169).

Так само, як вилуплюються щиплята, і квочка сидить на яйцях. Їхню не визнач вогню: — "А хіба ж ви не знаєте, що у мене кур-

ка на яйця сидить, і щиплята вилуплюються?! Аджеж позачкаються яйця під куркою, якщо позичу я вам огонь, і прийдеться повикладати яйця собакам..." Не отримає прохач вогню, якщо у сусідки отелилася корова, чи поотилася овечка: "Боюсь, що теля (чи ягнятко) не приходитиме долому з череди, якщо дам я вам вогню..."

Але найбільше лихо, якщо не старе вогню в хаті на великі свята Різдва, Великодня, або Юрія або Трійці. В тій хаті неперемінно буде мрець, і недбала господиня нізачо не дістане вогню від сусідок: "Бо то тільки відми позичають вогонь на такі свята" (Кіев. Стар. 1895, М. Ш. "Детскій Едем" с. 200).

Якщо ж, зрештою, хтось позичить вогню, то господиня тієї хати мусить вогонь супроводити "щоб огонь не приставав до тієї хати..." (Перв. Гром. 1927, I, 169).

З поширенням християнства старі боги перетворюються в небезпечних демонів, що бояться хреста. Тому й "святий вогонь", що нераз виявляв себе небезпечною силою і користувався культом, як божеська сила, перетворюється в символ ДИЯВОЛЬСЬКОЇ СИЛИ: "Як запалюють вогонь, то хрестяться і вогонь хрестять" — казали на Волині. "Огонь хрестять, щоб Бог боронив від пожара (пожежі). Коли запалюють, тоді й хрестять". На Коростенщині, якщо вогонь-жар залишився на ніч, то, лягаючи спати, його хрестили, прихковляючи: "Спи, огнику, не косяхайся, в свого сердитого батька, що палить хати, не влавайся". В іншій місцевості тієї ж Коростенщини казали, що кожного разу, як загірається жар, треба його перехрестити: "Вогонь, що його не перехрестять, може літати по хаті, аж поки півні не заспівають" (Перв. Гром. 1927, I, ст. 168), і в цьому нелюдячному виявляється його демонська натура, бо, як відомо, саме нечиста сила боїться співу півня.

Таке перетворення вогню з божеської сили в диявольську явище, без сумніву, досить пізєе, але в зв'язку з ним стоїть і дуалістичне оповідання про походження вогню, що в ньому винахідником вогню виступає диявол.

"На дворі влав сніг. Чорт змерз, став вигадувати, що тут робити, як зігрітись, та й вигадав ватру (огозь). Вона була тоді без диму. Приходить Бог, питає: — Що це? — Ватра, — каже той, — добре грітись — Що б ти хотів, щоб ти мені ту ватру дав? — О, ні, каже Трійло, — не дам! Усе ти в мене вимудрував, або таки вкрав, а ватри не вимудруєш і не вкращеш". Пішов Бог, улупав з боку губку, висушив на сонці, розколов паличку зі споду, вложив губку в розколіну та й приходить знову до Трійоди. Сів коло ватри та й говорить щось з Ардником. За той час штурвав Бог все паличкою в наклад, аж губка утлілася

в паличці. Тоді встав Бог та й пішов, підпираний паличкою. Триода вснув; спав він, що спав, а за той час наклав Бог багато дров та й позапалював ватри. Той проснувся, схопився, а у Бога ватра! Пішов до неї й плююнув у ватру, а з неї закурюлося. А Бог каже: — Най вже коли палиться, то й куриться! — тому тепер у ватрі дим“

За другим варіантом цієї легенди: “Чорт розклав огонь та й стереже його — не він вдумав огонь. От Бог і післяв архангела Гавриїла і дав йому залізну палицю. Прийшов Гавриїл і почав із чортом балакати, а сам кінець залізної палиці засунув у огонь. Як той кінець добре нагрівся, Гавриїл давав уткати. Чорт за ним — от-от дожене. А Бог і каже: Кидай палку! — Архангел кинув, іскри й полетіли: палка ударилась об камінь. От з того часу люди й знають, як добувати огонь...” (Чубинський, I, 45-46, і Етн. Збірник НТШ, XII, с. 73)

А всеж демонічний диявольський елемент у віруваннях про вогонь грав тільки другорядну роллю, і головна ролля все ж зацікалена елементові божеському, святому. Незважаючи на дим, що вишк із чортового плювка, вогонь вважається не тільки сам по собі ЧИСТИМ, але й виключної чистильної сили, перед якою навіть вода, другий чистильний елемент магічної обрядовості, мусить поступатися. Бо, напр., після заходу сонця вода вже робилася “нечистою”, бо в нічній темряві можуть залуритися в ній хвороби та інші представники нечистої сили, — вогонь же завжди і при всіх обставинах залишається — чистим, і може навіть “нечисту воду” очистити. Так, коли “по заході сонця приносять воду, а треба напиться. то, набравши води в квартиру, годиться запалити тріску, ткнути її в воду, щоб зашипіло, а тоді вже перехрестить і п'є. Огонь очищає” (Перв. Гром. 1927, III, 170).

Коли ввечорі мусять купати дитину, то до води кидають розжарений вуглик — “щоб ся вода вигасла!” і тоді кажуть: “Благословіть воду!” — Хатні ж відповідають: “Вже благословітьна вогнем, най її й Бог благословіть!” (Мат. Укр. Етн. XVIII, ст. 116).

В усіх обрядах, зв'язаних із очищенням, огонь відіграє завжди головну роллю. В деяких місцевостях Волині, “в Чистий Четвер свічкою, що нею принесли вогонь із церкви, накурюють хрести на дверях, щоб збути ся звороби”. На тій же Волині в той же Чистий Четвер у досвіта “кого всякої хати, проти воріт, господар або старший син — хто перше встане — біжить до воріт із жмучком соломи і розкладає вогонь і підтримує його аж до сходу сонця” (Перв. Гром. 1927, I, с. 176). Тут маємо явний пережиток давнього обряду очищування вогнем повітря.

Тому й перед Великоднем, а то й на всю Великодню ніч, по наших селах розкладали вогні “біля церкви та й скрізь по селу. Навіть

по хатах горить усю ніч. Кажуть, що “треба Христа стерегти”. Інші кажуть, що звичай цей вересено з четверга, коли ніби то треба було “стерегти” (і в. с. 175).

Як бачимо, в тих місцевостях значення розкладання вогню вже призабуто, але, нпр., в Острозькому пов, на тій же Волині ще його пам'ятали: “У Великодню ніч, коли читають одніян, то хлопці зносять усе з господарки, що і опалється, — годиться і в сусіди, або в єврея, взяти, це не крадіжка, — рало, колесо, в'з і т.п. І клянуть вогнище, яке й підтримують усю ніч — до кінця служби. Цим вогнем очищається повітря аж до неба, щоб земля звільнилась від усякої нечистоти і щоб урожай був добрий. Цей огонь святий нікуди не годиться брати чого навіть полїт звдти брати, сам мусить погаснути...” (і в.)

І Гуцули, в обряді новорічного очищення, палаючи сміття на городі, примовляють також молитви на врожай: “Господи, будь ласка зродити жита, пшениці, усякої пашниці, Кирилейси” і з викриками “Тирилейси - Кирпайси!” перескакують тричі через огонь (Шуевич, Гуцульщина, IV, с. 201-202).

Скакаття через огонь — це теж обряд очищення, який повторюється особливо в Купальську ніч, коли по всіх усядах вештається надто багато всякої нечистої сили.

Таке ж чистильне значення має й обряд переволу поїзду молодой, чи самих тільки молодих, через вогонь: “Молода мусить перейти через очищення, — писав свого часу наш відомий етнограф Х. Вовк, — щоб розвіяти сліди магічної сили, що вона могла б дістати від своїх із різною метою. Тому молоду та весь її поїзд переводять через огонь. Ще вінні, коли весільний поїзд наближається до хати, запалюють перед хатою багаття, чи просто трох соломи, і заставляють проїхати воза з молодими через нього. В деяких місцевостях цей звичай змінено тим, що йдуть назустріч поїздові з походнями, чи просто з шматками запаленої смоли...” (Х. Вовк “Студії...” с. 283)

На Волині, коли молодих вели до хати молодого, клали вогонь із соломи в воротях молодого, і молоді перескакували через нього, а по них і весільні гості. Старший сват при цьому говорив: “Нехай у цьому вогні згорить усе попередне (погане), і хай молоді чистими почнуть нове життя...” (Перв. Громадянство“ 1927, I, ст. 174-75).

Поширений звичай переводити молодих через огонь уважався настільки важливим моментом весільного ритуалу, що непереведена жінка (“не підсмаювана”) не вважалась “ін ману маріт” — у власті чоловіка; він не міг її бити, не мав права її затримувати, коли б вона хотіла піти від нього і т. д. (Грушевський “Іст. укр. літ. I. с. 241).

Віра в чистильне значення вогню поширене в усьому світі, і нам вистачить тільки пригадати князя Михайла Чернігівського, що в 1246 р. іграв головою в Орді, бо відмовився перейти поміж двома вогнями, що, за віруваннями татар, мали очистити його від усяких злих намірів...

Огонь був також символом родинного осередку, що зберігав єдність і силу родини. Значення вогню, як хатнього чи родинного талісману виступає дуже ясно вже в давніх кімнах Велі. Тут родинний вогонь — Дамунас — називається "Владикою Дому". Як і в індусів, вогонь родинного вогнища був у великій шані в греків та в римлян. Раз на рік, 1-го березня, кожна родина в римлян повинна була загасити свій святий вогонь, підтримуваний протягом усього року, і зараз же розпалити новий. Але це відновлювання вогню в родині треба було запроваджувати з деякими, спеціально встановленими на те обрядами. Не можна було добувати вогню, б'ючи залізом по камню. Можна було добувати його, тільки концентруючи соняшні промені на одне місце, або, швидким тертям двох шматків дерева визначеної породи, викидаючи іскорку, що запалювала натертій дерев'яний порошок.

Це добування вогню тертям двох шматків дерева — найдавніший спосіб, що його вжила вся людськість, і що, як гадає французький археолог Сре, породив славнозвісний міт про Прометея: на тверду підставку кладуть дощечку з м'якого дерева і вертять у ній дуже швидко, при допомозі лучка, як ще й досі це роблять наші слюсарі, паличку з твердого дерева, загострену на одному кінці. Ця дощечка, міцно приладована до підставки — це прив'язане до скелі гіло Титана. Вістря, що гризе дерев'яну серцевину, — дзьоб хижого птаха, що порпається в тілі героя. А лучок, що вібрає й віби протягає свої крила над раною дерева, це — славнозвісний орел, що "дובה ребра, серце розбиває..."

Так із простого приладу витворився прекрасний антропоморфичний міт про Прометея, що бинайшов огонь.

Цей спосіб добування вогню дотримувався до наших днів і в Україні. Але вживають його тільки в особливих випадках, коли треба розпалити новий родинний вогонь, або коли його потребують для деяких магичних дій. Це — так званий Живий Огонь.

На початку XIX ст. на Полтавщині була пошесть. Щоб звільнитися від неї, селяни с. Костянтинівки застосували обряд оборювання села (дня створення т. зв. чарівного кола). Всі вогні в селі були загашені, і ніхто не смів не тільки палити в печі, але навіть курити люльку. Коли нарешті борозну навкруги села було обведено, жінки, що оборювали голі, повдягалися і зійшлися до церкви. Їх ждали чоловіки і священник. Чоловіки почали терти

дерево об дерево, добули вогонь, запалили ним свічки в церкві, одправили молебінь. і тоді тільки було дозволено брати новий вогонь та розносити по хатах. (Наук. Збірник 1924 р. Київ, с. 215-216).

Цей первісний спосіб здобування вогню і його урочистий пізніший розподіл між родинами та хатами, де мало розпочатися нове, єльне від пошести, життя, вказують на ту вагу, що її в нас колись надавали вогневі родинного вогнища.

Ми вже згадували про неохоту позичити вогонь із хати, бо таке позичання, особливо в деякі урочисті моменти родинного, чи господарного, життя принесло б господарству, чи родині, певне нещастя. Дововимо ці факти деякими посвідченнями з Гуцульщини, що найбільше зберегла в нас старовинні звичаї й вірування:

"Як є маленька дитина в хаті, то курцеві не можна брати ватри з хати у люльку і йти на двір, бо дитина не буде спати. Взагалі, не можна ніяке світло брати з хати за двір, бо дитина не спатиме, бо з вогнем береться й спання на двір" (Мат. з Укр. Етн. XVII, ст. 116).

Тут ясно висловлює думку, що вогонь з родинного вогнища нікуди не можна вносити, бо тільки його непорушність запевняє спокій і сон у хаті. Коли ж його розбивати, то й сон і спокій розбиваються. Тому й на Волині кажуть:

"Якщо недогоріла полиняка зашпається в печі, то гасити її викидати з печі не годиться, бо ніколи не догоратимуть дрова в наступному році. Вогонь гнівається на господаря.." (Перв. Гром. 1927, I, 164).

Тому теж на Волині кажуть: "Огонь до вогню прилучати не слід, бо заведуться сварки.." "Як прийдемо з запалеюю ломакою до себе в хату, то цю ломаку можна вкинути до свого ж вогню, з якого була запалена ломака. А коли запалити ломаку в чужій хаті, а прийшов до себе, то треба погасити на дворі. — до свого вогню, якщо він є у хаті, чужого не несуть. Свій до свого можна прилучати, а до чужого — ні.." (Перв. Гром. 1927, I, с. 164).

Ясно, що в цьому випадку вогонь ототожнюється з родинним вогнищем, чи точніше, з сакою родиною, якої не можна злучувати з іншою, бо кожна повинна жити своїм власним життям.

І тільки на весіллі, коли не так дії родини злучуються, як творяться з їхніх паростків нова родина, відбувається й урочистий обряд злучення двох вогнів. Ось що пише про це згаданий вже вище проф. Хв. Вовк:

"Діставши дозвіл увійти до хати, молодий та його поїзд спочатку всетаки не входять, а спинившись перед дверима, вичікують кінця дуже характеристичної та повної значення

церемонії. Дві свашки, одна з боку молодого, друга — з боку молодої, підходять та зустрічаються на порозі хати, кожна з засвіченою свічкою, хлібом та сіллю. Правою ногою свашки стають на поріг, зіплюють свої свічки до купи, щоб вони горіли одним вогнем, та трічі цілуються через поріг... Цей обряд показує справжнє злучення, шлюб двох священних огнів двох родин, символізуючи разом із тим замирення і шлюбне злучення, — через те його й слід віднести до стародавнього культу вогню. Про це нам говорить і пісня, яку тоді співають:

Кремій, кремій! Ой, дай же нам вогню
Свічки засвітити

Вогонь у народній поезії часто символізує любов.

Костомаров колись писав: "Загальне в інших народів порівняння любовного чуття до вогню, полум'я, майже чуже українській поезії, якщо викинути з неї недавні запозичення" (Беседа, 1872, IV, 64). "Майже" — бо і Костомаров знав ігру в "Горюдуба", де "горіння" символізує власне любовний пал. Але Потебня пізніше документально виказав неправдивість твердження Костомарова. Ось кілька уривків із наших народніх пісень із символікою вогню, як палу кохання:

— Ой, горе, горе сухий дубе,
("горе" тут замість "горить" Є. О.)

Паше полум'я через воду,
Ой через воду на слободу,
Де Катерина біль била,
З тонкою біллю горчила.

(Русск. Филол. Вестн. 1883, I, 119)

Дуб — символ парубка, чоловіка.

Або:

Коли палиш сіни й хату, пали й оборogi.
Коли ідеш до дівчини, не питай дороги.
Коли палиш сіни й хату, пали ж і оленки,
Коли ідеш до дівчини, не питайся неньки
(Гол. III, 362)

себто, інакше — "коли любиш, люби дуже" і не оглядайся на задні колеса.

Або ще:

Ти не пожар, а я не билина.

Не зводь мене з розуму, бо я сиротина.
(Максим. II, 511)

На символізації "вогонь-любов" ґрунтуються й деякі замовляння та любовні чари (Потебня в РФВ, 1883, I 119-20)

ВОДА — З найдавніших часів вода вважалася джерелом всякого життя. Гезіод та Талес, одні з перших грецьких філософів, навчали, що вода — первісний елемент, з якого втворено всі речі, і з якого вони переважно й складаються. Деякі сліди цього погляду знаходяться і в нас. Так, у Галичині можна почути вираз: "Вода — наша мама" на означення, що вода джерело всякого органічного життя (Франко "Приповідки", I, в. II. ст. 246).

Важливість води в явищах світу, її вплив

на плідність землі, таємна природа її походження чито з неба, чито з надірв землі мусіли впливати на уяву первісної людини та викликати побожне наставлення до неї та шану, змішані з влячністю, що виливалися в культі. Вода вважалася святою, і ріки, озера, криниці, різні джерела спершу обожувалися безпосередньо а потім посередньо в образах антропоморфних істот, що їх заселявали.

І в нашого народу залишилося чимало слідів давнього культу води. Дійшло до нас кілька уривчастих відомостей про те, що по озерах, ріках і криницях наші пращури приносили колись жертви. У давньому слові проти поганства засвідчувалося, що культове шанування води полягало в бенкетах коло води: "Над істочники свіци вжигающее і кумірскую жертву їдять..."

Крім того, над водою відбувалися грици, під час яких не тільки умикали дівчат, але й обливали одні одних водою та кидали в воду. Так, в одній з пізніших переробок Густинського літопису читаємо: "Нікогорні кринищем, озерам за обфитость урожаю приносили, а часом на обфру і людей тпшили, що й тепер по нікогорних сторонах безрозумні чинять под час знаменитого празника Воскресенія Христова: зобравшись молодіі обоого полу і влявши чоловіка, вкладають у воду, і трафляється за спорядженням тих богот, то есть бісол, нж вгвинений в воду албо о дерево, албо о камінь розбивається, албо утопається..."

Ясно, що тут справа йде не про якусь навмисну людську жертву, як думає автор літопису, а про український великодній звичай обливання, при якому, може бути, що й траплялася нещастя, але не навмисне.

Вода ще й тепер уважається в народі святою, — але — не всяка вода: святою вважається тільки "непочата" вода, себто не занецишена якимсь дотком, або освячена спеціалним, магічним дохристиянським, або християнським обрядом.

В наших обрядових піснях вимагалось, щоб воду для ритуального вжитку brano невільно з трьох, або семи (святі числа) криниць. На свято Воведення, ще до недавна святити воду зовсім нехристиянським способом: брали воду в такому місці, де сходяться три води, проливали потім ту воду через полум'я, підставляючи миску" — така вода вважалася особливо чудодійною супроти хвороб і уроків (М. Грушевський "Іст. укр. літ.", I, ст. 145).

У гуцулів, як купають дитину, то "на купіль воду мусить бути взята при сонці, у вечір до захілу сонця, бо як нема сонця, то вола пещиста, і може це дитині зашкодити. Як несуть воду на купіль, не можна ні з ким говорити. Як принесеться воду в хату, то має бути вогонь у печі, і видають тоді один вуглик жару

у воду, щоб вода відгасилася.. Тоді кажуть: — “Благословіть воду!” Хатні відповідають: “Вже благословенна вогнем, най її й Бог благословить! (Мат. до Укр. Етн.” XVIII, ст. 116).

Освячення води вогнем відоме нам із клясичної давнини, — адже в усіх давніх місцях культу в Греції та в Римі знаходилася при вхлді посуду а з люстральною, себто очищеною водою, яку вживалося для ритуальних обмивань, і в яку перед цим пориналося голівню, взяту з вівтаря.

Цю давню люстральну воду поганських святинь заступила при папі Олександрі I в католицьких церквах свячена (себто освячена за християнським ритуалом) вода, якої боїться нечиста сила: “Боїться, як чорт свяченої води” (Франко, I, 113). Міру віри в силу свяченої води дає друга приповідка: “Йдуть, як по свячену воду”, себто, усі без винятку. (Ів. Франко, I, ст. 247).

Особливу вагу надається воді, освяченій на Волокриці. Цю воду тримають у хаті весь рік: уживаючи її проти найрізноманітніших хвороб. Принісши її з річки, кроплять нею всю господарю й худобу. Кроплять свяченою водою й самих себе, якщо збираються кудись у дорогу, на ярмарок, тощо. Літом кроплять бджоли, щоб велися (Зап. Юго-Зап. Одг. 1874, II, ст. 353) див. ВОДОХРИЩА.

На Полтавщині йорданською водою вмиваються дівчата, зараз же по волосватті. де вода святяється (Мат. У. етн. НТШ XVIII, ст. 166).

З інших “свячених” вод згадаємо ще воду, якою в день Нового Року миють на Буковині посуд, — її теж зберігають у пляшках і кроплять нею бджіл, коли воли хочуть “тікати” (Зап. Ю.-Зап. Одг. 1874, II, ст. 354).

Як “свята”, вода виступає символом правди: “Кільки в решеті водні, тільки в милої правдиці”. (Головацький, IV, 187; Чубинський, III, 162).

Найчастіше вода виступає, як символ паруння, розмножування. Ми вже згадували про звичай вмиватися орданською водою. Але вмиваються не тільки дівчата, а й хлопці: “..Всі дівки й парубки ідуть після обіда на Ордань і умиваються там свяченою водою. парубки дівока, а дівки парубків. Тепер те все якоесь стало виводитись, а раніше то було обов'язкове. Там паче, як козра дівка має собі парубка, то вона заздалегідь підмовить, щоб, як прийде на хрищення, то щоб на Ордані вмитися вдвох, вона його, а він її, це, мабуть, чи не на те, щоб побратися., бо та рода, кажуть, така зводна, що як тільки вони вмють одне одного то обов'язково поберуться. Але, здається, це вигадки, бо не завжди так удається те все...” (З Полтавщини 1917 р. Мат. Укр. Етн. XVIII, 166).

Обряд спільного вмивання спостерігався в деяких місцевостях України, як останній

акт весілля, після “комори”. і перед виводом, а іноді замість виводу, коли нема близько церкви. Тоді йшли виконувати обряд до криниці. ставили молодих перед нею і покривали їм голови рушником. Не скидаючи рушника, вони мусіли ужитися, втертися тим самим рушником і тоді вже верталися додому.

У лемків, молоди, умившись разом у річці. кидали в неї гроші. Молода мусіла втиратися сорочкою чоловіка, а він — її сорочкою. Потім молодий брав молоду за руку і водив її по воді. Нарешті, молода набірала води, і всі верталися додому. “Стародавність цього звичаю, — писав проф. Потебня. — безперечна. Існування його на прикінці XII ст. засвідчено документально, якщо вважати, що слова в кінці “Правил митрополита Кирила” — “Ми чули, що в околицях Новгорода ведуть молодих до води і ми забороняємо це”, — не є пізнішою вставкою”: (Хв. Вовк “Студії...” ст. 308).

Деінде, молода після комори йде по воду до криниці і тут водою, нею набраною, свахи і бояри обливають одне одного. Потім молода набирає вдруге, і старший боярин веде її з цією водою за хустку до хати молодого. (Мат. Укр. Етн. XIX, ст. 73). На Бойківщині молодята разом із старшими чоловіками й жінками бродять водою; теща тричі обводить невістку у воді, потім невістка набирає води і кропить нею своє нове обістя, а баби співають:

— Кропи, невістко, кропи!

Де крапля води впаде,

Там стало волів стани.. (Мат. Укр. Етн. XIX, ст. 29).

У зв'язку з цим умиванням у криниці соїть, кажуть, порада молодій не журитись своєю долею, а — “умитися у криниці й помолитися Богові” або й така пропозиція:

Єсть у мене криниця коло перелазу.

То вмнемось, милесенький, обоє разом.. (Чубинський, 119).

Розглядаючи всі ці обряди з водою, проф. М. Грушевський писав: “Вода цей символ розмноження й паруння, сунфроводить всі стадії того паруння, почавши від новорічного, теперішнього йорданського поливання закоханих пар і великоднього обливання, та літніх грищ коло води, і весільного кроплення водою молодих при вступі до нозого двору, і обрядового умивання або купання після комори, перед вступом у суцруже життя, що сильно виглядає на форму старого заключування подружжя при воді..” (Іст. укр. літ.” I 140).

Даремно було б заглиблюватися у питання, — писав він далі, — що саме мало першество в розвою цієї символіки паруння: чи та обставина, що паруння відбувалося при воді, куди сходилась молодь, стрічалась, знайомилась, хапала дівчат, які виходили по

воду і т. ін., чи навпаки: значення води в магійній обрядовості, з яких вона вийшла в усякі церемонії, зв'язане з ідеєю прокращення, паруння й подружнього щастя:

Річ очевидна, що ці ідеї стали спілаться в таких ранніх стадіях культури і соціального життя, що до них наша літературна аналіза не може й сягнути. Ми можемо тільки вказати на паралелізм таких поетичних мотивів залишання, як напування водою, як перевезення через річку, рятування з води потопалоючої дівчини, або якихось її уборів, вінка, дороговцінностей, що впали до води, і т. д. — з обрядом умикання при воді, спільним умнянням при зав'язуванні подружжя, купанням, обливанням водою і т. д. Брести через воду — віддаватися, перенести дівчину через воду — оженитися, переплитися — одружитися, утопитися — не одружитися. Такі й подібні літературні символи, в величезнім багатстві розсипані в наших піснях й інших слов'янських народів, мають під собою шось реальніше, ніж просто символіку, або церемоніальні форми. В кожнім разі лежать тут і певні ритуальні акти, які дійсно практикувалися, як форми паруння на старих сходинах і грищах..." (ів. ст. 264).

Вода все була натуральним символом чистоти. Геродот оповідає, що, коли Кір ішов походом на Вавилон, один із його білих коней, при переході через Гандес, утонув у річці. Кір, обурений на річку, загрозив, що він зробить її такою маленькою що потім навіть жінки зможуть переходити через неї, не замочивши собі колін. Він перервав похід і протягом всього літа відводив воду, розбивши річку на 360 каналів. Факт відводу річки, після того, як у ній втопився кінь, можна зв'язувати наказами Зенд Авести. Певно, що Кір не міг знати такої Авести, яку ми тепер знаємо, але так само певно, що Авеста скодифікувала тільки правила та закони, що віддавна вже жили серед персів. Отже, Вендидад карає смертю того, хто кидає труп у воду. Агура Mazda наказував своїм вірним, коли вони побачуть труп у воді, негайно витягти його на суходіл, бо від трупа вода робиться нечистою, і її не можна пити. Витягнувши труп, треба ще й черпати воду, щоб вилити її на половину, чи на третину, чи на п'яту частину, наскільки можливо. Отже Кір, відводячи річку, тільки корився релігійним приписам. Геродот не знав цих приписів маздеїзму і приписав учинок Кіра, — мабуть, перебільшений, але ймовірно правдивий, — самодурству східного тирана, що хотів так помститися на річці.

У нас теж вважали воду чистою і забороняли в неї пловати, тощо.

Вважали її навіть такою чистою, що вона відмовляється приймати в себе шось нечисте. На цьому віруванні побудовано багато між іншим т. зв. пробу водою, яку опубло-

XIII ст. Серапіон, київський чернець, а потім єпископ судзальський. З його опису видно, що обнижуваченого в злочинні кидали в воду, і якщо він топився, то його вважали невинним. А коли залишався на поверхні, то був винним. Цей самий спосіб проби водою затримався у нас аж до кінця XVIII в. і вживався в процесах проти чарівниць та відьом.

На цьому ж віруванні збудовано й прокляття: "Вода б його не прогонула!", — себто, щоб його, як великого злочинця, і вода до себе не прийняла (Франко "Приповідки" I, ст. 245).

Але з другого боку: "На чистій воді не жаль і тонуть", — себто, за чисте, гарне діло хожня й голову покласти, бо честь залишить ся (ів. с. 247).

Пригадаємо також протиставлення води, як символа чистоти в цьому випадку — моральної, болоту:

"Не сміється вода з болота, лише болото з води".

Сама чиста, вода робиться й магійним засобом для очищення людей, і то не тільки фізичного, а й морального. Ми вже бачили, що в різних обрядах святу воду вживається чито для оскроплення, чито для обливання й умивання. Обливаючись водою на св. Івана, на Гуцульщині примовляли:

"Добрідень, водичко - ярданичко, найстарша царичко! обливайш гори, коріння, облий і мене народжену, хрищену, від усякої мерзи, від погуби, аби я така була чесна й велична, як весна. Абих була така қасна, як зоря ясна! Як радуються цій весні, так аби ся мені радували. Аби була сита, як осінь, а багата, як земля..." (Шухевич "Гуцульщина" IV, ст. 262).

Вода була у нас символом здоровля. Батько, благословляючи молоду, вживав звичайно формулу: "Будь здорова, як вода, будь весела, як весна, будь багата, як осінь, будь родюча, як земля..."

На родинах баба, вклоняючись усім і випиваючи, говорила: "Посилай же, Боже, матері здоровля, а новорожденному, щоб був багатий, як земля, а дужий, як вода." (Мат. Укр. Етн. VIII, 179).

"Коли сниться чиста вода, то це значить — здоровля (або радість, або добра новина)" (Франко, III, 136).

Вода — вживається й як символ руху: "Бодай-сь не мав пристановиска. як та вода!" (ів. 244). "Так, як тога вода не має місяця, так я йду та й іду світами" (ів. 249).

Символ небезпеки: "Не вір воді, не втопшся!" "Не лізь у воду, не знаючи броду". Особливо небезпечна бистра вода, відти й вираз "пустився на бистру воду", себто пішов на яесь непевне, ризикове діло.

В світі цього символу набирає ясного зміслу іншке незрозуміла пісня:

Ой, ти, вербо кудрявая, хто тобі кудрі по-
вив?

— Повила мене суха лоза, бистра вода,
Що хвилю б'є.

Кажуть люди — мій муж не п'є:

Як світає — до коршми йде,

Як смеркає — з коршми йде.

(Чубинський, III, 117)

І тут "бистра вода" — ризикозна справа, на яку пішла дівчина, віддавшись за п'яницю. Верба — поширеніший символ жінки.

Символ завязатости: "Яка вода м'яка, а камінь зглодже" — якщо буде його постійно завязато довбати. Сюди ж відносяться і вирази: "Тиха вода береги ломить, а бистра тамує", або "Тиха вода береги лупає, а бистра йде та й перейде" — себто тихий та завязятий, впертий чоловік, розсердившись, може накоїти більше лиха аніж запальний, гарячий, що швидко вибухає, але й швидко відходить.

Символ пожиточности: "Без води й боршу не звариш."

Символ часу: "Іде, як вода по каменю" — так говорять про час, або про людський вік, що упливає і назад ніколи не вертається. "Ще багато води упливає, доки те буде". "Вчорашньої води не доженеш" — не завернеш того, що минуло. "Час, як вода, сам наперел іде" (Франко, III, 302).

Каламутна вода — символ смутку, якоїсь неприємности: "Каламутна вода синьгя, то якась напасть, обмова" (Франко, III, с. 247).
І в пісні співається:

Купатась мене, моя мамко,

в каламутній воді,

Не далась мені, моя мамко,

ні шастя, ні долі.

(Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, 474).

Як символ парування, залишання, кохання, вода часто конкретизується, символізуючи дівчину чи жінку. Так, в піснях, вода, що гасить спрагу — це кохана, що заловольняє спрагу любови:

Ой, дівчино, дівчинонько, така-сь мі

миленька,

Як у літі на нивоньці вода студененька.

Як у літі на нивоньці води ся напити,

Так з тобою постаяти та й поговорити.

(Головацький, II, 743).

Відповідаю до цього: "Вола чиста" — дівка мила (Гол. II, 2891).

"Вола нечиста" — дівка невірна (Головацький II, 411, 620). "Вола каламутна" — дівка баламутна (Гол. I, 268).

Межи двома берегами вола каламутна,

Межи двома очерами рибка баламутна.

— Пане-брате, пане брате, будемо ся

бити,

Бо білявка когось хоче, то буде любити.

(Головацький, III 441)

ВОДОХРИЩА — Християнське свято Богоявлення, 6 січня ст. ст., коли відбувається водосвяття — хрещення води.

З огляду на те, що це водосвяття відбувається звичайно на річці, що символізує Йордан, в якому Христос хрестився, називають це свято також Йорданом або Орданом.

Обрядовість цього свята і вірування, з ним зв'язані, належать до Різдвяного чи Новорічного циклу, — вони відбуваються загальною символіку творення щасливого нового року, яка переходить через увесь цей цикл, почавши від Введення і кінчаючи Водохрищами. Ріжні обряди й церемонії, як зауважив Мих. Грушевський, переходять з одного свята на друге, зв'язуючись по асоціації з ріжними церковними церемоніями. І так, освячення води, що відбувалося раніше на Введення, перейшло перше на новорічну ніч, а потім на Водохрища, з якими найтісніше зв'язалося.

Свято це починається фактично напередодні 5-го січня, що носить назву в Галичині — Шедрого Вечера, на Наддніпрянщині — Голодної Куті, а на Карпатській Україні — Бабиного Вечора.

Гуцули ще власвіта 5-го січня роблять воскові хрестики, кидають їх у воду й мiotaють в тій воді. Потім приліплюють ті хрестики по одному на середній кожній стіні хати, п'ятий наліплюють на сволоку, потім наліплюють по одному кожній худобині на правий ріг, та ще й на всіх дверях, якими входить худоба. Те саме й в Буковині (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, ст. 349).

Водосвяття на Шедрий Вечір відбуваються все в церкві або недалеко від неї. Туди йде звичайно боладь один із кожної хати. На Гуцульщині йдуть по воду звичайно дівчата з збанками або коновочками. На воду кидають маленькі хрестик із воску та йдуть на "водоріч". Де є братство при церкві, там кожне приносить звичайно на водохрищі свої "трійці," — себто три воскові свічки, як символ св. Трійці, — ті трійці загалюють, а потім їх священник занурює в воду. На думку народу, цим самим вода й робиться посвячена. Свячену воду п'ють коло церкви, а решту несуть додому. До свяченої води скрізь звичайно постять. Дівчата цим постом "вицоцують собі долю", а чому постять інші невідомо, бо церковного припису на це нема. Мабуть, це народна думка, що, по аналогії з причастям, гадиться щось їсти перед свяченням.

Декуди зараз мiotaють свяченою водою обличчя, щоб було свіже та рум'яне. (Т. Ном. 8401). В Галичині теж казали, що хто вмитьється свяченою водою — буде "адренний і здоровий, як тота вода" (Наук. Зб. 1927, т. XX, I, ст. 135). На сх. Поліллі кладуть перш в воду калину, або червоні коралі і вже тоді нею мiotaють.

По волосватті господар запалює трійцею губку з гнилого сухого дерева, що на Буковині зветься "чирем", і обходить з нею і хлібом, який виносить йому назустріч господиня, тричі довкола хати, а потім увіходить до хати і підкурею всіх тією губкою віл, потилиці довкола голови — "щоб ані хати, ані його не чіпало нічого, і щоб не мав ніякого переполоху".

Свяченою водою господар кропить хату, тік, стаїні і всі будинки, щоб нечистий утік, — подекуди вживають і формулу: "Геть, чорте, з мого обістя, бо тут Бог живе". З того моменту, на думку селян, диявол не може залишатися в хаті, чи де там, і входить ніби то на вербу, де й ховається до моменту її свячення в Вербну неділю. Кроплячи водою, несуть під пахою один або й два буханці хліба — "щоб хліб родився". На Волині господареві хати в цьому обряді звичайно товаришить хтось інший з родини, який і несе глечик з свяченою водою, а плі пахою другої руки хліб та грудку соли. Кропить господар звичайно кропильом, зробленим із житяного колосся, і ставить хрести на всіх дверях хати і прибудовань крейдлою, посвяченою на Спас (К. Ст. 1896, I, ст. 7-8).

В Галичині, в Теребелщині та Яворівщині хрести на дверях мажуту тістом, яке розводять водою, що залишається від кроплення. Якщо мажуть хрестики й по стінах, то їх вже не можна білити, доки не прийде до хати священник із свяченою водою по Ордані. Із рештків тіста, що ним мазали хрестики, роблять подекуди палянички й дають коровам до першого пілля після отелення. Хрестики із тіста залишаються по стінах до Стрітення. Тоді їх зошкрябують і ховають на лік, а те місце, де був хрестик, замазують.

На Волині вірять, що свяченою на Щедрий Вечір водою можна розмножити блжолі в пасіці. Таксамо і на Жовківщині кроплять пасіку тільки водою з Щедрого Вечора.

Взагалі вода, свячена на Щедрий Вечір, — "найтвердіша", себто магічно найпоужніша. Уживають її проти різних хворіб, проти років, головню в дітей, а також дають пити її тим, хто вмирає. Тимчасом її переховують звичайно в пляшках над ліжком аж до наступного Щедрого Вечора. Ставити її в іншому місці не хотять, бо діти можуть зачепити і розбити.

На Волині таксамо беруть весь рік йорданську воду і тримають її як святоїплі під образами, для лікування лихоманки, уроків, пристріту, бешихи тощо. А також для кроплення труни з покійником. (К. Ст. 1896, I, ст. 7-8).

Як уже кроплять усе свяченою водою, як пороблять скрізь хрестики з тіста чи понанесуть їх крейдлою, беруться до лагодження вечері. На Лемківщині роблять тоді "бо-

бальки (локшину з пшеничної муки), дуже великі, завбільшки грубого пальця — "щоб пшениця мала грубе колосся".

На Холмщині (Грубешівщина), коли господиня місить тісто на вареники, біжить, не обтираючи рук, до саду й обвізує дерева соломою, приповіданою: — "Щоб на той рік родила яблука (чи грушки) такі добрі та м'які, як це тісто".

На Вороніжчині кутю варять в новому горщику й накривають його новою покришкою, а узвар варять в одному й тому самому горщику кілька років піряд, і нічого іншого в тому горщику не варять. Там не лають також дітям їсти до свяченої воли, поки зірка зійде, а то "скотина шкунтильгати буде".

Сама вечера, хоч і називають її Голодною Кутею, буває досить багата. І так, у Дрогобиччині варили колись 12 страв, на пам'ятку 12 апостолів. Таксамо й в Городенщині мусіло давніше бути 12 страв, бо, мовляли, "хто менше з'їсть, той не дочекає других свят".

При цьому пам'ятають і про померлих. Гуцулка кладе з кожної страви трохи в мшцину на вікно — "щоб ся душі накормили тай пам'ятали свят-вечір водохресний". А в бойків, у Дрогобиччині, залишають кожної страви по тшци на столі "для душечки - покутниць".

По вечері ходять до кумів та сусідів так, як і на Свят-Вечір, забавляються, коляються та співають. Молодці ходять щедрувати. На Лемківщині називають їх "щедриками" й дають їм у мішок трохи вівса, а за це дістають від щедриків галузки горіха (лішину). Де таку галузку покласти, там керпня не буде рити. Також б'ють нею хузово, яка здується, щоб "була вчасно тількина". Тут маємо очевидню повторення передвєликодньої вербової шутки.

Парубки в Галичині роблять по вечері солом'яні хрестики і втикають їх у вікна, по одному на кожну шибу. Декуди, нап., в околицях Угнова, такі хрестики виявляють велику різноманітність у формах.

Такі самі солом'яні хрестики кладе господиня на непряні мітки пражі, бо, як посвятити волю, то Нечистий вже не може в ній більше бути й чіпляється всього, що нечисте та брудне. Тимто кожна господиня намагається все чисто того дня попрали, але як не встигне, то для безпеки кладе на білизну хрестик (Покуття). На Щедрий Вечір і Йордан бувають звичайно найбільші морози з вітром і заверухою і то саме тому, що злий дух злоститься, що його виганяють із води, а тисне морозом і заверухою для того, щоб люди не могли піти з процесією до річки й посвятити воду, та й щоб його не виганяли. Коли священник, святячи воду, вложит трійцю до води,

втікає злий дух, — в тій хвилі мусить конче понад людьми зо злости закрутити вітром. То ліється лише хвилю, бо, як воду посвя- тять, мусить злого духа сила опустити. Пого- да на Щедрий Вечір ворожить погляду, а заве- руха світну осінь (Наук. Зб. 192 7 р. т. XXVI, ст. 135).

Того вечора дівчата ворожать: кладуть під себе мучну торбу, а під подушку шітку від прялива та гребінь. Хто їй присниться, за то- го віддасться. Вихолять також з ложками на двір — стукають ними в тин, де забрежуть собаки, з того боку прийде суджений. (Зап. Ю. З. Отд. 1874 II, ст. 354).

На Холмщині господар брав по вечері хліб із хрестом зверху — його звали пирогом — йшов до стайні, до худоби і вимовляв: — “Хто йде? — Біг” — Що несе? — Пиріг.” Після того він ухолов до середини, благослов- ляв худобу, ламав хліб давав їй його їсти.

По вечері господині сукали звичайно йор- данські свічки, які світили на другий день у церкві та на річці під час водохрищів. Наскі- лощи цей звичай був поширений і зв'язаний з Водохрищами, видно хоча б з того, що в попу- лярних піснях про неправду, що запанувала на світі, зазначається, як важкий прогріх, та- ке порушення стародавніх традицій:

“Святам Николам пива не варять,
Святам Роджествам служби не служать,
Святам Водорщам свічі не сучать...”
(Етн. Зб. НТШ, XXXV, ст. 202).

Коли господар вернеться з Водохри- ш'в додому, запалює ту свічку, а всі хатні стають навколішки перед столом напроти об- разів. Господар іде від жінки до найменшої литини і підпалює їм волосся на голові з чо- тирьох боків, найперше над чолом, опісля над правим вухом, потім лівим вухом, і здалу, й каже: — “Аби сі на тебе так зле не наверта- ло, як на тім вогні твоє волосся запалало” (Дрогобиччина).

На другий день удозвіта “перед лн- вою”, як кажуть на Покуття, “небо відчиня- ється”, — тимто дівка, як іде по воду, бере з собою колач, а якщо щаслива, може, зачер- паючи води, побачити влічнене небо.

Жінки на Гороленичці ше вдосвіта розкла- дають вогонь і беруться ворожити, котре збіжжя властєся: кладуть на припічку праль- ник, а на нього непогаслі вуглики й називають при кожному яєсь збіжжя; кожний вуглик зовсім спопеліє, те збіжжя добре властєся; котрий тільки трохи, то це буде середнє, а котре зовсі не пожриється попелом, то таке збіжжя зовсім не властєся.

І тепер постять аж до водосвяття, яке від- бувається звичайно вже на річці, а як річ- ки нема, то на криниці. Там затояля ставлять хрест, вивубавши з льоду, та обставляють йо- го сосиною. На раменах хреста ставлять ча- сом лямпки з оливою (Городенщина), часом

хрест розмальвують фарбами (Рівенщина), а то й між мальовані червоної та сині прикраси наліплюють золоті слова (Донщина).

Збанки на свячену воду вбирають на По- кутті коралями, скляним намистом (пальор- ками), сороківцями та віночками з барвінку. Той барвінок потім ховають, і, як вівця кру- титься, причіплюють їй його до вуха; підку- рюють ним корову, як заслабне. Подібно при- крашують збанки й на Дрогобиччині.

Під час водосвяття господарі звичайно тримають в руках запалені “трійці” і тоді ду- же вважають, щоб яка не погасла, бо це во- рожило б нещастя.

Коли вода вже освячена, всі хапаються, чим дуж її дістати. Хто має бджоли, той по- піщає, щоб нею їх покропити, тоді не будуть рої втікати. Інші воду на бжол беруть під час свячення на Щедрий Вечір. Беручи її, вимовляли: — “Як цього святого вечора люди тиснуться й радіють цій святій воді, так аби тислись і раділи мої бджоли, носячи густі ме- ди, жовті воски, і як чоловік не обійдеться без цієї води, так і мої бджоли, щоб не могли о- бійтися без моєї пасіки” ((Чубинський, “Тру- ди” I, 70).

У Галичині вірили загально, що хто ско- ріш до хати прибіжить з свяченою водою, той у літі скорше буде готовий із роботою в полі.

Із смеречок, якими обставлена ополонка, люди ламають галузки, бо, мовляв, коли з ордану наламати галуззя й ним підкурити, то зуби не будуть боїтні (Жовківщина).

В часі водосвяття гуцульські рибалки тримають під льодом на палиці кусник сітки й, як священник почне освячувати воду, кажуть нишком: “Рибу ловлю”. Таким рибалкам буде весь рік щастя.

Коли, після водосвяття, священник верта- ється до церкви, гуцульські відданці стають гуртом біля дверей і чіпаються за фелон, бо “яка борше ухопиться фелона, тота борше від- дасться”.

Свяченої води старалися набрати разом із камінцями, “бо від того будуть великі го- ловки в капоти та такі тверді, як камінь”. (Гуцульщина). У Богородчанщині кладуть ці камінці поміж снопи в stodолі й у обороти, щоб миші не робили шкоди.

Старші люди змивали собі свяченою во- дою голову, щоб не боліла, хворі на очі про- мивали собі очі, а молодші й купалися в опо- лонці — “від корости”. (Номис. 8401). Візнич- ки, як порозходяться люди, поють в річці коні та й худобу, щоб здорові були. (Покуття, Лемківщина).

Пасічники набирають звичайно собі пов- не відро свяченої води, і не дають з нього ні- кому ані краплиночки, — це для того, щоб па-

сіка була повна повна меду, і щоб чужа бджола не мала сили взяти той мед. Цією водою кроплять місце де думають ставити пасіку. Мед, яким годують бджіл, розводять теж хрещеною водою, або россою зібганою на Юрія (Ястребов К. Ст. 1897, V, с. 85-86. Лізавет-градщина).

Подекуди господарі, вернувшись з воло-свяття, кроплять ще раз обістя, а господині наливають свяченої води в бочку з кагустою — аби була така чиста, як та вода Христа (Дрогобиччина).

“Трійцями”, які господарі намагаються принести додому засвіченими, роблять вони над столом на сволоку три хрестики димом із свічок, — “щоб злий дух не увійшов до хати”. На Лівобережжі брали в одну руку пиріг або палинцю, у другу свячену крейду, і що напишуть одного хреста на стіні, на вікнах чи на дверях, то вкусять пирога й кажуть: “Раз писну, раз кусну”.

Під час обіду, у гуцулів господиня брала колач зо стола й розламувала його з господарем — “На щастя!” “На щастя!” Кому припаде більше колача, той матиме в цьому році більше щастя.

По обіді робили хрестики з дерева й прибивали їх на воротах.

На Наддніпрянщині хлопці з одної стогони села зводили бій з хлопцями з другої сторони села: котра сторона виграє, до тої належить “ордань”, — себто хрест із льоду.

Якщо дівчина чи парубок того дня упале, то скоро одружаться, а якщо упале жонатий, то скоро умре (Буковина). (Зап. Ю. Зап. О. 1874, II, ст. 354).

Після Йордану цілий тиждень не прали на річці, аж поки свячена вода не зійде. На Покутті казали, що дев'ять днів від Водохри-ща силить над річкою потопельник, таке щось біле завбільшки хлопа. Тимто боялися прати, а як вже перша жінка почне прати, то потопельник може вже схватися в воду.

На Наддніпрянщині було ще таке повір'я, що того тижня чорти сидять дуже глибоко в воді й можуть вилізти звідти, тільки вчепившись за білизну.

У Теревельщині дев'ять днів не прали вечорі, а тільки досвітками, бо то, мовляв, все святі вечори.

У найближчих днях по Йордані, ходять священник із дяком і з кропильом (а іноді тільки дяк з хлопцем) по хатах — і ним кінчається рокове свято Водохрищі.

Водохрищі, як бачимо, вважається свя-том, що має, як зауважив ще Івашенко (в Зап. Ю. Зап. Отд. II) лікувально-чистильне значення, тому то “На Водохрища купають-ся від корости, а вмиваються, щоб рум'яним бути”. ((Номис, 8501). Певно, що такий пог-ляд народу на вплив води, хоча б і Йордансь-кої, ґрунтується на поганському уявленні во-ди як символу здоров'я, і не лиш як символу, але й як магійного засобу для досягнення цьо-го здоров'я. Одночасно з цим згадується в цьо-му святі й очищення світа від гріха, в чому ви-являється вже вплив християнства, хоча спо-сіб, в який це очищення переводиться, цілком поганський: він полягає в стрілянні, що від-бувається під час волосвяття. Це — звичний засіб на прогнання нечистої сили. “На Бого-явленський празник стріляють — очищені від гріха світові возвіщають” (Номис, 544). (Дивіться ГАЛАС).

Незалежно від цього, чи рівнобіжно з цим, стрілянина може тут фігурувати й як “символ грому, що звільняє землю від зимових пут холоду”. Не дурно ж народ уклав приповідку: “Трійці не тріщи, а вже минули Водохрищі” — себто діло та чи йде до весні.

Із народних спостережень зауважимо, що “Коли на Водохрища гига табунчани ходить, на рої добче буде” (Номис, I. 3417). Ясно, що тут іде справа не про справжнє наукове спостереження, а тільки про асоціативно-симво-лічне пов'язання: табун риб — рій бджіл.

ВОДУ ПИТИ — символ згоди любови в українських народніх піснях. **ВОДУ РОЗЛИ-ВАТИ** — розлучати:

Ой пий, мамо тую воду, що я наносила.
Люби, мати, того зятя, що я полюбіла.
— Ой не буду води пити.

Буду розливати:
Нелюбого зятя маю,
Буду розлучати...

ВОДЯНИК — тепер це звичайний чорт, що ніби живе в воді. Найчастіше він має вигляд гріба, або чоловіка, але може, як і всі чорти перекидатися в будьяке створіння.

Водяник старшує над русалками, але за жінок бере собі звичайно дівчат, що топлять-ся і русалками не робляться, а затримують свої звичайні жіночі риси, насолжують дітей і потребують для цього допомоги сільських баб. Часом вони навіть відвідують, разом із водяником, своїх батьків.

Де-хто вважає, що й самі водяники пох-дять із утопленників, яких тіла не було знайде-но й не поховано.

Риби — худоба лодяника. Тому рибалки

мусять дуже вважати на водяника і, щоб здобрити його, кидають йому в воду грудкову сіль. Водяник лиже сіль, а тим часом грибалки ловлять рибу. Іноді водяник і сам наганяє рибу в сіті, а іноді, навпаки, забороняє в якумсь місці ловити рибу і робить ріжні прикорми, перекидається сам рибкою, рве сіті, або й дає себе спіймати, а потім перекидає хвостом човен, а то й розвалює хагу, до якої його заносять.

Зрештою, як і всі українські чорти, водяник любить і пожартувати, покусити в товаристві люльку і навіть виявити себе шедлим у відношенні до людини, що чимсь заслужила його симпатію.

До недавнього часу по всіх усяодах в Україні зберігалися згадки про жертви водяників. На Харківщині в XIX ст. кидали йому сіль, хліб, здохлих коць, мертвноароджених дітей. Пасічники топили йому в жертву перуний рій: в відуваннях українського народу існує досить тісний зв'язок між рибами і бджолами, бо — якщо на Водохриста риба табунами ходить, буде добре на гої. Поширене було також вірування, що — "коли водяні чорти греблі рвуть, то це вони сердяться, що нема їм приходу віячого, такшо треба їм коня в воду кинувти в збруї, або хоч із возом..." (Києв. Ст. 1899, IX, ст. 394-96).

ВОЄВОДА — провідник воїв (вояків). В Україні цю назву мали з X в. провінційні князівські парязькі дружини, а згодом і воягачі княжих військ. Відомі були воеводи Свінелль, Блуд.. Згодом уряд воеводи зливається з урядом начальника загального опотчення даної землі, себто ТИСЯЧЬКОГО. Таким був уряд Яна Вишатича при Ярославі Мудрому: він тримав "воеводство київської тисячі". У зах. українських князівствах XIII — XIV вв. воевода стояв на чолі адміністративно-територіальних округ. За Юрія II стічаємо 4-ох воевод — львівського, перемиського, луцького й белзького. Після злощасної переяславської угоди 1654 г. в Києві, а потім і в інших українських містах, з'явилися московські воеводи як командири московських залог, що їм бачи по повільне поширення московської влади на всю українську територію.

ВОЗДУХ — покривало на св. Даги. Вперше священик накриває ним св. Даги на проскомолді, а зрідше робить це по перечеєненні св. Дарів на престіл по Великім Входу. На "Вірую..." написано священикові відкривати св. Даги, і піднесення воздуха було в давнину знаком для народу що починається найважливіша частина Служби Божої, т. зв. евхаристії на молитва, під час якої доводиться освячення Дарів. Підносячи воздух і держачи його перед собою під час "Вірую", священик сим-

волично звертає увагу вірних про потребу віри в незрозумілу розумово перемену хліба й вина в тіло й кров Христову, що ось незабаром довершиться.

ВОЗНЕСЕННЯ, ВШЕСТЯ — свято Вознесення Христового, встановлене, в тісній залежності від Великодня, в четвер п'ятого тижня після Воскресення Христового. Українські приповідки підкреслюють факт, що "Не прийдеться Вшестя в середу, а все в четвер" (Номис. 6444). Не буде цього, як Вшестя в середу" (Слов. Уманця).

Зі святом Вознесення в українського народу в'яжеється дуже мало обрядів і вірувань, що виходять поза встановлені християнською Церквою. Селяни ходили цього дня на поля, засіяні житом, і підкидали догори чевоня крашавки щоб жито теж високо вигосло. Вони також підмічали: "Якшо на Знесіння півіт, то на Петра хліб", — себто, якщо на Вознесення жито вже цвіте, то на Петра можна вже будувати.

На Буковині в день Вознесення нічого не давали з хати, інакше "все вичесло б злиднями та лихотою" (Зап. Ю. Зап. Отз. 1874, II, с. 357). Цього дня не можна також купатися. Подекуди на Буковині обідали цього дня самими налісниками, що носять ливну назву — Болі Ступі. Заготовляли зрештою, бо на Вознесення нічого не пекли (там же ст. 149).

ВОЗНИЙ — судовий виконавець при земських і городських судах литовсько-руської та козаської доби. В часах князівської України їм відповідали ДІТСЬКІ, але цю назву витіснила назва "возний" (з польського) в другій половині XVI ст. Вибивали возних із дрібних шляхтичів для вручення позивів, засвідчення злочинів та присутності при виконачій присудів. При Генералнім Військовім Суді в Гетьманщині був генеральний возний, при полкових та інших звичайний возний.

ВОЗОВЕ — податок, який платили в Гетьманщині з кожного воза, що стояв на ярмарку. Податок цшов на користь полковника та полкової старшини (Слабейко "Мал. Полк", ст. 266).

ВОЙНАРОВСЬКИЙ АНДРІЙ (1680? — 1740?) — небіж гетьмана Ів. Мазепи і його довірена людина, перший український примусовий репатріант. Після Полтави, супроводив Карла XII до Туреччини і підтримував приятельські зносини з новообраним гетьманом Пилипом Орликом, що вів українську акцію на еміграції. У вересні 1716 р., по домові з Швеції, Войнаровський сплинув в Гамбургі. Дізнавшись про це, московський уряд наказав своєму представникові в Гамбургі Бетінгерові схопити Войнаровського.

12 жовтня на Войнаровського, що повед-тався з обіду в своєї приятельки графині Ке-нігсмагк напав Бетінгер із 16-ма озброєними людьми і завіз його до своєї посольської ре-зиденції, яка користувалася правом екстери-торіальності. Гамбурський магістрат не міг ні-чого зробити, щоб звільнити Войнаровського, але приставив варту до булінку, щоб не доз-волити його вивіз із міста.

Схоплення Войнаровського серед білого дня на вулиці Гамбургу викликало велике о-бурення не тільки серед населення, але й се-ред дипломатів, представників європейських держав, багато з котрих були знайомі з Война-ровським і знали, що він ніколи не був москов-ським підданним. Вони інтервенували перед своїми урядами, щоб ті помогли звільнення Войнаровського. Войнаровський знав про це і писав своїй жінці:

“Через інтервенцію трьох міністрів, місто не дозволяє мене вивезти. Таким чином я спо-діваюся з Божою поміччю дістати свободу...”

Але Петро І. довідавшись про дипломатич-ну акцію представників інших держав, пере-слав гамбурзькому магістратові гостого ли-ста, погрожуючи, що він пгнйде “у добрій ко-манді” забрати свого “бунтаю”, що “команду-вав в Україні тьома полками й дезертував.” Таким чином стащину вільної Козацької Дер-жави було перетворено в “дезертира”.

4-го грудня прибула до Гамбургу гофмай-стерка царині Катерини, ніби щоб підшукати для неї приміщення. Вона негайно відвідала графиню Кенігсмагк і запевнила її, що коли Войнаровський добровільно з’явиться в день янгола царині до царя, то той йому все прос-тити... Графиня швидко повірила і, в своїй вірі, переконала й Войнаровського. Він дозволив магістратові видати його цареві. 8-го грудня Войнаровського вивезли на допит у Байсен-бург, головну московську квартиру, де супро-ти нього застосовано жорсткої тортури. Ан-глійський посол Матесон писав 8 грудня:

“Бідний Войнаровський уже в руках царя від якого добра не сподіватися...”

Войнаровського дово мучили в царській катівні в Петербурзі, щоб вилучити від нього зізнання про закладену акцію масеницнів. А ле Войнаровський переносив жорстокі торту-ри, як справжній мученик, і цар не багато від нього довідався. Його тримали ув’язненим 7 років аж до року 1723, коли цар вирішив вис-лати його на заслання до Сибіру. Як жилося Войнаровському в тих московських тюрмах, знаємо з листів його джурн Якубовського до дружини його пана — Ганни. В одному з тих листів джурн засвідчує, що Войнаровського тримають під такою вартою, що й словом із ним не можна перекинутися:

“Краще було б нам під поганим турком де легше було б, ніж тут, між людьми, які не ма-ють милосердя: так воля поволяться зо мною і моїм паном. Навіть пси мають більше волі, ніж ми, їх не замикають так, як нас. Краще було б майому панові піти на жєбри, ніж му-читися в цих злиднях...”

Зимово 1723/24 р. Войнаровського з його вірним джурою привезли до Тобольська, а да-лі, до Якутська, поїхав він уже сам, під охоро-ною жандармів. Закінчив він своє трагічне життя десь, коло 1740-41 р. Його могила, як і багатьох інших мучеників за волю України, залишилась невідомою. “Поворотна ділому” Войнаровського відбулося понад 200 років то-му, але методи московських провокацій та об-манів залишилися ті самі ще й досі, як то зас-відчили трагічні події після другої світової війни, і — що найливіше — вони досі знахо-дять натвних людей, що віють московським обіцянкам і падають черговими жертвами під-лого підступу.

Російський революціонер поет К Рилєєв присвятив трагічній долі Войнаровського поє-му його імені, але зробив у ній його ворогом не Московщини, яким він був, абсолютиз-му.

ВОЙОВНИЧІСТЬ — готовість збройно босонити свої людець і права, — тралітійна риса української луховости часів князівської та козацької України, згідно з виразом геть-мана Ів. Мазепи “Нехай вічна буде слава, же (що) през шаблі маєм права”.

— “Що вони дали?” — запитують в легенді київського літопису хозарські стащини своїх воєків, яких вони послали по данину полян на київських горах.

Воци ж показали меч. І сказали стащини хозарські: “Ще не добра данина, ми ж бо має-мо зброю, гостєв з одної сторони, яку звать граблями, них же зброя — гостєв з обох бо-ків... Не вони братимуть данину від нас і від інших. І так і сталося.”

Дійсно войовничість князівської Украї-ни за Святослава і Володимир Великого на-брала характеру імперіялістичної агресивнос-ти, але її справжній християнсько-липарсь-кий характер виявив Володимир Мономах, ко-ли на початку 1103 о., з’ясовуючи необхі-ність походу проти Половців, що нищили укра-їнські землі, сказав:

“Ливно мені, джужино, що ви про коней до-станчи думаете, а того чомусь не поміркуєте як почне смерд овати, а половець поїде, ула-дить смерда стрілою, візьме його кобилу, по-тім піде до оселі його, візьме жінку й дітей і

забере все майно його, — то коня того жалуєте, а самого його чому не жалуете?”

Князівський меч перейшов у козацьку шаблю, але зміст української войовничості залишився давній. Бо ж. — як казав Богдан Хмельницький в “Історії Русов”, — “всі народи, які живуть на світі, завжди захищали й будуть захищати вічно буття своє, волю і владність.”

Це так в історії і в літописах, а ось і в народній пісні герой:

Сів на коника, як вітрець линув,
Та й задне військо почав здоганяти
Як іздогнав, конем потоптав,
Середне військо мечем поставав,
Передне військо вогнем попалив,
Своє подвір'я назвав відбограв

Назад відбограв краще осавляв.

В. Липинський в “Листах до Хлібоголів” — гисав:

“Войовник — не той, хто хоче і може для здійснення своїх хотінь ризикувати своїм власним життям і взяти меч особисто в свої руки. Не-войовник це той, хто для здійснення своїх хотінь хоче силою примусу, силою меча, в той чи інший спосіб — чи при допомозі золота, чи при допомозі слова — заволодіти, але не хоче ризикувати своїм життям і бодати цього меча в власні руки.” З цієї етичної ріжничі пілхочу до сплав виникає ріжничі і в парній дії них влох ріжних психологічних типів з котрих один випромінює з себе нагодні героїв, а другий — демагогів і либтарів.

Проте щоб войовничість була дійсно додатньою рисою, златною творити героїв, необхідно, щоб вона була освітлена патріотизмом, християнською ідейністю, любов'ю до ближнього. В. Липинський писав:

“Основну рису войовничости має й бандит - криміналіст, і людина, що рятує дитинч з рожежі, або віддає своє життя за ілею. Позбавлений “пуття чести та поваги” якийсь сміливий, але анархічний отаман від шаблі, чи такий самий, отже не аномічний, але рутинний, індивідуальний отаман, він не рідко мають ту саму основну рису войовничости, що й жовнір, який віддає своє життя за честь всього полку, і аскет - монах, чи світський подвижник, які жертують своїм життям за правду всього свого заводу, своєї організованої ідеї. Відріжнює їх тільки степінь ідейности, позумч. волі та організованости. Так само тільки інше відношення до існуючого даду і інша ідеологія відділяють революціонера, що вилдає, з наказу своєї організації, бомбу, від йогого своему монархові лицаря, що віддає своє життя за свою батьківщину та її законну владу...” (ст. 405).

ВОЙСЬКИЙ — старовинна гідність за Польської Держави на українських землях. Її давалося заслуженим лицарям. Войський мав дбати про родини тих, що пішли на війну, дба-

ти про замок і укріплення, боротися з ГУЛЬТАЙСТВОМ (див.). У драці Бартоша Папрцького “Гняздо цноти” 1578 р. знахольмо на стор. 1126 виображення довголітнього войського крем'янецкого другої полт. XVI ст. Федора Селяти. Це суворого обличчя вояк з бородою, з панцером і шоломом на голові. В руці — меч.

ВОЛОБУЄВ МИХАЙЛО (нар. 1900) — український економіст, який в 1928 р. вислітив в “Більшовику України” прагню “До проблеми української економіки”. В ній виказав не тільки те, що царська Росія все визискувала Україну, як свою колонію, але й що советська Москва продовжує так само трактувати Україну, як свою колонію, і не допускате її до вільного господарського розвитку. Ця стаття викликала бурю серед московських імперіалістів, і, хоча Волобуєв був “покаявся”, оголосивши в 1930 р. “самокритичну” статтю “Проти економічної платформи націоналізму”, його було заарештовано до українських націоналістів і в 1930 рр. заслано. Дальша доля його невідома.

В своїому виступі проти московського імперіалізму в Україні М. Волобуєв тичмався тої тактики, що визначав правильною програму комуністичної партії в національному питанні, щоб тим виразніше підкреслити суперечність тієї партійої програми з колоніальним висиском Москви на практиці.

ВОЛОВЕ ОЧКО, ЗАДЕРИХВІСТ — оля з найменших пташок України — символ синовньої любові. В Галичині оговіляла: Малецька тога пташка зробицята з дитини, що дуже любила свого тата. Це було ше за тата, які ольного разу напали на селч спалили його, а людей позабивали. Вбили й батька тої дитини, тіло його кинули на вигоні, а голову закопали в кушах, — тому-то волове око все скаче попід кушами, приливається до всього пильно, шукає батькової голови. Коли знайде голову, згубиться людиню. Українські селяни тому дуже люблять цю пташку, не пугають її кубелечок і не ловлять її. (Прерф. Сумцов в К. Ст. 1890, IV, ст. 93—94).

ВОЛОВИЧІ — міські службовці в Гетьманщині. На їх обов'язку було шовіня прибирати вулиці й вивозити нечистоти за місто. Магістратові міста оплачували їх лосить добре. Число їх дохляло до 10 тис. (Слабченко “Мал. Полк”, 236). Командував ними городничий отаман, чи городничий.

ВОЛОВИЧІ НАЛИГАЧ — міський мотуз, яким прив'язують за роги товар. Символ примусу:

“Тебе, бачу, аж на воловоці до церкви поведуть.” — клять із того хто не хоче йти до церкви (Ів. Франко, “Притов.” I. 253).

ВОЛОВЩИНА — дуже тяжка дайна, яку збирали московські окупантийні війська в Україні волами, під час походів через її територію. Звідти й пісня, яку записано в “Історія Русов:

Москалики, соколики,
Поїли ви наші волики,
А коли вернетесь здорові,
Поїсте й останні корови...

Сам московський вельможа Волинський писав Біронові 26 липня 1737 р. із Немипова:

“Я до самого мого приїзду в Україну не знав, що вона майже вся порожня, і що в ній так багато народу загинуло, та й тепер стільки вигнаю, що не залишилося стільки хліборобів, скільки хліба їм і для самих посіяти б треба, і хоча й віднесено це на їх упертість, що багато поля залишилося необробленого, та якби по совісті розважити те й обробляти нема кому і нема чим, бо стільки волів викуплено й в півводах заморено, а явни, крім того, з самого Ніжинського полку взято в армію 14.000 волів, а скільки взято з інших полків, про те доповісти не можу” (Соловйов “Історія Росії т. XX, ст. 469 — 70).

А в 1764 р. гетьман дворянство й старшину писали царшій Катерині:

“...За минулої турецької війни, не згадуючи про те, що Малая Росія увесь тягар її кілька літ несла, втримуючи армію вашого імператорського величества на квартирах, поставкою провіанту й фуражу даниною, а головне забиганням в півводи коней й волів не тільки селянських, але й козачих, шляхетських і всякого роду звания людей, взято з неї й багато різноманітних інших поборів, а саме волів й коней до кількох соток тисяч, і багато інших печей потрібних для армії — все це на рахунок заплати квитачіями і без квитачій. Таким чином взято і під час теперішньої пруської війни волів і коней, а крім того кілька полків втримуються в Малій Росії провіантом і фуражем на рахунок заплати. Але за все вище згадане, крім деякої суми, заплаченої за волів і коней під час турецької війни, ніколи прощахунок й заплата не були... від чого всі загалом мешканці України відчули не мале виснаження, а особливо козаки й селяни підковито здружувалися й прийшли в злидні...” (Києвск. Стар. 1883, VI, 336—37).

ВОЛОДИМИР ВЕЛИКИЙ († 1015), один із найбільших державних діячів України, що йшов за об'єднання всіх українських земель під владою Києва та створення справжньої української імперії, історія надала титул Великому, — за поширення християнства на всіх тих українських землях Православна Церква визнала його Святим, а за любов і увагу до народу, нарід той оспівав його в піснях як “Красне Сонечко”, “Ласкавого Князя”.

Пам'ять св. Володимира Великого нарід український у відродженій доболшевицькій

Україні вшановував 28 липня, в день його смерті, коли вранці по службі Божій, вінні з священником, хоругвами та образом св. Володимира йшли до річки і там біля імпровізованого престолу відправляли молебні за Україну та співали “Боже Великий Єдиний, нам Україну храни...”

Тоді ж багато людей купалося в річці, на спогад великого хрещення князя у Дніпрі, чи вірніше, в Почайні — в 988 р. На Поділлі існував давній звичай ставити того дня хрести, т. зв. “фігури” на перехрестях доріг, біля криниць та на краю села.

За Володимира В. буйно розвивалося в тодішній Україні - Русі будівництво церков. Для тих будівельних робіт та пригараування храмів запрошувано з Візантії візантий майстрів, мистців, архітектів, мулярів. Від них училися й місцеві люди, і так ширилося в Україні візантійське мистецтво, книжність, освіта. Сам Володимир вибудував в Києві Десятинну церкву, названу так тому, що великий князь віддав на неї десятку частину своїх прибутків.

ВОЛОДИМИР ІІ МОНОМАХ (1053-1125)

— київський великий князь в роках 1113—25, — найвизначніша постать князівської України. Літопис називає його “благочиним, великим, чудним, святим і добрим”. Але найкраще схарактеризував себе сам Володимир Мономах у своєму славнозвісному “Поченні дітям”, яке написав він “на сятках”, себто наперелоні смерті. Бо тоді існував звичай везти покійників самими (лив. САНІ). Ясний розум, твереза думка і християнський світогляд виявляються в цьому небудейному творі людини, що не тільки праця свої знала, як висловився акад. С. Єфремов в своїй “Історії українського письменства”, але й про обов'язки дбала й намагалася дітей своїх цих християнських обов'язків навчити:

“Не дозволяйте сильним нищити слабших. Самі розсудіть справу вловині (за яку нема кому заступитися. Є. О.). Не вбивайте ні винного, ні невинного, навіть коли заслужить на смерть, не губіть душі людини. Переїздячи своїми землями, не дозволяйте службі кривдити ні своїх, ні чужих, ні в селах, ні на полях, щоб вас не проклинали. Де пристанете, напійте й нагодуйте вбогого, особливо ж уважайте на чужинців, звідкіля б вони не прийшли, малій, чи великій, чи в посольстві. Коли не можете їх чимсь обдурити, лаїте їм їсти і пити, бо вони потім розносять про чоловіка славу та неславу по всіх землях. Навідайте хворого, проведіть покійника, не минайте людини, не привітавшись і не сказавши доброго слова. Стагнх шануйте як батьків, молодих, як братів. Дома не лінуйтеся, але всього доглядайте, не спускайтеся на суддю, ані на молодшого лжесуддю, щоб не раміхалися ті що приходять до вас, ані з вашого дому, ані з вашого

обіду. На війні не здавайтеся на воеводів, сторожі самі наладнують. а, вночі, не забезпечивши вояків, не лягайте спати й рано встаньте. Зброю не скидайте з себе швидко, не розглянувшись довкола, бо через неввагу людини гине несподівано. Любіть свої жінки, але не давайте їм влади над собою. Коли знаєте щось добре, того не забувайте, коли ж не знаєте, того навчіться..."

Давши ці цінні поради і виявивши себе в них неабияким мислеником, Мономах оповідає далі про своє життя, про різні пригоди й небезпеки, з яких виїшов живий і здоровий. Оповідє про них не тому, що хоче чимсь похвалитися, а тому, що хоче налати дітям мужності й відваги в житті, щоб вони нічим марно не тривожилися і не лякалися, бо без Божої волі нічого не діється.

Отже два тури брали його на роги, олень його бив рогами, лось тогтав його рогами, а другий колов рогами, дикий кабан врирав йому меч з бедра, ведмідь вхопив його за ногу, лютій звір (чи не рись? Є. О.) счочив на нього і ковчав разом із конем, "але Бог здоровим мене зберіг".

Особливо популярний був Володимир Мономах за його намагання зберегти єдність української землі за охоронни її від нападів половців. Визначався він незвичайною діяльністю — зрозив за життя 83 більших подорожей при тодішніх дорогах! Тим то залишив по собі пам'ять князя енергійного, запального, і, як писав літописець, коли він помер 19 травня 1125 р., "весь нарід плакав по ньому, як діти за батьком або матір'ю, бо ж "він освітив Руську землю, пускаючи проміння, як сонце", і "слава про нього пройшла по всіх краях особливо був він страшний для поганих" (половців).

ВОЛОКА — давня земельна міра, прийнята в реформах XVI ст. в Україні і в Білорусі. За королеви Бони (1494 - 1558) рівнялася 30 моргам.

ВОЛОКИ — місця між ріками, де серетягувано ("волочево") човни з одною річки в другу. На волоках для цієї цілі завжди лежали приготвлені кругляки, на які кладали човни, волочучи. Найславніший волок був на дорозі від верхів'я Дніпра до Ловаті, на шляху, що йшов до Балтійського моря.

ВОЛОС — дохристиянський бог княн. Дивись ВЕЛЕС.

ВОЛОС — опух на пальці, чи й на інших частинах тіла, що походить від зараження ранки на шкірі бактеріями. На народню думку, натомість, він походить від потоптаного людського волоса, який ніби оживає і впирається в тіло. Знахарки замовляли опух, примушували ніби той волос вийти й обкрутитися навкруги їх пальця, або навкруги колосків жита, які інюді (на Поділлі) знахарка тримала в руці під

час замовляння. Тексти замовлянь в Ефименка "Малор. закляннтя" ст. 8; Чубинського "Труди." I, 124, у Устрєбова "Летоп". III, с. 106.

Кумська Сивлла в "Енеїд" Коляревського то теж уміла шептанням "волос зігнати" (III 16).

ВОЛОССЯ — символ чоловічої сили і гідності. Найвідоміший приклад — біблійний Самсон, що загубив всю свою силу, коли Давла видрала йому волосся, і знову її віднашов, коли воно йому відросло.

Біблійна історія відбилась в билинах, де ми теж знаходимо богатиря Самсона, якого часто змішують із Святогором. Коли Самсона жінка довідалася, що її чоловік хотів її вбити, коли вона ще була дівчиною, заповзилася на нього і почала від нього видувати, в чому його сила, Самсон і признався. "У семи волосах язгольських" на його голові (Мих. Грушевський "Іст. у. л. IV, 220).

Образ сильної людини, богатиря чи розбійника з "язгольськими волосами" на голові, що роблять його непоборним, зривався був дуже популярним зокрема в Галичині. (Ети. Зб. НТШ. III, 20; XI, 39, 40). В Зах. Європі теж вірили, що магична сила відьом та чарівників знаходиться в їх волоссі. Тому, напр., в Франції обвинуваченим у чарівництві голили все тіло. Славнозвісний інквізитор Шпренгер задовольнявся тим, що прикупував голити тільки голову, але його більш завзятий колега Куманус наказав раз виголоти все тіло 47 жінок перше, ніж їх дави на страту (Фрезер "Золота галузка", III, 268). У Шотландії говорили, ніби сам сатана запевняв своїх вірних, що їм нічого не станеться, аж "поки матимуть волосся на голові" (Рейнах, "Міти...", IV, ст. 163).

У тісному зв'язку з віруванням, що волосся має магичну силу, знаходиться й вірування, що доля людини, і зокрема її життя залежить від її волосся. У билинах про Святогора Самсона оповідається, що, коли він запитав Микулу про свою долю, той скерував його до коваля. Знайшовши його, Святогор довідався, що він саме кував два волоски — кому з ким женитися. Вказав він тоді і Святогорові його будучу жінку (М. Грушевський "Іст. укр. літер. IV, 220).

Волосся ще й тим зв'язане з долею людини, що його приходиться часто обрізати, обстригати. Для людини ж із магичним світоглядом все, що колись належало людині, затримує й далі з ним так зв. симпатичний зв'язок, і тому звичайно чимало уваги присвячується тому, щоб острижене волосся не попало в якесь невідповідне місце, а особливо в руки відьом та ворожбитів, що могли б чарами нал волосся зашкодити людині, чи навіть спричинити її смерть. Найкращим засобом проти цієї небезпеки було б — зовсім не обстригати волосся. І дійсно, напр., королі франків ніколи не

стригли собі волосся. Коли б вони дали обстригти собі волосся, тим самим вони, за традицією, відмовилися б від трону. Коли брати Кльотир і Хільдеберт змовилися, щоб заволодіти королівством їхнього покійного брата Клодоміра, вони захопили підступом у полон двох малельських небожів, Клодміврових синів, і післали до їх матері, королеви Кльотильди в Парижі, післанця з ножицями і мечем. Післанець покаяв королеві ножиці і меч і запитав її, чи її діти мають бути обстрижені, чи мають умерти. Королева відповіла, що воліє, щоб вони умерли, ніж, обстрижені, втратили б право на королівство. І діти були страчені.

Коли ж звичай стригти волосся всетаки бере гору, саме стриження обставлялося ріжними обрядами, що мали б хоронити від небезпек, зв'язаних із Постригом (див. ПОСТРИГ). Проте, і вже обстрижене волосся небезпечно колишньому їх власникові, бо може стати зарядом чар. Тому, напр., коли сіяському хлопцеві обстригали волосся, клали його в човничок із бананового листя і пускали за водою в найближчій річці. Сіянці вірять, що таким чином не тільки волосся буде в безпеці, але ще з ним разом попливе і все те недобре, що може бути в владі дитини. В Україні радили обстрижене волосся також кидати в річку, або спалити. На Звенигоролщині стрижене волосся пускали за водою, а подекуди його перше заліплювали в тісто і запікали, а потім давали дитині те печиво розчирити, причому дитина мала сказати: "Погане!" а потім теж пускати за водою, — "щоб голова здорова була". Тут вже додається, як бачимо й народне пояснення, що впливає з символіки води, як здоров'я (Ястребов в Києв. Стар. 1895, X, 1-2).

Якщо птиця унесе острижене волосся в своє кубло, то людина ніби терптиме на біль голови (Проф. Сумцов в Києв. Стар. 1889, XII, 585-88). Ястребов теж записав вірування, що "подекуди волосся від дівчат кладуть під стріху, щоб ворона не унесла, бо тоді волосся не ростиме" (там же, 1891, X, 2). Так само і в гуцулів говорять, що коли хліпці забірають обрізане волосся, щоб зробити собі з нього гніздо, то людина, якій те волосся належало, терптиме на біль голови. Подібне забобне вірування існувало і в Німеччині, і в Сусекні в Англії. (Фрезер "Золота галузка", I, 19). В Норвегії натомість твердили, що обрізане волосся збирали кажани і відносили їх чортам, які таким чином набирали великої сили над людьми, яким те волосся належало. Тому там радили стригти волосся під час Служби Божої і негайно закопувати в землю, або палити. Ще в давній Авесті сказано, що той, хто стриже волосся, або нігті, і кидає після себе обрізки, сприяє розмноженню нечистої сили. Тому, хто стриже волосся, чи нігті, мусить занести обрізки на 20 кроків від вогню, на 30 від води, і там закопати в зем-

лю так глибоко, як тільки можливо (К. Ст. 1889, XII, 588).

Іноді волосся й нігті закопуються, чи інак зберігаються, не тільки тому, щоб вони не попали в руки небезпечних шкідників, але й для того, щоб власник міг би їх відразу відшукати під час загального воскресіння мертвих. Так, вірмени переховують обрізане волосся, нігті та зуби в головних стовпах хати, чи в дуплах дерев, а навіть у мурах церков, вважаючи, що матимуть в них потребу в день воскресіння тіла. Таке саме вірування знаходимо ми навіть у далеких, давно вимерлих південноамериканських інків (Фрезер "Золота галузка" I, ст. 398-94). Зустрічається воно і в нас. Так, у "Гуцульщині" Шухевича читаємо: — "У місяць по родинах стрижуть дитині волосся, аби росло найгуще й аби було файне. Мати бере дитину на руку, кладе обтате волосся у вугол хати і каже: — "Дивися, де я клала волосся, абишь на тім світі знов знало, відки його взяти..." (ст. 8).

Як я вже згадував, люди, що особливо могли побоюватися, що їх волосся може стати об'єктом чар, утїжали взагалі стригтися, і тому довге волосся, як у Франції, набирало значення королівської гідності. І в нас в Україні, довгий час довге волосся було знаком мужької (і тим більше жіночої) гідності. У "Руській Правді" кн. Ярослава Мудрого передбачено гостру кару тому, хто обстриже кому голову, або бороду. І хоча у кн. Святослава, коли він приїздив на побачення з візантійським імператором Цімісієм, голова була зовсім оголена, але "з одного боку висів довгий чуб, що означав значний рід..." Всі чоловіки з родини Святослава і кн. Ярополка мають волосся, хоч обстрижене; але не дуже коротке, — його видно з-під шапки. А коли Андрій Боголюбський в 1172 р. прислав наказ Ростиславичам вибиратися з України на Берлалі, Мстислав наказав на юром обстригти Андрієвого посла і відіслав його з відмовною відповіддю. З того війна 1173 року.

На Київщині в XIX ст. ще практикувалося воїння винних в чужоложстві по вулиці села. При чому винним часто обстригали голову. Звичай обстригання за чужоложство, за свідченням Таїтга, зустрічався ще в давніх германів. У XVIII ст. цей звичай ще існував у Німеччині. Може бути, що звичай стрижіння волосся, як кара, прийшов в Україну з Німеччини. Зрештою, обстригання волосся, як ми вже згадували, практикувалося на злочинцях проти віри, на чарівниках і на відьмах, і від них могло поширитися й на інші категорії "злочинців". У нашій народній поезії — остригти косу дівчині значить завдати їй страшної гайби. Тим більше, що обрізали косу дівчатом і за втрачення дівочтва.

Довге волосся в дівчині було символом краси (див. КОСА). Вихолячи заміж, дівчина мусіла принести в жертву шлюбові своє волос-

ся — вкрити його очішком. Вона ніколи не повинна була більше показуватися людям з непокритою головою, бо то було б непростимим жокетством і тому — соромом. Та вже найбільшим соромом було б «світити волосом» старій жінці. У сл. Борисівці на Валуїщині казали, що кожна жінка, що в хмарний день «світить волоссям» на двір, так само, як і відьма, може розігнати хмаїри і викликати посуху. (Етн. 36. НТШ II, 36).

У Галичині, як тільки розносилися вістка про чиюсь смерть, зараз же всі дівчата, споріднені з покійником, розплітали волосся: «аби йому дорога не була заплетена на той світ». Отже, тут народне пояснення ґрунтується на загально поширеному віруванні в затримувальну чи гальмувальну силу всяких вузлів (див. ВУЗОЛ). Але треба приймати на увагу й загальну символіку цього акту: «Розпущення волосся — це символ покути і горя, відрухів, що в них не можна думати про красу та естетику» (Рокетті «Словник Символів» стор. 766). Цікаво, що в Карпатській Україні і чоловіки, коли в їх хаті є покійник «ходять без капелюха», себто простоволосі (Етн. 36. НТШ II, 24).

Проте, ходження з непокритою головою на знак жалоби не поширюється на замужніх жінок, — вони і в цьому випадку мусять мати покриту голову, як знак їх утокорення чоловікові. Дуже можливо, що звичай покривання волосся у нас — звичай християнського походження, — бодай в Італії ще досі рідко яка жінка заїде до церкви, не прикривши волосся якою хусткою: цей звичай виводять із навчання ап. Павла: «Усяка жінка, що молиється, або пророкує, не покривши голови, осоромлює голову свою; одно ж бо воно й те саме, якби була обголена... чоловік бо не має покривати голови, образом і славою Божою буши, жінка ж — славою чоловіка. І не сотворено чоловіка ради жінки, а жінку ради чоловіка. Тому і мусить жінка зляк власної матери на голові рали янголів...» (I. Коринт. XI, 5-10).

ВОЛОСТЬ — перше назва княжої держави (волесть — власть) поруч первісної назви «земля». В XI-XIII вв. — територіяльно-адміністративна одиниця, складена з кількох громад, на чолі з ВОЛОСТЕЛЕМ. Центром волості був звичайно «цргород». З занепадом старо-української держави ця назва виїшла з ужитку. Відновлено її в 1861 р. в Росії, де нею визначалося самоуправну одиницю з кількох сільських громад з обмеженими адміністративними й судовими компетенціями. На чолі волости стояло волосне управління з волосного старини, сільських старост, збірщиків податків і волосного писаря. Советська влада заступила 1924-25 рр. волості районами.

ВОЛОЧІННЯ — ходження в Великодній Понеділок від хати до хати зо свяченим, при-

вітами і побажаннями. Колись цей звичай був дуже поширений в Україні і Білорусі. Він був пов'язаний з ріжними обрядами, що їх побожні люди справедливо вважали залишками поганства і намагалися їх викоренити, як от Іван Вишенський: «Волочільне по Воскресені з міст і сел виволожиш утопите. Не хоче бо Христос при своїмуду славою Воскресінні того сміху й руганія диявольського іміти...» (Арх. Ю. и З. Рос." II, ст. 223).

Ів. Вишенський не веле самітним у цих нападах на свято поганської радості й поезії, і, зрештою, Церква дійсно майже цілковито його вивела, хоч це й було, як висловлюється проф. М. Грушевський, — «може найбільш людське, гуманне, соціальне свята всього річного кругу — це обопільне обдарування «доброю», зв'язане з виявами зичливості і всяких добрих почувань до «всього миру» (світу, Є. О.). Що саме наклікало так завзята церковних чинників проти цього звичаю — чи заличення молоді, що при тім мали місце, чи елементи скоморошної забави, що прив'язалися до волочинія — не знати.

Назви «волочинія», «волочинник» для волочільного понеділка затримувалися — бодай в Зах. Україні — до останнього часу, як і саме волочинія в його найелементарнішій формі — відвідування родичів і знайомих та обдарування їх «волочільним» — колачем, крашанками. У «Календарі» Чубинського (III, 24), на основі відомостей зі Старокоптантинівського та Проскурівського пов. читаємо:

«У Великодній понеділок селяни ходять один до одного, христосуються й міняються писанками. Тому цей день називається «волочільним». Ходять вітати найбільше діти до рідні, повитух, знайомих. до священника і поміщика свого села, несучи в дарунку «волочільне», що складається звичайно з пшеничного колача і кількох крашанок». Подібне подавав Доманицький з Рівненського пов. (Мат. у. е. НТШ, XV, 66) і Дикарев із Вороніжчини (там же, VI, 180).

До волочільних звичаїв належало також вітання молодію господарів, цілком аналогічне колядуванню, — ще в першій половині XIX ст. цей звичай існував в Україні, а останніми часами затримався був тільки в деяких околицях Галичини під назвою РИНДВОК, та на українсько-білоруському пограниччю в Городненській губ., де його звали РОГУЛЬКАМИ, або РОГУЛЬЧАТАМИ.

ВОЛОШИН АВГУСТИН (1874—1946) — духовий батько і провідник народу Карпатської України, греко-католицький священник, що 26. X. 1938 став прем'єром першого автономного карпато-українського уряду, а 15. III. 1939 — президентом незалежної Карпато-Української Держави. У травні 1945 р. був заарештований агентами московської політичної

поліції і вивезений до ССР, де й помер у тяжкій неволі, при невияснених ще обставинах.

ВОЛОШКА, БЛАВАТ — прегарна синя квітка українських вив, де цвіте між житами. З пучка волошок робили в нас світильник на весіллі, що його тримала світілька: в середину вставляли дерев'яний хрестик та воскову свічку. Волошками прикрашали також весільне гільце. В народній медицині вживали волошок проти очних хвороб.

Поет Мих. Пронченко присвятив волошкам ентузіастичний вірш:

Багато знав квіток я в луцях усурійських,
Цвітіння їх барвисте, золоте,
Але волошок наших українських,
Таких пахучих, не стрічав ніде...

Для поета-вигнанця спогад про красу волошок надав їм і чарівного запаху — запаху України, — на справді ж волошки зовсім не пахнуть.

ВОЛХВИ — чарівники, віщуни давньої князівської України, ясновидці, що бачили будучину. Один із таких волхвів, як оповідав літопис, на запит Олега, від чого він має вмерти, відповів, що "від свого улюбленого коня". І хоч Олег почував того коня, умер він від того, що з черепа того вже здохлого коня вилізла гадюка і вкусила його в ногу.

ВОЛХВИ ЗІ СХОДУ — три мудреці, "три пари", що ніби звалися Каспар, Мельхіор і Балтазар, які прийшли поклонитися Ісусові Христу у Віфлеємі, приносячи Йому в дарунок золото, ладан і миро.

ВОЛОНТАРИЗМ — світогляд, що надає першество в людській діяльності, і в історичному процесі волі, ставлячи її понад розум: увесь світ був би тільки втіленням волі.

Але треба розр'язати два волонтаризми. Головним представником у Західній Європі одного з них були Шопенгауер та Ніше, а у нас Дм. Донцов. Будучи ірраціоналістами, вони ставили наголос на несвідомій, сліпій волі, якісь безособовій енергії, що невідомо чому і для чого діє. Зміст цього волонтаризму добре сформулював Ст. Ленкавський, учень Д. Донцова в "Розб. Нації" (1928, VI, ст. 275):

"... Матерія, що складається з електронів є в своїй суті енергією... Ідеалістична метафізика волонтаризму припуває тієї енергії одинокую реальну дійсність. Та енергія, що в рухові електронів є сліпою й ірраціональною, проявляється в нас, як стихійна, але також сліпа й ірраціональна воля — воля до життя, до влади, до експансії. Наша свідома раціоналізована воля — лише частина космічної ірраціональної волі. Нація — це гурт органічно споених хотіньом одної цілі людей. Таке хотіння, з погляду метафізики, є окремим розгалуженням космічної волі інших гатунків. Безоглядність і фанатизм впливають, як зовніш-

ній вияв негатиції інших гатунків, і тому націоналізм є "аморальним", себто позбавленим сезамієлітальною сирраєдливості сунроти інших. З логічною послідовністю етика волонтаризму вводить нове поняття добра і зга: "добре все, що зміцнює силу, здібності й повноту життя даної спелієс (городи. Е. О.), зле — що їх ослаблює". Тому етика волонтаризму з погордою відкидає поняття шастя, як суму приємних почувань найбільшої кількості людей, почувань, що випливають із заспоєєння матеріальних потреб... Людина, з погляду нової етики, не якась абсолютна вартість, що її не можна порушувати, не існуючий факт зі своїм окремим світом, зі своїми малими вітхами і смутками, що їх треба шанувати (як учить християнство, Е. О.), людина — це хвилева потенційна сила, сума безмежних можливостей реалізації ідеї. Лише ідея, має абсолютну вартість..." (Див. ДИНАМІЗМ. ЕНЕРГЕТИЗМ).

Християнство, що в основу світу поклялає Промисл Божий, як творчість Абсолютного Розуму, не може прийняти погляду на світ, як на вияв "ірраціональної волі", і на людину, як на знаряддя для здійснення чинєсї ідеї, яка може бути, як, напр., ідея комунізму, цілком хибна. Тому, в протиставлення ірраціоналістичному, аморальному і безбожницькому волонтаризмові, воно висуває свій волонтаризм, в якому ставлячи волю як духову силу, поруч із розумом, що відрізняє людину від звірини, визнає її велику активну творчу роллю в житті як окремої людини, так і в історії всього людського роду.

Був, напр., волонтаристом і В. Липинський, але в його волонтаристичному світогляді відіграла велику роллю його глибока релігійність, яка казала йому знаходити межі людської волі в волі Божій, а ціль людської діяльності в виконуванні в якійсь мірі Божого плану історичного процесу. Тут нема місця "іраціональній волі".

Намагання Донцова та його учнів зробити націоналізм волонтаристично аморальним знаходить спротив в інших ідеологів українського націоналізму, як у д-ра Ю. Рясняна який писав у "Розб. Нації" (1929, III-IV, 67):

"Ні скрайній раціоналізм, що кімчить статикою свідомости, ні чистий волонтаризм, що губиться в містичній неозначеності сліпої прастихії, не підходять до цілей націоналістичної ідеології..."

Або в інж. Дм. Андрієвського, який писав в ЛНВіснику (1926 р.):

"Ми далекі відкидати і заперечувати роллю розуму й свідомости в житті взагалі і нашим націоналізмом зокрема. Адже людина колі й винєслась понад звірину, то лише через розум..."

Або в проф. Ю. Бойка, який у брошури "Основи українського націоналізму" (1951 р.) писав:

"Волонтаризм — ідеалістична філософська течія, що бачить світ, як втечявлення: воля — первопричина всього існування; з неї все посталло і все складається. Волонтарне начало високо, але не безумовно підносить ідеологія організованого націоналізму. У ставленні до волонтаризму саме й виступає якісна відміна двох націоналістичних течій..." (ст. 31).

ВОЛЯ — здатність здійснювати, здатність переходити від думки до дії, до чину. Воля впливає з хотіння. Якщо хотіння досить сильне, воно перемагає всякі перешкоди з несподіваною легкістю. відки популярний вираз: "Хто хоче, той може", і тоді воля ніби навіть не інтервенує. Натомість, коли хотіння кволе, слабе, а свідомість потреби дії велика, тоді інтервенує воля, іноді навіть іншої особи, що впливає на людину, яка сама не вміє сильно хотіти.

Воля, побіч розуму, велика духовна сила, що відрізняє світ людини від тваринного світу. -- мелео на увазі світову волю, відрізняючи її від того сліпого інстинкту, що кермує життям тварини, і що вимагає не раз натомість в житті людини інтервенції волі, коли звіринні інстинкти мають нахил опанувати духовність людини і скверувати її на невластиві її гідності вчинки. Скільки разів свідома воля мусить інтервенувати, щоб загнуждувати побуди сліпого статевого інстинкту, що в тваринах є тільки інстинктом розмноження гону, а в людині вирожджується в бажання безвідповідальної фізичної насолоди! Скільки разів свідома воля мусить інтервенувати, щоб переборювати нездорові й шкідливі хотіння, як от нахил до чарки, що вирожджується в алкоголізм, нахил до надмірного споживання їжи та взагалі до всяких фізичних насолод, яких хоче наше тіло! І скільки разів мусить воля інтервенувати, щоб втримувати людину на вибраному їм шляху служіння ідеалові й правді! Розрізняємо в волі три її складники: 1. тривалість, чи пасивну волю, яка в'яже нас до визначеної цілі, — без неї ніяке здійснення було б неможливе; 2. воявничість, чи активну волю, що примушує нас робити потрібні зусилля, щоб переборювати перешкоди і борювати наші визначені цілі; і 3, відчуття власної гідності, чи імперативної волі, що дозволяє нам бути переконаними в правдивості обраного шляху і переконувати в тому й інших, часом навіть у форм наказу.

ВОЛЬТЕР (Аруе Франсуа Мері) (1694--1778) — один із найвизначніших письменників Франції, філософ, історик, критик, поет, драматург, енциклопедист. Покинув 92 томи праць і 10.000 листів. В 1731 р. виийшла в Руані його книжка "Історія Карла XII", яку до кінця XIX в. перевидано понад 100 разів. Дві сторінки в ній присвячено Україні й її геть-

манові Мазепі. Там він між іншим писав:

"...Україна завжди прагнула свободи, але оточена Московією, Туреччиною і Польщею, все була цимуюшена шукати собі протектора в одній з цих держав. Україна піддалася перше Польщі, яка поведилася з нею, як з поневоленою країною. Потім піддалася Москві, що уярмила її людей, мов рабів, як це завжди було звичаєм у москвітин. Спочатку користувалися українці привілеєм обирати собі володаря під назвою гетьмана, але скоро позбавили їх того права, і гетьмана стала признавати Москва..."

Про Мазепу Вольтер писав:

"Одного разу, як Мазепа був у Москві, звернувся до нього цар, щоб Мазепа допоміг йому зробити козаків більш залежними. Мазепа відповів, що становище України і характер її нації не надаються на здійснення таких плянів. П'яний цар назвав Мазепу зрадником і загрозив, що посадить його на пал. Повернувшись в Україну, вирішив Мазепа повстати. Він хотів стати незалежним володарем і створити могутнє королівство з України та відламків Росії. Це була відважна людина, далеко за свого часу, хоч поважного віку."

Переповівши про союз із шведами і по разку під Полтавою. Вольтер зазначає:

"Мазепа міг ледве сам врятуватися з шістьма тисячами козаків і кількома кінсьми, навантаженими золотом і сріблом. Одначе він приніс королеві надію на підтримку своїм розумом у тій невідомій країні та любов усіх козаків, що розлучені на москвитів перебували відділами в шведській табор... Один лише козацький володар Мазепа дав змогу триматися шведам. Без його допомоги шведська армія загинула б від голоду й мізєрії..."

Про Москалів Вольтер писав:

"...Москалі були менше цивілізовані, ніж мексиканці за часів Кортеса; народжені рабами своїх панів, таких же варварів, як і вони, виділи вони в темноті, без всяких мистецтв і не відчуваючи навіть потреби в них. Давній закон, святий у них, забороняв їм, під карою смерти, виїжджати з рідного краю без дозволу патріярха. Цей закон, установлений на те, щоб відбрати їм можливість пізнати власне ядро (як залізна заслона за московських комуністів, Е. О.), припав до влободі народові, що в безодні своєї темноти й убогості погороджував усякими зв'язками з чужими народами... Ще недавно тому хотіли спалити в Москві секретаря перського посла, що заповів затьм'яння сонця... Їх віра була і є досі та сама, що грецьких християн, але перемішана з забобонами, до яких прив'язані вони тим міцніше, чим дивачніші ці забобони... До світелі ходили тільки в випадках дуже великих злочинів. Тоді розгіршення, а не покута, видавалося їм необхідним. Після благословення від своїх священників вважали себе чистими перед Богом. Тому без ніяких докорів сумління про-

сто від сповіді йшли красти й убивати. Ось так те, що в інших християн було стримом, у них було захохою до безстрашя. Боялися пити молоко в день посту, але в свята всі — батьки родин, духові, жінки й дівчата — впилися горілкою. І все ж і в цій країні, як і в інших, дискутували про релігію: найбільші су перечки викликали гитання, чи світські мають хреститися двома чи трьома пальцями (див. БУКВОДСТВО, С. О.). Один вродостойний чоловік запевняв мене, що був прийвним на одній публічній дискусії. Дискутували про те, чи курити грїх. Відповідач запевняв, що заливатися горілкою можна, але курити — ні, бо Святе Письмо каже, що все, що виходить людини з уст, плямить її, а все, що туди входить, не плямить...“ (Це забобонне тлумачення слів Ісуса з Еванг. Матв. XV, 11) “...У своїй простоті держав мав цар багато інших підданих, що не були християнами. Татари... магометани. Сибіряки, остяки, самоїди... були дикунами, з котрих одні поклонялися ідолам, а інші взагалі не знали ніякого Бога. І все ж полонені шведи, заслані між них, воліли радше їх звичаї, ніж звичаї давніх москалів...”

ВОРДЕН ЧЛКОТ — один із визначніших англійських політиків консервативної партії, член парламенту, який в травні 1935 р. видрукував у журналі “Нешонал” (Лондон) велику статтю про Україну, зазначивши в ній, що українська справа одна з найважливіших проблем Європи, але й одна з найменше значних, бо Петро I подбав про те, щоб зробити її внутрішньою проблемою своєї імперії. “Політику Петра продовжували його наслідники з такою завзяттям, що намагалися вимазати з мап навіть саме ім'я України, щоб втерти його із пам'яті європейських народів...”

Вичислюючи нові держави, що виникли були на руїнах царської Росії, автор запитує:

“Чому помічено далеко більшу українську націю? Вона найбільше на те заслуговувала. Українці бажать свободи, цивілізації і ненавидять комуністичне ярмо. Постаннтя незалежної вільної української держави було не тільки в інтересі сорока мільйонів українців, але і в користь всієї Європи.”

ВОРОГИ — невинисники наші, що намагаються зробити нам якусь кривду, чимсь зашкодити нам. Ісус Христос навчає: “Любіть ворогів ваших, добре робіть ненавизникам вашим.” (Луки, VI, 27). Треба признатися, що мало хто навіть із добрих християн може піднести до цієї Христової науки, хоча й повинна вона присвічувати нам яскравим ідеалом. Великий Тарас Шевченко був злібвий гіти за Христовою наукою, як це ми бачимо з його листа до графині Толстої з 9 січня 1857.:

“Данте Аліг'єрі тільки вигнали з рідного краю, але не забороняли йому писати своє

“Пекло” і свою Беатриче, а я... я був нещасливий за фльорентійського вигнання. Зате тепер я щасливіший з щасливішого з людей. І виходить, що щастя не таке дешеве, як думає шевадьє де Шатобр'ян. Тепер, і тільки тепер, я вповні повірив у слово: “любя, наказую ви” (“люблячи караю вас”, С. О.). Тепер тільки я молюся й дякую Йому за безмежну любов до мене, за посланий мені іспит. Він очистив, зцінив моє бідне хворе серце. Він зняв із моїх очей призму, кр'азь яку я дивився на людей і на самого себе. Він навчив мене, як любити еср'єгів і неважизких язас. А цього не навчить ніяка школа, окрім тяжкої школи іспитів і довгої розмови з самим собою. Я тепер почувую себе як не досконалим, то бездоганним християнином. Як золото з огня, як немовля з купелі, виходжу я тепер із темряви чистилища, щоб розпочати новий, благородний шлях життя. І це я називаю істинним праведним щастям — щастям, якого Шатобр'янам і всім сні не побачити...”

Але Шевченків у нас те густо, і Дм. Донцов у своїйому “Націоналізмі” писав:

“Суть провансальського світогляду — гуманність і толеранція. Для них (себто для “провансальців”, зневажливий у Дюцова вираз, С. О.) закон життя — не боротьба, лише солідарність і взаємна любов. Для них вороги і ворожі нації — “брати во Христі”, або “брати в соціалізмі”, “брати в поступі” або “людськості”, в “Сході Європи”, в слов'янстві”, але завше — брати. Для мужньої психології ворог є ворог, чи він того свідомий, чи ні. Одна з немногих представниць цього мужнього світогляду в нас (Леся Українка, С. О.), устами своєї героїні Міріам, на закид Мессії, що вороги “не відають, що творять”, відповідає: — “І ехидна несвідома, а всяк її розтопче, як стріне на шляху...” Але загальна відповідь наного провансальця на це питання інша, така, як у Франка, який забороняв чіпати скорпіонів довкола нас, “бо й скорпіон жити в світі бажает, а чи ж винен він то...у, що їдє у хвості має...” (1926 р., ст. 117).

З другого ж боку, відомий італійський письменник Папіні, визнаючи, що людині без ворогів не прожити, признавав їх необхідними для духового розвитку людини:

“Кожна людина існує, завдяки своїм ворогам. Хто не має ворогів, має вигляд людини, але в катарактах людськості залишається непомітною крапельничкою без смаку, без імені і без світла. Вороги необхідні сильному, щоб він міг виявити свою силу; стоїкові, щоб він міг випробувати свою стійкість; гордовитому, щоб він пізнав межі своїх можливостей; а християни навчаються від ворогів смиренности й найбільш трудогої любови...”

Балтійський філософ Г. Кайзерлінг, подорожуючи по Японії, завважив гарний пам'ятник:

"Я питаю, що то за чудовий монумент, видно недавно поставлений. — Його присвячено воюкам, що впали в манджурській війні, — однаково японським і російським."

І Кайзерлінг коментує:

"Шанувати ворога — це виявляти найшляхотнішу якість лицарського духа." ("Подорож філософа", II, ст. 199).

Після бою під Бородіном між москалями і французами, кінв Наполеона зачепив ногою раненого, який поворухнувся і застогнав. Імператор, розлючений, накинувся на свій почет, ганьблячи його, що не шкелуються цю ранення. — Але ж це москаль, — завважнє хтось, щоб його заспокоїти. — Що з того? — відповів Наполеон ще лютіше. — Хіба ви не знаєте, що після перемоги нема більше ворогів, а є тільки люди...

Об'їжджаючи поля Ліньї (в Бельгії), два дні до Ватерлоо, Наполеон завважив пруського старшинку, важко пораненого. Він покликав бельгійського селянина:

— Чи ти віриш у пекло? — запитав він його. — Вірю. — Так подбай про цього раненого, якщо не хочеш іти в пекло, — я догучаю його тобі. Інакше будеш спалений в пеклі. Бог хоче, щоб ми були добрі...

Прусакі були найбільшими ворогами французів і бельгійців, і Наполеонові ніхто не міг би закинути браку мужності, чи "мужнього світогляду".

ВОРОЖІННЯ — намагання взяти майбутнє. Люди завжди намагалися заглянути в власну будучину, чого зі зрозумілої цікавості, чи в надії, довідавшись про небезпеку, завчасу її від себе відвернути. Тут ми зустрічаємося зі спільним двох вірувань, що ніби одне одне виключають: з одного боку вірування в фатальну немилучість того, що має статися і що вже записано в якихось недимих книжках, що відкриваються очам ясновидців; з другого ж боку, вірування, що цієї будучини, при певних умовах, може й не бути: якщо нам, напр., віщують якусь небезпеку в подорожі, ми можемо її оминути, залишившись дома.

В Україні були стого часу спеціальні люди, фахівці від знання будучини: звали їх волхвами, кудесниками, потворниками, обавниками, наузниками, відунами, ворожбитами, зідівниками, а пізніше — знахарями та чарівниками. Ворожилі й пророчили не тільки чоловіки, а й жінки — ворожки, чарівниці: "Багато волхвуют жінки чародійством і отрутою і іншими бісовськими хитрощами". Кирило Туровський теж посвідчував: "Вірять у зустріч, у чихання, у полаз, у пичі голоси й у ворожбу..." Вірили в те, що не добре зустріти в дорозі чорноризця, що кінв, спитавшись, віщує лихо, що бувають щасливі дні й години...

Бували спеціальні дні в році, коли більш-менш усі ворожили про свою долю: ці дні звичайно в'язалися з початком Нового Року, або взагалі якогось господарського сезону; цюрожили під Андрія, на Волохміща, під Івана Кунала і т. д.

Ворожіння простого народу побудовані символічно асоціативно: якщо під Андрія дівчина в темряві схопитися за кілок, і той кілок буде без кори, голий, то майбутній чоловік мав би бути бідним; якщо ж той кілок буде вкритий корою, то чоловік має бути багатим; якщо поліно, що символізує чинсь поспать, упаде, то та людина скоро помре, якщо ж залишиться стояти, то й людина довше житиме... і т. д.

Способи ворожіння, побудовані на таких асоціаціях, безконечні, і в пій Енциклопедії ми матимемо багато нагод із ними зустрічатися.

Уже Біблія (III Моїсея, XIX, 26) забороняла ворожити й замовляти, а християнство ствердило цю заборону. Під його впливом і у нас поширився погляд, що намагатися пізнати будучину — гріх, і що довідатися про майбутнє можна тільки з допомогою нечистої: "Хто ворожить, той душею накладає (Номис, 233). "Ворожка з бісом накладає" (там же 232). Звідси був один тільки крок до того, щоб визнати ворожок та ворожбитів за людей, що стоять на службі Пекла, на зразок зах.-европ. відьом. Але український народ цього кроку не зробив. Українська ворожка — далеко не відьма, це просто людина, що посідає донат-природні здатності, які вживає дуже часто і на користь та на добро своїх дусідів та земляків. "Ворожка дала всім потрошку" — часто навіть клять, всім з ворожки, що намагається приворожити всім щось приємне (Ів. Франко "Прип." I. 261).

У городовому козацькому війську, навіть за Б. Хмельницького, майже завжди зустрічалися ворожки. Можна думати, що вони навіть мали там офіційне становище, і люди запитували: — Чи не краще було б запропити замість ворожок, священика? — Брюховецький поєві боротьбу з ворожками і хоча при Мазепі ми вже ворожок при війську не зустрічаємо, мати Мазепи все ж уважалася "чарівницею". Присутність ворожок при козацькому війську пояснювалася, на думку Уманця, головно їх лікувальними умінями (Уманець "Гетьман Мазега" 1897, с. 321 - 22).

ВОРОН, КРУК — чорний великий птах, що живиться меншими птахами, але й любить стервятину. Ця птиця не користується симпатіями українського народу, який відмічає його чорне оперіння: "Чорний, як ворон чорнорезкий..." "Крукові й мило не поможє". Ця зовнішня чорнота переноситься й в розуміння владі ворона: як символ пожадли-

вості, фігурує ворон уже в "Слові о Полку Ігоревім", де Половчани за свою пожадливість до крові назван — Чорним Ворожом. "Ворон не б'є на голу кістку". — кажуть у нас про людей своєкорисних, про ріжних кар'єровців, що беруть участь у громадських справах тільки тоді, як бачуть можливість поживи. Одночасно відзначається й хитрість та лукавство ворога: "Не шутка вбити крука, зловити його живого". І французький символіст М'шель висловлюється про ворога, як про "найхитрішого з хижаків", а італієць Кайро називає його — "лукавим та лицемірним, мовчазним та обережним, коли він збирається щось здобути." (Кайро "Діптіонаріо раджонато деї символі" 33).

Іван Франко з приводу приповідки "Ворон воронові ока не виклює" — теж коментував: "Між злими людьми все існує природний союз, — озиг злий не шкідливе другому" (І. ст. 262). Великий зоолог Брем спостеріг, що хоч вороги не люблять товариства і літають тільки парами, при великій злобичі, на трупах де збираються зграями, поволяться дружньо і мирно ділитися поживою.

Щодо того, що ворог не любить товариства, то ця півня дійсно любить жити в сумних, пустельних місцях, у непрохідних нетрях лісу і тому висловлюючись про найбільш безлюдні місця, кажуть часто: "Мої кості туди й ворон не занесе". Цей вислів, як завважив Іван Франко, залишок тих давніх часів, коли людські трупи валялися непоховані по полях, і ворони розносили їх кості по байраках та нетрях.

У зв'язку з загально відомим відношенням до ворога стоїть і його символізація, як зловісника:

Летів ворон з чужих д'якон

Тай жалібно кричє, —

Стоїть мати на порозі

Тай за сином плаче:

... Ти, вороже чорнокрилий,

Ти світом літаєш.

Чи ти много мого сина

На війні вилаєш?

--- Тай вигляю, коли гаю

Козя поласає,

Йому ворон чорнокрилий

Головочку обіскає;

Головочку обіскає.

Кості розсилає,

Бле тіло роззубоє.

Кривою розливає... (З Буковини,

Зап. Ю. Отд. 1874. II 379 - 80).

"Повад чиею хатою горон кричє, там мусить бути мерць" (Етн. Зб. НТШ XXXI 254).

"У полі, мати, чорний ворон кричє.

Ой той мені, мамо, голову оплаче..."

Крякання ворога досить різноманітне, бо відрізняється високістю тону та інтенсивністю звуку. Спостерігаючи відмінні голоси ворога, ворожини, кажучи: "Старий ворон не карнке дурно: або буде щось, або щось буде..." Народні вірування щодо зловішого гаяння, чи гухання, ворога були такі сильні, що існували навіть спеціальні замовляння від тогу недоброго віщування воронів. Це вірування в зловіщий крик ворога походить із глибокої давнини і вже Епікет, в ХХУ розділі свого Енхарідіона, трактував про ворожбу над гаянням ворога. Був він призначений Аполлонові, боготві віщування, бо відкрив йому невірність Короніди і за те Аполлоно зробив його чорним, бо перед тим він був цілком білим.

ВОРОНА, ГАВА визначається в українського народу ще більш несимпатичними рисами, як ворон. Як і ворон, ворона зловісниця: "Трикратне крякання ворони керєд, вікрями — певне віщування смерті" (Етн. Зб. НТШ, XXXI 203). Образ ворони, що все б'є там, де стерво, чи трупи, так сильно асоціювалося зі смертю, що він відбився навіть в формулах прокляття: "Болай над тобою вороні крякані!" — себто: щоб ти загинув гвалтовною смертю десь у полі і залишився без християнського похорону. Або: "Закрякали б ворони на твою голову" — себто: щоб тебе повісили, і щоб ворони, крякаючи, сідали тобі на голову.

Як і ворон, ворона у нас символом захланності, зажерливості: "Ворона хоч мала, а рот має великий". "Проси в ворони сиру" — казали про безплідне прохання в немилосердного, скарденного чоловіка. "Та це ж вороначе горло" — казали про ненажеру.

Виступає ворона й як символ злісного критикства, огуджування: "Ворона ніколи не скаже "куку", а тільки "кра" — кажуть про заздирну людину, що ніколи не похвалить нішої людини, а все тільки згудить та знесотить.

Як символ спліткарства, донощництва: "Ой на мене люди брешуть та й крячуть ворони, що до мене лобко ходить, з чужої сторони..." (Ет. Зб. НТШ. XI, 115),

"Вийстєла ворона, вилетєли дїл" — кажуть про поширювання якоїсь сплітки. Давні греки оповідали, що давніше ворона була білою (як і ворон), і богиня Алена її дуже любила. Але після того, як ворона донесла їй, що Кекропозі донки, всупереч забороні, відкривали кошик, де був маленький Еретотій, богиня, хоч і покарала дівчат за непослух божєвїлям, злюбила ворону за донощництво чорною і віддала її від себе, взявши собі за товаришку сову.

Донощництво та спліткарство в'яжється з душевною нікчемністю та підлогою У шев-

ченківському "Великому Льоху" биведено три ворони — українська, польська й московська, і кожну з них хвалиться своїми "здобутками". Акад. Ст. Смаль-Стоцький, аналізуючи розмову трьох ворон, прийшов до висновку, що ці ворони символізують "темні сили народу", його "злий духів". Зокрема щодо України, то вони символізують перемертві, зрадливі дельцішків, "рабів, підлітків, грязь Москви варшавське сміття", недолудків, що правдою торгують, всіх тих "дьяків отечества чужого", що разивають преподобним лютого Нерона, що в погоні за власними користями не знають ніякого етичного струму... Українська "ворота" дуже активна й чинить найбільше лиха, і Шевченко, не тільки в "Великому Льоху", але й в багатьох інших своїх творах карає її діяльність вогненними словами. (ЛНВісник 1927, VI, ст. 140 - 43).

Як і ворон, ворона символізувала солідарність між злими: "Ворона вороні ока не виклює". "Злетілися ворони на мою працю" — кажуть про дармоїдів.

Також невдячність: "Голуй ворону, а вона тобі потім очі виклює". Звідти й вираз: "Воронячі літи годувати" — прагнувати собі ж на шкоду.

Була ворона й символом непоправності: "Ворона й за море літала, а все чорна вертала", — отже і полорожі та освіта не змінять ледячої владі. Такий саме змісл має й приповідка: "Не pomoже вороні купіль, а кружечі мило", — вони обидва, як були чорними, так чорними й залишаться.

Так само й злий людині не допоможе ні вихання, ні виховання: "Яка ворона в воду, така й з води". Символізуючи в вороні злу людину, український нагдлі Люді вбачає в ній усобилення самого нечистого, найбільше втлення зла: "Дуже часто злий прибирає подобу ворони й швендяє поміж хатами, щоб людям пакості робити" ("Зоря" 1888, XI, 130). Кровожерність ворони така велика, що вона хотіла навіть пити кров із ран Христа-внх. — тому вона й має закривавлене підборіддя. А Бог прокляв ворону (там же).

Символ неладу, гармідери. "Вороняче гніздо в голові має" — кажуть про людину, що має нелад в думках, говорить не до ладу, сам собі суперечить. "Не треба й воронячого гнізда, такий тут гармідер". "То якась, вороняче весілля" — кажуть про безладний крик, версек.

Символ неоправданого самохвальства: "Для ворони нема крашних дітей, як воронячі," — засліплена матриця любов. "Крякала ворона, як горі летіла, а як долів летіла, то і кряга спустила". — кажуть про людину, що починає самохвальбою, а кінчає невдачею та знеохоченням.

Символ роззяви: "Іхав, мамо, ворона та й

зачепив мене дишлом у губу", — скаржився один роззява на другого. "Ворона тобі в рот влетить" — кажуть, коли хтось надто позіхає або слухає з роззявленим ротом. Звідти й відомий вираз — "гав долити".

ВОРОГА — п'їзд на подвір'я до господарства; в'їзді символізує доступу до господи: "Кожні ворота для бідного заперті", — себто ніде бід ст. не приймають. Такий же зміст має й приповідка "Голій іде — ворота вузькі" (Номис 1473). Приповідка "Коби за ворота, а там най тебе пси рвуть" — відгук давнього завоювання, що наказував боронити навіть, ворога, поки він гостює в господі. Поза господою, себто поза воротами, обов'язок боронити гостя кінчаєся, і там могли вже його й пси рвати.

Серед ріжких обрядів вагпо відзначити звичай, записаний в Лебедині, на Чигиринщині перев'язувати ворота дому, де був покійник, червоним поясом — "щоб господарство не втекло". Під Ромнами тринує не переносили через ворота, а передавали через тин, — очевидячки, з тих самих міркувань (Етн. 36. НТШ, XXXI, 153). Як вносять труну з двора, зачинають ворота, щоб смегти не верталася" (Зап. НТШ, т. 88, ст. 163). Тому й на Стрийщині казали: "Як іде господар, або хто з домашніх у дорогу, не слід зараз же за ним ворота зачиняти, — то лиш за мерцем газаз зачинають ворота" (Етн. 36. НТШ, V, 87).

Замикання воріт у весільному ритуалі герет, поїздом молодого символізувало готовість родини молоді й боронити, — маємо тут відгук тих давніх часів, коли жінок брали силою з іншого роду. Замикання воріт перед обжинковим походом — вплив весільного ритуалу на обжинковий обрядовість. У зв'язку з весільним ритуалом витворився й інший символ — прохід через ворота символізував святковість (Перв. Гром. 1926, I, 63). На Кубані, дівчата під Новий Рік робили, лягаючи спати, під ліжком з паличок ворота, в надії, що приснитися суджений, який перепроводить через ті ворота (Етн. 36. НТШ, I, 17). Малою на увазі що символіку, можна легко зрозуміти й символіку пісні:

Ой не холи, старий, коло моїх ворітчек:
Я ж того старого з роду не любила.
По його слізочку каменем покотила...
Ой, походи, молодий, коло моїх ворітчек.
Я ж того молодого із роду полюбила.
По його слідочку перстничком покотила...
"Ходити коло ворітчек" — мати намір свататися.

Якщо зачиняти ворота в весільній обрядовості означає готовість боронитися, то відчиняти ворота, навпаки, означає готовість любити:

Я ворота зачиняю,
Вони ся втворяють,
Я милого визирую,
Як зорі зоряють...

Себто, і не хотіла б я любити, але люблю.

У дальшому розвитку асоціативної символіки ворота робляться символом (грубим) рота і — спліток: "Ворота заперш, людям писку не заперш..." — себто від людської обмови та спліток ніяк не охоронишся. "Де ворота скрипливі, там баби сварливі і пси брехливі" (Фрајко, "Припов." I. 265). Про балакучого та сварливого чоловіка кажуть: "Там-то йому ворота не стають" — себто раз-у-раз відчиняються та скриплять. У зв'язку з цією символікою "скрипливих воріт" виступає ясно змісл пісні:

Скрипливі ворогенька тяженько заперти,
Кого люблю, не забуду до самої смерти.
себто, хоч і тяжко випирмати сплітки балакучих людей, але все ж моя любов все витерпить.

"Скриплять мої ворітенька,
Ніхто й не причинить, —
Люблю, люблю дівчиньку,
Ніхто не утинить" (Мелітинський).

У Біблії в пелій книзі Самуїла ми зустрічаємо (XV, 12) ВОРОТА ПОБІДНІ, які побудував собі Саул, — не т.зв. тріюмфальна брама, що їх будували собі кесеможці. Звичай тріюмфальних брам був особливо поширений у старому Римі, від якого пішли до наших часів тріюмфальні брами Тіта, Септімія Севера, Константина та інші.

У "Приповістках Соломонових" (XX, 22) наказується: "Не граб убогого за те, що він убогий, і не тісни злиденного в ворітцях..." Давні суди відбувалися в воротах можновладців, отже, цей наказ вимагає правосудності.

В Євангелії ми теж зустрічаємо символіку воріт у науці Христа:

"Входіть вузькими ворітцями, бо широкі ті ворота і розлога та дорога, що веде на загиньбіл; та багато входять нею. Вузькі бо ворота і тісна дорога, що веде в життя, і мало її нахольять..." (Матв. VII, 13 - 14).

"ВУЗЬКІ ВОРОТА" — тут дорога заповітів Христових; ШИРОКІ ВОРОТА — життя сеґед багатства і комфорту, в погоні за марнославністю.

ВОРОТАР — рід давньої весняної гри, в якій дві дівчичі (воротарі) стають, взявшись за руки, а інші дівчата, ставши перед ними просять їх впустити, співаючи:

Воротаре, воротарчику, відчини ворітенька?
— Хто воріт кличе? — Князеві служоньки.
— А що за дар везуть? — Золоте зернятко.

— Ой ше ж бо нам мало! — Що ж ми вам додамо?

— Що ви нам додате? Дочку мізиньочку, Молодую ліворьку в рутяному віночку...

При кінці пісні воротарі підносять руки вгору, і всі дівчата переходять, поплід їх руки, а воротарі залишають собі останню лівчичину, аж поки всі дівчата не опиняться в воротарів.

У різних варіантах цієї пісні ми зустрічаємо історичні імена: крім Володаря — переробленого з Воротаря, з'являється і якийсь гетьман Михайло, і князь Роман.

Володимир Антонович, не заперечуючи первісної мітологічної основи цієї гри-пісні, (золоте зернятко-сонце) вбачав у ній гам'ясть про мелову лань кн. Ромагові від північних, литовських племен. Але проф. М. Грушевський вважав, що ім'я кн. Романа було прилучено до цієї пісні механічно ("Іст. у літ. I, 171 - 72).

Фольклористи-мітологи пробували відтворити ту космічну постать, що їй відкриваються в "Воротарі" золоті ворота. Потебня в дусі старих мітологічних теорій уявляв собі бізоно, що відчиняючи сонцю небесні ворота, спускає з них росу, яка падає на землю, ототожнена з медом ("Об'ясненія..." ст. 55). Костомаров лобачав у "Воротарі" повний хліборобський глік, що приховів із весною ("Істор. поезія..."). Фамінцин указував на паралелью античної Деметри та її дочьки Персефони, яка з весною верталася на землю і т.д.

ВОТРЕН ГУБЕРТ — французький письменник, автор книжки "Спостереґач у Польщі", що вийшла в Парижі в 1807 р. У ній він писав, що українці — "славетна раса, від якої тремтіли мурі Царгороду, Білгороду та Трапезунту". Але в новіші часи московський уряд наклав кріпацтво цій "славетній расі", що мала таланом генія, як Хмельницький".

ВУГІЛЬ — непапамеґе дерево. У зв'язку з давнім культом вогню, вугілля у нас вживали в різних магичних обрядах, по-перше при лікуваннях:

"Над головою хворого держать миску з водою, і в ту воду викладають із печі кілька розжарених вугликів промовляючи: "ТЬфу, тьфу, тьфу! Пек за пеком!" Потім дають цієї води хворому напиться, а також змивають йому нею лице і груди проти серця" (Етн. Зб. НТШ, V, 218). Ця операція називалася — "вугля вгасити". Звідли й приповідка: "Прийти, як би йому вугля вгасили". (Ів. Франко "Прип." I, 293).

"Вугля скинути" — значило вилікувати в такий же спосіб від переполоху. Звідци теж фраза "Перекажіть йому, що я йому вугля скину", означала: скажіть йому, щоб він мене не боявся. (Ів. Франко, III, 505).

Вугіль вживали для очищення води (див. Вогонь.) А крім того він служив проти зурочення (Маг. у етн. НТШ. VIII, 34). "Щоб погані очі, що на тебе подивляються, так перегоріли, як вугля перегорає" — примовляла собі, "кладучи" вугіль бля новонародженої дитини (Шухевич "Гуцульщина", III, ст. 3).

Але іноді служив вугіль і для злук чарів. На Полтавщині, роблячи на когось закнутку в попі, підкладали під нею шкарлатушу від яйця, вугіль і глину. Вугіль у цьому разі означав побажання, щоб хата того господаря, на кого була зроблена закнутка, згоріла на вугіль. (Етн. Зб. НТШ. VIII, зв. 131 - 32).

На вуглі й ворожили: вигрибали з печі вуглики, кляли їх ряжком і призначали: той вуглик — жито, той — пше́нця, той — гречка, той — просо, а потім дивилися, як котрий вуглик згасне, а на нім потім обсяє. як той іншій, то на те збіжжя буде врожай, а котрий скоро згасне та й почоріє, то те збіжжя не врожить". (Етн. Зб. НТШ. У. 90.)

Вугіль був також символом тілесних пристрастей: "Вугіль і в попілі тіле", — казали в нас відзначаючи, що і в старому тілі поховані іскри пристрасти (Ів. Фрашко "Припов." I, 292). Такий же зміст має й приповідка "У старе вугілля чорт лве." — так казали, коли в старої людини з'являлися грішні забаганки. Також і констатували, що, зрештою, "я змине вугля дарма дуги", — себто, марно намагатися викликати в старій людині палку любові.

ВУЖ — дуже поширена в Україні недовита галина. У відомій байці Богдана Хмельницького, яку він оповідав польському послові, коли той переконував його поновити союз із Польщею, вуж — символ України. Нагалаємо копатко зміст тої байки.

У багатого селянина був хатній вуж що нікого не кусав. Господарі все кляли йому молоко в діру, і він часто лазив між роліною. Одного разу дали хлопцеві, синові господаря, молока. Але приліз вуж і почав клепати молоко із горнятка. Хлопець ударив вужа ложкою по голові, а вуж, розсердившись, вкүсвн хлопця. На його крик, прибіг батько і довідавшись, що вуж укүсвн хлопця, хотів забити вужа, але той вкүсвн утекти в діру, і селянин зміг тільки відрубати йому хвоста. Хлопець від укусу помер. Після того все в селянина пішло шкереберть, — він зробився найбіднішим із селян, хоч ніколи не працював так запоралливо. Нарешті звернувся він до знахаря, а той йому сказав: "Поки ти, давнішими часами гарно обходився зі своїм домашнім вужем він брав на себе всі нещастя, що тобі грозили, — тепер же, коли настала між сами ворожня, всі біди впали на тебе..."

Селянин намагався відновити з вужем давню приязнь, але вуж сказав йому:

"Даремно ти заходишся, щоб була між на-

ми така приязнь як давніше, бо скоро лиш я погля у на хвоста, вертеться до мене пересердя; та й ти, як згадаєш, що утратив через мене сина, так обурюєшся, що готовий розтрощити мені голову. Через те досить буде приязни між нами, коли ти житимеш у своїм домі, як тобі дусь а я в своїй юді і будемо помогати один одному..."

Б. Хмельницький виби ще й додав до байки такі слова:

"Був час, коли в цім величезнім будинку Речі Посполитої ми разом були щасливі, раділи нашим спільним успіхам; козаків ввертали від королівства грізні небезпеки і самі брали на себе варварів. Поляки ж, зберігаючи козаків у волі, не сердилися на те, що ті сербали з молока, яке знаходили в закутках, куди не заходили ті що звуть тільки себе синами давньої Батьківщини. Тоді королівство польське процвітало, і усі народи йому завидували... Але потому ті, що звуть себе дітьми королівства стали порушувати волю українців, а українці, коли їх забодло, стали кусати. Тоді сталося, що й українців більша частина відтята, і синів королівства чимало пропало. Відтоді скоро лиш ті народи згадають біди, заповідні один одному, востає пересердя, і, хоч почнуть вони годитися, то через найменшу причину сграва не лагодиться..."

М. Драгоманів, який цій байці присвятив окрему розвідку, довів, що вона походить із індійської Панчатантри, з оповіданням 'якої найбільше збігається. Дісталася ж на Україну, мабуть, через Туреччину.

Вірування, що вуж сеє молоко, в Україні було досить поширене. Дехто оповідав, що то, мовляв, звичай нй чорний вуж, який живе в хаті, під прип'юком. Селяни вірили, що такий вуж приносить сагатство (Чубинський "Трудн..." I, 65), і що він, як у байці Хмельницького, час від часу вилазить і просить молока, аж "пищить" (?!) (Ів. Манджура в Києв. Ст. 1890, IV, 461). Інші кажуть, що цей вуж күний з великою головою. Живе він у дворі і, коли сеє корову, обвивається навкруги однієї з її ніг. Якщо таку улюблену вужем корову продати, то за нею уходить і вуж, свиснувши поперед. Хто ж той свист почує, обов'язково оглүхе (Манджура, там же, ст. 162). Також і на Городенщині оповідали: "Вуж так є до бджіл і до гоґови, то аби хто його убив, то пропале пасіка, або корова" (Етн. Зб. НТШ, XXXIV, 159).

Спостереження натуралістів виявили, що вужі не п'ють молока, навіть коли б умирали з голоду. Звідки ж виникло вірування, що вуж сеє корову?

М. Драгоманів, студіюючи байку Б. Хмельницького завважив, що в оповіданні Панчатантри, що породило ту байку, ми бачимо "страшенну змію", яку брамін шанує, як богиню поля. Він ставить їй молоко не як зви-

чайну страву, а як святу жертву „бо молоко в Індії, де корови — святі, також святе. Це молоко залишилося і в дальших переказах, що виникли з індійського прототипу, а „страшена змія“ тропіків зробилася, відповідно до зміни умов життя і пілсоння, звичайним нашим вужем, що найбільше наближається до людських бузників. У шоденному селянському житті, як указував Манджура, не рідкість знаходити вузів не тільки біля глечиків із молока, але й в самих глечиках. Різні вілміни цього вуза, зовсім невідомого, і що дуже рідко кусає, живуть в Європі по воєних місцях і тому також коло стаєнь, хлівів, по пивнях, в мишачих норах, а іноді й попід хатами. Отже часті зустрічі з вужем десь у стайні. Коло корів, а тим більше біля глечиків із молоком, легко могли зродити уявлення, що вузів п'ють молоко. А що більшість того молока від того не меншала то декому почало вважатися, що його навіть і грибуає...

ВУЗОЛ — символ перешкоди. В Україні, і в багатьох інших країнах, під час народни дитини, розв'язували на поліжніці всі вузли і навіть розплітали їй волосся. На Чернігівщині навіть і чоловік розв'язував на собі конірі і очкур. У давньому Римі жінка, приносячи жертву Юноні, пильнувала, щоб на ній не було тоді ніяких вузлів ні на одежі, ні в волоссі, інакше жертва її була б марна. У Німеччині молода залишала підв'язку на панчохах не зав'язаною, щоб не було труднощів при народинах (Сумиов в К. Ст. 1889, X, 24 - 31).

Чоловіки на Целебесі втримувався під час вагітності своєї жінки не тільки робити вузли, а навіть і сидіти з переплетеними ногами. Пронес думки тут той самий: чи ви зхрестите дві нитки, роблячи з них вузол, чи зхрестите руки чи ноги, щоб сидіти зручніше. ви, відповідно до правил магії, перешкоджаєте вільному ходові позій. Тому-то й Пліній писав, що сидіти біля вагітної жінки, чи біля хворого з хрещеними руками — значить зле на неї впливати, а ще гірше буде, якщо ви затіснете ноги, поклавши одну на одну. Римляни вважали такі пози шкідливими в усіх справах і чито на військовій галі, чи під час релігійних церемоній заборонялося схрещувати руки, чи ноги. Клясицим прикладом трагічних наслідків, які може мати дитя вагітної жінки така поза, може служити Алкмена, яка протягом семи днів не могла породити Геракла-Геркулеса тому, що богиня Люціна сиділа перед її хатю з ізхрещеними руками і ногами. Тільки коли богиня піддалася вмовлянням і перемінна поза, дитина змогла народитися (Фрезер, "Золота Галузка", I 400 - 01).

Таке саме стримливе значення надавали вуздам в одежі і в волоссі молодої, якій у нас завжди розплітали волосся і пильно розв'язували всі вузли, і навіть молодого, вузли в яко-

го могли б зв'язати, мовляв, його мужню силу і не допустити до спожиття шлюбу.

Такий самий звичай розв'язування вузлів спостерігався і при смерті: "Як розв'ястися вістка про смерть, то зараз усі кривні дівчата розплітають волосся, щоб померлому дорожа не була заплетена на той світ" (Етн. Зб. НТШ. XXXII, с. 234). Все на покійникові мало бути розв'язане — "щоб на тім світі він не був сплітаний" (там же). А як уже вберуть покійника, то заперезували чоловіка не ременем, а червоною волічкою, наказуючи при тому не забути розв'язати й цю волічку, як кластимуть покійника в домовину — "бо як підс зав'язане в домовину, вдова якщо лишиться, не віддається ніколи" (там же).

У наслідок протилежного хоту думок, зав'язування вузлів у вищезаведених випадках, означало бажання завдати комусь школи. У нас боялися зав'язаних вузлів на весіллі. Ще й досі зберігся вираз "Мені світ зав'язано", коли людина скаржиться на безвихідь та безрадісність свого життя. У давньому нашому ліогісі знаходиться оповідання про ки. Всеслава, якому волхви нав'язали "науза". Тому "наузю" приписували Всеславу жорстокість та вдовичність (Сумиов в К. Ст. 1889, XII, 594 - 97).

Такі самі вірування були і в інших країнах. В 1718 р. парламент в Бордо (Франція) присудив спалити живим чоловіка, що їби посів нелад в чужій родині з допомогою нав'язаних вузлів. У Корані є натяк на тих, що дують в вузли, і арабський коментар пояснює, що тут іде справа про жінок, які практикують магію, роблячи вузли на мотузку і потім плюючи та духаючи на них. Він оповідає далі, що один злий жид зачарував був Магомета дів'ятма вуздами, який потім укинув у колодязь. Пророк захворів, і ніхто не міг дати йому ради, аж поки архангел Гавриїл не відкрив прокоєві місця, де знаходився згубний мотузок із вуздами. Вірний Алі поліз негайно в колодязь, і Магомет відчитав іад принесеним мотузком особливі замовляння, відкриті йому спеціально при цій нагоді. При кожній строфі один вузол розв'язувано, і пророк відчував полегшення (Фрезер, "Золота Галузка" I, ст. 397).

У нас одним із виглядів чар'вного вузда була **ЗАКРУТКА**, але про неї окремо.

Але звідки ця заботлива віра в магичну силу вузда?

Окрім цілком ясного значення вузда, що має в'язати, отже, стримувати, вузол із найдавніших часів був засобом до пригалування вузда на хусточці — "для пам'яті" та до перелачі думки, а з комбінування вузлів виникла навіть своєрідна таємнича письменність. У Перу розвинулася була визначна цивілізація з допомогою "квіпо", себто мотузка з вуздами, на

якому кожний вузол мав мнемонічне (пам'яткове) значення. Ці "квіпо" служили й для укладання статистичних даних щодо населення, для переліку племен і вояків; вони користувалися також для затримання релігійних й судових традицій. Вузли мали різні кольори, і кожний колір мав інше значення: червоний означав вояків, жовтий — золото, зелений — срібло і т. д. Вузли були прості, подвійні, потрійні. Простий вузол означав 10, подвійний — 100, потрійний — 1.000. Пісня Коффуца, подібної системи вживано і в Китаї. Отже, давна людина звикала дивитися на вузол, як на якийсь гієрогліфічний знак, за яким ховалася чиясь думка, чийсь намір, бо ніякий вузол не виникає сам собою, за ним відчувається чиясь воля, — а що від чужої людини можна скорше ждати злого наміру, ніж приязного, то звідти й страх перед вузлом і та його значна роль, яку він відігравав в давній обрядовості.

ВУЗЬКІСТЬ — прикра прикмета провінційного суспільства, що дивиться на світ через окуляри свого дуже обмеженого світогляду, в якому нема розуміння полії, що відбуваються в широкому світі. Типовими представниками цієї вузькості були герої оповідання Гоголя "Як посарядили Іван-Іванович з Іваном Нікіфоровичем", що їхні інтереси не виходили поза межі їхніх маєтків, і що тому, не вміючи відрізнити голівніше від другорядного, після дозголітньої тісної приязні стали смертельними ворогами через одне необережно висловлене слово, через отого "гусака". Ця вузькість примушує автора закінчити своє оповідання, що викликає сміх читача, несподіваною фразою: "Нудно жити на цьому світі, панове!"

Але в колі вузьких людей жити не тільки нудно, але й небезпечно. Нещаслива пригода сталася одному голляндцеві, який попавши до одного індуського можновладця, оповів йому між іншим, що в його країні люди змию їздять по замерзлій воді. Це оловідання, замість зацікавлення, викликало в індуса гнів на зухвалого чужинця, що смів перед ним оповідати такі "несамовиті історії". Балакучість голляндця коштувала йому зрештою готови, бо індус, який ніколи не бачив "твердої води", уявив собі, що зайда хстів із нього собі поглузувати...

Скільки таких трагічних історій відбувалося в свесвітній історії людства! Скільки людей спало на вогнищах тільки тому, що люди, які стояли при владі — не тільки світські, а й духовні — не були в стані вийти поза межі свого вузького світогляду і зрозуміти, що світ далеко більший і ширший, ніж їх до нього підхід. Еспанський філософ Ортега-і-Гасет писав: "Людина має в собі певний запас ідей; вона вважає, що його достатньо, і що вона цілком духовно ним забезпечена. А що вона на полічає нічого, що виходить поза межі її обривів,

вона остотаточно вигідно розташовується в цьому запасі. Такий механізм задубіння..."

Наші часи все більшої спеціалізації втворюють нові категорії вузьких людей, що поза своїм фахом нічого не знають і нічим не цікавляться. Спостерігаємо це в СССР, де уряд систематично цілі галузі духових наук і зацікавлені поставив поза межі сягу советських громадян. Витворюються цілі кадри людей, технічно дуже високо підготовлених, але духово й морально цілком нерозвинених, що їх інтереси, — зрештою, як і в значній частині громадян США, — обмежуються на самі ділянки матеріальної культури.

ВУЛИЦЯ — літні вечірні забави молоді в Україні, що тривали від Великодня до Семени. Подекуди Вулиця бувала тільки в неділю та в свята, або й по вечорах напередодні свят. Подекуди відбувалась щодня. Від Вечерниць та Досвіток відрізняється Вулиця тим, що до неї дівчата приходять без робіт, і відбувається вона не в хаті, а на вільному повітрі. Місце на Вулицю вибирали з затриманням деяких звичаїв: подекуди крутили веретено на тій місці, де мала бути Вулиця, щоб так само й Вулиця крутилась, як веретено; варили також у скаралуді від яйця кашу й заковували її на тій місці, де мала бути Вулиця, щоб було на ній холодно, як зернят у каші; проштрикували щобіт зсередини голкою з ниткою і ходили з тим чоботом вулицями, тягучи голку, щоб Вулиця ніде не збиралась, крім на вибраному місці. Там забивали голку гострим кінець угору. Палили дерака і поспали вулиці попелом, щоб на них дерлася молодь із чужих кутків. Якщо який парубок не хотів ходити на Вулицю, дівчата палили обрубчі з діжки і попелом з того переспали ворота парубкові.

Парубки викликали дівчат свистом, співом, або грюкали в ворота. Якщо яка дівчина не хотіла виходити на Вулицю, парубки мастили їй ворота дьогтем. Також іноді виймали ворота і заносили кудись на вигін, взагалі робили різні прикрасі.

На Вулиці їли звичайно насіння з соняшників та гарбузів, кавунів, динь, тощо. Парубки залицялися до дівчат, співали пісні оповідали анекдоти, або й тарцювали, якщо були музики. (Мат. укр. етн. НТШ, XVIII, 189, 90; XIX, 293-95; Чубинський "Труди...", VII, 450).

"Весняна Вулиця в українському селі — це найкращі спогали кожного, що провів свою молодість в Україні. Тіхі травневі вечори, соловейки, сади і молодість створюють таку симфонію своєрідної краси, такий чарівний стихі, що хто бодай раз їх пізнав у своєму житті, вже не забуде ніколи, як і не забуде своєї справді чарівної, Богом даної України." (О. Степовий-Всрпай).

ВУЛКАН — бог вогню давніх римлян, отожднений з грецьким Гефайстом, сином Зевеса і Гери. Гефайст народився маленьким і кволим, бо й великий вогонь народжується часто з маленької іскорки. Гефайст бур кривий, бо і вогонь ніколи не здійснюється рівно. Гера ніби так була вражена мізерним виглядом свого новородка, що з пересердя кинула його в море, але там підхопили його океаніди і цілих дев'ять років виховували в глибокій підземній печері, де Гефайст — підземний коваль — почав виробляти мистецькі речі. Інша легенда оповідає, ніби не Гера, а сам Зевес, розсердившись на Гефайста за те, що той сунув був свого юса в подружні справи своїх батьків, так його швиргнув, що бідний Гефайст летів цілий день, аж поки не впав на острів Лемнос, і там покалічився.

Змисл обох легенд полягає в алегоричному образі падіння вогню з неба на землю. І саме тому, що вогонь упав із неба (блискавка), Гефайст — син Зевеса (Неба).

Упавши на землю, Гефайст поробив собі під землею (чи під морем) величезні кузні, де й ступонять раз-у-раз його молоти та молоти його помішників Ціклопів (під горою Етєю в Сіцилії) чи Кабірів (під горою Мозихлом на Лемносі). Іноді ж, під подихом величезних ковальських міхів, здійснюється з Гефайстових кузень високо полум'я аж до самого неба, витворюючи вулкани, розтоплюючи й гублячи все, що знаходить на своїйму шляху.

Греки завважили, що поблизу вулканів завжди буває добре вино, — тому вони склали міт про приязнь між Гефайстом і Діонісом, богом вина. Крім того, як творець промисловости, Гефайстос мав багато спільного з Прометеем, що теж ніби приніс іскру вогню на землю, вкравши її в Зевеса, за що й був покараний, — але тим часом, як Прометей зрозбився особливим опікуном і захисником ганчарів і ганчарства, Гефайст цікавився особливо металургією й був богом ковалів. Його мистецтву належали егіда й скіпетр Зевеса, тризуб Посейдона, шит Геракла, шит Агамемнона, зброя Ахілла. Всі розкішні палаці богів на Олімпі були створені мистецтвом Гефайста, — бо ж без вогню неможливе ніяке будівництво.

В країнах підземного, вулканічного вогню, як у Греції та в Італії, Гефайстос-Вулкан користувався великим культом — його боялися й шанували. У нас, в Україні, не витворилося жадних легенд, пов'язаних із вулканічними силами, бо наша Україна не має вулканів. Але з ковалями й кузнями, де з допомогою вогню, виховувалися різні мистецькі господарські речі, все був і у нас пов'язаний деякий забобонний страх. (Див. КОВАЛІ).

ВУЛЬГАРНІСТЬ — прикмета людини, віддаючої матеріяльним інтересам, не златної

зрозуміти вищі пориви душі, — звідси грубість і цинічне протакство її манер і висловів. Тим часом, як для інтелектуальної людини, відданої вищим духовим інтересам, життя — тільки засіб для освітлення вищих цілей духовного довершення, для вульгарної людини життя — самоціль в собі, як задоволення фізичних потреб і інстинктів. Вульгарна людина не в стаї зрозуміти, що існують страждання, яких не покрити ніякими грошима, — особливо, якщо йде справа духових страждань. Вульгарна людина не в стаї зрозуміти, що є речі, які не заборонені законом, але яких не можна робити, — навпаки, вона вважає, що все, що приносить матеріяльну користь і не карється законом, треба робити, і вважає за дурнів тих, хто поводитиметься інакше. Вульгарна людина не має й не визнає ідеалів. Тим самим вона нищить усяку поезію. Вириває з свого оточення всякий шляхотний порив. З мистецтва вона робить ремесло, з добротності — забаву. Любов до життя перетворює в підле боягузство, почуття самотності в марнославство, пошану — в сервілізм, у підслужництво. Вульгарність процвітає в тих суспільствах, де занепадає духове життя і на місці високих ідеалів духа ставиться ідолів матеріяльного добробуту.

ВУЛЬГАТА — переклад св. Письма латинською мовою, що його зробив св. Єронім рр. 382—405, а Тридентський собор (кат.) 1546 р. potwierдив. Найстарший друк Вульгати — 1462 р. у Майнці.

ВУСА — ознака мужеської гідности (див. БОРОДА). В Україні, якщо й голіли бороду, то вуса завжди залишали: мали довгі вуса наші князі, і гетьмаи, і козацькі старшини та козаки. Та і в пізніші часи довгі вуса настільки відзначали українську національність, що московська поліція, стривожена діяльністю французьких агентів в Україні, відзначала в 1810 р., що "всі молоді дворяни цього краю вигадали відпускати собі вуса, і кажуть, ніби відпускання вусів — це якийсь таємно між ними умовлений знак." (Кіев. Ст. 1892, XI, 203).

Відірзати чи відірвати кому вуса в Україні було великою образою чести. У "Руській Правді" в. кн. Ярослава за відірвання вуса призначалася навіть вища кара, ніж за відрубаний палець: за вуса треба було платити 12 гривень, а за палець тільки 3. Пам'ять про це жила в нашому народі до останнього часу, і тому, коли кого зневажено, казали про нього: "Остригли йому вуса" (Іван Франко, I, 294), або й "Вуса йому обсмалити", — себто наробили йому сорому. (Там же).

Вуса були символом мужеської краси: "Які брови, які вуса пішні!" "В кого чорніші вусок, тому рибки кусок" (Ів. Франко, I, 294).

"Під усом бути" — значить уже бути дорослим парубком, літ 19-20. Про підпарубка кажуть "Вус йому засіявся", а про головусого, що пнеться поміж дорослих, насмішувато завважувано: "Вже має місце на вуса..."

Були вуса й символом досвіду, що приходять із літами: "Він собі те все на вус могає", — себто слухає і примічає, щоб пізніше скористати.

Як символ нездійсненої надії. фігурують вуса в приповідці: "По вусах текло, а в роті сухо було..."

ВУСТА — символ мови: "Вона все ходить, з уст ні пари", — себто мовчить. Натомість красномовному кажуть — "Золоті в тебе уста". Цей вираз походить, мабуть, із грецької мови, де маємо Івана Золотоустого, відомого святого проповідника. І Ісус казав: "Народ цей устами мене шанує, серце ж їх далеко від мене..." (Матв. XV, 8), — себто дарма уста їх промовляють, коли мовчить серце.

Вуста служили й символом потреби їсти й пити: "У кого в руках, в того й в устах", — казали в нас гості господареві, який частує, щоб він випив перший (Новис, П, 603). "Г крихти в устах не було", себто досі нічого не їв.

Червоні уста — прикмета краси в жіноч: "Шкода моїх красних устох" (Головацький "Пісні..." I, 294).

ВУХО — орган слуху. "Може тут стіни вуха мають?" — запитують, коли хочуть говорити про щось таємне, щоб ніхто не підслухав. "На свої вуха те чув", — отже, можеш бути певним, що то правда. "На одне вуха оглух, а на друге не чує", — глузують із неуважної людини. "Я на це вуха глухий", каже той, хто хоче дати зрозуміти, що про щось не хоче нічого знати. "Бач, насторожив вуха", — себто уважно слухає. "На те людині й вуха дані, щоб чути", кажуть, коли хтось дивується, звідки другий щось знає.

На Криті статуї Юлітера не мали вух. бо Господар світу, мовляв, не повинен вислухувати кожного зокрема, а має бути до всіх однаково прихильний. А в Спарті навпаки надавали Зевесові аж чотири вуха, щоб він міг краще чути людські благання.

"Кому в вухах дзвонить. той новину почує", казали в нас: "Якщо в правому вусі дзвонить, буде новина добра, в лівому — лиха". (Ів. Франко, "Прип.", I, 296). Також запитували: "У котрому вусі дзвонить?" Якщо запитаний відгадував, то значить перед ним правду говорив, або любить то:с. хто питає. У німців дзвонення в правому вусі означало, що про ту людину десь хтось говорить. Таке саме вірування було і в давньому Римі (Менар "Життя давніх людей." VIII, ст. 217).

В Україні до останніх часів зберігався звичай імежникові при поздоровленні — те-

пер майже виключно дітям — тягти вгору вуха — "Щоб краще росло". Тепер думають звичайно, що ця формула відноситься до самої дитини, але насправді мали на увазі такі саме вуха, бо в давнину вірили, що хто має малі вуха, той скоро помре. Про це ще досі пам'ятають у Римі, де, бажаючи довгого життя, потягають за вуха (Дзаначчо, I, 152-53).

Коли в нас хотіли висловити, що хтось одержав якусь перевагу в життєвій боротьбі над кимсь іншим, казали: "Схопив його за вуха". Такий приблизно змісл має й вираз: "Далеко йому до моїх вух!" — себто він ніколи не зможе мене перемогти. "Я його за вуха витягну" — себто витягну силоміць. — "Стулив вухи, як заяць слухи, та й утік", — кажуть про злякану, чи засоромлену людину. "Опустив вуха, як свиня в дощ" — казали також про знеохочену людину, що втратила життєву відвагу.

Усім селянам, запідозревним, що брали участь в протипольському повстанні за Семена Палія (пом. 1710 р.), на пропозицію гр. Потоцького воеводи київської, відірали ліве вуха, і, за свідомством сучасника, може й перебільшеним, було тоді так відзначено 70 тисяч люду (Костомаров, "Твори", XVI, 335). Відірване, чи відізане вуха до останніх часів було в Україні символом ганьби: "Я тобі вуха сбірву, оті клапчасті!" — тут погрозу збільшено ще й глумом, бо клапчасті вуха — прикмета нерозуму (Ів. Франко "Приповідки" I, 298).

Вуха служили в народній мові за символ найвищої міри: "Аж вуха болять!" — так хтось погано грає, чи сильно галасує. "Вже мені й вух не видно з того болота", — казав чоловік про своє нестерпне життя серед сварок, спіток і наклепів. "Вже мені вухами виливається" — себто переходить всяку міру. Образ узято з досвіду потопання: кому вухами виливається вода, той вже близький смерті. "Маю того по самі вуха" — себто, забата. "По вуха в боргах" — себто, цілком зборжений.

Було вуха й символом затишку, спокою: "Тепло, як у вусі" — себто, дуже тепло. "Тихо, як у вусі" — дуже тихо.

ОСЛЯЧІ ВУХА — символ неуптва, невілства. За ослячими вухами, биндуо на очах та кинджалом у руці символізували фанатизм.

ВУХАВЕВИЧ МЕЛЕТІЙ — архимандрит Печерської Лаври (приблизно з 1682 р.), що був перед, тим генеральним суддею, протестував перед московським патріярхом з приводу його домагань не друкувати книжок "відмінних від великоросійських": "Це ж усім відомо, що досі без жадної перешкоди було всякі книжки по малоросійському обичвою печатано, нині ж ми в великому недоумінні, ужасе (навів жах) бо нас Ваш указ..."

У 1690 р. московський церковний собор заборонив продавати на Московщині цілий ряд українських видаць, а деякі з них навіть спалив. Одночасно йшов тиск на чернігівську й київську друкарні, щоб у своїх виданнях достосовували українську мову до московської. ("Грамота" 1681 і 1693 рр.). Архимандрит Вуяхевич боронився... і допомагав йому в тому Варлаам Ясинський, київський митрополит (з 1690 р.), який теж був патріархові:

"Усумніваємося, як тут в Малой Росії печатати по коєму зводу. Ібо аще по московску, то не обикоша (не звикли) сії люди (українці) тако читати і не ймуть купувати". — Але все було марно: в 1720 р. вийшов царський указ, яким заборонено київській друкарні друкувати інші видання, крім церковних (літургічних), але й ці останні мусіли бути виправлені "з російськими друками, щоб в'якою рїжницї і окремого, нарїчїя в них не було..."

ГАБА — біле турецьке сукно. У Шевченка символ снігу: "Возьме її (ліброву) та й огорне в ризу золотую і сповне дорогою білою габою..."

ГАБСБУРГ-ЛЬОТРИНГЕН ВІЛЬГЕЛЬМ (1894—1951) — відомий під іменем **ВАСИЛЯ ВИШИВАНОВОГО**. Народившись в імперійній родині архикнязя Карла, по скінченні Військової Академії, був призначений в 1915 р. в український полк, себто в полк, що його складали майже самі українці. Зі своїми воєями намагався говорити по українськи, і за це, та взагалі за людяне поволення, ті воєки його полюбили і, піднесли йому в дарунок гарно вишити українську сорочку, яку архикнязь зараз же вбрав на себе і все збирав її при різних нагодах. "Вісник Союзу Визволення України" в ч. з 4 лютого 1917 р. видрукував світлинку архикнязя Вільгельма в цій українській сорочці, яка виглядає з-під військового однострою і яка дала йому пізніше ім'я — **ВАСИЛЬ ВИШИВАНІЙ**.

Весною 1918 р. архикнязя Вільгельма було призначено командантом армійської групи, в яку входив й корпус Українських Січових Стрільців (УСС), з яким він перебував в Україні після Берестейського миру.

Популярність архикнязя Вільгельма в Україні, як команданта УСС-ів, була така велика, що в літку 1918 р. до нього офіційно звернулися представники комітетів Одеси есерівської та есдекської партій з проханням очолити повстання проти гетьмана Скоропадського і перебрати владу в свої руки. А хоч архикнязь рішуче відмовився, гетьман Скоропадський вислав до Берліну аж три ноти з домаганням вимоги на австрійцях відкавання архикнязя з України.

Після розпаду Австро-Угорської Імперії і кількомісячного полону у румунів, архикнязь Вільгельм зголошується в штабі армії Української Народньої Республіки, на службу якої вступає, як — полковник Василь Вишиваний. Перенісши, разом із армією висипний тиф, полк. Вас. Вишиваний опинюється в Відні на еміграції і переживає важкий конфлікт зі своєю родиною саме за українську справу. У початку 1921 р. його батько оголосив в польській пресі листа, в якому заявив, що "ні один член нашої родини не солідаризується з поведінкою архикнязя Вільгельма". Ця заява викликала лист архикнязя Вільгельма в українській пресі, в якому читаємо:

"... Стверджую, що я не подовалю всієї політики, яку супроти українського народу вела моя родина з постійною кривдою для того народу на протязі столїть. І тому це був один із мотивів, який спонукав мене піти на службу до українського народу і української республіки, та цю службу я виконаю вірно до кінця — все одно, на яким становищі поставити мене українська легальна влада, і без огляду на те, чи це подобається моєму батькові й іншій родині, чи ні..."

20 серпня 1948 р. большевизни схопили полк. Вас. Вишиваного на вулицях Відня і вивезли. Три роки пізніше він помер.

(Більше про нього в моїй розвідці "Полк. Василь Вишиваний" в Альманаху "Відродження" на 1955 р.).

ГАВЛІЧЕК-БОРОВСЬКИЙ КАРЕЛ (1821—1856) — чеський письменник і громадський діяч, що побував у Польщі, Росії та в Україні. Ця подорож і особисті враження викликали його від поширеного серед чехів слов'янофільства, як одної з форм московського імперіялізму. У 1846 р. він видрукував програмову статтю "Слов'янин та чех", в якій присвятив кілька уступів Україні. Згадуючи про те, як Петро I та Катерина II залушили Україну після того, як вона розійшлася з Польщею, Гавлічек писав:

"Так погас нарід хоробрій, маточн над собою панами поляків із одного боку, а москалів із другого; став він згодом тімчи найнижчою гологою у своїй Батьківщині захищуваний довго кров'ю власних його потережників. Страшні, геройські думи та пісні вічно говоритимуть світові про нещасну долю українського народу..."

Духа українського народу поховали його сусіді, які почали ділитися його тілом і, як звичайно буває в таких справах, — "зачали спаритися та й досі ще не порозумілися..." "Україна — постійне прокляття, які самі над собою виголосили поляки та москалі, це — яблуко незгоди, кинене долечо між ці два народи, що збуджує між ними вічну ненависть, аж поки один із них не буде цілковито поневолений..."

Вже тоді Гавлічек боровся проти ріжних наклепів на український національний рух, що тоді швидко розпочинався, які вороги українського визволення ширили і в чеській пресі:

“Ми страшенно дивуємося, — писав Гавлічек, — якщо не злосливості, то понайменше великий неосвіченості людей, які гадають, що одним розмахом пера зможуть знищити нарід, якого в Європі є 15 мільйонів, та якого тільки в австрійській державі 3 мільйони. Панове, що не вдалося жажливому насильству дотеперішніх поневолювачів цього народу майже протягом п'яти століть, того, сподіваємося, не зможуть виконати ваші гусячі пера, навіть дуже загострені. Для чеха ж такі заходи через те страшна ганьба, що ми всі ще добре пам'ятаємо, як самі ми ледве з того стану вилзли, з якого український нарід щойно вибивається, — отже, краще б нам годилося подати йому помічну руку, ніж разом із його ворогами таврувати його, заперечуючи його існування доказами, аналогічними до тих, якими наше існування ще недавно заперечували німці. Хто сам гідний свободи, має шанувати свободу кожного!”

Сатиричну поему Гавлічека “Хрест св. Володимира” та його “Тирольські Елегії” — Ів. Франко переклав на українську мову.

ГАВРИІЛ — архангел Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Його день святкується 13 липня (ст. ст.) — “Сердце Свято” — бо тоді найчастіше бувають громовиці (Ів. Франко, “Припов.” I, 303). Арх. Гавріїл, як і св. Ілля представляється народній уяві, як громівник, демоноборець, що їздить по небу возом, гримить і побиває чортів (Чубинський, “Труди...” I, 22). Ця роля архангела Гавріїла виникла в наслідок збігу його календарного свята з атмосферичними грізними явищами: — “Б'ють громи, як робити на св. Гавріїла” — (Зап. НТШ, т. 86, ст. 149).

В дуалістичних легендах богомільського походження, арх. Гавріїл, нарівні з арх. Михаїлом, воює з Сатанайлом, обстоюючи здобутки Божого творіння. В кантах про Страшний Суд арх. Гавріїл виступає, як провідник душ:

Горять огні все огненні,
Біжать ріки все меловні,
Ідуть душі все спасенні,
Попереду їх архангел Гавріїл..

ГАГЛІКИ, ГАЇВКИ — обрядові пісні, що їх в Зах. Україні співали на Великодні Свята. На Наддніпрянській Україні Гагілок не знали, там були тільки Веснянки. Не кожному веснянку можна зачислити до Гагілок, але кожна гагілка — це власне веснянка. Веснянки в Україні співано протягом всієї весни. гагілку в Галичій співано тільки на Великодні Свята.

Зміст гагілок полягає головню в натяках, жартах і зачіпках дівчат із хлопцями, а іноді й з старшими людьми, що визначаються від'ємними прикметами. Проте, не бракує в них і давніх мітологічних рис, хоч вони вже успіли значно позатиратися. Найбільше ж в них відбивається радість весни, молодості і життя. Гагілки — це в повному розумінні цього слова пісні молоді і, за малими винятками щодо окремих околиць, виключно дівочі. Вони бувають двох родів: одні з окремими грами (ці старші походженням і менші числом), другі без ігор. Полекуди відповідають вони маршовим пісням хлоп'ячим, бо співається їх усе в ході, коли на перешкоді цьому не стоять якісь спеціальні гри. Співають їх дівчата, ілучи колесом, або кривим колесом (дуже витягнутою еліпсою). І колесо і еліпса не стоять на місці, а постійно пересуваються: в еліпсі холять далеко швидше, ніж у колесі: це КРИВИЙ ТАНЕЦЬ, форма кривої лінії, що постійно змінюється.

Хлопці під час гагілок бавляться звичайно окремо, або стоять і прислухаються; лише спровоковані догепами на їх адресу, деколи відповідають співом або впадають гурмою між дівчата й переривають тимчасово забаву. Гаївкам присвятив спеціальну працю Вол. Гнатюк в Мат. у. етн. НТШ, XII, Львів, 1909.

ГАДИНА, ГАДЮКА — їдовита змія. Хоча гадина — поняття ширше, що окреслює взагалі всяку змію, а гадюка — тільки певний рід їдовитих звій, проте в народніх українських віруваннях ці два поняття зливаються, створюючи образ чогось поганого, бридкого. Тому й саме слово “гадина” люди наші вживали, прохаючи вибачення за погане слово або вживаючи якусь формулу заклинання: “Гадина, пек би їй, погане їй ім'я!” (Ів. Франко, “Приповід.” I, 307). Слів із п'єм “гад” вживалося, як лайки: “Енея, гадового сина, пужни по вому!” (Котляревський “Енеїда”). “Скверний гале, куди ти лізеш? Схаме-нись!” (Шевченко.) “Гадину видіти, а не забити, то — гріх!” (Ів. Франко, “Прип.” I, 307). Звідси й забобонне вірування: “До гадюки не годиться доторкатися рукою: як би хто взяв гадюку в руки, то йому вся шкура на руки потріскала б і облізла б” (Етн. Зб. НТШ, V, 172).

Символіка гадюки незвичайно від'ємна! По-перше злості вона символює люді, злості: “Кинувся на мене, як гадина”, кажуть про напасного злого чоловіка. Оповідали, що гадюка в своїй злості може скрутитися обручем, кинутися на людину і вигризти їй очі. Звідти вираз: “Гадина б тобі до очей скочила!” (Ів. Франко, “Прип.” I, 307). “Гадина в його словах дихає”, — себто в його словах повно їді, злості, ненависті. “Сичить як гадина під кушем”, — говорять про сварливу,

сердиту людину. "В'ється, як гадина", — кажуть про лиху людину, що притиснена до стіни кидається на всі сторони, шукаючи рятунку. (Ів. Франко, там же).

Була гадюка й символом облесливості та лукавства: "Гадяча їдь в його словах" — кажуть про облесливу, але злу людину. ,

Символ небезпеки: "Звився, як гадина" — кажуть про лукаву людину, що причаїлася, щоб напасти. "З ним зійтись, то так, як на гадля наступити", — себто небезпечно, бо наступати на гадюку босоніж — готова смерть на селі. "Добре чужими руками гада ловити" (Номис, 9664), або: "Не шутка чужими руками гадину ловити" — кажуть про такого, що любить для небезпечної справи послуговуватися іншими людьми (Ів Франко, "Прип." I, 307).

Символ невдячності: "Вигрів собі галину за пазухою" — себто виховав собі дитину, що за добро платить злом: натяк на візю байку Езопа про хлопця й гадюку. "Не грій гадюки в пазусі, бо вкусить".

Символ обмовності, шкідливого спіткарства: "Ах ти, гадючий язичку!" — кажуть на обмовника. Колись думали, що гадюка не кусає, а шпигає своїм язиком, в якому знаходилася отрута, звідки й виник цей вираз. "Здається, приятель, а гадючку впусти", — кажуть про людину, що потаємно зробила якусь інтригу.

Символ злої вістки:

Іде гадюка дорогою, по дорозі в'ється.
Прийшла вістка до панів, що ланщина
врється...

І у Т. Шевченка: "Тарасові Ночі":

"Червоною гадюкою несе Альта вісті,
Щоб летіли крюки з поля
Панів-ляшків їсти.."

Символ живучості: "Гадючу січи, а кусні ся мечуть..." Незвичайна живучість гадюк була одною з причин забобного страху перед ними, що породжував ось такі приписи: "Забиту гадючу не годиться лишати на землі, бо вона вночі оживе. Треба зогостреним прутком прищипнути їй голову, а прут той довгим кінем уткнути в землю край дороги." (Втн. 36. НТШ. У, 172). Або: "Як побачиш, що повзе гадюка, то поклади їй на дорозі хрест, зроблений з стеблинок чи галузок. Гадюка на те місце приповзе і буде повзати навкруги хреста" (З рукопису Чели, 1776 р. в Києв. Стар. 1892. I. 126). Або: "В Олександрії на Херсонщині вірили, що, як з'їсти виварене м'ясо гадюки, то навчиши розуміти розмови ріжного зілля і пізнавати їх лікувальні властивості" (Васильєв у К. Стар. 1889 р. У, 634.)

Вірування в те, що гадюки, у зв'язку з своєю незвичайною живучістю та таємничим життям на землі поміж травами та кущами, визначаються лікувальними властивостями,

було дуже поширене в усій Європі, і вже в класичній давнині змія була атрибутом бога медицини Ескулапа та його доньки Гігієї. Про Ескулапа оповідали, що одного разу якась гадина обвилася навкруги його пацієнта. Він її убив. Але тоді виповзла друга гадина і якимсь зіллям оживила першу. Цей мотив дуже часто зустрічається в українських казках. Звідти також такі назви деяких рослин, яким приписують лікувальні властивості: Гадючий Прокурень, Галаче Зілля, Гадючний, Зміїний Корінь, тощо.

Відповідно до того й самі гадюки могли служити за лікувальний засіб. У Номоканоні, вид. Кописиєвського в Києві 1626 р., ми знаходимо цікаву вістку, що звахарку прикладати до хворих очей, чи зубів, гадючку шкуру. Проф. Сумшов сам був на Харківщині, що найкращий лік від лихоманки — підкурювання хворого ливовищем, себто скизеною гадючою шкурою (К. Ст. 1889, III 665). На Вінничині хворого на лихоманку підкурювали засушеною жабою (Чубинський, "Труди..." I. 118), але в інших місцевостях воліли таки засушену змію.

Від укусів гадюки лікували головно замовляннями: "Ой чи не з того лукомор'я зелена лоза? Зелену лозу вітер сушить, вітер сушить — листи розносить: один листочок у море впав, другий листочок до серця припав, третьому листочку рани лікувати, — рани лікувати — раги курувати..." Або: "На морі, на лукомор'ї стоїть купа, на тій купі лежить гадюка. Я тую гадюку посічу, порубаю і ширее серце Х. замовляю..."

На Старосамбірщині на Святий Вечір перед Вечерею виголошувалося таке замовлення проти гадюк:

"Гадюко галино! Як не можеш в сонці, або в місяцеві гніздо звити, так аби-сь не могла їдь пустити" (Ів Франко, "Прип." I 307. Також Мат. у етн. НТШ. III. 53). (Дивись також ЗМІЯ).

У Шевченка в поемі "Чигирин", Україна, в наслідок Переяславської угоди, "бур'яном укрилась, швіллю зацвіла, в калюжі, в болоті серце прогноїла і в дупло холодне гадюк напустила..."

Тут "гадюки" — піступні вороги, зрадницькі московфільські заміри всяких кар'єровичів, що розможилися в "холодному дуплі" прогноєного серця України.

ГАДЯЦЬКИЙ ДОГОВІР (16. IX. 1658) уклав був гетьман Ів. Виговський з поляками, щоб мати вільну руку проти Москви. Від поляків прогалили переговори К. Беневський та К. Євлашевський, від українців — Юрій Немирич, якого вважають і за справжнього автора договору, і П. Тетеря, що був пізніше гетьманом на Правобережжі. Козацькі полки мали при тому своїх кобзарів, що обмірковували кожний пункт договору.

„За цим договором Україна, в межах воеводства кнївського, чернігівського й брацлавського, мала входити, як незалежне ВЕЛИКЕ КНЯЗІВСТВО РУСЬКЕ, на рівних правах у федерацію з Польщею й Литвою, яку (федерацію) мав би очолювати польський король. На чолі В. Князівства Руського мав стояти гетьман, обирааний всіма станами давноттєво й затверджуваний від короля. Договір передбачав окремі міністерства, посіли до спільного законодавчого сойму, судовий трибунал і окремий скарб, окрему монету і армію з 30.000 козаків і 10.000 найманців. Польські і литовські війська не мали права перебувати на українській території, а коли б зайшла була потреба в їх допомозі, вони ставали б під команду гетьмана. Православне віровизнання зрівнювалося в правах із католицьким. Заборонялося будувати уніятські церкви та монастири в Україні, і в спільному сенаті мали заісідати православний митрополит та єпископи. В Україні мали бути відкриті два університети, дозволялося відкривати вільні гімназії й колегії; надавалася свобода друку.

Українські делегати домагалися прилучення до В. Князівства Руського ще й воеводства волинського, белзького, руського й подільського, але змушені були обмежитися на територію покищо вищезазначених воеводств кнївського, чернігівського і брацлавського.

Польський сойм затвердив Галяцький договір, козацька старшина його підтримувала, але в широких масах українського населення, настроєного проти поляків, він не знайшов співчуття. (Див. ВИГОВСЬКИЙ).

ГАЙ — невеликий ліс. В народніх піснях символ приємного відпочинку: "Зелений гай, густесенький, незнач справді рай" — співачеться в відомій поезії Л. Глібова (1827 - 1893), що стала народною піснею.

З другого боку, мати свій власний гай — свідчили про певний добробут. Звідти вираз: "Гай йому розвинувся" в зміслі, що йому все добре йде.

ГАЙВОРОННЯ — у Шевченка в поемі "Ой чого ти почорніло, зелене поле", — символ хижої Москви, русифікаторів, що иншать свідомість українського народу: "Ключуть очі козацькі, а групу (себто, перевертнів) не хочуть".

ГАЙДАЙ — погонич волів, що за козацьких часів гнав їх на далекі ярмарки, на Шлезьк, до Прусії, у Московщину.

ГАЙДАМАКА — неспокійна, бунтівнича людина. Термін взято з турецької мови і у нас зустрічається вперше на Правобережній Україні на визначення учасників народніх заворушень на соціальному ґрунті, т. зв. ГАЙДАМАЧЧИНИ. Вживали його спершу тільки

польські історики ХУІІІ ст., наш же нарід звав гайдамаків КОЛЯМИ, ЛЕВЕНЦЯМИ, а в Галичині — ОПРИШКАМИ. В умовах польського панування та все тяжчої кріпащини на Правобережжі було не мало людей, що, не витримавши насильства, починали мститися і збиралися в гайдамацькі ватаги, які користувалися симпатіями селянства, яке дивилося на них, як на своїх оборонців. Незначне польське військо та двірська магватська, т. зв. НАДВОРНА міліція, складена, зрештою, теж з українських селян, не мала сил перебороти цей рух, тим більше, що гайдамаки втікали від переслідувань в недалекі запорозькі степи, а часто знаходили й захист по українських монастирях Київшини, де московська границя біля Києва ровом врїзувалася в Правобережну Україну, і де було багато магватських сел, пасік та хуторів, що охоче перекривали в себе борців проти польської неволі, местників за кривду українську, оборонців віри православної. Вперше більше гайдамацьке повстання знялося в 1734 р. при нагоді польського безкоролів'я, коли в боротьбі із опорженейм пілля Августа ІІ польський трон станули один проти одного старий Станіслав Лещинський, якого підтримував котис шведський король Карло ХІІ, а тепер Франція, та саксонський курфюрст Август, якого підтримувала Москва. Щоб вигнати з Польщі Лещинського, що засів у Гданську, Москва вислала свою армію не тільки до Гданська, але й на Правобережну Україну. Разом з нею пішли й українські війська Гетьманського Лівобережжя. Українське населення Правобережжя зрозуміло прихїд московських і українських козацьких військ так, що вони, мовляв, прийдич виганяти поляків і визволяти українців; ходили чутки про якісь паричани грамоти, що ніби закликали повставати проти поляків і жидів. Один московський полковник, зайнявши Умань, розіслав листи до польських панів з саксонської партії Августа, щоб приставали до нього та воювали проти прихильників Лещинського. Одержавши один із таких листів, ВЕРЛАН, старшина двірських козаків кн. Любомирського, пустив між люди чутку, що царнича Анна прислала указ, щоб усі люди повставали, побивали ляхів та жидів та робилися козаками а коли звільниться Правобережжя від поляків і стає в ній козацький лад, тоді воно з'єднається з Гетьманщиною на Лівобережжі. Ця вістка була іскрою, що розпалала велике вогнище. Сам Верлан став полковником, позвиначав сотників і иншу старшину. Відділи Верлана здобули Броди, Жванець, а навіть запускалися під Львів. Але тоді змінилися політичні обставини, що перше сприяли розвою повстання. Москва здобула Гданськ, і Станіслав Лещинський утік за кордон, а польські нани з його партії піддалися Аввустові Саксонському і звернулися до московських представлїків із просьбою вгамува-

ти селян. Московські війська, що кілька місяців перед тим закликали людей до повстання, почали тепер разом із польськими ріддлами ловити гайдамаків і ставити їх під суд, а хто ставив спротив, убивали. Сам Верлан утік у Молдавію, але деякі його ватажків провадили боротьбу даліше. Один із них, запорожець Грива злобув навіть Чигирин і Крили. Але зрада запорозького сотника САВИ ЧАЛОГО, що допоміг зруйнувати запорізьку фортецю над Богом (1738 р.), пригасила повстання. Цей Сава був мішанин із Комаргорода, який служив двірським козаком у кн. Любомирського і вислужився на сотника. Під час повстання пристав був до Верлана, але коли московське військо придушило повстання, покаявся перед паном, і його було зроблено полковником над іншими козаками, що вернулись також на панську службу. Гайдамаки постановили покарати зрадника. ГНАТ ГОЛИЙ на саме Рівдо 1741 р. напав на нього з своїми гайдамаками і забив його в хуторі, придбаному за зраду. Про це співають потім в пісні, що незвичайно була поширилася:

Ой був Сава в Немирові в ляків на обіді,
 І не знає, не відає о своїй біді.
 Ой п'є Сава і гуляє, ляхом вирубає,
 А до нього, що до Сави, гонець приїжджає.
 "А що ти тут, малий хлопку, чи все гаразд дома?"
 "Протоптава, пане, стежка до нашого двора
 Та все гаразд, та все гаразд, усе хорошенько,
 Виглядають гайдамаки зза гоґи частенько."

У дрібній партизанській війні й малих місцевих заворушеннях пройшло десятиліття, аж поки в 1750 р. не розгорілося полум'я нового великого повстання. Протягом майже всього року вся Брацлавщина, східне Поділля й Київщина аж до границь Полісся була в руках гайдамацьких ватаг та селянських загонів. Взятю й знищено багато міст, містечок і панських замків та маєтків, — навіть такі найбільші тодішні міста, як Умань, Вінниця, Чигирин, Лячків, Фастів, Радомисль впади були в руки гайдамаків. Та в тьму гайдамацького повстання не було ясної ідеї, не було визначної постаті, навкруги якої могла б відбутися концентрація окремих ватажків та загонів, і поволі гайдамацький рух поступився перед поступливим рушенням польської шляхти, і селяни не бачучи ніяких дальших перспектив боротьби, почали поволі відпливати від гайдамацької партизанки, аж поки вогонь нового великого повстання, так званої КОШІВЩИНИ (див.) не залив знову кров'ю наше Правобережжя.

Нема сумніву, як писав Грушевський, що

хоч для гайдамаків ближчою метою було добичництво, все ж вони, як і козаки ХУІ-ХУІІІ ст. мали чималий вплив на відносини суспільні й національні, бо не давали ствердути й зміцніти польському пануванню, завести такі кріпацькі порядки, які вже були заведені в Зах. Україні, і викоренити православну віру, що була єдиною ознакою тодішнього національного життя, як було вже й там викоренено. Тому симпатії українського населення до гайдамацтва не були неоправдані, хоч полякам і досі здається незрозумілим, що ми можемо бачити в гайдамаках щось більше, ніж звичайних розбійників. Галицькі вороги українства прозвали українців зневажливо "гайдамаками", та це не відстрашило їх, і вони відповіли пісню: "Ми — гайдамаки, всі ми однакі, нам ненависте ляцьке ярмо; йшли діти на муки, підуть і правнуки, за нарід свій життя своє дамо".

Т. Шевченко, відповідаючи на подібні закиди москалів, написав у "Холодному Ярі":

"Гайдамакі — не воїни,
 Разбойнікі, ворн,
 Пятю в нашій історії!"

Брешеш, людоморе!
 За святу правду, волю,
 Розбійник не встане,
 Не розкує закований
 У ваші кайдани
 Народ темний; не заріже
 Лукавого сиза;
 Не розіб'є живе серце
 За свою Україну!

Тим-то, коли вибухла національна революція в 1917 р. назву Гайдамаків придбали собі чисельні українські формації, що постали в наслідок українзації частин російської армії, або революційним шляхом, самочинно, проти волі московського командування. Та більшість гайдамацьких частин під час розвалу російської армії розפורшилася; деякі з них, як Гайдамацькі коші в Катеринославі й Олесь та Гайдамацькі курені в Умані й Олександрівську, брали участь в 1917 г. в боях з большевицькими військами, але, зазнавши великих втрат, перестали існувати. Тільки дві формації Гайдамаків увійшли в лютому 1918 р. в склад регулярної української армії — Гайдамацький Кіш Слобідської України та Гайдамацький Кінний полк ім. К. Гордієнка.

ГАЙДУКИ — в Карпатській Україні ХУІІІ ст. панська сторожа від опришків (розбійників). В Наддніпрянській Україні — надвірні козаки по панських дворах, потім взагалі слуги. В думі про Байду згадуються гайдуки, як прибічна сторожа султана. (Див. ГАК)

ГАК — зняряддя тяжкої кари минулих часів: злочинця підвішували за ребро на залізний гак, і він залишався на ньому висіти, аж поки не вмирав, і кості його розсипалися. Так робилося на страх іншим, і тому ніхто не смів зняти трупа. У литовсько-руському праві про цю кару не згадується. У московському праві XVII ст. про цю кару згадується рідко, але в XVIII ст. навіть дуже часто: про цю кару згадується спеціально в інструкції 1719 р. за Петра I про винищення розбійництва. (К. Ст. 1893, II. 223 - 25). Турки повісили на гаку відомого провідника козацтва Байду, що про нього потім складено думу:

Ой крикнув цар на вою гайдуки:

— Візьміть Байду добре в руки,

На гак ребром зачепіте...

Звідти народні вирази: "Хоч би мене й на гак тягли, нічого не скажу..." "Такий ходять, мов би з гака зирявся, — "себто такий страшний, знесилений, вимучений.

"Ще його гак не мине!" — казали про лиху злочинну людину.

В наслідок своєї закручености гак зробився в нас також символом труднощів, клопоту: "Загнув йому доброго гака" — себто завдав клопоту, над яким людина мусить добре помучитися, щоб його "розігнути". (Ів. Фланко "Припов." I. 309). Звідти також символіка хитрощів, підступу: "Там треба доброго гака вигнути" — себто вжити хитрощів, щоб досягти мети (там же ст. 310). "Закидає гак на велику рибу," — себто носить із великими плянами, має надію щось добре вхопити.

ГАКІВНИЦЯ — козацька довга кріпосна рушниця, що закріплювалася гаком, щоб зменшити вистрільний відбій. По ній увійшли в ужиток мушкети.

ГАКСТГАВЗЕН АВГУСТ, барон (1792 — 1866), німецький подорожник, дослідник земельних справ у Росії. Бував і в Україні та в Криму і написав цінну працю про життя народів Росії ("Студіен юбер дже іннерен Шуштаенде...", Гановер 1847). Про українців він писав:

"Українці — протилежність москалям. Українець — вдумливий, запальний, радо згадає минуле свого народу і кохається у спогадах про героїчні вчинки своїх предків. Коли його спитати — хто він, то він відповість радісно й гордо:
— Я козак!

"Українці — поетичний, багатий уявою нарід, і тому легко собі уявити, яка сила народних пісень, казок і переказів у них збереглася. Вони мають великий хист до мистецтва, а до співу створений у них дзвінкий голос, чутке ухо й пам'ять... Непорівняно більше, ніж у москалів, розвинене в українців і естетичне почуття. Вони мають тек талапт

до рисунків і малярства. У цілій низці пом'янутих рис характеру помічається, що українці мають куди більше зміслу для краси, ніж москалі.."

ГАЛАГАН ГНАТ († 1748 р.) — тид мерзенного зрадника - запролацця, що в 1706 р. був полковником на Запоріжжі, потім охочекомоним полковником у Мазепи, якого зрадив у 1706 р. і почав усячески вислужуватися Москві, а що, як колишній січовик, знав усі запорозькі стежки й доріжки, провів до Січі московське військо Яковлева (в 1709 р., ще до Полтави). Запорозжці думали боронитися, та, коли несподівано знайшлися перед московським військом, яке провів Галаган відомими йому стежками, повірили обіцянкам зрадника та московських старшин і піддалися. Та обіцянок не дотримано, і запорозжців вемилосердно потрактовано: "голови дуплено, шию до плахи рубано, вішано й інші тиранські смерті задавано, мертвих із гробів багато — не тільки товариства (козаків), але й ченців відкопувано, готови їм відтиnano, шкуру дуплено, вішано.." (М Грушевський "Ілюстр. історія України" ст. 383).

Петро I шедро винагородив зрадника, зробивши його перше чигиринським (1709 - 1710), а потім прилуцьким (1714 - 1739 р.) полковником. На своїому полковництві Галаган прославився своїми здирствами з підвладного йому населення.

ГАЛАНЦІ — вузькі штани, на зразок голлядських. В "Енеїді" Котляревського: "Носили латані галанці" (IV, 14).

ГАЛАС — служив як магичний засіб для відгоняння нечистої сили. Соли відноситься стрілянина під час Водохрищ, биття в ворота на Свят Вечір під Різдво, дзвоення, ріжні вигуки й співи під час свят, зв'язаних із весінним та купальським очищенням і т. д. (Див. ГАМР).

ГАЛИЧ — збірне поняття для галок та гайвороння. В українській народній символіці має цілком негативне значення. Пригадаймо "Тарасову Ніч" Шевченка:

"Як та галич поле криє,
Ляхи, уняти їм'ятають...

ГАЛКА — символ жінки, дружини: "На соколовім полі злетілися соколи, — між ними соколозуба, між ними свесенький, крильоньками махає, летітоньки гадає в темній лісоньки межі гарні галоньки: там йому галонька мила йому гн'злечко вила, увіла, перевівала, вінком пообкладала.." (Чубинський "Труди...", 838).

"Галочко" — пестливе звернення до коханой:

"Спасибі тобі, Марусенько, галочко. . .

"Ой літає чорна галочка по полю,
Черкається крильцечками об ролюю:

Ой одлинь, одлинь, сиз соколоньку, від мене,

Може найдеш ще й крашу від мене.

— Я два сади вишневі облітав,

А в третьому яблуневому пробував

Ой там я тебе, чорну галочку, сподобав. .

В українському народі було вірування, що ключі від вірию мала перше галка, а вже потім соя. Тому так закликали весну:

— Благослови, Боже, весну кликати,
Зиму проваджати, літа дожидати.

Вилети, сизая галочко, винеси золоті ключі,

Замкни холодну зимоньку,

Відімкни тепле літечко. . .

(Потебня в РФВ. 1882, III, 127).

ГАЛУЗКА — Як дерево — символ роду, чи родини, так галузка — символ члена роду: "Молоду галузку пригинай, бо старої не пригнеш", — себто, вчи людину замолоду, бо стару вже пізно вчити. (Див. також ВІТКА).

Була галузка в народній символіці також символом справи, пригоди: "У велике галуззя зайшов," — казали про когось, хто занало скомплікував справу. "Кожній галузіці кінця не знайдеш", — себто кожної справи не полагозиш, кожного непорозуміння не выясниш. "Якої собі галузі шукаєш?" — себто якої лихої пригоди. Галузка тут фігурує елптично в значенні приладу, на якому можна повіситися (Ів. Фрашко "Прилов." I, 311). "А галузка б на тебе впаля!" — побажання, щоб трапилася якась лиха пригода.

ГАЛУНКА — крапанка. Яйце закрашене тільки одною барвою, найчастіше вишневою, рідше зеленою, червоною або жовтою. Галузки роблять ті жінки, що не мають часу писати писанки.

ГАЛУН — подвійна сіль потасового та алюмінію сірчану. Уживається в медицині, в барвничстві до фарбування шкіри, до виробу паперу. Шкіра, фарбована галуном, робиться м'яка, гнучка й пружиста: вживається на рукавички, жіночі черевички, тощо — називається тоді ГАЛУНКА.

У нас записане таке забобонне вірування: "Якщо до грошей кинуть галуна, то ті гроші стануть ІНКЛЮЗАМИ, себто такими, що все до свого власника вертаються". (Етн. Зб. НТШ, XXXIV, ст. 224). На чому ґрунтується це вірування, не знаю. Галуни знімають у церкві і вживають його на крашення крапанок - галунок. (Номіс 6434).

ГАЛЯБАРДА — різ спису на довгій державці з гострокінчастою сокірою й гаком.

ГАЛЯС — чорнильні горішки, яких уживано в козацькій Україні на роблення чорниці, як то видно з такої документи 1728 р.: "... не маючи для доконання всіх полковних справ за що купити паперу, смолки воску і галаясу, без чого всього обійтись не можна.." (О. Лазаревський "Опис Стар. Малоросії" III, 131).

ГАМАН — улюбленець перського короля Ксеркса, жорстокий ворог живів, якого впливи унешкодили Естера і Мардохей, як про це оповідає Св. Письмо в кн. Естери. Гамана, зрештою, було повішено. Жили святкували свято цього імені, на пам'ять про знищення цього ворога жидівського народу. На це свято вони печуть невеличкі трикутні хлібчики, які роздають своїм знайомим, в тому й християнам. Дехто поширював думку, що в цих коржиках знаходилися чари, якіми жиди, мовляв, пригортають християн, щоб до них горнулися. От цих-от християн, прихильних жидам, як і самі коржики, антисеміти звать "ГАМАНОВИМИ ВУХАМИ". Самих жидів у нас часто дрозили назвою "святого Гамана", на яку вози дуже ображались, бо гаман — зробився у них, а від них і у нас, синонімом злої людини, потворня. .

"Битий, як жидівський Гаман", — казали в нас про тяжко побиту людину, або про таку, яку часто пошгуркують (Ів. Франко "Прип." I, в. II, с. 312).

ГАМІР, ГАЛАС. — Найновіші досліди виявили, що гамір спричиняє притуплення слуху і подразнення нервів. Видайність праці при гаморі значно зменшується. Особливо несподівані й різкі звуки викликають ментальні зміни в нервовій системі та в кровообігу. Кожний повинен дбати про те, щоб робити яконайменше гамору та галасу, щоб не скорочувати ним життя своїм ближнім.

ГАМЛЕТИЗМ — стан вагання, в якому знаходиться свідомість необхідності якоїсь дії і одночасно брак волі ту дію доконати. Гамлетизм — трагедія слабовольної людини, що мусить на шість рішитися, як писав М. Бажан в поемі "Смерть Гамлета":

Стоїш у ваганні, —

двоїшся

і марши

У трансі проблем, і дилем і оман,

І чуєш, як хтось промовляє:

товариш,

І чуєш, як інший нашіптує — пан..

Таких Гамлетів у нас завжди було дуже багато, а особливо їх багато зробилося після національного відродження України, коли безчасним малоросам треба було рішити проблему — хто він, яких батьків, ким, за що закутий. . .

ГАНДЖА АНДИБЕР — герой української думи XVII в. про козака - серцягу й дуків срібляників. Ідеалізований образ демагога типу гетьмана Ів. Брюховецького (див.).

ГАНШ, проф. слов'янської історії в Бресльському університеті, редактор журналу "Ярбіхер фюр Гешіхте унд Кюльтур дер Слявен", 19. VII. 1931 р. видрукував в щоденнику "Шлезіше Фольксцайтунг" довгу розвідку про "Боротьбу за волю України. Про долю одного сорокамільйонного народу. Стан українського питання". У цій своїй праці проф. Ганш представив у загальних рисах значення української справи та її розвиток від часів створення Київської Держави аж по останні часи. Особливо докладно спинився автор на історію українських змагань до незалежності, розглянув доволі докладно період найновіших наших боїв за власну державність (1917—1923) і дав вкінці загальний, але ясний погляд на положення українців на Рязанській Україні, в Польщі, Румунії та Чехословаччині. Автор усюди з великою прихильністю ставиться до українських самостійницьких змагань і стверджує всюди великий зріст української національної свідомості й змагання всіх українців до створення власної державности.

ГАННИ ЗАЧАТІЯ — день 9 грудня ст. ст. На Буковині ще минулого століття вважали, що на Ганни Зачаття починається новий рік (Зап. Ю. Зап. Отд. 1874, II, ст. 860). Відповідно до цього в усій Україні записано різні прикмети, які в'яжуться власне — з початком. В Опішні, на Полтавщині вважали, що цього дня вовки починають бігати, і тому від цього дня зав'язували, чи затикали залізними паличками кошари, щоб вовки не ввійшли. У с. Городищі на Криворічжі, казали, що "од Ганниного Зачатія у Пилипівку вовки збігаються, бокуни їх, та по дванадцятю бігають до Волохрица, поки освятять волю, а після того бігають по два, по три" (Перв. Гром. 1929, III, 89-90). На Буковині також казали, що "на Ганни Зачатія починають тічки бігати" (Зап. ЮЗОд. 1874, II, 99). "На Ганки сідай в санки" — казали в Галичині, відмічаючи таким чином початок зими. (Петрушевич, 84).

Приповідка каже, що "на Ганни — Зачаття починають і блжолі мед їсти" (Номис 12), хоч фактично блжолі починають їсти мед далеко скорше, вже після збору врожаю.

В'язалися з цим днем й інші прикмети:

На Радомищині вважали, що цього дня добре розпочинати подорож (Перв. Громад. 1929, III ст. 89-90). На Вінничині "іде дівчина на Ганни в садок, вириває два листочки з барвінку, шиває докупки, а потім кожного дня пришиває ще по одному до самого Різдва. А на Різдво вночі, — коли йдуть на все-

ношну, дівчина вбирає той вінок на себе: кого першого зустріне, то буде її чоловік" (там же).

ГАНТЕР ОЛЕКСАНДЕР Джердін (1868 — 1940) канадєць, пресвітеріянський священик і лікар, великий приятель українців, перекладач Шевченка на англійську мову. Ці його переклади 23 поезій вишли книжкою в 1922 р. в Вінніпегу. В одній своїй статті з 14 березня 1930 др. Гантер шотландець із походження, порівнюючи Т. Шевченка з найбільшим шотландським поетом Робертом Бернсом, твердив, що Шевченко перевищував Бернса своїм характером і своїми моральними цінностями: "Шотландський поет зробив свій люд більш гордим, більш щасливим, український дав своєму народові силу і віру в будучину..." В промові, виголошеній на святі Шевченка в Вінніпегу 13 квітня 1930 р., др. Гантер визначив місце Шевченка поміж найбільшими велетнями людської творчости.

ГАНЧАРСТВО — виробництво глиняного посуду. відоме в Україні з давніших часів (яких 5.000 років до Р. Хр.), досягло високого розвитку за т. зв. ТРИПІЛЬСЬКОЇ культури (2.500 — 2.000 до Р. Хр.). Спочатку посуд із глини ліпили руками, без ганчарського круга, але в часах по слов'янському розселенню з'являється й ганчарський круг, спочатку в найпримітивнішій його формі — ганчарської дощечки (Мих. Грушевський, Іст. У. Руси, I, ст. 263).

Від середини X в. введено в нашою ганчарстві деякі вдосконалення: змішувано червону каолінову глину з розчином гіпсу, від чого маса стала тривалішою. Винайдею було й особливий спосіб оброблення каолінової глини, що давав виробу, близький до порцелянових новіших часів (В. Січинський "Нар. з істор. у. промисловости", ст. 38). На ганчарських виробх нерідко зустрічають ганчарські знаки, витиснені на днищах посудини (і кашлїв) у формі хрестиків, зірок, свастики, кола, тощо. Це свідчить, як каже В. Січинський, про широку розвинені дромисел з масовою продукцією. Стилістично переважали візантійські зразки (в найстарші часи — сирійські), але деяке значення мали й давніші місцеві традиції з трипільської доби.

У століттях XIV - XV. після упадку Київсько - Чернігівської та Галицько - Волинської держав, ганчарство сильно підупало. Замість білої глини вживали жовтої й червоної, гірше вимішаної і недобре випаленої. На ті часи припадають початки західно - європейських впливів у ганчарстві, що приносять іншу техніку і організацію ганчарів у цехах.

Найстарші ганчарські цехи виникли на зах. - українських землях у XV в., але звідти поширюється на всю Україну. Завдяки цехам поліпшується техніка виробництва, зміцнюється економічне положення ремісників та провадиться навчання молодших кадрів. У ст. XV-XVI посуд значно ліпшає як у якості глини, так і в формах та прикрасах. З'являється тоді ПОЛІВА, якою спочатку покривають середину посудини, а пізніше дають її і зверху. (Січинський, там же, ст. 40)

ГАПТЯРСТВО — вишивання гладко, настилування золотими, срібними та взагалі кольоровими нитками. Було в нас дуже поширене, не тільки як прикраса осягу, але й як декоративне помешкання та церковних речей. Про це пише проф. В. Січинський в "Нарисах із історії української промисловості" (Львів, 1938):

"Оскільки високо стояло гаптярство, свідчать збережені зразки церковних предметів, де не тільки бачимо складні орнаментальні мотиви, але й цілі фігурові композиції, виконані з незвичайним артизмом (вишивані фелони, плащаниці, церковні завіси, накривки і т. д.). Найбільшим огнищем гаптярства був Львів, де ним займалися головню українці, жиди і вірмени. У 1658 р. гаптярі відокремилися в окремий цех, а зложений він був виключно з українців і вірмен. У 1689 р. було гаптярів разом 22 по половині українців і вірмен... На іспиті для získання титулу майстра, треба було вишити "Святий образ" — вимога дуже висока, що вимагала не тільки технічного знання, але й великих малярських здібностей... Інші менші осередки гаптярства були в Бродях і Ковелі, а в ст. XVII-XVIII також поширилися на Подніпров'ї, головню при монастирях.

"В іконографічних творах гаптярства, поруч із деякими східними мотивами, виразно виступає візантійська й українсько-візантійська основа з пізнішими західними впливами. Перетворюючи всі ці мотиви на свій лад, українські гаптярі дали своєрідні вироби, які послужили зразками для новіших, т. зв. народніх (селянських) вишивок і гаптів, пацьоркових слянок (герданок), килимів і т. п. (ст. 62).

ГАРАЛЬД СМЛИВИЙ, чи **СУВОРИЙ**, норвезький король 1046 - 66. До 1942 р. був кілька років начальником імператорської сторожі в Візантії, і оборонив її від Сарацинів. Але мусів її залишити через небезпечний роман із Зоєю, жінкою царя Костянтина IX Мономаха. Був у Ярослава Мудрого в Києві воеводою. Ємало його з Києвом не тільки далеке споріднення, але й те, що його брат, король Оляф Святий, був одружений з Астридою Шведською, сестрою Інґігерд-Ірени, першої Ярославової жінки. Найбільше ж затримало його в Києві, що він закохався в доньку Ярослава Єлисаветі, відомій своєю красою. Сам Гаральд оспівав свою любов у пісні, де повторюється припів,

що "недобра руська дівчина погорджує його коханням". (Цю Гаральдову поему переклав на українську мову Ів. Франко). Дійсно, мусів він довго чекати, поки своїми героїчними вчинками заслужив любов кївської князівни, але, зрештою, осяг свого, і в 1048 р. він вертається до Норвегії, щоб заняти трон після свого небожа Магнуса Дарго, — і з ним приїхала до Норвегії й його дружина-красуня Єлисавета.

Гаральд — типовий мандрівний лицар Середньовіччя, якого подвиги оспівали скандинавські саги. Загинув він у війні з Гаральдом англійським. А Єлисавета вийшла вартує заміж за Свенона III, короля Давії.

ГАРБУЗ — дуже поширена в Україні рослина з багатою символікою. У весільній обрядовісті був символом відмови: коли дівчина відкидала сватовство, передавала сватам — в той чи інший спосіб — гарбуза. Іноді котився він за ними з гори, звідки й приповідка: "Коли б вам гарбуз не покотився!" — себто дивіться, не дістаєте відмови. "Піднесли печеного гарбуза!" — відмовили. "Бодай ви ся на гарбуз залишили!" — говорила в Галичині дівчина, коли на неї хтось надто задивлявся. (Франко "Припов." I. 321). Розвиваючи цю символіку, народна думка символізує в гарбузі іноді й нещасливість, що має гарбуза дістати:

"Гарбуз, мамоно, качається,
Мене дурень чіпляється..." (Чубинський, "Труди". IV, 514.)

Проф. Сумцов висловив здогад, що звичай підносити гарбуза залишився від тих часів, коли випорожені гарбузи ще служили за посуд (К. Ст. 1889, XI, 288 - 89)

Проте, гарбуз у народніх піснях часто фігурує й як символ господаря, або голеси роду:

Хто любить гарбуз, гарбуз,
А я люблю дині;
А хто любить господаря,
А я господню...

Також

Котиться гарбуз по городу,
Питається свого роду:
— Ой чи живі, чи здорові
Всі родніч гарбузові?

Гарбуз мало наїдковий. Тому служив він у нас і символом голодного обіду:

"Віиси миску гарбуза та подивися на вербу, (і хоч пройде між ними двома дінами дуже мало часу), то зараз знову будеш голодний..."
"Гарбузом ситий не будеш..."
"Гарбуз без пшо-на та молока, то лиш свині люблять".

У Ю. Липи гарбуз в поезії "Ярмарок" — символ лінощів і осталости духа:

Гарбузи співають:

Так сонно, так тяжко, так мрійно,
Так товсто, так просто, лежально..
— Зберуть нас, як хочуть, нехайно..
Ах, жити б так ясно, безкрайно,
Без крику, без ліку, у тисячвіку..

ГАРМОНІЯ — цілковите погодження всіх частин цілості між собою і з тою цілістю.

Кожний організм тоді здоровий, коли всі його частини гармонійно співпрацюють. Хвороба — це порушення гармонії організму.

Люди з давніх часів дивилися на всесвіт, як на щось органічне, що втримується світовою гармонією. В клясиційній Греції світову гармонію втримував Аполлон з допомогою своєї ліри та дев'яти муз, і поет Піндар ославив цю функцію Аполлона з його музами в одній із своїх од.

У теперішній Індії уявлення про світову гармонію набрало особливо морального характеру: кожний злочин — це порушення світової гармонії, і саме тому він знаходить неминучу кару в т, зв, законі Карми.

Християнський світ вірить у світову гармонію, як наслідок Божої творчості:

"І побачив Бог, що все, що сотворив, було вельми добре." (І Мойсей, І. 31).

Але цю світову гармонію порушив Адам, ввійшов в неї диссонанс гріха, і Каїн забив Авеля... Прийшов Спаситель світу, щоб викупити той Адамовий гріх і відновити гармонію світу, але люди й далі творять гріхи, порушуючи Христові заповіді, і тим порушують світову гармонію співпраці і солідарності в виконуваних визначених функцій.

Ідеал гармонії полягає не в загальному уподібненні чи в злитті всіх в одному, а навпаки в усе більшому зріжничкованні частин для кращого й різноманітного обслуговування цілості. Тим-то для добра людськості потрібне не злиття всіх народів в одній якійсь величезній державі, а в усебічному розвитку всіх націй, і добро кожної окремої держави полягає не в тому, щоб усі люди однаково думали і одне і те ж саме робили, а в тому, щоб кожний з громадян тих держав розвивав всі свої особисті здатності й сили, збагачуючи націю своїми оригінальними винаходами і своєю специфічною діяльністю, гармонійно урегульованою. Ідеал гармонії вимагає, щоб частини солідарно співілювали, але не розвивалися із школою і за гріш цілого, бо тоді ми маємо суспільний пістряк, що виявляється в розрості збунтованих і заваріжисваних клітин організму, які викликають зрештою смерть того організму.

Ідеал гармонії далекий від ідеалу мертвого спокою — навпаки, це ідеал найбільш динамічної творчості, бо тільки при гармонійній співпраці найрізноманітніших чинників можлива справді вільна творчість.

Проф. Дм. Чижевський в своїх "Нарисах

із історії філософії в Україні" (1931 р. ст. 17) відмічав, що українські філософи, відбиваючи гармонійну духовість українського народу, були великими прихильниками гармонійної між людьми солідарності:

"Виявом цього стремління до гармонії між людьми, — писав він, — є безумовно той факт, що українські мисленники завжди стреміли зайняти позиції примирливі — віддати справедливу оцінку навіть протилежним їм думкам, ворожим течіям (напр., Юркевич, Лесевич). Скрайні течії, в якому б то ні було напрямку, не знаходили відгуку. До ідеалу гармонії зовнішньої приєднується ідеал гармонії внутрішньої. Ідеал внутрішньої гармонії — найвищий ідеал етичної свідомості..."

Славний американський фізіолог і лікар Алексис Каррел також писав у своїй відомій книзі "Ця невідома людина", відзначаючи важливість внутрішньої гармонії для розвитку людини і людського суспільства:

"Більшість злочинців — це ніби люди нормальні, деякі навіть відзначаються своїми вищими інтелектуальними прикметами, і соціологи не мають багато нагод знаходити їх по в'язницях (бо вони наїто спритні, щоб туди потрапити! Е. О.). У гангстерів, у злочинних фінансистів, що про їх подвиги оповідає нам часто хроніка, розум, а також чуттєва, емоційна та естетична якість характеру, цілком нормальні, навіть іноді вище від нормальних, але їм цілком бракує морального змісту. Таким чином ми бачимо серед людей багатьох, яким бракує ґрунтовна частина духовості. Ця дисгармонія в світі свідомості — одне з характерних явищ наших часів... Найдашлівіші й найкорисніші люди — це ті, що в них гармонійно розвинені якості інтелектуальні й моральні. Якість духу їхніх прикмет та гармонійний їх розвиток виштують цей тип людей над іншими, а інтенсивність їхньої діяльності визначає їхнє місце в суспільстві, чи мають вони бути комерсантами чи директорами банку, скромними лікарями чи великими професорами, головами якогось містечка чи президентами держави. Ми повинні докласти всіх зусиль, щоб виховувати найбільш повних гармонійно розвинених людей, на яких тільки й можна побудувати солідну цивілізацію..."

Про будову якої солідної цивілізації можна думати в СРСР, де на чолі держави вже від десятиліть стоять люди без жалного морального зміслу і без всякого релігійного чуття, що саме тому вкривають землю сіткою нечуваних злочинів?!

ГАРПІ — страшні потвори грецької мітології, діти Геї від Понта. Мали вони жіночі обличчя, ведмежі вуха, тіло яструба з кігтями на пальцях, і були незвичайно хижі й ненажерливі. Описав їх Віргілій в "Енеїді", Данте в Пеклі своєї "Божеської Комедії" і Аріосто в "Роз-

люченому Орланді". Спеціально згадується про Гарній в легенді Федея, в якого крадуть і пожирають всю його їжу. В інших легендах Гарнії виступають, як генії швидкої смерті, яка хапає свої жертви ніби в пориві бурі. На одному надгробку в Малой Авії, що знаходиться в Бритійському Музеї в Лондоні Гарній представлено в моменті, як вони уносять душі небіжчиків.

ГАРТ — твердість кричі, яку здобуває м'яке залізо, переходячи через вогонь і воду. Витривалість і твердість характеру, що гартується в вогні життєвих пригод:

"Коли я кричю зроблюсь на тім вогні,
Скажіть тоді: нова людина народилась,
Коли ж зломлюсь, не плаче по мені,
Пожалуйте, чому раніше не зломилась...

(Леся Українка)

"Біда гартує чоловіка, як вода залізо" — каже народня приповідка (Франко І, в. II, ст. 322.) "Гартується аж сичить" — кажуть про зранену, чи побиту людину, що стримує себе, щоб не кричати від болю, а тільки глухо стогне. Порівняння взяте з розпеченого заліза, що гартується в огні. (там же.)

Нам треба кричних, заргованих душ, — бо тільки такі здатні на велику жертвенність і на велике добро.

ГАСЛО — формула політичної пропаганди, що коротко й яскраво відбиває провідну ідею того чи іншого суспільного руху, тої чи іншої політичної партії, чи групи. Революція Богдана Хмельницького відбулася під гаслом "За віру православну, за волюсть козацькі!" Революція французька йшла під гаслом "Воля, рівність, братерство". Революція 1917 р. в Росії йшла під гаслом "Земля селянам, фабрики робітникам". Большевицька революція заступила попереднє гасло гаслами "Вся влада пролетаріатові" і "грабуї награбоване".

Від усіх тих попередніх гасел мало що сталося: нема досі ніде ні рівності, ні волі, ні братерства; нема землі в селян, перетворених в джогоспних кріпаків, ані фабрик в робітників, що стали рабами державного капіталізму; і диктатура пролетаріату перетворилася в диктатуру кулки злочинців над поневоленими народами.

Але саме тому все яскравіше й привабливіше звучить гасло української національної революції: "Геть із московським імперіялізмом, якими б гаслами і кольорами він не цинкривався!"

У минулих часах все знаходилися і тепер знаходяться люди, здатні найкращі ідеї й гасла так іспоганити, що від них залишаються тільки "ніжки та ріжки". Саме тому треба звертати увагу не тільки на гасла, а й на людей, що їх проголошують та за ними стоять. Тільки люди, відповідальні перед людьми і перед Богом, здатні здійснювати великі ідеї і гасла.

ГАСТРОНОМІЯ — мистецтво смашно кушарити та смашно їсти. М. Мироненко в своїх "Думках" писав про українських гастрономів-ласунів, яких у нас все було надто багато: "Як це люди не помічають, що це і є гріх чревоугодія, за який нас карав Господь голодом і мором? Ми з їжі зробили насолоду. Ми пишаємось багатством, смаком, різноманітністю страв і напоїв, мистецтвом їх приготування, підносячи ці речі до ознак патріотизму й гордості національної, забуваючи, що грішно сугроти християнської моралі. А надмірне припрошування та силювання до їжі й пиття вважаємо за вершок гостинності й християнської чесноти". Максим Мартинюк у своїм блискучім памфлеті "Камо Грядеши?" наводить вислів жида з містечка Х.: — "Що таке Непа? — Каплун." А каплунів від того й відголовують, щоб потім зарізати. Багато наших сучасників цього не розуміють, а як же то наші предки клись прекрасно розуміли ці речі! З найбільш героїчної епохи в нашому минулому, з часів Хмельниччини і досі лунають слова пісні:

Дивують дяхи, вражі панове,
Що ті козаки вживають?

Вони вживають щуку-рибаху
І ще й саламаха з водою.

Християнська стриманість і погорда до ласощів, насолод і розкошування в їжі характеризують героїчні епохи. Людям, захопленим вищими ідеалами, шука-рибаха й саламаха з водою йшли більш на здоров'я, аніж зматеріялізованям у поганстві нашадкам їхні багаті страви...

ГАТКА — маленька гребля; символ перешкоди:

Я до гаточки, — гаточка загачена;
Я до дівчини, — дівчина заручена...

ГАЧОК — символ приваби: "На голій гачок не йде шупачок." — себто самими обцянками, словами нікого не переконаеш. — потрібні факти. "Я на такій гачок не піду" — себто на таку підмову не піддамся. (Франко "Припов." I, 322).

ГВІЗДОК, ЦВЯХ — символ Страстей Господніх: "Домовину збивають кілками з дерева, а не цвяхами, бо Христа дуже боліло, як його прибили цвяхами до хреста." Кажуть, що якби злий дух не вигадав цвяхів, то не були б розпинали Ісуса Христа, бо не було б чим хреста прибити, бо кілками були б не прибили Христових костей" (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 311).

Про кількість цвяхів розп'яття були різні думки: у перших віках християнства Христос мав два цвяхи в руках і два в ногах. Мікель Анджелиє приписував мистцям Відродження звичай накладати одну ногу а другу, і з тих часів Розп'яття фігурує з трьома цвяхами.

Про кількість цвяхів оповідали в с. Троянці Снятинського повіту:

" Жиди не могли прибити Христа к'ілками та й послали жовніра, щоб приніс цвяхів від коваля. Жовнір ніс та й загубив один цвях. Не було чим прибити ноги до дерева. Одна жінка поразилась, щоб збити дві ноги докупити одним цвяхом. Христос прокляв її словами: "Аби-сь ніколи не була обрана до ради, коли так порадила..." (Етн. Зб. НТШ. XXXII, ст. 311)

Існують й інші оповідання на цю тему. Жиди замовили були циганові три чи два цвяхи, а циган зробив чотири:

— "Візьміть, може на щось здається!"

За це Христос прокляв цигана, щоб він ніде не мав пристановища, і тому цигани швendaють із місця на місце

Оповідати також (на Катеринославщині), ніби циган мав зробити ще й п'ятого цвяха, яким мали пробити голову. Але циганові стало шкода, і коли жиди запитали його, чи прибавив він голову Христові, циган показав на муху на чолі Христа і запевнив, що то був п'ятий цвях. За таку "оборону Христа" цигани й можуть брехати без гріха на ярмарках. (М. Грушевський "Іст. у. літ." IV, 517-17).

В інших варіантах жиди ніби замовили ковальеві чотири цвяхи, але коваль вкинув один цвях у воду, або заховав під язик, — і за це благословене діло ковальське (Етн. Зб. НТШ. XII, ст. 115-16, також у Грінченка I, 74). Тому й приповідка склалася: "Цвяхи красти, то не гріх," бо, коли Христа розпинали, хтось "милосердний украв був цвяха, а то були ще скорше позабивали їх у тіло..." (Франко. "Приповідки", II, 306).

ГЕГЕМОНИЯ — панування, верховодство одної якоїсь держави (чи класи) над іншими. В світі нема рінності, і в суспільстві все одна якась людина, чи класа. чи держава мають більший вплив, ніж інші. Коли цей вплив базується на духовній вищості, на моральному авторитеті, всі приймають такий вплив без особливого спротиву, бо і звивається його звичайно не в своєкорисних інтересах, а для спільного добра. І тоді ніхто про гегемонію не говорить. Про гегемонію ж ми говоримо тоді, коли верховодство набирає вигляду тиранічного насильства, що походить із доктрини сили, як то ми бачимо, наприклад, в СССР, де панування партійної бюрократії над величезними масами народу все побудоване на голому насильстві так званої диктатури пролетаріату, що її Москва хотіла б поширити на весь світ. Проти цієї гегемонії Москви повстає з обуренням усе, що не зносить насильства. (див. БУПР).

Лише той нарід виявляє свою справжню вищість, який вміє створити школу, кращу, ніж у інших, закони, кращі, ніж у інших, господарство, що सदовольняє краще, ніж у інших, потреби гідного людського життя, і нічого з цього ми не знаходимо в московського народу, що насильством верховодить в Україні та в інших країнах підбитої Східньої Європи.

ГЕДОНІЗМ — шукання приємності, як цілі всього життя. Для гедоніста життя не має ніякого іншого зміслу, як тільки задоволення змислових жадань. "Лови момент!" ("Карпедієм" з латинського) — це його ідеал. Але гедоністи забувають, що в кожному з нас існують, крім жадань тіла, ще й жадання духа, — і ці останні часто суперечні жаданням тіла. Як їх примирити? В гедонізмі виникає неминуча дилема: або я порину в безпосередню й змислово насолоду і потім зазнаю переніченість, несмак, знеохоту, бивль голови та інші недогоди, або я відмовлюся від негайного задоволення свого жадання. підожду, щоб пожати пізніше кращі плоди моєї саможертви і знайти в тому більшу приємність. Досвід тисячоліть виказав, що далеку більшу приємність дають духовні втіхи, що приходять в наслідок тимчасової саможертви, бо вони ніколи не дають переніченості, і приємність від них далеко інтенсивніша й триваліша. І тому бачимо парадоксальне явище: Епікур, основник епікуреїзму (341 — 270 до Р. Хр.), одного з нап'ряжків гедонізму, жив майже аскетично, витрачаючи на себе по гри обоби в день, але виявляючи велику щедрість і добротність в відношенні до своїх приятелів: він знаходив, що та приємність, яку він одержував, допомагаючи іншим, була без порівняння вища від тої, яку б він мав, добре ївши й виши. Так добре усвідомлений гедонізм веде до аскетизму. Щоб мати справжню приємність, треба йти за голосом природи, яка чергує приємне з неприємним, і християнської моралі, що наказує вірним піст перед святами. Якщо дитині подобаються солодощі, то в тому можемо чути голос природи, яка втворює в дитині потребу в цукру, але якщо та дитина знає, що віддається своїй приємності і наїється тих солодощів забагато, в неї болітимо живіт і голова, і її нудитиме. Після короткої приємності, нерозумно вжитої, приходять великі неприємності. Ці неприємності ще збільшуються, коли вже не діти зловживають солодощів, а дорослі люди зловживають алкогольом, статевими приємностями та наркотиками... Іні перетворюють діволі здорову людину, корисного члена суспільства, в холодну руйну: ними повні шпиталі, в'язниці та бжезельні.

ГЕЕННА — долина Гінном біля Єрусалиму, де палено тіла померлих і всяку нечистоту,, а за безбожного царя Ахаза палено дітей в жертву Молохкові. Звідти "геенна вогнея" — векло, місце вічних мук.

ГЕКАТА — богиня нічних мар, привидів і чарування класичної мітології, донька тітана Персея і Астерії. Вона спершу була лише оглею з сльми місяця, а саме нового місяця, який власне тому, що не з'являвся на небі, мусів очевидячки, перебувати в підземному царстві, звідки Геката висилала на землю ріжні пекельні страхіття, та й сама часто ви-

ходила блукати темними ночами в супроводі пекельних псів, що зчиняли страшне виття, як тільки зачули де кров, чи яке злочинство. У цих своїх земних мандрівках, Геката любила спинятися на перехрестях і збирати навкруги себе неспокійні душі покійників, що не знайшли собі могили, або навчала чарівниць, як збирати чародійні трави, і що з ними робити.

Таку богиню кожний намагався задалегідь умилостивити, і тому коло миських брам та дверей приватних хат ставили статуї богині, що мали віддаляти від міста її господи всяке нещастя. Статуєтки богині прикрашали звичайю квітами, а останнього дня місяця приносили їй жертви, серед котрих невідмінно фігурували яйця й цуники. Такі ж саме жертви складали й на перехрестях доріг, що були всі присвячені богині. Із цих Гекатиних бенкетів нерідко користали циніки, викликаючи тим до себе жах і зневуа.

З часів Орфея встановлені були містерії Гекати. Але в орфіків ідея богині Гекати була дуже відмінна від звичайної - народної: орфіки вважали Гекату за царицю природи, що панує в царствах неба, землі й моря, і тому вона зливалася в них з уявленнями інших богинь — Деметри, Персефони і Кібели.

Найдавніші постаті Гекати представляли богиню завжди в супроводі собаки, а то й саму богиню з собачою головою. Але пізніше переважав образ жінки з трьома головами, або й трьох жінок, разом з'єднаних. Цей образ відповідав ідеї охорони перехрестів, вірніше — збігу трьох шляхів, звідки й часта латинська назва богині ТРІВІА. Дехто вважає, що цей образ відповідає трьом одніям місяця — повня, півповня й нового місяця.

ГЕКТОР — герой Гомерової "Іліади", син троянського царя Пріама і Гекуби, найхоробріший лицар, якого убив Ахілл після того, як Гектор убив Патрокла, Ахіллового приятеля.

Символ моральної перемоги в фізичній поразці. Англійський письменник Честертон писав: "Роля Гектора провіщає всі ті поразки, через які пройшла наша раса і наша релігія". І американський єпископ Шін зауважує: "Для великих грецьких філософів неможливо було зрозуміти, яка могла бути гівність у страданні. Дійсно, розв'язку цій проблемі дала лише Голста, коли переможез Людина, розп'ята на хресті, зробила зрештою завойовником світу, а Скорбна Мати у підніжжя Хреста перетворилася в Царицю Християнства".

ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ — світогляд, що, за починком Коперніка (1473 — 1543) ставить не землю в осередок світу (геоцентризм), навкруги якого кружляє сонце й інші планети, а сонце, навкруги якого кружляє земля і інші планети ссаяшної системи. Проте, сучасна

наука вже знає, що й вся соняшна система кружляє навкруги якогось осередку, як кружляє навкруги якогось осередку і взаєз наш Богів Шлях, в якому знаходяться наша соняшна система. Коли Коперник сповістив свою теорію геліоцентризму, вона зустріла великий спротив. Лютер писав: "Люди прислухаються до чужинецького астролога, який намагається довести, ніби земля крутиться, а не небо, чи твердь, сонце і місяць... Пей дурень хоче поставити догори дригом астрономічну науку, але Святе Письмо нам каже, що Ісусе Навині наказав сонцю зупинитися, а не землі..."

Галілей (1564 — 1642), що гаряче борюва за теорію Коперніка, католицька інквізиція запровадила до в'язниці в 1632 р., і він вийшов із неї, тільки заявивши, ніби відрікається від своїх поглядів.

Але це не перешкодило землі далі крутитися навкруги сонця.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ СЕКРЕТАРІЯТ УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ — перший уряд

України в період між I і IV універсалами (з 28. VI. 1917 до 22. I. 1918): Назвали його "секретаріатом", щоб передчасно не дронити москалів. — і проф. М. Грушевський підказав, що і в Сполучених Штатах Америки міністри уряду називаються секретарями. Але московські агенти з того однаково скористали і в своїй демагогічній пропаганді між воцятвом та робітництвом запевняли, що український уряд тому називається Генеральним Секретаріатом, що складається він із самих генералів, себто найбільших реакціонерів, "буржуїв" та контрреволюціонерів. І хоч він насправді складався з самих революціонерів, соціалістів, на чолі з В. К. Винниченком, наші темні збаламучені маси тій злісній пропаганді антиукраїнській вірили.

ГЕНІЯЛЬНІСТЬ — найвищий дар людині від Бога на службі народові й людськості. Межи людьми, як і в природі нема рівності: нема двох однакових лілій, нема двох однакових орлів, і нема двох однакових людей: все живе відрізняється одне від одного. Кожної весни одні дерева цвітуть більше від інших, ніби їм спеціально чомусь сприяє натура. І в деяких етапах людської історії з'являються серед маси людей визначні особи, незвичайно обдаровані ріжними здатностями, що вказують шлях грядешнім поколінням, витворюють зевмиручі ідеали втілюють ті ідеали в нестерельні твори мистецтва, науки, політики, суспільного життя.

Цих визначних людей, творців нових великих цінностей духа, ми називаємо ГЕНІЯМИ. Не всі визначні люди — генії. Між звичайною, сірою людиною людської маси і геніями протягається широка, посередня смуга більш і менш визначних людей, що мають

здібності, більш від звичайних. Але ці здібності, належно не культивовані, залишаються в більшості безплідними. Ті ж, що їх культивують, можуть досягти великої досконалости в тій чи іншій галузі людської творчости. приносячи людській культурі дари свого духа, — але вони рідко коли можуть піднятися до справжньої геніяльності, залишаючись тільки більшими чи меншими ТАЛАНТАМИ.

Були визначення геніяльності, як комбінації таланту з великою працьовитістю, великою витривалістю і терпцем. І хоча є в тому велика частина правди, але не вся: геніальна людина, дарма, що мусить також багато працювати над собою, носить у собі печаль якоїсь незвичайної легкоти. що визнає її творчість; вона посідає велику ІНТУІЦІЮ, яка дозволяє їй проникати в істоту речей, схоплювати їх внутрішній зміст далеко скорше, ніж їхня ж логіка й розумовування, що пізніше тільки стверджують те, що їхня інтуїція відразу схопила. Геній випереджує свою добу, талант її інтерпретує. Геній творить нові форми, відкриває нові шляхи, досі не практиковані, талант досягає найвищих вершків на вже відкритих шляхах. в уже створених формах.

Але нові шляхи не все ведуть до відкриття нових великих обріїв, — деякі можуть завести у безвихідь. Не всі люди, що, завдяки незвичайним своїм здібностям, видаються, на перший погляд, геніями, залишаються такими в досвіді дальшої історії. З'являються часто люди, що своїми здатностями підкупляють і сліплять, і здобувають великий вплив, на жаль, майже завжди згубний. Вони подіби до тих, що про них казав Христос: "Устануть бо лжехристи й лжепророки і даватимуть ознаки великі й дива, щоб, коли можна, звести й вибраних..." (Матв: XXIV, 24): Вони ведуть людецько на нові шляхи, як різні пропагатори московського комунізму, але мета, до якої вони ведуть, виявляється безоднею, або пустелею. Вони вселять го болю, як мандрівні вотники. Психіатр Тарабод писав про таких небезпечних "геніїв": "Не можна сказати, що вони не мають великих інтелектуальних здібностей, але їхній інтелект не створює нічого кращого..." А другий, італійський, психіатр Ломброзо теж писав: "Якщо вони малари, то переважно декоратори... Якщо поети, писатимуть вірні, багаті на рими, з незвичайно гарною формою, але без жалючого змісту..."

Якщо ж вони письменники, чи державні і політичні діячі, то їхні писання і їхні вчинки викликаються повною відсутністю морального зміслу й етичних ідеалів. А тим часом, як писав аргентинський філософ Х. Ліхенієрос: "Геній відзначається своєю моральністю, або він — не геній." "Поведінка генія без-

компромісова щодо його ідеалів. Якщо він шукає правду, він усе принесе в жертву задля неї. Якщо шукає краси, ніщо не зіб'є його з шляху до неї. Якщо шукає добро, їде просто і певно до нього понад всякі спокуси. І якщо він багатосторонній геній, гарне, правдиве й добре елюаються в ньому в зразковій етиці, що полягає в служінні всьому найвищому. Як то було в Леонардо да Вінчі і Гете". І у нашого Шевченка, долам я.

Геній не знає фарисейства. Нема генія, який би мав ідеал добра і не намагався його досягнути. Біль моральної цілості є в нм генія. Той, хто проповідує правду, але погоджується з брехнею і наклепами, хто проповідує справедливність і робить комусь кривду; хто проповідує милосердя і виявляє жорстокість, хто проповідує людяльність і зраджує; хто проповідує патріотизм і спекулює на ньому для своєї кар'єри; хто проповідує характер і підслуговує сильним світу цього, хто проповідує гідність, а сам упідлюється, — кожний той, хто вживає інтриг, приниження тисяч інших дрібних засобів, несумісних з видивом якогось ідеалу, кожний той не геній, і його голос прозвучить без відгучу, не відб'ється в часі, так, ніби прозвучав десь в порожнечі..." (Х. Ліхенієрос "Ель Омбре Медіокре" 1953, ст. 203).

До того, — як писав Б. Шов в "Іванна д'Арк", — геній — це людина, що "бачить дальше й проникає глибше, ніж інші", або як писав П. Фальоранс, — "геній — найвищий вияв розуму". І з цим можна погодитися, прийнявши за Лайбніцом, що розум — це "здатність встановлювати правила й закони, відмічаючи одночасно й необхідні винятки; знаходити зв'язок між причинами й наслідками; вміння послугоуватися досвідом і пам'яттю; вміння передбачати..."

Леся Українка писала в поезії "Три хвилини", що

... Для ідеї

Людина геніальна є той фокус,

В який збирається її проміння,

Розсіяне по частках межі нами..."

Тим вога підкреслила синтетичну силу генія, що про неї писав Шопенгауер:

"Якщо рід спеціального і істотного для генія пізнавання — це інтуїція, то об'єкт його полягає не в окремих речах, але в платонічних ідеях, які вони виявляють. Характеристична риса генія — його вміння вбачати в окремістностях універсальне; звичайна людина ніколи не бачить в окремій речі нічого іншого, як ту окрему річ, бо тільки вона належить до реального життя, що її цікавить. І що менше вона схоплює інтуїцією це універсальне в окремих особах, чи речах, тим більше вона відстоїть від генія: таланти створюють окремі явища окремих конкретних

Наука, що мають своєю метою тільки взаємодіювання речей між собою..." ("Верке" — Твори, II 445)

ГЕОГРАФІЯ — наука про землю, землеробство. Цій темі відведено багато місця в Енциклопедії Українознавства НТШ, і ми цікавих до неї відсилаємо, але містимо тут — в скороченні корисні доповнення, що їх подав проф. В. Січинський в "Гомоні України" з 16. III. 1957.

З географічних книжок в Україні були поширені в XVI ст. "Опис Сарматії" Матвія з Мехова в лат. мові, а також "Космографія" Мартина Бельського, переложена на староукраїнську мову в 1564 р.

У 50-х роках XVII ст. професор Київської Академії Єпіфаній Славинський і монахи Києво-Печерської Лаври Арсен і Ісаїя Сатановські виготовили в 1645 р. за Атясом Бляю (в лат. мові) текст географії староукраїнською мовою, що обіймає усі частини світу. Цей твір називався "Позорище вселеннє илн Атлас Новий".

Цих самих авторів було запрошено до Москви, де вони в рр. 1661 - 65 виконали переклад Космографії Меркатора (1512 — 1594). Наші вчені були в курсі найновіших винаходів і працю із галузі астрономії і географії та використали також інші джерела в чужих мовах, як англійця Джильєса Флетчера з 1591 про Московію та інші.

За козацьких часів гетьманський уряд особливо дбав про географічну й картографічну працю, що її виконувала козацька старшина і спеціалісти гравери, як О. Тарасевич, що виконав загальні карти України. Гетьман Ів. Мазепа доручив полтавському полк. Іванові Іскрі з помічниками описати всі Дніпрові острови, річки і річища від порогів до Чорного моря. Ця праця мала особливе значення для опанування чорноморського побережжя. Велику картографічну й географічну працю виконали українські географи - геодезисти в рр. 1779 — 1781 р. коли було зроблено точний опис і геодезійні поміри трьох намісничств (округ) — Київського, Чернігівського й Новгород - Сіверського. На чолі комісії стояв генерал - поручик А. С. Милорадович, а в склад комісії входили 20 членів із бунчукових та військових тозарівшів і канцеляристів "Малоросійської Колегії". Цю величезну працю використала Російська Академія Наук, видавши в 1786 р. карту цих намісничств під своєю фірмою, без жадного покликання на виконавців цієї праці!

В давній Україні - Русі наші предки одержували свої знання з сухих реєстрів, які знаходилися, нпр., на вступі Хроніки Амартола. Звідки походять й географічні відомості найдавнішого нашого Літопису, та з подорожей паломників до Святої Землі.

Чи був уже тоді відомий в цілості переклад "Християнської Топографії" Козьми Индикоплова, дуже важливого на ті часи візантійського географічного підручника (VI ст.), що став дуже популярним серед східного слов'янства в XVI ст., це залишається, як писав М. Грушевський в своїй "Історії України - Руси" (т. III, ст. 460) досі неясним. Поодинокі статті з нього знаходимо ми в наших збірниках уже в XIII ст., — отже в частинах бодай його в усякому разі знали.

ГЕОЛОГІЯ — наука про будову, склад і історію землі. Сотні геологів вивчали минулу української землі, і завдяки цьому, тепер нам відомо про ті величезні підземні скарби, які маємо в Україні. Формування землі продовжувалось мільйони років, на протязі яких Україна багато разів покривалась морями, що залишали після себе різні поклади з рештками давніх дивовижних тварин. Так створилася грубезна книга історії землі, яку не кожна людина може зрозуміти, бо треба вміти її читати по залишках, які знаходимо в різних покладах.

Про це писав О. Ольжич:
Із книжки грубої в твердих палітурках
З гірських пластів за вікнами ваголу
Пливе на нас симфонія п'янка
Одвічного, надженеого закону.

Котились води, дихала земля,
На сірий намул палало проміння.
Родились і лишили світло дня
Нечуваючі потворні сотворіння.
О, скільки зелені, о, скільки душних злив
У грудочці блискучій антрацитну!
Яке назисто золотавих днів

В одній крапelinі бурштину укрито!
Не порошинокю хіба твоє життя
В цьому потоці совяшних сторіччів?
Але земля — одвічне вороття,
І переходять вічно річі в річі.

В саду твістому, в нескошеній траві
Дзвінким дівчатам, хлопцям ясночолим
Читати буде солодко нові
Книжки, що нам не розгорнуть віколи

("Геологія")

Геологія розбиває формування землі на 6 ер і, вивчаючи яшарування різних покладів, відзначає великі періоди часу творення землі, яка була спочатку вогненною кулею, а потім поступово охолоджувалась, покривалась морями і океанами і нарешті "сушу відділено від моря". Кожна геологічна ера, що тяглася мільйонами років, відповідає, — писав проф. І. Бандура в "Дзвіні" ч. 9(18), — кожному дневі творіння по Біблії.

Останнього дня Господь сотворив людину, і цей день якраз відповідає останньому геологічному четвертинному періодові та діловіяльній епосі. Цей останній період геоло-

логія поділяє на дві епохи: сучасну (алювій) та передсучасну (ділювій), коли жили в Україні мамути, носороги, печерні ведмеді, олені й ін. В кінці тої епохи появилася людина. Це був шостий день творіння, який геологи називають ділювієм і який, за даними геологічної науки тривав приблизно 500 тисяч років.

ГЕОЦЕНТРИЗМ — давній невірний погляд, що брав землю за осередок всесвіту. На його місце прийшов **ГЕЛІОЦЕНТРИЗМ** (див.). (Див. також **АНТРОПОЦЕНТРИЗМ**).

ГЕРА - ЮНОНА — цариця неба класичної (греко-римської) мітології, жінка Зевеса, найстарша донька Кроноса й Реї, опікунка подружжя й народин. Як мати **ЕЙЛЕРІ-ТІ**, богині роліва, була Гера й захисницею материнства.

Культ Гери перше не був значно поширений, — він пішов із міста Аргоса. Аргос, Мікени і Спарта були, за словами Гомера, найулюбленіші її міста. Пізніше, коли розповсюдились погляди про Геру, як про захисницю родинного життя, культ її почав швидко ширитися. Головну божницю її — Герайон — межі Аргосом і Мікенами було поставлено в 423 р. до Р. ХР. Там знаходилася дорожніша статуя богині творчости Полімета, творця трохи молодшого за Фідія, але не менш від нього славного.

У Римі Геру ототожнили з Юноною, але тут роля Цариці Неба ще більше затерлася перед тою ролею, що її вона грала, як захисницю родини і римських матрон, яким вона допомагала в ризьких хвиликах їх життя, приймаючи відповідні епітети: Юнона Люцина ("що несе світло") була богинею роднин; до кві звертали всі вагітні;

Юнона Пронуба була спеціально богинею весілля (нубере — віддаватися);

Юнона Домідука охороняла молоду в урочисту хвилину вводити її до хати молодої.

Юнона Регіна (Цариця) була захисницею держави римської, як великої римської родини, і входила в Капітолійську Трійду (разом із "Юпітером та Мінервою).

Юнона Монета (монере — перестерігати) одержала свою назву від того, що перестерігала римлян від ворожих нападів через гусей їй присвячених. Божниця її знаходилася теж на Капітолії, і в їй переховувалася державна карбівниця: всі шматочки металю, що тут були карбовані, називалися попросту — монети: назва, що затрималася й досі майже в усіх народів світу.

Головне свято Юнони називалося **МАТРОНАЛІІ**. Припало воно на 2 березня. Того дня всі римські матрони (жінки) йшли великим походом до божниці Юнони на Есквіліні і принесли там їй жертви. Жінки надто

легкої поведінки не сміли входити до божниці захисниці подружжя вірності й чистоти.

ГЕРАКЛ - ГЕРКУЛЕС — син Зевса і Алкмени, найславніший герой грецького мітичного світу, ідеал мужеської сили і чесноти. Вже в колиці задушив він дві великі гадюки, що їх наслала на нього ревнива Гера, люта на Зевеса за зраду з Алкменою. Гераклів брат близьку Іфікл, побачивши гадюки, закам'явив був від страху, але Гераклу, якому було тоді вісім місяців, схопив гадюк обіруч і задушив їх Ця мужність маленької дитини так здивувала й захопила всіх олімпійських богів, що й сама Гера зворушилася, втратила ненависть до Геракла і почала його годувати (див. **БОГІВ ШЛЯХ**).

Вирішши, Геракл був примушений виконати з доручення свого брата Мікенського царя Еврїстея 12 незвичайних подвигів, відомих під назвою "робіт Геракла": 1. задушив Немейського лева; 2. убив Лерійську гіду; 3. положив живим страшного Ерімантейського кабана; 4. дігнав Керінейську ланю з бронзовими ногами; 5. перебив стрілами хижі птиці Стімфальського озера; 6. укусьвав Кретського бика, що його Нептун наслав був проти царя Міноса; 7. убив Деомеда, тракійського царя, який годував свої коні людським м'ясом; 8. переміг Амазонок; 9. вичистив Авгієві стайні, пропустивши через них річку Алфей; 10. переміг і убив велетня - розбійника Геріона, в якого забрав його бика. 11. здобув золоті яблука в саду Гесперід на крайньому Заході; 12. звільнив Тезея з пекла, половивши живим огранного пекельного пса Цербера.

Поза тим йому приписується сила ще інших незвичайних і найрізноманітніших пригод: він задушив у своїх руках велетня Антея, сина Землі, яка додавала тому сили кожного разу, як він її торкався; знищив біля Риму розбійника Какуса, що хотів був украсти Геріонові бики, коли він із ними вертався з Заходу; звільнив Гезіону від страшної потвори, яка мала її жертви; відіслав Африку від Європи, створивши Гібралтарську протоку і поставивши на їй г. зв. **ГЕРАМЛЕВІ СТОВПИ**; звільнив Прометея, прикованого до Кавказьких гір; переміг річку Анхелоя і, нарешті забив кентавра Несса, що спробував вкрасти в нього його жінку Деяніру. Але ця остання перемога була причиною його смерти. Конаючи, Несс передав Деянірі свою сорочку, пересякнуту його кров'ю, заповнивши, що вона буде їй таїсмаюм шастя, який збереже їй любов Геракла. Деяніра ревнуючи Геракла до молодої Іолі, післала Гераклеві сорочку Несса. Але як тільки Геракл її надягнув, відчув такі страшні болі, що, не здолавши скінцут з себе сорочку, яка ніби пристала до тіла, спався себе на горі Еті. Бо

ги дали йому нескортовість, перенесли на Олімп і одружили з богинею Гебою — вічною молодістю, що служила Олімпійським богам за виночерпця.

Дуже багатий цикл легенд, зв'язаних із іменем Геракла, зі своїм величезним скарбом різноманітних складників історичної правди, поетичної фантазії й величійної символіки збагачував літературу всіх народів і довго ще приваблюватиме дослідників і мистців.

Щодо історичної правди, то тепер уже наукою встановлено, що Геракл був мітичним героєм грецького племені Дорій ще в ті далекі часи, коли вони жили на півночі тепер. Греції. Завоювавши Арголіду, в виправданні своєїого завойовання, вони зробили Геракла потомком Персея, арголідського героя. Так само якась глибока історична правда ховається в легендах про подорожі Геракла на далекий захід, в багаті чарівні сади Гесперід, які стоять у найближчому зв'язку з Атлантом, що відає глибину всіх морів.

З бігом часу, історичний момент усе більше вивітровався, і йому на зміну приходив елемент мітологічний, казковий, повинні вкритої символіки, над якою ми ще спинятимемося при відповідних темах "Енциклопедії". Тут же тільки відмітимо побіжно цю символіку в згаданих 12 надлюдських роботах Геракла. Перемоги Геракла над різними потворами, дивоглядними звірами, які в мітах завжди виступають, як образи - символи зими, хмар, темряви, треба вважати за перемоги сонця, що, розганяючи її перемагаючи темряву, приволить назад знову світлі погляди дітя. Геракл, що вбиває гіду і чистить Авгієві стайні — це знову ж таки сонце, що висушує багнища і очищує повітря. Геракл, що полне за ланею, це теж відомий вже нам образ сонця, що ніби весь рік полне за місяцем. Не треба також забувати, що 12 робіт Гераклевих відповідають більше-менше дванадцяті зонам Зодіаку, через які проходить сонце, і той факт, що кількість тих робіт зведено власне до 12, — що було зроблено в досить пізню олександрійську добу, головню фінікійськими впливами, — теж може служити доказом, що давні мітологи головні риси діяльності Геракла в'язали з діяльністю сонця. Під впливом фінікійців Геракла іноді отожнювали з Ваалом, теж сонячним богом.

Треба, отже, думати, що перше, ніж зобитися національним грецьким героєм, Геракл був місцевим сонячним богом. А потім розпочався протилежний процес: з національного перетворився в загально визаного грецького бога.

Згідно з давньою традицією, пещу жертву Гераклеві, як богам, приніс якийсь атеяннин у Маратоні, і потім, кожних чотири роки, відбувалися тут спортові ігрища, в яких переможці діставали в нагороду срібні чарки.

Апотеозований, обожений Геракл зробився символом високої моральної сили, що невпинно і невтомно змагається з життєвими труднощами і в цьому змаганні знаходить заспокоєння й очищення. Справжній герой саможертви, найвищий приклад вимугу й самопошви, Геракл після апотеози мусів залишитися оборонцем і добродієм людства. Звідси його епітети — Алексікаос — той, що відганяє всяке лихо, а в тім і хвороби і пошести, що дало привід деяким дослідникам думати, що Геракл був першню богом здоров'я, та Сотер — Спаситель. Зрештою, обидва епітети досить звичайні для богів.

З другого боку, для простого народу Геракл був утіленням ідеалу найбільшої сили. і тому він був охоронцем гімназій, гімнастичних вправ, тощо.

ГЕРАКЛІТ ЕФЕЗЬКИЙ (540 - 475 до Р. Хр.) грецький філософ, який вважав, що все в світі походить із вогня і в вогонь перетворюється. Але, як зається, під "вогнем" він розумів (не дурно його називали "темним", себто малозрозумілим) те, що ми тепер називаємо "теплову енергію", бо він означав, що його "вогонь" — не полум'я, а щось "більш сухе й тепле". Для Геракліта все в світі змінне, "все тече": нікому не приходилося купитися двічі в тій самій річці, бо вода в ній щохвилини інша: одна прибуває, друга убуває. Увесь світ — одна така річка полій, і з конфлікту речей виникає життя. У постійній боротьбі протилежності еднується, і з різних речей постає найчудесніша гармонія.

ГЕРАКЛЕВІ СТОВПИ — гори, що їх ніби поклав Геракл під час своєї подорожі на захід, по обох берегах Гібралтарської протоки, в Європі і в Африці. Символ крайньої межі: давні люди вважали, що за Гераклевими стовпами кімчається людський світ. Доходити до Гераклевих стовпів значить, отже, доходити до останньої межі можливого в мистецтві, в науці, тощо.

ГЕРАЛЬДИКА, ГЕРБОЗНАВСТВО — наука про герби, себто про родові племенні й національні ознаки, їх походження і пояснення.

ГЕРБ — це властиво знак власності. Основна ідея герба, як особливої відзнаки чогось, чи когось, давня, як власність, з якою вона виникла майже одночасно в вигляді якогось знаку ще на перших шаблях розвитку людства. У всіх тих випадках, коли людині треба виявити свої права, чи визначитися серед одноманітного оточення, вона завжди вживала й вживає якийсь знак, який зберігає беззмінно при всяких обставинах, коли вимагається точний і безсумнівний доказ приналежності речі власному, хто зробив той знак. Часте вживання такого знаку закріплює зрештою той знак за його творцем, і він робиться поволі ніби його

заступником, символом. Практичні ж потреби й міркування спричинюються до того, що той знак не залишається виключно привласністю одної особи, а передається, разом із власністю, спадково. Таким чином виникає й розвивається на простіший родинний, а потім і родовий знак. Про такі особиті й родинні герби — «знамена» — згадує й «Руська Правда», що визначає кару в 12 гривень тому, хто «роззнаменує», напр., борть. (Див.)

Пізніші ці давні знаки власності — «знамена» — перетворилися в герби шляхетських родин, що більше дбали про втримання своїх родинних прав і привілеїв.

Походження шляхетських чи лицарських гербів у Зах. Європі в'яжеться з хрестовими походами XII ст., коли особливо виявляється необхідність розпізнавати особу лицаря, закованого в панцер. Тоді власне лицарський дит з емблемою на ньому, обидва відповідно — «геральдично» забарвлені, почався зватися «гербом». Західно-європейське лицарство, як зазначав наш відомий дослідник геральдики д-р В. Сенютович-Бережний, — «вбирало собі емблеми доволно. З бігом часу воєні стали наслідними родовими знаками». («Час», 29. II. 1948). Натомість, як відзначив також д-р Сенютович-Бережний в вищезгаданій статті, «в герби нашого боярства ввійшли не доволно вибрані емблеми, як у лицарства західного, а старовинні знаки руноподібного вигляду, які вживалися ще з часів поганських.» Цим ручним знаком і їх походженню присвятив наш український археолог проф. д-р Мих. Мілець довідку «До питання про походження старо-українських знамен». «Ці перші герби нашого боярства, які мали емблемами старі родові знаки (служили безумовно і знаками власності) налапалися, або виразніше сказавши, стверджувалися, нашою державною владою, починаючи від короля Данила до Юрія II, себто від середини XIII ст. до середини XIV ст.»

Польський дослідник Пекосінський, професор Краківського університету, так писав в 1899 р. про польські та українські герби:

«Коли в своїх дослідках над середньо-вічним знаменництвом прийшов я до переконання, що найстаріші початкові знаки польської шляхти не що інше, як тільки скандинавські руни. І що в інший спосіб не дається внясити їх походження, насунулося мені відразу спостереження, що руське (себто, українське Е. О.) без порівняння багатше від знаменництва польського знаменами (гербами) такого роду.»

Українська шляхта відчувала старинність своїх гербів і цікалася ними. Коли в 1429 р. зайшла була мова про прийняття українських і литовських шляхтичів до польських гербів, українці, за літописом Бивовця, дали таку відповідь вел. кн. Витовтові:

«Ми — стара шляхта римська: предки наші із тими гербами своїми зайшли до тих держав і вживали їх, а так само тепер і ми їх ма-

ємо і вживаємо як своїх, а обіч їх не потребуємо інших гербів, а будемо триматися давніх, що нам їх предки наші залишили.»

Шляхта наша справді вірила в своє прастаре походження від «тих древних Русов, предков ваших», які «за предвсилительством князя їх Олонацера» року 470 взяла Рим.

Також і лицарство козацьке любило хвалитися цими славними предками.

Щодо гербів, які вживали ті мітичні «шляхтичі римські», то майже до половини XVII ст. у геральдиків можна знайти вказівки на казкові герби Ноя, царів Давида і Соломона, героїв Троянської війни, тощо. В існування таких гербів дійсно, як стверджує д-р В. Сенютович, вірили.

ГЕРБ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ. що його ухвалила Українська Центр. Рада в Києві в 1918 р. — це знак власності княжого роду Володимирів Великих. Ухвалюючи його, як герб відвоюваної української держави, УЦРада пов'язала символічно нову Україну з давньою княжою Руссю-Україною. (Див. ТРИЗУБ).

ГЕРБЕРТ ОБЕРОН (нар. 1922), англійський політик і журналіст, активний прихильник повелюваних Москвою народів, один із засновників і заступник голови (з 1953 р.) Англо-Українського Т-ва в Лондоні. Також засновник Англо-Білоруського Т-ва. Автор інформативно-пропагандивної публікації «Україніці — наші потенційні союзники» (Лондон, 1957). У ній між іншим читаємо:

«Україніці — відрубна й чітко окреслена нація, що нараховує 43,000,000 душ. Їх відмінність від москалів не тільки фізична, а й психічна... Київська Русь, як перше втілення України, проминувала блиском слави серед середньовічної європейської цивілізації. І хоч, коріння її були в Візантії, не менш зв'язки лучили її з Заходом. Зглаті б тільки, що в переднорманські часи одна англійська королева була з походження українка, а ще більш відома всім французька королева Анна, донька вел. кн. Ярослава, яка прибула в Париж, коли там починали будувати катедру Нотр-Дам... Через кристалізацію національно-державницької зрілості української нації вироста на долішньому Дніпрі, в серці південної України лицарська козацька демократія... Поруч дальмагінської Рагузи-Дубровіка, Україна — єдина слов'янська країна, що має справжню морську традицію...». І хоч якби трагічно не сповнилося призначення України, все ж яким контрастом яскраве забарвлене історії виглядає воно в порівнянні з суворого хронікою поневелювання й закріпощення, що випала на долю Московії... І як дивно, що Захід волить ігнорувати окремішність України, хоч українці приневолити навіть большевиських можновладців закинути царське

"не було й бути не може", бо, мовляв, українці — тільки екзотична відміна руських із іменем південних росіяч чи "малоросів"...

ГЕРБЕРШТАЙН ЗІГМУНД (1486-1566) німецький дипломат і подорожник, автор "Коментаріїв про Московські Справи" ("Рерум Московитарум Коментаріїв" 1549 р.), дуже цінних записок, що витримали чимало видань і перекладів різними мовами.

Двічі він їздив в Московщину (1517 і 1526 р.) і був на Литві, а, можливо, і в Україні. Герберштайн про Україну писав:

"Мешканці по Борестену (Дніпру), черкаси-руські відрізняються від тих черкасців, про яких я писав перше, що вони живуть у горах Понта (на Кавказі). Тепер їх вождем Евстахій Дашкевич, — який, як я вже згадував, виступив проти Московії разом із ханом Махмет-Гіреєм, — муж дуже досвідчений в військовому мистецтві і славний визначною хоробрістю. Хоч він не раз ходив разом із татарами, але ще частіше нинішніх їх, — мало того: він часто ставив перед великою небезпечкою і самого царя московського, в якого колись був у полоні. Того року, як ми були в Москві, він розгортав московитів, завдяки незвичайним хитрощам... Він привів у Московію татар, вдягнених у литовський одяг, знаючи, що московити сміло кинуться на них, ніби як на литовців. Сам він приготовив засідку, щоб помститися москалям. Спустошивши частину північних земель, татари нападають на Литву. Москалі, довідавшись, що вони змінили шлях і заняли Литву, й собі вступили в Литву. Коли ж, спустошивши її, верталися переобтяжені злочинно, Евстахій оточив їх із засідки і перебив усіх до одного..."

Про Волинь Герберштайн писав, що вона "населена найбільш воявоичним народом". Про Київ: "Київ — старовинна столиця Руси. Пишність і справді коронівська велич цього міста potwierджується самими його руїнами й пам'ятками, від яких залишилися рештки. Ще й досі на прибічних горах помітні сліди спустошених церков і монастирів, крім того багата печер, в яких є дуже давні гробівни, і в них ще не зотлілі тіла..."

ГЕРБІНЦІ ЙОГАН (1627-1679, або 1633-1676) — лютеранський пастор, що жив у Швеції, Польщі й Литві. Знайомих з Інокентієм Гізелем, архимандритом Київсько-Печерської Лаври, написав на підставі його "Патерика" книжку в латинській мові "Святі печери київські, або підземний Київ, в якому підземний лабіринт і в нім ністьсот літ тому померлих святих і героїв греко-руських нетлінні тіла поіменно..." (Єна, 1675).

У цій книжці Гербінцій переповів і спростував легенди, які був оповів в 1666 р. Фльорус Полонікус в книзі, видрукованій в Нюрнберзі, ніби із київських печер іде підземний

аждо Смоленська, попід Дніпром і попід Дністром, і весь він вилощений всередині литим металем", "з чого можна зміркувати колишню розкіш цього місця", "а будова цього місця називається ділом італіян".

Так само спростує Гербінцій оповідання, ніби Київ — то стара Троя, що її зруйнували греки, — "до якої байки додається вигадка що в печерах київських можна оглядати велитенські тіла Гектора, Пріама, Ахіла і інших троянських і грецьких героїв, нетлінні протягом такого часу..."

ГЕРГЕПА — велика, незграбна, смішна постать. В Винниченку в своїйому тритомовому памфлеті "Відродження Нації" висміяв в образі гергепа українську недосвідчену, невмілу дипломатію ледве відродженої української держави 1919-1920 р.:

"І от на європейському обрію з'явилася чудернацька, ніколи не видана постать: дебила, репана мужицька пика, вся обсіпана найдорожчою пудрою; шoki розмальовано буржуазною фарбою; вся незграбна, обмотана шовками, обвішана скляним намистом, і з величезною торбою грошей в руках. Ця чудна гергепа почала з'являтися то в одному, то в другому місті, викликаючи в європейців здивування, нерозуміння й навіть замішання, бо ніхто не міг зрозуміти, хто вона така, чого з'явилася, і що мали значити її вчинки: куди б вона ні повернулася, зараз же засувала руку в торбу, виймала жменю грошей і тикала їх усякому, кого бачила. Європейці охоче брали гроші, але чудної істоти все ж таки не розуміли. А гергепа присідала перед ними, попанськи обмахувалася віялом, кокетливо збирала губки, виставляла свої золоті персні, шовки, скляне намисто й без утоми їла цукерки, горіхи, знову цукерки, запиваючи те шампанським і заїдаючи згусу цукерками. Часом вона об'їдалася і напивалася так, що доходила до неприємностей і скандалів. Але вона зараз же виймала з торби жмені грошей і припиняла ними в нагнічених місцях. Нарешті, європейці почали через досвідчених людей дізнаватися, що то була українська "дипломатична" місія, яка мала в найкращому світі представити перед Європою українську націю..." (т. III, ст. 419-20).

У пізній українській еміграційній літературі в гергепі втілено "змонірізовану вайлакуватість, розляпистість, невміння більшменш пристойно поставити себе перед зовнішнім світом", а також "недосконалість людської психіки й характеру, зумовлену такими ідеологіями й критеріями думання, як просвітянщина, побутовщина, провінціалізм, етнографізм." (Л. Лыман).

ГЕРДЕР ЙОГАН ГОТФРІД (1744-1803) — німецький письменник, історіограф і етнограф, що своєю збіркою народних пісень, під

назвою "Голоси народів у піснях" мав величезний вплив на розвиток етнографічних студій взагалі, і зокрема в Україні. Під його впливом Олександр Павловський видав першу граматику української мови, доводячи її придатність до літератури. У 1819 р. виходить перша збірка українських народніх пісень у вид. Миколи Цертелєва, що порівнював їх красу з творами Гомера і т. зв. Оссіанів. Вступаючи за співрацю всіх національних культур, Гердер відкидав ідею культурної мещшвартисті окремих народів. Пророк національного патріотизму і гуманного націоналізму, без тіні експансіонізму чи шовінізму, з визнанням прав кожного народу на власний духовий розвиток і власну національну літературу. Гердер у своєму "Деннику моїх полорожей" 1769 р. прорік Україні краще майбутнє:

"Україна стане колись новою Елладою: прекрасне пілсоння цього краю, весела вдача народу, його музичний хист, родюча земля, колись прокинуться: із стількох малих племен, якими адже були колись і греки, виникне велика, культурна нація, її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у далекий світ..."

ГЕРМАФРОДИТ — син Гермеса й Афродити, який, на прохання німфи Сальмакіди, захоленої його красою, з'єднався з нею в одне тіло, ставши двостатевою істотою. Біологічний **ГЕРМАФРОДИТИЗМ**, себто наявність в одній істоті двостатевості, зустрічається часто в рослин, рідше в тварин, як по-рожннвй, хробаки, тощо, ще рідше в вищезрозвинених тварин і дуже рідко у людей. Натомість досить часто зустрічається **НАЦІОНАЛЬНИЙ ГЕРМАФРОДИЗМ** у народів, що довший час підлягають насильному асиміляційному процесові чужої культури. Найбільш відомий і характерний приклад — М. В. Гоголь зі своїм славним "Тарасом Бульбою" та "Вечорами на хуторі біля Диканьки", писаними в московській мові. Він сам писав, що не знає — "яка у мене душа, українська чи російська", але зараз же й додавав: "Ніяк не дав би переваги російській над українцем".

Російський літературознавець і лінгвіст, проф. Дм. Овсянников Куликовський, сам українського походження, в своїх дослідях над творчістю Гоголя прийшов до переконання, що отой національний гермафродитизм нещасного письменника, що терпів і мучився від свого духового роздвоєння, від боротьби між двома душами, був причиною його ісихічної недуги, що звала його передчасно в могилу. Біологічний гермафродитизм у істот фізіологічно високо розвинених не дає їм нащадків. Національний гермафродитизм, хоча й дуже часто приводить до родинних трагедій, в Україні зокрема ще радто плідний...

ГЕРМЕС — лат. **МЕРКУРІЙ** — один із дванадцяти головніших богів клясичних Греції та Риму, син олімпійських Зевеса та Майї, доньки Атланта. Вже в пеллюшках виявив незвичайну вмілість і сприт, що його характеризували. Народившись уранці, він уже опівдні, знайшов кістяк черепахи, робить собі з неї ліру, а ввечорі краде у Аполлона, що понася товар богів, 50 телиць, яких так ховає, що й знайти їх не можна. Сам же залізти назад у свої пеллюшки. Але Аполлон здогадується, чия то робота і — після марного намагання полагодити справу з Гермесом — скаржитья Зевесові. Зевес наказує Гермесові відшукати телиці й віддати Аполлонові. З жалю заграв він тоді на своїй лірі, а Аполлон, як почув ліру, відмовився й од телиць, аби тільки Гермес подарував йому ліру. І так і сталося. Отак Гермес став пастухом, а Аполлон — музиком.

На знак миру Аполлон подарував Гермесові золоту гілочку з двома гадузками, що приносить достаток і гаразди. Від того часу запанувала між ними велика приязнь, бо обидва вони були великими прихильниками людства — Аполлон, як виразник найвищих ідеалістичних змагань розуму, Гермес — його практичніших користніших нахилів.

Значення цього міту не зовсім ясне. Одні вбачають у Гермесі давно персоналіфікацію Присмерку, і телиці, вкрадені в Аполлона, були б тоді соняшними променями, які Присмерок ніби ховає в якійсь безодні, звідки їх потім знову забирає сонце (Аполлон). Інші ж міркують, що Гермес у цьому міті — персоналіфікація вітру, а ліра, яку він вигадав — це гаї й дуброви, це сама земля, що грає під вітром. Телиці Аполлона були б у цьому разі водами небес, які краде вітер, ховаючи їх у хмарн, а Зевес примушує їх одлати, обдаровуючи людей благодатним дощем.

Одержавши від Аполлона золоту гілочку гаразд та достатку, Гермес робитья опікуном усього того, що веде до добробуту. Тому він, як пастух, пильнує, щоб товар був зловровий і плідний. А що товар давнішими часами був часто таким самим засобом виміни в торгівлі, як тепер гроші, то Гермес став захисником торгівлі. У торгівлі тяжко обійтися без лукавства і обману, тому Гермес — бог шахраїв та дурнівсвітв. Користь із торгівлі залежить од безпечности й швидкости торговельних зносин, тим-то бере Гермес під свою охорону шляхи й подорожніх. І сам він стає вічним полорожем, мандрівником, — швидкий, як вітер, літає він на своїх маленьких крильцях, прироблених до ніг, з одного кінця світу в другий, переносячи богам і людям накази Зевеса і молитви людей — богам і Зевесові.

Торгівля — посередництво і тому-то зробиля Гермес посередником між богами, і межі богами й людьми. А тому, що посеред-

никові, як і послові, і доброму купцеві треба вміти добре говорити, Гермес зробився богом промовців.

Сни приходять до людей од Зевеса, хто міг би їх приносити, як не післанець Зевеса? — тим-то, ідучи спати, зверталися з молитвою до Гермеса, щоб дав добрі сни.

На Гермесові ж лежав обов'язок судиродити душі мертвих у царство тіней, а іноді, як то було з Еврідікою, дружиною Орфея, і виводити їх звідти.

Хто міг би побігти швидше від Гермеса? Хто міг б зрівнятися з ним у зручності й вправності? Не дураю ж греки вважали Гермеса творцем гімнастичних вправ і під його опіку та догляд віддавали свої гімназії та стадіони.

На Гермесі лежала сила всяких функцій, на перший погляд, дуже різноманітних, але, при уважному розгляді, всі їх можна звести до двох головних — сприяти матеріальному добробуту і бути посередником у виміні чи то речей матеріальних (тому він був богом навіть і злодіїв, бо в них один власник речі заступає другого), або й цілком духовних.

Латинський Меркурій перше не мав такого багатства функцій, і його роля зводилася до ролі бога торгівлі (меркарі — торгувати). Але в скорому часі Меркурій ототожнюється з Гермесом, набравши особливо значення післанця богів, — в цій функції його відзначав КАДУЦЕЙ — відзнака послів, яка складалася з палички, обвитої двома жуками. Покоління кадучея треба, очевидачки виводити від тої гілочки з двома галузками, що подарував Аполлон Гермесові. До них же його функцій відносилася пара крилець на ногах (якіколи на спині!) і капелюх подорожного — петас. Як бог торгівлі тримає Гермес в руці гаманець. Як бог гімназій Гермес Палестрин має в руці стригіло — зняряддя, яким спортовці обтирали собі зі шкіри піт і порох.

Іншим атрибутом Гермеса, як бога спорту, був ПІВЕНЬ. Греки захоплювалися боями півнів, і молоді ставили за обов'язок, який вона зрештою радо виконувала, бувати на тих боях півнів, щоб вичити від них, як треба боротися до останньої краплі крові.

На архаїчних пам'ятках ми бачимо Гермеса з бараном на плечах. Цей образ Гермеса Кріофора, що символізував піклування Гермеса про здоров'я довіреної йому отари, як і образ пастуха Арістея, що несе вівцю на плечах, послужив прообразом для християнського образу ДОБРОГО ПАСТИРЯ, що знайшов своє надчлення в словах Спасителя:

"Котрий з вас, мавши сотню овечок та загубивши одну з них, не зоставить 99 у степу та не піде за загубленого, доки знайде її? А знайшовши, положить на плечі собі, радіючи. І прийшовши додому, скликає друзів та

сусід, кажучи їм: "Радіте зі мною, бо я знайшов овечку мою загублену." "Глаголю вам, що оттак радість буде на небі над одним грішником розкаяним більша, ніж над 99 праведниками, яким не треба покаяння.." (Луки XV, 4—7).

ГЕРМЕС ТРИСМЕГІСТ — вигаданий автор герметичної, себто окультної, літератури, приступної тільки для втаємничених: для давніх окультистів навіть Іліада та Одисея Гомера фігурували поміж книжками Гермеса Трисмегіста. Але пізніше поняття герметичної літератури та філософії, зробилось синонімом алхімії, що намагалася відкрити таємницю трансформувати дешеві метали в дороге золото та знайти елексир довгого, чи навіть нескортого, життя.

З огляду на те, що герметична література була зрозуміла тільки втаємниченим, уважалася, що скарби знання, в них вложені, Гермес Трисмегіст забезпечив від ока профана магичними печатками. Звідти ГЕРМЕТИЧНИЙ почало означати — щільно замкнений, а ГЕРМЕТИЗМ — таємну науку, виложену в тих герметичних книжках.

Еспанський філософ Ортега-і-Гассет в своїй відомій книзі "Бунт мас" говорив про ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИЙ ГЕРМЕТИЗМ масової людини, себто про її щільну непроясненість небажаним їй ідеям і думкам: "Цей осібінар знаходить в своїй духовості репертуар ідей, цілком вироблених (іншими людьми). Він вирішує їх твердо триматися, вважаючи, що йому їх цілком вистачає... Ця мірнота знаходить у собі ідеї, але не вміє їх творити. Вона навіть не підозріває, в якому тонкому оточенні вони витворюються. Вона хоче висловити ідею, але не хоче прийняти умов, які потрібні для вироблення думки. І тому її ідеї — тільки бажання, прив'язані до слів... Масова людина почула б себе розгубленою, коли б вона побачила себе примушеною прийняти дискусію з кимсь, — тому вона інстинктивно відкидає цей найвищий трибунал, що знаходиться поза нею." Герметизм душі, що не хоче дискусій, кидає маси в т. зв. безпосередню акцію, що її наказує їм перший - ліпший демагог, який у своїй амбітності, не дбає про те, де правда, а тільки про те, як використати для власної кар'єри інтелектуальний герметизм маси".

ГЕРОДОТ (485—425 до Р. Хр.) — грецький історик, батько історіографії. що написав 9-томуву історію близького сходу і Греції. Четверта книжка цієї історії описує тодішню Україну — Скітію, в якій причорноморських містах, грецьких колоніях, Геродот побував і позбрав там відомості про народи, що заселяли землі теперішньої України. М. Грушевський писав про Геродота:

"Нині в науковій літературі певність Ге-

родота не підлягає найменшому сумнівові там, де він оповідає, як свідок; що інше. де оповідає він із переказів: ці оповідання дуже нерівної вартости". (Іст. У. Руси, I, 106).

ГЕРОЇ — люди, що з любови до ближнього, або до ідеалу, ідуть без вагань на зустріч смерті.

Давні греки називали героями півбогів — синів жінок від богів, або синів богинь від чоловіків людського роду. — Людей незвичайно сильних, сміливих, здатних на будьякі подвиги, корисні людству. Приклад — Геракл (див.), Тезей та інші.

Але вже таки в давній Греції поняття героя поширилося й на простих людей, що загинали в боротьбі за батьківщину, як от 300 героїв в Термопіях, або в боротьбі проти тиранів. Але в усякому разі малося на увазі тих, що геройські загинали. Культ героїв був культом славних покійників. Лише далеко пізніше — і то тільки реторично — почали прикладати назву героя й до живих, але знову таки тільки до тих, що не побоялися піти назустріч смерті, дарма, що, перетворивши небезпеку, залишилися живими.

У багатьох письменників герої — всі значні люди, що їх ми зevamo звичайно **ГЕНІЯМИ** (див.), вважаючи, очевидно, що слава визначає героїв. Тому Данте у них — герой поезії, Мікельанджело — герой різьбарства, Шекспір — герой театр. драми, Олександр Македонський і Наполеон — герої війни й стратегії. Але в дійсності ми повинні звати героями тільки тих людей, що з любови до ближнього, чи до якої ідеї, не побоялися смерті. Дарма, що іноді тих героїв не супроводить слава, і вони залишаються безіменними.

Багато років тому в Італії річка Адідже так розлилася, що знесла міст у Вероні, від якого залишилася була тільки центральна аркада, на якій знаходилась одна хата, якої мешканці — чоловіки, жінки й діти — благали рятунку. Граф Спольверіні, що був на березі, вигукнув: "Дам сто французьких люїдорів (злоті монети) тому, хто заризнує порятунку цих нещасних людей".

Якийсь молодий селянин узяв човна, керував ним через залізі водою вулиці і, зрештою, перевіз усіх на берег, перемігши бурхливу течю. Але коли граф Спольверіні захотів дати йому приобізнані гроші, він відмовився: "— Дякую, я не продаю свого життя, віддайте ці гроші білій родині, що їх дуже потребує".

Історія не зберегла нам його імені, але це був справжній герой, який керував тільки почуття любови до ближнього. Герой — не продає свого життя.

Християнство не знищило ідеалів героїзму, що панували в князичному світі, але заступило їх ідеалом святости, що включає в

себе ідеал героїзму: героями були св. Стефан, первомученик, що був побитий за свою віру камінням, св. Себастьян, що загинув під градом стріл, — героями були всі християнські мученики, що воліли загинути, ніж зрадити свою любов до Христа і своєю в Нього віру. І навіть тоді, коли святі не гинуть від рук ката, все їх життя — один героїчний подвиг боротьби духу з тілом, боротьби між бажанням духовного вдосконалення і нахилами тіла до фізичної насолоди; всі святі — справжні герої, бо вони свідомо йдуть на смерть для цього світу, щоб могли воскреснути в Бозі.

Історія України повна імен героїв, що з любови до своєї батьківщини віддали за неї своє життя. Досить згадати всіх тих, що загинали під Базаром (див.), під Крутами, у Буші (див)... Досить згадати Біласа і Данилишина, Ольгу Басарабову і Олену Телігу, Гринька Чупринку і Віру Бабенко, Тараса Чупринку, і всіх тих безчисленних і безіменних героїв УПА, що свідомо й безстрашно йшли на смерть, щоб дати життя нескорній ідеї Українського Державного Відродження навіть у концтраках Воркути та Кінгіру.

С. Єфремов в своїй "Історії українського письменства" звернув увагу ще на інший рід жертвенного героїства, — героїства відданої, витривалого, нікому непомітного, але потрібної праці на службі вибраної ідеї. "Блискучі величчям учинком, усе навкруги осяянувши відразу, — писав він, — не важко тому, хто має на це силу: досить на це одного тільки порыву, одного величчю творчого розмаху. Але згнітити навіть бажання такого вчинку, але з дня на день тягнути ярмо буденної праці, але не бачити ні в минулому, ні в майбутньому нічого, окрім довгої низки таких самих сірих днів — це справжній героїзм, це незмірний подвиг, бо все життя зводиться на один суцільний подвиг. І не впасти від вагою такого подвигу — то найвищий ступінь, до якого тільки може піднятися людина, бо вимагає це майже надлюдської сили. Непохитну залізну владу, велику силу духа, незломну віру в себе і в своє діло треба мати для цього — і їх у високій мірі посідав (Б.) Грінченко." (II, ст. 202).

До таких героїв самовіддаючої праці належав і сам С. Єфремов, який зрештою закінчив своє життя, як мученик і герой московських концтраків, обвинувачений в провідництві і організуванні Спілки Визволення України.

ГЕРОСТРАТ — грек з Ефесу, який в 356 р. до Р. Хр. спалив славновісну святиню Діяни Ефеської, що вважалася одним із семи тодішніх "чудес світу". Зробив він це із бажання бодай алочинної посмертної слави, що зробила б його ім'я нескортним. Ефе-

сяня, щоб запобігти тому, видали декрет, яким забороняли називати ім'я злочинця, але тим тільки посприяли тому, що ім'я Герострата дійшло аж до наших часів. Його ім'я визначає тепер кожного амбітника, що готовий на будь який злочин, аби зробитися відомим між людьми.

ГЕРЦЕН ОЛЕКСАНДЕР (1812 - 1870) — видатний московський революційний публіцист і письменник (писав також під псевдом Іскандер). Видавав на еміграції в Лондоні журнал "Полярная Звезда" і двотижневик "Колокол", які мали велетенський вплив на тодішню громадську думку російських громадян.

Герцен був одним із тих небагатьох москалів, що ставився з симпатією до можливості відновлення України, як самостійної держави:

"Чому ж би нам з Польщею, з Україною, з Фінляндією не жити, як вільний із вільним, як рівний з рівними. Чому ж те ми все масою забираємо собі в кріпосне рабство?" — запитує він в 1863 р.

Прихильник той засади, що кожний нарід сам має порядкувати своїм життям, Герцен не лякається того, що Україна може захотіти бути "ані Польською, ані Руською". "Україну, — пише він в статтях "Россія і Польща", — слід в такому випадкові визнати вільною й незалежною країною... У Малоросії — пише він далі, вживаючи тодішню офіційну назву України, — живуть люди, — люди, призначені рабством але не настільки зломані урядом і поміщиками, щоб утратити всяке почуття національності: цілком завпаки — родова свідомість у них сильно розвинена. Розв'яжімо ж ми їм руки, розв'яжімо їм язик, хай мсва їхня буде цілком вільна, і тоді хай скажуть вони своє слово, перейдуть через кнут до нас, через папство до вас (до поляків), або, якщо вони розумні, простягнуть нам обом руки для братнього союзу і в незалежності від обох". ("Колокол" ч. 34).

Видрукуювавши в "Колоколі" за 1860 р. листа від Костомарова, в якому той ставив вимогу, щоб "ані великороси, ані поляки не називали своїми землі, що заселює наш нарід", Герцен цілком з тим погоджується, і заявляє, що думки Костомарова — також і його власні, бо вони коротко висловлюють "увесь наш світогляд".

Ясно, що таке невидане серед москалів відношення до української справи викликало в українців почуття великої симпатії і вчужности до Герцена. Той же Костомаров писав йому:

"Ви виявили щодо України тійкий погляд, що його інтелігентна частина південно-руського народу здана зберігає, як найдорожчу святість серця. Приймійте же від нас сердечну поляку. до числа багатьох правд,

що ви перший висловили друком на московській мові, належить і те, що ви сказали про нашу батьківщину".

А Т. Шевченко записує в своєму "Щоденнику" 6 лютого 1858 р.:

"Я вперше сьогодні побачив газету ("Колокол") і побожно поділював її..."

Сам О. Герцен, зрештою високо цинів творчість Т. Шевченка і з співчуттям писав про нього, а в своєму літературному життєписі "З того берега" гостро засуджував московський режим:

"У найгірші часи європейської історії злибуємо ми деяку пошану до особистости, деяке визнання її незалежности, деякі права, признані талантам і геніям. Які не були нікчемні тодішні уряди, все ж не відправили вони в заслання Спінозу, а Лессінга не били нагаями і не віддали в солдати... У пошанівку не лише до матеріальної, але й до моральної сили, в мимохітнім узнанні особистости — одна з великих рис європейського життя... У нас нема нічого подібного. У нас особистість завжди була заглушена, поглинена державою, обшійною, церквою, родиною..."

І в наслідку — московський советизм в якому особистість ще більш поглинена державою, як була при царях.

ГЕРЦИК ГРИГОРІЙ син Павла Герчика, полтавськ. полковника, полтавський наказний полковник, прихильник гетьмана Ів. Мазепи. Після Полтавської поразки 1709 р. пішов із Мазепою на вигнання і служив Пилипові Орликові за генерального осаула. Був йому швагром (братом жінки П. Орлика). З 1720 р. жив у Варшаві, де виконував доручення Орлика, поборюючи московський окупаційний режим в Україні. Але агенти кн. Долгорукого, московського посла в Варшаві, схопили його і вивезли до Московщини, де він був ув'язнений в Петропавлівській фортеці. Від 1828 р. жив у Москві.

ГЕРЦЬ, ГЕРЕЦЬ — двобої окремих лицарів перед головною битвою, в яких виявлялося військово мистецтво і вміння триматися на коні. Герці були улюбленим військовим спортом українських козаків. Згадка про герці залішилася в українській приповідці: "Завзятий як перець, поки не вийде на герець.." (Номіс ч. 13652) .

ГЕСПЕРИДИ — дочки Атланта і Ночі, що жили, як оповідали давні греки, на крайньому заході землі, де вони мали сад із деревами, що плодили золоті яблука. Стеріг їх столбовий змії. Геракл знайшов цей чудовий сад, забив змія і забрав золоті яблука, сповнивши так доручену йому від Ерістея одиннадцяту "роботу".

ГЕТЬМАН — найвищий виборний старшина козацького війська. Під час походу мав

необмежену владу. Про його вибір та владу писав француз БОПЛЯН (див.)

"Збираються старі пошковики і старі козаки, що мають між ними повагу і дають голоси на того, кого вважають найздатнішим до того. Хто дістав більшість голосів, той вибраний. . . Коли ж вибраний козак приймає гетьманський уряд, він дає раду за зроблену честь; хоч він негідний і нездатний до такого уряду, однак обіцяє, що буде намагатися своєю пильністю й стараннями зробити себе гідним, служити їм усім взагалі і кожному зокрема, і життя його готове бути завсіди на услуги його браттям. На цю промову плещуть йому і кричать "віват! віват!", а потім кожний підходить до нього, в порядку своїх ранг, віддає поклін, а гетьман подає йому руку. . . так вони вибирають вождя, — це буває часто в пустім степу. Називають його на своїй мові гетьманом, слухають його: власть його необмежена, — він може стинати голови і на палю саджати неслухляких. Поступає суворо, але не рішає нічого без воєнної ради. Але й гетьмана може спіткати біда, він мусить бути незвичайно обережний на війні, щоб не сталося нещастя, і в усякій нагоді і в трудних обставинах має показати себе проворним і пильним, бо як покажеться плохим. . . зараз вибирають на його місце іншого. . ."

Від 1648 р. гетьман — досмертний президент української козацької республіки, влада якого була обмежена радою старшин. За Хмельницького, Самойловича й Мазепи гетьманська влада наближається до монархічної. Б. Хмельницький хотів зробити її й спадковою. Відновлена гетьманська держава в 1918 р. за Павла Скоропадського мала визначні ознаки монархічного типу.

На випадок перешкоди, Гетьман призначав собі заступника, який звався НАКАЗНИМ ГЕТЬМАНОМ (у протилежність до виборного). (Див. БУЛАВА, БУНЧУК).

ГЕТЬМАНОМ КОРОННИМ — називався в Польщі головнокомандувач війська. Його заступник і помічник називався ГЕТЬМАНОМ ПОЛЬНИМ.

Були гетьмани і в Литві: ВЕЛИКИМ ГЕТЬМАНОМ (або ЗЕМСЬКИМ) називався головнокомандувач війська під час походу, а під час миру був він членом Господарчої Ради. Його помічником був ГЕТЬМАН ДВІРСЬКИЙ (або ПОЛЬНИЙ).

ГЕФЕСТ, ГЕФАЙСТОС — див. ВУЛЬКАН.

ГЕХТЕР МАКСИМ (1885 - 1947) український журналіст жидівського походження, співробітник "Ради" в Києві, ЛНВісника, "Економіста". За Директорії був на службі в Диплом. Місії в Данії. Співпрацював в зах.-європ. пресі, переважно в Празі німецькою мовою, ("Прарер Пресе" — (1921 — 38) і

"Слявіше Рундшау" (1929—1939), інформуючи про українське культурне й політичне життя.

В юнацьких літах Гехтер брав діяльну участь в "Революційній Українській Партії" (РУП) і за українську національно-революційну агітацію серед робітництва в 1905 р. був арештований і провів рік у в'язниці.

В. Дорошенко писав про нього в "Свободі" ч. 225 за 1950 р.:

"Хоч не був він українцем з ролу, став ним із любови до українського народу, як колись Вол. Антонович, Т. Рильський, Осип Юркевич, а особливо Вячеслав Липинський, Богдан Ярошевський та інші, і зробив для України далеко більше, ніж який природний українець. . . До самої смерті лишився прибраним сином української нації, не вважаючи на те, що міг був піти слідами більшовицької земляки і, заявивши себе "руським", зробити кращу матеріальну кар'єру. . ."

ГИЛЬЦЕ, ВИЛЬЦЕ — весільне деревце, що його готують звичайно в суботу рано перед весіллям в хаті молодої. У Галичині звали Гильце Смерекого, Різкою, або й Деревцем.

Було воно звичайно великою зеленію гаузкою з яблуні, груші, вишні чи черемухи, а зимою з сосни, чи смереки, що її вирубував у лісі сам молодий з дружком "у благословенний час", себто до полудня. У гуцулів це було верхів'яті сосни з трьома колами гілячок, завжди в парному числі.

Полекуди і молодий і молода — кожне мало своє гильце: гильце молодого зрубав боярин, а завивали його свашки, коли молодий сидів у себе на посаді; гильце молодої приносила дружка, коли молоді сиділи в молодої на посаді.

У Черкаському пов. на Київщині бояри з дружками зрубували тільки одне гильце після того, як молода кінула свій обхід села з запросинами на весілля. Це гильце приносили до молодого, де знаходилася вже й молода. Дружки сідали навкруги молодої і співали, а потім несли гильце до молодої. Коли підходили до її хати, дружки спинялись коло дверей, і до хати заходила тільки молода, яка, вітаючись, вклонялася батьковій й матерій, а ті казали: "Гли поклонись дружкам, хай ідуть до хати." Молода запрошувала дружок, які розсаджувалися за старшинством навкруги стола і починали співати пісні про скорий приїзд молодого. Коли той приїжджав, всі виходили йому назустріч. У дверей хати всі спинялися, і входили звичайно тільки два старости. На дворі ж грали музика, і бояри танцювали з дружками. Через деякий час старший боярин брав гильце і, зупиняючись у порога, гукав:

— Старосто, Паве Старосто! Благословить у цей дім покрасу внести!

— Бог благословить!

Боярин вносить гильце, вирізував у хлібі дірку і вставляв у неї гильце.

Тим часом один із старостів приводив молодого, а слідом за ним і всі інші входили до хати прикрашувати гильце.

Гильце оздоблювали гусячим пір'ям, маленькими пучечками різних квітів, вівсом, каліною, вінкою, рутою, позолоченими горіхами, яблуками, кольоровими стрічками та зашвіченими свічками. Ставили його на столі в кутку під образами. Помж галуззя гильця клали іншої жменю жита.

На Чернігівщині гильце робили з сосонки, до якої прив'язували каліну з хмелем (як хміль в'ється на каліну, так щоб і парубок тримався своєю молоді), житній колос із тмином, барвінок із рутою, васильок із ласкавцем, всі зв'язані попарно. Крім того, гильце обмотували скрізь червоними жичками й стрічками, обвішувано золотими й срібними нитками та папірцями (Литвинова в Мат. у. етн. III, 86-87. Тут же й образок гильця).

У більшості місцевостей вважали, що годиться залишати гильце в хаті на все весілля. В Галичині його носили перед молодими під час усіх церемоній — як йшли до церкви, як йшли з церкви і т. д.

До приготування гильця, що належало очевидачки, до дуже давнього культу, підходили з урочистістю, яка супроводила зрештою й кожну іншу дію весільного обряду. Дівочий хор просив спочатку Господа та Його святих, а далі й батька-матір і всіх присутніх благословити приготувати гильце. Батьки молоді, перші, починали прикрашувати гильце, вшашаючи оздобу на верхечку деревця, інші чіпляли нижче, дотримуючи щодо черги порядку, відповідно до споріднення та віку кожного.

На Чернігівщині, проте, почня до завивання гильця лавала молода, якій старша дружка передавала для цієї цілі пучок ягід каліни, як символ чистоти дівочої, три колоски жита, як символ любови. (Мат. у. етн. Н-ТШ, III, ст. 100).

У піснях, що супроводили завивання гильця, дівочий хор вимагав, щоб бояри подалися до лісу, зрубали там велику сосну та поставили її на столі, заставленому скатір'єю, на срібному блюді (Чубинський, "Трудн. . ." ч. 96). Друга пісня вимагала від бояр, щоб вони, щоб краще оздобити гильце, подалися до моря збирати золоте пір'я, що його розгубила мітична птіця, літаючи над садом, або збирати на жовтому ліску золоті пера, що щука-риба там зоставила: або податися до саду по листя вінки, василька, каліни; принести піснопоя вівса, тощо (там же чч. 9, 99, 101, 122). В одній пісні мала качечка пли-

ве Дунаєм, і збирає на дні золото, щоб оздобити гильце (Вовк "Студії.." ст. 234-35).

Одночасно з гильцем молода й дружка в'ють і вінки (ВІНКОПЛЕТЕНИ).

По весіллі, гудули вшаші гильце під сволок, або в саду на грушу, чи на яблуню (Мат. у. етн. Н-ТШ, V, ст. 67).

Весільне гильце фігурувало й на похороні. На Гуцульщині, як вмирала дівчина, біля її тіла ставили гильце (Мат. у. етн. Н-ТШ, V, 242). У похоронному поході гильце теж несли, як і в весільних церемоніях, спереду. Потім його закопували біля хреста на могилі (там же, ст. 243).

У Московщині весільне гильце теж відоме під різними назвами. На Ярославщині, коли дівчата йшли на Дівич—Вечір, одна з них несла попереду ялинку, прикрашену квітами й биндами, — ялинка ця називалася Дівоча Краса. Вінки до кімнати, ставляли її в горщик (у нас у хлібі) і приробляли згори зашвічену свічку. У місцевостях під Москвою галузку ялинки прикрашали різнокольоровим гапером і, після весілля, виставляли її на передовій стіні хати під дахом.

Українському гильцю відповідають також болгарська "іла", сербська "маслична галузка", чеська "райська галузка", польська "яблоська", — все прикрашені деревця, чи галузки, навкруги яких танцюють під час весілля.

В Італії парубок рано вранці встромляв перед дверима хати, де жила кохана, галузку смокви, прикрашену биндами, або й океренок від порою дерева. Якщо його приймали потім до середини, то відбувалося весілля, а як ні, то це порівнювало нашому гарбузові (дів).

Питання про те, яке символічне значення має гильце, різні дослідники розв'язують по різному. Акад. О. Веселовський вбачав у ньому відгуки вірувань про райське, чи хрестне, дерево. На весіллі співали:

Благослови, Боже і Божая Мати,

Дерева вбрати. . .

Райське деревенко перед раєм

стояло,

У рай ся похилило, сильно завітало.

Кун, Афанасьєв, Потебня пояснювали гильце, як мітологічний образ хмар, що їх звичайно уподібнюють велетньому дереву; Сумцов та Грінкова ставили гильце в зв'язку із культом рослин. Італійський фольклорист, проф. Р. Корсо пояснював весільне деревце в зв'язку зі звичаєм саджати дерево при народженні й озружінні, щоб воно своїм ростом і цвітінням справляло добротворний вплив на життя народження, чи на щастя молоді та молодого. Р. Корсо порівнював цей звичай також із звичаєм фіктивного шлюбу з деревом, що так само мав магічно впливати на шлюб молодих. Віденська дослідниця Лілі Вайсер, яку підтримував російський етнолог С. Кагаров, захищувала весільне дерев-

це до категорії обрядів, що визначають перехід від одного стану до другого і мають назву ініціації. (Етн. Вісник, Київ, 1929, VIII, 98).

Саме перелічення цих теорій вказує, як трудно вияснити символічне значення обряду, що його походження й зміст призабуте сучасними його виконавцями. Не маючи жадного наміру висувати якусь нову теорію, зазначу тільки, що, на мою думку, найбільше підійшли до суті справи ті дослідники, які ставили весільне деревце в зв'язок із давнім культом дерева взагалі та магiчними обрядами, що з тим культом в'язалися (див. ДЕРЕВО).

У минулому столітті, як вірно спостеріг Яшуржинський (К. Ст. 1896, XI, 244-45), наш народ дивився на гильце, як на символ молоді, і вити гильце було рівнозначне з виттям кубелечка для молодої пари. Вже те, що всі допомагають його завнати, виявляє те значення, яке надається цьому обрядові. Хор співає:

Коло світлоньки, коло нової
Там соловейко літає,
У світлоньку заглядає:
Там галочки гніздечко в'ють (2).
— Вийте, галочки, собі і мені (2).
Собі звийте з рути з м'яти,
Мені звийте з пір'ячка.
Коло світлоньки, коло нової (2)
Там Маруся об'яждкає (2),
В околичку заглядає (2).
Там дівоньки випечко в'ють (2):
— Вийте, дівоньки, собі і мені (2).
Собі звийте з рути, з м'яти,
Мені звийте з барвіночку...

Тільки під час цієї церемонії виття гильця співала й молода, яка під час всіх інших моментів весілля ніколи не співала.

ГИЧКА — листя та горючих рослинах. — символ волосою: "Обскуб йому гичку", — себто обскуб йому волосою в бійці (Ів. Франко. "Приповідки": I. 327). "Ухопив його за гичку", — себто схопив його за волосою, опанував когось (там же).

ГИГЕНА — наука про втримання здоров'я. Перша вимога гігієни тіла — втримування чистоти. Українні сестри часу славляни своєю чистотою. До останнього часу жінки по селах що-суботи білили свої хати, і самі ходили дуже чисто й чепурно. Чужинці шоло цього дають однодушні посвідчення Данський посол Ост Юль, що в рр. 1709-1711 був у Росії а в 1711 р. переїздив через Україну, писав про українців: "Вони в усіх вітншеннях чистіші й чепурніші від росія". "Все населення Козацької України відрізняється великою вчидливістю й схайністю. вдягається чисто й чисто утримують гоми".

Про москаля же він писав:
"Живаючи огиду страву, до того не

вдягаючись крайне неохайно й брудно, звичайно без білизни, москалі розповсюджують від себе такий огидний, поганий сморід, що проживши 3 — 4 дні в тій самій кімнаті, остаточно затроюють в ній повітря і на довгий час залишають після себе сморід, так що для чужинця неможливо потім у ній замешкати..." (Сичинський "Чужинці...", 123).

Німецький лікар С. Готліб Гмелін у своїй чотиритомовій "Подорожжі по Росії" (1770-1784) пише й про Україну та українців: "Вони люблять і пильнують чистоти, і в них і в найпростіших хатах значно краще ніж у найбагатших дворах у москалів. Страва їх також делікатніша..." (там же, ст. 139).

Навіть і москаль П. Шаліков у своїйому "Путешествію в Малоросію" 1803 р. писав: "Побачивши Малоросію, очі мої не могли надобуватися побіленими хатами, чепурним одягом мешканців, ласкавим, милым поглядом пегарних тутешніх жінок." (там же, ст. 151).

Німець Й. Г. Коль, що переїхав усю Україну від Харкова до Одеси, писав в своїх "Записках" про цю подорож (1848 р.): "Українці живуть у чисто утримуваних хатах, що усміхаються до тебе. Вони не вдовольються тим, що кожного тижня їх мнють, як роблять голляндці, але ще й що-два тижні їх білять. Тому їх хати виглядають білі, неначе свіжозибілене полотно."

Оглядаючи хутори з баштанами коло Одеси, Коль зауважує:

"Я був дуже мило вражений внутрішнім улаштуванням ніби мало обшуканою хати. Лише жити в цій чепурній світлиці... Повітря було гарне, свіже, западне. Земля вкрита травою, а на стінах зілля — все чисте й чепурне. Я не можу шоло цього нахвалити українців, якщо рівняти їх із поляками та москалями..." (там же, ст. 164).

ГІДНІСТЬ — почуття самоповаги, моральна послідовність і витриманість, вірність своїм переконанням, намагання дійсно бути, а не тільки здаватися...

І давня Греція і Рим, і Європа в середніх і нових часах прямували до підвищення людської гідності. Натомість московська держава була й залишається збудована на зразках східнього абсолютизму, татарської оди. Царські піддани всі однаково звалися — "го удареві х'юли" (раби). Цей холопський дух заганував і в Сов. Росії, особливо за Сталіна. Хлопським духом намагається Москва заразити Європу і весь світ. (І. Мазепа, "Підстави наш. відродження", II, ст. 98).

Один московський письменник часів Олександра III, Маркенич, у своїй романі "Передем" захоплювався твердістю й виробленістю контурів фізичного й духовного обличчя Єрміїєвичів: "Яка свідомість свого Я роблять

на обличчі британці! Але це тому, що там уже сто літ по норманським завоюванням не лишалося ні одного раба на всім просторі країни. А в нас? Що могло зродитися в цій країні чужонької помісі, татарського кнута й московського багожжя? В країні рабства не могло належно розвинутися почуття власної гідності не тільки в простої людини, а навіть і в вищих достойниках — "государевих холопах".

Правилом гідності уважати, щоб людська особа ніде й ніколи не була несвідомим засобом до якоїсь чужої їй цілі (хоча б і "щастя людськості" чи "раю на землі"), а тільки сама була ціллю для свого дальшого духового розвитку. Почуття гідності нерозривно в'яжуться з почуттям пошани до людської особи, і саме тому, що в Україні, — у відмінність від Московщини, — людина з давніх давен була вільна й вміла відстоювати себе від усіх напасників, в Україні високо цинилися почуття особистої гідності, особистої хоробрости й мужности, що визначали характер людини. Особливо за козацьких часів, коли кожний, хто мав відповідні особисті вартості, міг вибитися на найвищі становища, стати отаманом, а то й гетьманом, всіма шанованим "батьком", почуття особистої гідності було дуже розвинене. "Хоч ми й не всі шляхта, — писав Богдан Хмельницький в 1648 р. німцям Вейєрові, каштелянові ельбінгському, намовляючи його покинути польську службу та перейти на службу до нової козацької держави української, — але ми з діда-прадда військові, себе за рівних лицарству вважаємо..."

І пізніше, по смерті Хмельницького, коли в Варшаві габілітовано козаків, надавано їм шляхетських титулів, вони, виходячи після nobilitaції з сойму, кпили собі легенько: — "Чи не стали їхні тіні від того трохи довші?" Не спокучалися вони, у відмінність від своїх онуків, що вже втратили те почуття гідності, — і на московське дворянство, що ним бояри намагалися підкупити того чи іншого козацького старшину, одержуючи відповідь: "Мені дворянства не треба, я по-давньому козак..." А Силуана Мужилівський, посол Богдана Хмельницького в Москві, коли його не належно прийняли зарозумілі московські бояри, заявив гідно, складаючи енергійний протест: — Ми не низького стану люди. Ляхи тільки нази, запорозькими козаками, славу собі добували...

Таке ж поняття про власну й національну гідність було поширене й серед українського духовенства, як то видно з його меморіалу до польського уряду з 1621 р. (див. БОРЕЦЬКИЙ ЙОВ).

У розумінні особистої гідності існує певна ступіньність, яка залежить від рівня інтелектуального та морального розвитку людини. Найнижчу стадію на цих східках гідности, як вірно зазначив проф. Гр. Ващенко

("Шлях Перемоги", 21. III. 1954), займають ті, що за найбільш вартісне в собі визнають або фізичні властивості (сила м'язів боксера, краса легкодухої кокетки), або свій матеріальний стан. "Це, так би мовити, примітивне розуміння гідности". Вище стоять ті, що свою гідність вбачають у такому чи іншому службовому становищі, в титулах, відзнаках, і т.д. Але й таке розуміння гідности ми мусимо визнати за вияв примітивізму, бо воно свідчить, що людина не підніслася до розуміння й живого відчуття вищої, духової природи людини. На вищому моральному ступні стоять ті, що гідність вбачають у високих моральних якостях, як от принципність, чесність, правдивість, служіння високої ідеї — батьківщині, правді, красі. Прикладом такого розуміння особистої гідности може бути кн. Святослав Хоробрий. Він ні одягом, ні способом життя не відрізнявся від звичайних своїх дружинників, бо це для нього не мало істотного значення. Свою гідність він убачав у хоробрості, лицарській честоті (відоме його попередження "Іду на вас!"), жертвенному служінні батьківщині. Багато прикладів такої високої особистої гідности дає нам історія християнства в особах мучеників, місіонерів, пастирів... Таке чи інше розуміння особистої гідности відбувається в ставленні людини до інших людей. Люди, що вбачають свою гідність в матеріальних добрах, у високому службовому становищі, у титулах звичайно з погордою ставляться до тих, хто, з цього погляду, стоїть нижче за них... Така риса має назву ПИХИ і в багатьох випадках викликає до себе відразу... Люди, заражені пихою, рідко коли визначаються високим інтелектуальним рівнем... Таким людям невластива самокритичність... Повну протилежність до цих людей являють собою люди, що свою гідність вбачають у високих моральних якостях і в служінні високим ідеям. Шануючи свою власну гідність, вони шанують і гідність інших людей. Захоплення якоюсь високою ідеєю виключає в них егоїстичизм і дає можливість критично поставитись до власних учинків і думок. Звідси — шира СКРОМНІСТЬ і ПРОСТОТА в відношенні до інших... Звідси також здібність вірно й глибоко розуміти інших людей і входить в їх становище. Але простоту й скромність тих людей не можна змішувати з рабським приниженням, а тим більше з підлабузництвом. Навпаки, ставлячись із пошаною до інших людей, належно від матеріального і службового стану, вони підносять гідність людини, як такої. Прикладів такої шляхетної простоти у відношенні до інших історія України подає багато. Це, насаперед, кн. Володимир Мономах... Таким був св. Теодосій Печерський. Коли візник, що мав відвезти його до монастиря, сказав йому: — Ви, чечні, завжали праядні, а ця щільня день працюю... Сідай і вези мене! — то св. Теодосій

не заперечив цьому. Але разом із тим він мав мужність докоряти кн. Ізяслава за його помилку в керуванні державою...

Відблиском цього розуміння почуття особистої гідності виступають і деякі сторінки "Руської Правди" кн. Ярослав, які, за висловом проф. М. Грушевського, — "дають українському праву похвальне з культурного боку свідство і високо підіймають його над пізнішим московським правом, що виродилося з нього." (Іст. У-Руси, III, ст. 378). Окрім браку кари смерті взагалі, характерний для українського тодішнього права брак кари на тілі (правда, тільки для свобідної людини, не для раба). За зневажання гідності людини призначалася більша кара, ніж за ушкодження тіла: як хто кому відрубав палець, платив тільки 3 гривні, а за вуса, за бороду, за удар батогом, або іншою річчю, не мечаем, платив 12 гривень. (Див. БОРОДА, ВУСА).

"Таке чи інше розуміння особистої гідності залежить, — писав проф. Гр. Ващенко, — великою мірою від світогляду людини. На ґрунті матеріалістичного світогляду може розвинути тільки той тип гідности, що звється пихою, бо цей світогляд не визнає в людині будь-яких вищих духовних якостей. Тому серед визначних комуністичних діячів ми не знаємо жадної людини, що визначалася б справжньою людською гідністю. Навпаки, християнство з його вченням про людину, як образ і подобу Богу, з проповіддю любови до Бога і ближнього, з осудом гордості, як джерела зла, стає за основу справжньої людської гідности."

"З особистою гідністю міцно зв'язана ГІДНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНА. Людина, поважаючи себе, як особистість, поважає себе, як члена нації, члена того народу, серед якого народилася, якому зобов'язана своєю мовою, своїми своєю світоглядом, від якого вона за своєю традиції. Національна гідність виявляється перш за все в любові до своєї батьківщини і в служінні їй. Кожен нарід має право на самостійне державне існування, і коли він перебуває в неволі, проти цього протестує національна гідність людини і примушує її боротися за волю своєї батьківщини. Національна гідність виявляється і в тому, що людина шаєє честь свого народу і не дозволяє собі в своїй поведінці і діяльності нічого такого, що могло б заплямувати цю честь."

"Подібно до того, як справжня особиста гідність вимагає пошани до інших людей, так і гідність національна вимагає пошани до інших народів і їхніх прав. І подібно до того, як справжня особиста гідність — основа мирного співжиття і продуктивної співпраці окремих людей, так справжня національна гідність — основа мирного співжиття і співпраці окремих народів."

ГІДРА — мітичний змії з сьомою головою, в якого, замість кожної відрубаної голови, виростали нові дві, — тому гідра стала символом лиха, якого не можна позбутися.

Та нема такого лиха, якого не можна було б позбутися, і тв. Лернейську Гідру з сьомою головами все ж таки знищив Геракл.

Під советським окупаційним режимом в Україні "ГІДРА КОНТРРЕВОЛЮЦІЇ", себто підпільний революційний національний рух, неважаючи на найжорстокіший терор і масові винищення населення, що їх систематично переводить Москва протягом ось уже 40 років, продовжує далі відістоувати свої голови і виявляється дійсно незнищимою, бо її підтримує в налії на визволення весь український нарід.

ГІЕРАРХІЯ — підпорядкування і степеніваність ріжних вартостей, ствердження нерівности, що існує в природі і в людях. Першу гієрархію маємо в янгольському світі, де, як свідчив св. Дионісій, всі небесні сили поділені на дев'ять хорів, що в свою чергу поділяються на три групи: 1. Серафими, Херувими, Престоли; 2. Господства, Сили, Власті; 3. Начала, Архангели, Янгולי.

Другу гієрархію знаходимо в Церкві, де бачимо єпископів, священників, дяконів. Третю гієрархію знаходимо в державній бюрократії, де кожний урядовель залежить від вищого рангою, що має більшу владу і більший засяг дії.

Зрештою, кожний організм — це своєрідна гієрархія, де чинність одних органів підпорядкована чинності інших, що ми їх зevamo вищими. Все органічне життя побудоване на гієрархічності, себто на нерівності, і тільки тоді життя належно розвивається, коли в суспільстві існує гієрархія моральних вартостей: розумний більш вартий від дурня, святий від злодія, містєць від ремісника... І тому писав Ів. Франко:

Інша слава сонцю, інша мієцяю,
Інша звіздам, що в неї сяють;
Ріжна вартість тварей — пса, осла, га-
люку,

Що всеплодуючу землю заселяють.
Між людьми так само злібні й неподібні,
Праведники й грішники ріжну вартість
мають...

ГІЕРНЕ ГАРАЛЬД (1847-1927) — шведський історик і консервативний політик. Був прихильником українців, і цю свою прихильність виявляв в своїх історичних працях, особливо присвячених діяльності короля Карла XII.

ГІЕРОГЛІФИ — староегипетське письмо, утворене з стилізованих рисунків людей, звірів і ріжних речей. Довгий час ніхто не міг гієрогліфів, по зникненню давнього Єгипту, відчитати. Тільки француз Шамполіон зумів в 1822 р. відкрити таємницю гієрогліфічного письма, завдяки кам'яній плиті з рівнобіжними написами гієрогліфним і грецьким текстом, що її привіз в 1799 р. Наполеон із Єгипту. Саме через ту трудність читання з давніх часів всяке нечитке письмо звуть гієрогліфами. Розрізняють чисто гієрогліфне письмо, письмо гієратичне, зближене до курсівки, та демотиичне письмо, сильно скорочене, вживане від VII в. до Р. Хр. в листуванні.

ГІЕРОМАНТІЯ — ворожіння з жертв, приношеним богам.

ГІЕРОФАНТ — у давніх греків старший жрець, що пояснював святі обряди, головню при елевзінських містеріях.

ГІЛЬДЕБРАНТ КОНРАД ЯКІВ (1629-1679) німецький пастор, супроводив в 1657 р. шведського посла Г. ВЕЛЛІНГА (див.) під час його подорожі до Б. Хмельницького. Описав цю подорож 1668 р. Про українських козаків він писав, що вони "відлажні і меткі вояки". "Хвалилися, що, маючи один перед собою який корч (куш), кожний з них міг би щасливо боротися з чотирма татарами. Особливо тодішній канцлер, п. Іван Виговський, який після став гетьманом багато вихвалював так званих запорозьких козаків, які вони, мовляв, завойовники... Їх суворість виявилася в війні з поляками. Невоможливо йдучи на ворога, вони його палили й без милосердя рубали, кажучи, що поляки в їх краю тиранізували багато суворіше, не милували вони й малих дітей..."

Про одяг українців читалемо, що носять вони "довгі кожухи без покриття та з великим заду коміром із чорного смушку. Одягу з сукна на них не видно. Вони мають:

Шаблю, прив'язану до боку простим ремінем; рушницю з ремінем через плечі; ці рушниці враз із порохом вони самі роблять; пістоль у руці і нагайку, щоб підганяти коня. Деякі носять і сагайдак і лук. Наа, стрілами в сагайдаку звисає червоне полотно, яким вони їх прикривають, щоб не повинідали. Деякі мають шолом, який насувають під час бою і взагалі вони носять його при бою, пристромленим біля сагайдака. На голові, до чола обстриженій, мають оселедець, носять довгі вуся й виглядають дуже суворо."

Про українських жінок Гільдебрант писав:

"Їх жінки теж такі відлажні, підпивають доброго хмелю, а працювати кажуть чоловікові. Їх одягом узимі був довгий кожух без жодного покриття. Крім того, вони мають навколо нижчої частини тіла червону запаску, виткану з вовни й переткану білими нит-

ками. Нею вони дуже обтягаються, так що сильно виступають форми тіла. Проте спереду вони підв'язують фардук, носять чоботи, а зверху голови білу хустку з бавовни та ходять здебільша в шинурованих сорочках без блюзички. Вони добре танцюють, достроюються звичайно до ходи й до кроку чоловіка, а проте в танці поводяться легковажно й завзято..."

ГІЛЬС, майор, член палати послів в Лондоні. 19 липня 1931 р. звернувся з запитом до міністра закордонних справ, чи він може подати, скільки українських членів польського союму знаходяться тепер у в'язниці, скільки посадили українців до в'язниці без переслухувань, і чи Комітет Трьох (Ліги Націй) одержав від польського уряду заповнення в справі відпущення на волю, або негайного запровадження слідства для тих членів польського союму, яких держать у в'язниці без слідства.

Заступник міністра закордонних справ Англії п. Дальтон відповів, що від 1-го вересня 1930 р. було арештовано 17 українців. членів останнього союму й сенату, з котрих один все ще ув'язнений, а троє очікують — за кавцією — судової розправи. З останніх 13 — двінадцять засудили, а одного звільнили. З теперішнього союму заарештовано трьох членів, з котрих двоє були також послами попереднього союму і враховані в уже згадане число. Один із тих трьох був суджений і засуджений. Всі засуди можуть бути змінені вищою інстанцією. Комітет Трьох не дістав від польського уряду заповнення, що вивести на волю, або негайно віддасть під суд тих ув'язнених.

ГІМН — урочиста пісня релігійного характеру, перша форма поезії. Зустрічається в Ведах, в індійських епопеях, в Зенді Авесті і в Біблії. Ще в давній Греції гімн визначав виключно релігійну обрядову пісню. У новіших часах з'явилися національні гімни. Найстарший національний гімн, здається, голландський — з 1570 р. невідомого композитора. Український національний гімн — "Ще не вмерла Україна", музика М. Вербицького (1815-1870) на слова Павла Чубинського (1839-1884) був видрукований вперше в львівському часописі "Мета" в 1863 р., а 1864 р. його вже виконувати вперше в хоровавому опрацюванні в українському театрі у Львові, а 1865 р. на великому шевченківському святі в Перемнші. Музику до "Ще не вмерла..." видруковано вперше у львівському нотному збірнику "Кобзар" у 1885 р.

Характер національних гімнів мають також "Заповіт" Шевченка, бойова пісня Ів. Франка "Не пора..." та молитва О. Кониського "Боже великий, єдиний...", яку співають після Богослужби в церкві.

ГІПЕРБОЛА — навищене перебільшення, чи переменшення чогось, щоб зробити враження; поетична прихраса мови з найдавні-

шних часів. Вже в Біблії гіпербола — річ звичайна. Так Христос казав фарисеям: "Проводирі ви сліпі, що комаря віджикуєте, а верблюду ковтаєте..." (Матв. XXIII, 24). У живій мові кожного народу багато гіпербол: "Сльозю річкою льдися", "Піт котився потоком", "ревів, як лев", "кричав, мов недорізанний" і т. д. Особливо багатий на гіперболи був т. зв. бароковий стиль в літературі. Незвичайно багата на гіперболи комуністична пропаганда, що зробила з кривавого тисана "Сталіна" "ясне сонечко", а з СССР — "земний рай."

ГІПЕРБОРЕЙЦІ — мітичний нарід, що, за віруваннями греків жив на далекій півночі — "поза Борсем" (півн. вітром) — де була вічна весна й життя, повне приємностей.

ГІПНОС — грецький бог сну, син Ночі. Його представляли, як юнака, що спить, тримаючи мак у руці. Звідси ГІПНОЗА — штучний сон, а ГІПНОТИЗЕР — людина, що той штучний сон викликає.

ГІПОТЕЗА — здогад, припущення, яким ми намагаємось з'ясувати ту чи іншу низку фактів. Добра гіпотеза повинна годитися зі спостереженнями, охоплювати якнайбільше явищ, піддаватися перевірці та не суперечити встановленим фактам. Гіпотези — засіб до розвитку науки, що скерує дослідників на шідір фактів, які стверджували б або заперечували б висловлений здогад. Лікарська діагноза — не теж гіпотеза, яку лікар висуває на підставі спостережених симптомів хвороби. З другого боку ріжні міти княсичного світу, що намагалися з'ясувати природні явища діями різних богів, виявлені поетичними гіпотезами, які чарують нас своєю красою, але не витримують наукового досліду. Наука завжди починається з гіпотез, що відбивають наші вірування. Багато з тих вірувань не витримують досліду, але деякі з них, що супроводять життя людства з незапам'ятних часів. Як віра в єдиного Бога, Творця світу, залишається в уяві своїй силі, незважаючи на тисячолітні зусилля всяких безбожних скептиків потворити гіпотези, які б віру в Бога могли зничити: всі ці гіпотези ріжних безбожних матеріалістів, замість зничити віру в Бога, при уважному розгляді самі не витримують критики, і тому ту віру в Бога тільки зміцнюють.

ГІРЧИЧНЕ ЗЕРНО — символ Царства Божого в Євангелії: "Царство небесне подібне до зерна гірчичного, що взяв чоловік і посіяв на своїй ниві. Воно, хоч дрібніше від усіх зерен, але, як виросте, то буває більше від ускої ярини і стає деревиною, так що птиці небесні прилітають і гніздяться між його гіллям" (Матв. XIII, 31-32).

ГІСТЬ — чужоземний купець в князівській Русі-Україні, а також український ку-

пец з іншого міста, що провадив торгівлю з закордоном та іншими містами України. Перша спеціально охофояла гостей. "Руська Правда" кн. Ярослава відзначає деякі привілеї "гостей", напр., при бажротстві місцевого купця, гостеві належалася винагорода перше від інших місцевих купців.

ГІПТЕР АДОЛЬФ (1889 - 1945) вождь німецького націонал соціялізму, з 1933 р. райхсканцлер, а з 1934 р. диктатор Німеччини. Ворг українського народу і його державности. Розпочавши 22.VI.1941 р. війну з СССР, мав на меті перетворити його територію в німецьку колонію, як "життєвий простір" Німеччини. Г а л и ч и н а і Крим мали відійти безопередньо до Німеччини, а Басарабія і Олещина ("Трансїстрія") — до Румунії. Зничивши божевільним терором мільйони людей і перетворивши свою власну Німеччину в румовина міст, покінчив життя самогубством. Красномовний приклад банкротства зоологічного міту про вибрану расу і неморальної теорії, що ціль виправдує засоби.

ГЛАГОЛИЦЯ — давня система слов'янського письма, яку уклад св. Кирил (827 - 869). Вона була поширена в Моравії, Болгарії і в Хорватії. Нема даних про систематичне її вживання в Україні, але певно, що вона була в ній відома. Деся за царя болгарського Симеона (893 - 927) глаголицю заступила кирилиця — більш ясна й легша. У записок того глаголиця повоті вишшла з ужитку, залишаючись подекуди по монастирях тільки як письмо для втаємничених.

ГЛАДКА ДОРОГА — символ легкості, безперешкодності: "На гладкій дорозі лихо мене спіткало", — себто цілком несподівано, без всякої видимої причини. "І на гладкій дорозі чоловік не раз собі ногу зломить", — і серед найкращих обставин все ж може людину лихо опітати (Ів. Франко "Приповідки" I, 337).

ГЛАДУЩИК, ГЛЕЧИК — символ струвкості: "На Київщині для новонароджених дівчат гріють воду у високих гладушиках, щоб стан тоненький був". (К. Стар. 1893, УІ, 76).

ГЛИБОКА ВОДА — символ розуму: "Глибока вода тихо плине" — кажуть про розумного статечного чоловіка, який не кидає слова на вітер, а якщо щось робить, то добре все наперед передумає. "З глибокої крипині студена вода" — так і від розумної людини все розумна та корисна порада.

Але глибока вода й символ небезпеки: "Глибока вода — видна смерть", бо людина може в ній втопитися. "Не пхайся на глибоке" — кажуть людині, що береться до надто великих спекуляцій, на яких можна полектисся.

ГЛИНА — рід білявої чи червонової м'якої землі, що не пропускає води і служить для виробу посуду, цегли, тощо. Глина не має власної форми і набирає ту форму, яку їй надає оточення — люди, що мнуть її, чи речі, що на неї тиснуть. Тому вона служить символом слабких характеристик, що піддаються всяким впливам і не здатні дотримати власну лінійну поведінку, власні переконання. У цьому відношенні глина — протилежність твердому КРИСТАЛЮ. Ідол на глиняних ногах — біблійний символ нетривалості.

Згідно з поширеним в Україні віруванням і людиною Бог сотворив із глини саме тому, що вона легко піддається ліпленню: "Всі єсьмо з одної глини", — кажуть наші люди, домагаючись суспільної справедливості. "І ти не з ліпшої глини, як я" — кажуть такому, хто надто несеться чи пишасться.

Саме тому, що Бог сотворив людину з глини, служити воєю і символом гробової землі та смерті: "Пішов глину їсти", — кажуть грубо про покійника. "Бог за глину, а він за калину", — сміються з старшого чоловіка, якому помегла жінка, а він сватається до молодой (Ів. Франко "Приповідки" I, 337 - 38).

В українських народних піснях глина асоціюється з биттям:

Ой за городом руда глина, —
За що тебе, Калино, мати била?

Таку ж асоціацію знаходимо ми і в Номіса (ч. З. 773): "А щоб його побиди руда глина, та, що з кручі пада!..."

ГЛІБІВ ЛЕОНІД (1827 - 1893) — незабутній український байкар (понад 100 байок, які починаючи з 1863 р., вийшли багатьма виданнями), і ліричний поет (його "Журба", що Лисенко поклав на музику, зробилася народньою відомою піснею "Стоїть гора високая").

Мандрівні байкарські світові сюжети дістають у Глібова перенесенням в українську побутову обстанову і майстерним використанням української народньої мови українське забарвлення.

Українізуючи байки, запозичені в Ляфонтена та в інших світових байкарів, Глібів все ж не завжди переносить дію байки в Україну, — Україна виступає в Глібова тільки тоді, коли він може її за щось похвалити, коли може написати про неї щось найкращими словами. І тут напрошується порівняння з московським байкарем Криловим, що черпав із тих же світових джерел, що і Глібів. Ось, наприклад байка "Вовк та зозуля". Тим часом, як у Крилова вовк вибирається з своєї країни в якусь країну вічного щастя — Аркалію, у Глібова вовк вибирається — в Україну. Глібів так любив свою батьківщину, що навмисно переніс дію до неї, щоб тими веселючими тонами, що ними Крилов обдарував Аркалію, обдарувати Україну:

Хороша, кажуть, сторона:

Життя таке, що на!

Там люди не страшні: шанують, привітають,
Собаки там нікого не займають;

Живи, як хоч, де хоч ходи,

Не сподівайчись бістри.

Правда, зозуля одстерігає вовка, що в Україні вовків не дуже радо приймають.

Глібів по всіх усяках ідеалізує українців: вони скрізь лише "добрі люди". Він часто називає їх "козаками", і так уже в нього прийнято, що козакні — це благородні, добрі й чесні люди: "Оттут не козаки живуть — поганці", каже лисиця вовкові в байці "Вовк і Лисиця".

Описуючи вічно - квітучу українську природу, малюючи ідилічні степові картини, Л. Глібів ні на мить не забуває про справжні потреби українського народу, і проповідь волі, єдності та згоди в нашому громадянстві — основне motto, основна ідея його небудених творів. Так, наприклад, в байці "Вівці та Собаки" (написав десь у 1863 році) автор змальовує, як один заможний господар надумався настрашити хижих вовків, тож наскликав щось із дві сотні злих собак стерегти в степу свою отару...

Здається б, і гаразд було;

Вовки полохатъ перестали, —

Так друге лихо піросло:

С в о ї Собаки шкочить стали...

І, як неминучий наслідок справді дурного господарювання, — безладдя — Глібів пише майстерно далі про "своїх собак":

До осені звели отару...

Зостались може з пару,

Та й тих унорали під темну ніч,

Щоб більше не кортіло.

На це коротка річ:

Дурний поряток — дурне й діло.

Свою творчістю Глібів, без сумніву, дорівнював найбільшим байкарем світу, але як яке відмінне від них було його життя! Крилов за свої байки одержував усе життя державну пенсію, шедри дарунки від імператорської родини; у день його ювілею цар нагородив його ордемом (відзнакою), а царевичі приїхали особисто привітати ювілянта. Натомість, Глібова ввесь час переслідувала московська поліція: тижневик "Черніговський Листок", який він редагував в рр. 1861 - 63, містячи в ньому чимало матеріалів українською мовою, поліція в 1863 р. заборонила, а його редактора в зв'язку з цим звільнено з посади вчителя і взято під поліційний догляд. Рано втративши дружину, Глібів терпить тяжкі злидні і до самої смерті, майже сліпий, працює без ніяких дарунків та пенсії.

Максим Рильський, відвідавши хатку, в якій жив Л. Глібів в Чернігові, присвятив нашому великому байкареві сонет:

Час не одну годину строго вибив
Над скромним цим будиночком. Трава
Росла і в'яла. Та й тепер жива
Троя тут пам'ять, Леоніде Глібів.

Нашади сіверян, полян, дудібів,
Малята вчать ті соняшні слова,
Що, ніби чародійник з рукава,
Ти сплав їм і — в доброті йє схибив.

"Стоїть гора високая" — тепер,
"А молодість..." такої не зазнав ти,
Бо в сірі, чорні дні умер.
Сини й дочкі! Шибетанням славете
Дідуса, що за тих сумних часів
"Дзвінок" серія дитячі веселив.

"Дзвінок" — журнал для дітей, що вихо-
див у Львові: в ньому Гліб-в мстив віршовані
загадки (кілька десятків).

ГЛУЗУВАННЯ, НАСМІХ — злісні жарти,
дотепи, висмівання головне фізичних вад лю-
дини з метою її принити, образити.

Звичай глузування існував в війсках дав-
ньої князівської України-Руси, з метою при-
низити та спровокувати противника. Літопис
оповідає, що, коли в 1016 р. кня. Ярослав зу-
стрів під Любечем кня. Святополка, то Свято-
полкові воїки почали глузувати з Ярославових
новгородців, називаючи їх теслями. Роздрато-
вані Ярославові воїки напали на військо Свя-
тополка розбили його. Цей епізод із глузу-
ванням повторився 1017 р. під Волинем, де
Ярославові війська зустріли військо Болесла-
ва, польського союзника Святополка. А був
тоді в Ярослава "Кормилець" (пістун) і воево-
да Будий, почав він "глузувати з Болеслава,
казучи: "От ми скипкою проткнемо твоє гру-
бе черево", бо Болеслав був великий і тяжкий,
ледве міг на коні сидіти. Тоді Болеслав сказав
своїй дружині: "Як вам від тих глузувань не
прикро, то я і сам піду на погибіль, і, сівши
на коня, поїхав у річку, а за ним його військо.
Ярослав же не встиг урядити війська, і побив
Болеслав Ярослава".

З цього приводу проф. Грушевський пи-
сав: "Замітний паралелізм в оповіданнях про
битви під Любечем і Волинем: в обох одні од-
них зачіпають, і хто зачіпає, той побитий. Цей
паралелізм, дуже звичайний в поетичним об-
робленим подій, казує на усю, народню, чи
поетичну, традицію, як джерело обох описів
дань і їх тісну зв'язь між собою.." (Іст. У.
Руси, II, ст. 10, 12).

Злісне глузування треба відражати від
шляхотного ГУМОРУ, що родиться з широї
любви до людини і бажання бачити її душев-
но гарною та морально доброю.

Глузування має в собі завжди злісну нот-
ку і тим воно неморальне, бо глуздий дотеп-
ник здобуває собі приємність, завдаючи біль,
пониження та страждання іншим. Що сильніше
вражена особа реагує на глузування, тим
більше задоволення злісного дотепника, бо

тим смішніша і неприємніша позиція людини,
"взятої на глузи".

ГЛУХІВ — старе українське місто на
Чернігівщині, згадується в літописі від 1152
р. У XIII столітті Глухів був столицею окре-
мого князівства. У березні 1669 р. тут був об-
раний на гетьмана Дем'ян Многогрішний, який
уклав з московським урядом "ГЛУХІВСЬКІ
СТАТТИ" — договір із 27 пунктів, в якому
Москва, під впливом заворушень в Україні,
пішла на деякі уступки, касуючи "МОСКОВ-
СЬКІ СТАТТИ", укладені з Ів. Брюховецьким.
Хоч договір і справився ніби на "статтях Б.
Хмельницького", що в них зберігалися "пра-
ва й вольності" українського народу, але "Глу-
хівські статті" значно обмежували укра-
їнську автономію; московські воеводи зали-
шалися в Києві, Чернігові, Ніжені, Переясла-
ві та Острі, але не повинні були вмішуватися
в місцеву управу. Збір податків до царського
скарбу мали переводити гетьманські урядовці.
Скількість реєстрових козаків визначалася
на 30.000, а крім того мав бути ще створений
особний полк з 1.000 козаків-компанійців, ні-
би як прибічна сторожа гетьмана, чи жандар-
мерія для приборкування невдоволених. Забо-
ронено гетьманові в цих статтях мати дипло-
матичні зв'язки з чужими державами, і заборо-
нено козакам ввозити в Московщину тютюн
та горілку.

З 1708 р., після зруйнування БАТУРИНА,
Глухів зробився столицею України, і тут від-
бувся урочистий акт прокляття Ів. Мазепи
(див. АНАТЕМА). З 1764 р. Глухів — резид-
денція МАЛОРОСІЙСЬКОЇ КОЛЕГІЇ. А 1782
р. Глухів перетворено в повітве місто перше
Новгородськего намісництва, а потім Чер-
нігівської губ.

ГНІВ — вияв звірної агресивності. Ні-
що не зближує нас так до звірний, як саме гнів.
"Якщо ти виходиш із себе від гніву, шувай скор-
ріше дзеркала, щоб воно відбило твій образ.
Тоді твоє драще "я" почервоніє за те друге
"я", що віддалося гнівові. Якщо ти виходиш
із себе від гніву, перестаєш бути собою. Не
пізнаєш того, хто поруч із тобою, і кидаєш
образи своєму найкращому приятелі. Кажеш
речі, яких не думаєш. Робити речі, яких
шкодуватимеш. І так гнів, сліпий і глухий, але
майстер тиранії, веде нас, мов ті безвільні
ляльки, шляхом божевілля. Він витворює зло-
бу й непорозуміння, провіщає ненависть і за-
дрість, надикує німсти і злочини, нацьковує
одну людину на другу, отруєно й загострює
язик та озброєно руку. Певно, коли б ми, в мо-
менті гніву, могли глянути в дзеркало, поміти-
ли б, що наші рухи не мають гідності, і що
ми робимося навіть смішними.." (Сальванес-
кі).

Гнів не виявляє ворожості супроти того,
на кого ніби скеровується, ні, гнів виявляє го-
ловним чином НЕЗАДОВОЛЕННЯ САМИМ

СОБОЮ, як це видно з того, що гнів викликають часто не люди, а звичайні речі, що їм розгнівана людина фактично не може приписати ніякого злого наміру: замок, що не функціонує, шухляда, що не відчиняється, окуляри, що не знаходяться... Ці речі, що не функціонують, чи не знаходяться, виявляють деякий нелад чи слабку пам'ять того, хто шукає, і, гніваючись, людина ніби борониться від тих обвинувачень: він відкидає в виявах свого гніву власну вину. Те саме ми помічаємо і з людьми: дуже часто гнівні люди з особливою люттю нападають на улюбленіші особи саме тому, що їм прикро виявляти в їхній присутності свою невмілість чи непристосованість.

Часто впадає в гнів той, хто почуває на собі тягар великої відповідальності, з якого не може звільнитися, хоч як того бажає в своїй підсвідомості...

Гнівну людину найкраще залишити в спокою, з нею не дискутувати, бо як писав Ів. Франко:

Гнів — не огонь.
Чим більше дров кладеш,
Тим ярче полум'я лютує ясне;
А перестань докидувати дров,
Як стій погасне...

І то тим більш, що гнівна, запальна людина буває переважно добра, не златна ховати в собі злобу саме тому, що вона з вибухом гніву вилітається зовні, замість гризти людину всередині.

Ісус Христос осуджує гнів:

"Я ж вам глаголю; хто сердиться на брата свого без причини (власне без причини, як вияснено вище, Є. О), на того буде суд; а хто скаже на брата свого Рака (безчесний), на того буде громадський суд; хто ж скаже дурню, на того буде огонь пекельний..." Але на не є зарала. Треба, коли гнів прости не перепросити ображеного: "Тим-то, коли принесеш дар твій до жертівні і згадаєш там, що твій брат має щось проти тебе, зостав свій дар перед жертівнею і їди геть, помирись перше з братом твоїм, а тоді приди й подай дар твій..." (Матв. У, 22 - 24).

ГНІЗЛЮКИ, СИДНІ — заборожі, що жили не в Січі, а по хатах, зловж рік де вони були звіря та ловили рибу, промишляючи своїм коштом. Пізніше вони називалися ПАЛАНКОВИМИ КОЗАКАМИ. А. Лазаревський помилково вважав їх городовими козаками. (Слабченко "Малор. полк", ст. 180).

ГНІЙ — символ морального розкладу: Т. Шевченко, констатуючи в своєму "посланні" моральний занепад ріжних "землячків", що захопились ріжними чужими ідеями, відчуралась свого українського народу, звертається до них з такими вогненними словами:

О, як би то так сталося, щоб ви не вертались,
Щоб там і здмхати, де ви поросли!

Не плакали б діти, мати б не ридала,
Не чули б у Бога вашої хули;
І сонце не гріло б смердячого гною
На чистій, широкій, на воляній землі,
І люди б не знали, що ви за орли.
І не покивали б на вас головою...

Це моральне гниття на погляд нашого великого поета, вже так далеко поступило, що пройняло вже й саме серце України: "В калюжі, в болоті серце прогнило"... Гниття серця — це моральне гниття, калюжа й болото — це ті нові "етичні" засади, оті моральні калюжі й болото, що розлилися по Україні під московським хазій-уванням в українській хаті.

Цю символіку не вигадав Шевченко, вона глибоко живе в українському народі, який, наприклад, каже, що жити без шлюбу, невинчаних значить — "на гною шлюб брати". "І ми не на гною шлюб брати", — обурюється чоловік, або жінка, коли хтось назове їх дітей "байстрюками" (Ів. Франко "Прип.", І, в. II, 350).

ГНУТИСЯ, ХИЛИТИСЯ — в українських народних піснях символ суму:

Віють вітри, віють буйні, аж дерева
гнуться, —
Ой як болить моє серце, самі слози
ллються...

В "Слові о Полку Ігоревім" — "ничить трава жалобю, а дерево з тугою к землі прелюнилось..."

У народній пісні:

Похилились да густі трави,
Де чумаки гнали;
Пожирились наші чумаченки,
Як хури набрали...

Або:

Зелений дубочок на яр похилився,
Молодий козаче, чого зажурився?

Або ще:

Не хилися, сосно, бо й так мені тошко,
Не хилися, гілко, бо й так мені гірко.
Але означає не рідко акт хилення й почуття любови (схильності):

Похилився дуб на дуба
Гіллям на долину, —
Ліпше тебе, любцю, люблю,
Як мати дитину...

Або:

"Тули лози хилилися, куди їм гоїтиго —
Тули очі дивилися, куди серцю мило..."

Або ще:

Хилітеса, густі лози, звідки вітер в'є,
Дивітеса, гарні очі, звідки милий іде...

ГОББС ТОМА (1588 - 1679) — англійський філософ, крайній представник матеріалізму в філософії, крайнього егеїзму в моралі. Це йому належить відомий вираз "людина людині вовк". Природний стан суспільства для Гоббса — війна всіх проти всіх. У цій боротьбі перемагає сильніший, і в тому виявля-

ється вища справедливість; бо чому б сильніший мав би поступатися перед слабшим? Проте такий стан загальної війни не може тривати вічно, бо зрештою люди знищили б один одного. Тому людина шукає миру в суспільстві, — але для цього потрібно, щоб кожен член суспільства відмовився від свого абсолютного права і почав рахуватися з правом інших. Таким чином приходять в людей до угоди, але щоб ця угода дотримувалася, необхідна якась вища необмежена влада, що дотримувала б лалу і не допускала до взаємного нищення. Ця влада — влада суверенної держави, яку Гоббс уявляв собі як абсолютну монархію.

Гоббс був попередником і провідником тоталітарної держави ХХ стол., як ми її бачили в Німеччині Гітлера, та як досі бачимо в СССР.

ГОВД ЛЮІЗА — американська письменниця скандинавського походження, авторка книжки про Україну (1954 р.) в англійській мові "Прелюдія до подорожі". У цій книжці вона описує часи після смерті Т. Шевченка, коли московський уряд скасував кріпацтво, але фактично подає картину вікової боротьби українського народу проти своїх напастливих сусідів. Авторка присвятила свою книжку "гнобленим, переслідуваним і страдницьким народам у будьякій частині світу". А американському журналу "Світ Жінки", выяснюючи, чому саме Л. Говд зацікавилася українською культурою та самою Україною, вона написала в статті під заголовком "Мое відкриття":

"Історію мого відкриття України та її спадщини можна порівняти з пригодою людини, що, копаючи землю, відкрила під час того самородок золота і тоді зрозуміла, що вона стала багата..."

ГОГ і МАГОГ — втілення демонічних сил, що перед кінцем світу вийдуть із сховищ землі і вступлять в останній запеклий бій з Богом і його обранцями.

Про Гога і Магога згадує Біблія: Магог був сином Яфета і внуком Ноя, що порятувався з потону. Його потомство заняло ніби територію північної Скитії, теперішньої України. Цю землю Магогову, "на найдальній півночі", згадує також пророк Єзекиїл (XXXVIII, 2,15), що з неї вийшов Гог, "князь Рошський, Мешехський і Тубальський" і напад на Ізраїля з великим своїм військом — "всі у повній зброї велике множество у панцирях і з щитами, всі озброєні в мечі...", але по деякій пануванні над Ізраїлем, цей повстав, і Гог із своїм військом загинув, як оповідає Єзекиїл: "Призначу місце Гогові на гробовище в Ізраїлі — в мандрівній (?) долині, на схід до моря, і будуть зупинятися на ній прохожі. Так поховують Гога й усі товпи його, і прозивають її долиною товпи Гога..." (XXXIX, II).

В "Откровенні св. Йоана" натомість читаємо: "І коли скінчиться тисяча літ, буде випущений сатана з темниці своєї, і вийде зводити народи на чотирьох краях світу, Гога і Магога, і збирати їх на війну, яких число як пісок морський, і вийшли на ширину землі, і обступили табор святих, і город Любий; і зійшов огонь від Бога з неба і пожег їх..." (XX, 7 - 9).

На підставі цих біблійних згадок, розвинулася жидівсько-візантійська легенда про нечисті народи Гога і Магога, яка знайшла свій відгомін і в наших літописах. Описуючи напади половців в 1096 і 1097 рр., літописець сплиняв над питанням про їх походження і прийшов до висновку, що вони походять від Ізмаїля: "...а Ізмаїл мав 12 синів, від них же й пішли туркмени, печеніги, і торки, і половці, які походять із лустелі і від них вийдуть при кінці світу нечисті народи, що їх заклепав в горах Олександр Македонський."

Літописець Іпатієвського списку тут же переказує вістку, яку передав йому Турята Новгородець, що її чув — через свого слугу — від північних угрів про людей, які сидять в приморських горах і намагаються прорубити собі вихід із них і тому просять у всіх перехожих заліза, за яке добре платять: "Це люди, що їх засадив там Олександр, цар Македонський. Оповідав же про них Методій Патарський: "Олександр, цар Македонський, пішов на східні землі до моря, яке називається Сонце-місто, і побачив нечистих чюдод з роду Яфетового, і побачив їх нечистоту: їли бо всяку нечисть, комарів мух, галюк, а мертв'яків не ховали, а поїдали... То побачив Олександр і злякався, що, як воін помножиться, то занечистять усю землю. Тому загнав їх у північні країни за гори високі, і, на наказ Божий, зійшлися за ними північні гори, тільки й зісталося місця на прохід 12 локтів: тут поставлено мілні ворота..."

Отже ці заклеплені в горах "нечисті народи" "Об'явив Методія Патарського", ото-тожнені з біблійними народами Гога і Магога, і мали б вийти га бій з силами Бога при кінці світу,

ГОГОЛЬ — рід дикої качки, вісник весни: "Ой, видинь, видинь, гоголю, Вивнес літо з собою, Літо-літечко, зелене житечко, Хрещатенький барвіночок, Запашенький васильочок..."

У дуалістичних українських легендах Богомильського походження гоголь — Божий співтворець землі:

"Спустився Господь на Тиверіядське море і побачив Господь гоголя, що плив на морі. А той гоголь — Сатанайл, що заріс у піні морської. І сказав Господь Сатанайлові... — "Сатанайле, погляди на море, вивнеси мені землі і зреміня." Сатанайл послухав Господа, пону-

рився в море і виніс землі та кременія. Господь узяв землю й пісок і посіяв по Тиверійському морю, сказав: "Нехай буде на морі земля груба й простора!" (Мих. Грушевський "Іст. у. літ. IV., 402).

Цей мотив створення землі з допомогою гоґоля, чи взагалі птіш-нурця, дуже поширений серед фінських племен, і фінські вчені, приймаючи на увагу й відбиття його в фінській епопеї "Калевала", де Вейнемейнен наказує качці винести з глибини моря різні речі, висловлювали здогад, що що ця легенда — фінського походження.

Перше ж, всі легенди дуалістичного характеру приписували БОГОМИЛАМ (див.).

Акад. О. Веселовский пробував примирити старі уявлення з новим: фінська легенда, мовляв, помандрувала з болгарами на Балкани, а звідти вернулася в християнсько-богомильській перерібі та через Русь поширилася в новій редакції між фінськими й сибірськими племенами скомбінувавшись з давніми тамтешніми спогадами. Веселовський вказував на аналогію германських мовних, які поширювалися серед романизованої людності та в романських перерібках поверталися не раз назад до німців. Але проф. М. Грушевський справедливо завважив, що порога з-над Волги до дунайської Болгарії, і з Болгарії до середньої Азії значно довша й утяжливіша, ніж із правого берега Рейна на лівий, і дуже трудно припустити, що розкольніцька колонізація, на яку покладався Веселовський, могла б бути така багата на впливи серед алтайських турків і монголів, до більшовизму майже не рушених російськими впливами.

Натомість М. Драгоманів указав на деякі аналогії в легендах закавказьких народів, які стояли під впливом іранського дуалізму. У своїй основі, легенда про гоґоля, птіш-нурця, мала б бути іранського, але не континентального, а океанічного походження. Тому Драгоманів уважав за батьківщину її старий Шумер, низ Тигра і Єфрата, де образи нав'язні водними просторами, були особливо сильні.

Дійсно, в фрагментарних віломостях про богомильську доктрину, якими ми розпоряджаємо, такої детальної космогонічної (світотворчої) концепції, яку відкривають перед нами українські тексти, ми таки не маємо. Мотив понищення по матерію для землі на дно моря - океану, що виступає такою характеристичною рисою східно-слов'янських оповідань, в оповіданнях богомилів не звісний. Але він виходить далеко і поза сферу можливих впливів дуалістичної іранської концепції. Особливо цікаві американські перекази про те, що матеріял для землі винести з дна моря різні звір'ята, що їх послав Творець світу. З огляду на те, що новіші дослідження американістів дозволять майже безсумнівно, що давня

американська цивілізація пішла зі східної Азії (через Берінгову протоку), і то в достатньо пізніх часах, ці американські варіанти можна дійсно поставити, як думав і проф. М. Грушевський, в зв'язок із азійсько-океаніською космоґоґією часів кам'яної культури.

Коробка виставив був в "Ізв. отд. рус. яз. і сло. Акад. Наук" (1909 р., IV і 1910. I) гіпотезу, що мотив створення світу через понищення в воду якогось звір'яти північного-азійського походження. Та на це М. Грушевський завважив, що азійсько-американські мотиви цієї легенди досі не простудійовано належно, так що трудно судити, чи в усіх варіантах цієї легенди, що ми їх знаходимо від Алятики до Півн. Америки, до Індостану й Океанії, маємо елементи спільного походження, чи тільки самостійні рівнобжні мотиви. Сама ідея, зрештою, не така вже складна, і можна припускати можливість її самостійного зародження в різних місцевостях. На українському ґрунті бачимо її в двох редакціях: старшій, зв'язаній з образом світового дерева, — мабуть, загального індоєвропейського походження, — і новшій, принесеній в дуалістичному обробленні легенди про суперництва Сатанаїла з Богом. Дуже яскрава дуалістична зараска цієї другої редакції, не залишає, на думку проф. М. Грушевського, жодного сумніву, що маємо її в богомильському обробленні.

Цікавий факт, що в західно-українських переказах ця дуалістична космогонія виступає нічч багатше й яскравіше, ніж будьде інде. Чито в москалів, чи білорусів, чи фінів, чи болгарських народів, навіть у Македонії та в Боснії, них засиджених гніздах богомильства.

У нас, спеціально в Зах. Україні, ця космогонія входить, як складова частина, в ширшу історію, в своєрідну народно біблію, від початку до кінця перейняту дуалістичною ідеєю. Тому, припускаючи можливість безпосереднього черпання з різних апокрифічних джерел, з яких черпали і богомили, М. Грушевський надавав велике значення в поширенні цієї космогоністичної повісті таки богомилам, а потовгення алогічних мотивів в болгарських та боснійських оповіданнях, або в зізнаннях західних дуалістів, вважав спільною спадщиною дуалістичної доктрини, а не випадковими подібностями в апокрифічних запозиченнях. ("Іст. у. літ. IV. ст. 397 - 401).

ГОГОЛЬ МИКОЛА (1809—1852) великий московський письменник українського походження, син українського письменника-драматурга Василя Гоґоля - Яновського. типовий приклад національного ГЕРМАФРОДИТИЗМУ (див.), що не міг вирішити, яка в нього душа, українська чи московська, але в

усякому разі, хоча й запевняв, що „ніяк не дав би переваги (в собі) росіянинові над українцем”, пішов на службу Москві, бо тодішня Україна не могла ані задовольнити його високих амбіцій, ані дати належної підтримки його літературному талантові, що поставив його пізніше в ряди визначніших письменників світової літератури. А проте, як він сам терпів і страждав на службі той осоружної йому Москві, якої нелад і жахливий рівень висмяв гостро в „Ревізори” та в „Мертвих Душах”, видно з відомого його листа до проф. Максимовича: „Киньте, справді, Кацапію, та їдьте у Гетьманщину. Я сам думаю це зробити і на найближчий рік махнути звідця. Дурні ми, справді, як подумати добре: для чого і кому ми жертвуємо всім?”

І пізніше писав йому знову: „Що — їдеш, чи ні? Залюбився в тій старій бабі Москві, від якої, крім шей та матершини, нічого не почуєш:

Іншим разом знову:

„Дякую тобі за все: за лист, за думки в ньому, за новини й інше. Уяви собі, я теж думаю: туди, туди! У Київ, у давній, чарівний Київ, Він наш, не їхній, хіба не правда? Бо там, або навколо нього, відбувалися великі події старшини нашої...”

Коли в 1836 р. М. Гоголь виїхав за кордон, зустрічався в Парижі з польськими патріотами — поетами Міцкевичем та Б. Залеским і читав їм доповідь, про „Потребу для України відділитися від Москви”.

Своїми творами на українські теми, дарма, що в московській мові, М. Гоголь значно впливав на національне свідомлення української зросійщеної інтелігенції, а численні переклади цих творів на світові мови, популяризували Україну в світі, — довгий час це було єдине джерело боляй романтичного зацікавлення Україною з боку чужинців в світовій літературі.

М. Гоголь був сучасником Т. Шевченка, невтомного й незломного борця за волю України, який гостро засуджував усіх своїх „земляків”, що на московській службі „помосковськи так і чешуть”, але Гоголя з його великим талантом і великою розламанною надією душею він не засуджував, визнаючи його жертвою обставин і режиму. Йому присвятив він свою палку протимосковську поезію „За думою дума роєм вилітає” і про нього писав він до княгині В. Рєпніної в 1850 р.:

„Перед Гоголем треба благоговіти, як перед людиною, обдарованою любов'ю до людей. Гоголь — справжній провидець серця людського. Наймудріший філософ і найбільш надхнений поет повинен із побожністю ставитися до нього, як до народолобця...”

Про нього більше в моїй книзі нарисів „Завзята” (Париж, 1956).

ГОДИНА ДОБРА І ЛИХА. — Ще давні греки ділили час на сприятливі моменти й несприятливі, щасливі й нещасливі дні та години. Такий поділ зустрічаємо ми і в віруваннях українського народу. Все життя наших предків залежало від такого поділу часу: з одного боку признавано добрий час, добру годину, а з другого боку недобрий час — лиху годину, чорну годину.

П. Єфименко в „Ярилі” описував: „Іхав пан повз поля дивиться: чоловік поже не довго і сяє. Злинувало це пана. Посидає він свого слугу запитати в того чоловіка — чому це він так часто відихає. Той чоловік відповів: коли прийде щаслива мінута, я жну, а коли настане нещасна, то я відпочиваю...” (ст. 97).

Всі замовляння та зашіштування ґрунтувалися на розрізненні доброї й лихого години. Звичайний початок усіх українських та бідурських прижіток такий: „Першим разом, добрим часом...” або: „Першим разочком, Божим часочком...”

Із останньої формули видно, що „добрий час” за пізнішої християнської доби був приписаний Богові, а „чорна година”, „чорний час” — чортві. Ця залежність настільки була встановилася в свідомості українського народу, що слова „чорт” і „лиха година” часто отожнювалися і вживалися одне замість другого, напр.: вираз „Побила б тебе лиха година!” відповідале виразові: „Щоб тебе Чорний Бог убив!” (Номис 3747, 3742). „Чого тебе понесла туди лиха година?” або: „Чого понесли тебе туди чортяки?” „Куди тебе грець поніс?” „Де він у лихого години взявся?” „Щоб тебе лиха година знала!” „Бодай тебе той знав, що трясє очеретами!” (Номис, 3746, 3754) „На лихого години це тобі здалося?” або: „На якого чорта це тобі здалося?”

Випроваджуючи молодих до шлюбу, сватих співали:

„Крони нас, мати, свяченою водою,
Правою рукою, дєброю доленкою,
Випроваджай нас щасливою годиною”.

На такому поділі часу на добру й лиху годину побудовано й чимало народних приповідок: „Господи, благослови! У час добрий!” Або: „Дай Боже в добрий час ректи, а в лихий не погалати...” „Дай, Боже, в добру годину сказати!”

ГОДИННИКАРСТВО розвинулося в нас із слюсарства. Вже в XVI в. були добрі годинники в Перемишлі. Перша в'стка про годинник у Львові відноситься до 1404 р.: був це годинник на вежі ратуші. У 1570 р. є згадка про київський годинник на одній з замкових веж. Малі кишенькові годинники поширилися в нас тільки в XVIII в. На Заході Європи новітні годинники з колісцятами відомі з XII ст., вежеві з XIV; кишенькові знайшов нюрнберзький слюсар Петро Генляйн (1480 —

1542) — їх називано — за первісний вигляд і місце походження — НЮРНБЕРЗЬКИМИ ЯРИЦЯМИ.

ГОДУВАННЯ ДИТИНИ. — В Україні вперше звичайно годувала грудьми дитину не мати, а якась інша жінка, яка брала під паху хліб і сіль, а на другу — дитину. Так само, коли мати відлучувала дитину, то давала їй пшуху хліба, примовляючи: “На, їди вже на свій хліб”.

Мати починала годувати дитину після ЗЛИВОК (днів). Відлучивши дитину, мати вже не підпускала більше дитину до грудей, бо народ наш в'рив, що, коли б підпустила, то така дитина виростає б слабопам'ятна і дурна. В багатьох місцевостях України вірили також, що така дитина була б погана на перехід і мала б зурочливі очі. (К. Стар. 1893. VII, 79. Мат. у. етн. НТШ, IX, ст. 22).

Відлучали дитину звичайно рік після народження, але вірили, що “чим довше мати кормить дитину, тим сильніше буде. Як би яка мати кормила хлопця до семи літ, то міг би вирвати семилітнє дерево з коренем” (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 181).

ГОЙДАЛКА — прилад до розвагового гойдання в повітрі.

У “Пораді, како ся очистити церков Христовъ”, Іван Вишенський нападів на український звичай влаштовувати на Петра й Павла забави на гойдалках і колисках. М. Грушевський закидав за не Вишенському, що він — “поруч важних справ чіпляється таких дрібниць”, але, якщо зважити, що забава га гойдалці була в давнину не тільки забавою, але й магічним актом, то треба визнати, що така “забава” була для Вишенського не “дрібноцею”, а шкідливим пережитком поганства.

Завважимо рівнобіжно з виступом Ів. Вишенського, що й московський цар Олексій Михайлович в особливій грамоті з 1649 р., заадресованій до Шуйського воеводи Змеєва, під назвою “О Коляе, Усени і народних іграх” виступав так само гостро проти гойдалок (Сахаров, II, 230-31).

Що гойдання вважалося в давнину за магічний акт, видно з такого сіамського звичаю: Тимчасового короля, який носив назву Бога Божеського Війська і заступав на кілька днів справжнього короля для виконання низки магічних обрядів, несли на відкрите місце перед святою Брамми. Тут на кількох гарно прибраних гойдалках брагмами починали гойдатися і танцювати, а Бог Божеського Війська мусів під час цього гойдання стояти на одній нозі на спеціальному стільці. Брагмами, танцюючи, набирали буйволівими рогами воду і бризкали на глядачів. Це ніби мало приносити щастя і забезпечувати мир, спокій, здоров'я та багатство. Англійський етнолог Фразер з цього приводу писав у

Золотій Галузці”: “Можна думати, відповідно до правил гомеопатичної, чи імітативної магії, що чим вище гойдаються жерці, тим вище мав би рости риж. І це тим імовірніше, що вся ця церемонія описана, як свято збору рижку. До того ж і в латвійців практикується гойдання на гойдалках з ясно виявленим наміром вплинути на зріст посівів. Весною, чи в початку літа, межі Великоднем і Купалдо, кожний селянин присвячував там дві години вільного часу гойданню на гойдалці, — бо чим вище він піднісється, тим вище виростає його льон”. (т. II, ст. 49-50).

І в Україні на Великдень обов'язково мали бути гойдалки. І хоча, як здається, ясної свідомості магічного значення гойдання в пізніші часи не збереглося, все таки сліди її видно в приповідці: “Якщо хто убереться на гойдалці, то то буде чортова жертва” (Ястребов, III, 175). — власне тому, що всі хто займаються магією, служать чортові.

Деякі дослідники вважають, що гойдання — акт магічного очищення повітрям. У Боснії й Герцеговині казали, що як хто погойдається в Лазареву суботу, той буде здоровий весь рік, а хто не погойдається, терптиме на біль голови (Аничков, — ст. 279).

ГОКУС-ПОКУС — форма замовлення, закляття, походить із перекручення латинських слів, які вимовляє католицький священник, коли причащає: гок ест Корпус. Це блюзнівська формула, при якій, мовляв, як в тайній евхаристії, одна річ чародійно перемінюється в другу.

ГОЛГОТА — гора біля Єрусалиму, на якій було розп'ято Ісуса Христа разом із двома розбійниками.

Серед християн пізніше було поширене в'рування, що Голгота була осередком землі, верхком космічної гори, де було створено й поховано Адама. Кров Спасителя світу впала га череп Адама, що знайшовся якраз під хрестом Спасителя, і очистила його від гріха. Це в'рування через апокрифи поширене було й в Україні. (Днів. ГОЛОВА АДАМОВА).

Голгота — сімвол найвищої саможертви, бо на ній Ісус Христос в'дав себе на муки за спасіння світу. Часто шлях на муки і страждання задля якоїсь ідеї зветься власне “шляхом на Голготу”. Але Леся Українка писала, що “пути на Голготу велична тоді, коли тямить людина, за що й кули вона йде...”

“Голгота України” — цікава й повчальна книжка Дм. Соловєва (Віннігер 1953. накл. “Укр. Голосу”), яку всім варто було б прочитати.

ГОЛКА — прилад до шиття. Як усі металеві речі з гострим вістрям, голка служила охоронним засобом проти нечистої сили. На Волині голки втикали в вікна, щоб упир не міг пролізти в вікно. Також втикали голку в

світу молодого, коли, після замішання коро-
ваю, вводили молодого до хати: "Брат дає мо-
лодому рушника і веде його, а сестра — сві-
тилка втикає йому в свиту ззаду голку і дер-
жить увесь час, щоб хто не ввійняв, бо тоді
щось погане з молодим трапиться. В лівій руці
вона держить голку, а в правій руці свіч-
ку, і так вони йдуть до хати". (Перв. Грома-
дянство" 1927, I, ст. 173). Москалі встромля-
ли голку в сукню молодої, щоб її не зурочи-
ли (Зеленин в Изв. Акад. Наук, 1931, VI, ст.
1931).

Якщо ціла голка служила в весільному
обряді знаряддям охорони проти зурочливого
ока, то протів, себто голка з зломаним
вуском, що робило її нездатною до шиття,
себто властивої їй функції, робив і чоло-
віка кездатним виконувати свою чоловічу
функцію: "Коли парубок береться до дівчини,
а вона не хоче мати з ним нічого, то візьме
так, щоб він не бачив, і встромить йому про-
тір у сорочку..." (Етн. Зб. НТШ, V, 188).

У гуцулів, на Свят-Вечір господар вино-
сив всі голки з хати, щоб людина не колодо
весь рік, бо вся колотьба походить, мов-
ляв, від голки, колотьба зникає, коли не зна-
ходить нікого в хаті (Мат. у. етн. НТШ, VII,
II).

На Великдень святили голки в церкві,
бо вони, мовлять, служать для лікування ку-
рячої сліпоти: хворий дивився через ушко
голки, а потім мусів закинути кудись голку
(К. Ст. 1889, I, 76).

На голках ворожили. Коли хотіли дізна-
тися, чи жінка вагітна, вливали до мідяного
начиння сеч жінки, потім вкидали туди голку
і ждали до ранку. Якщо голка мала червоні
точки, то вагітність була безсумнівна. Такий
же звичай існував і в Голляндії (Мат. у. етн.
НТШ, VIII, 3).

Ворожили з голкою також, коли хотіли
звати, з котрої криниці вода була б помічного
хворому. В Карп. Україні в цьому випадку
так робили: наливали у миску чистої води,
а на її край кляли шматочки хліба відповід-
но до кількості знаних криниць. Потім брали
голку на нитці і, тримаючи її над середньою
миски біля води, слідували, до якого шма-
точка хліба прихляється голка: та криниця
й допоможе хворому. Цей спосіб ворожіння
нагадує методи, що їх уживають сучасні
рабломанти.

Голка була й символом провідництва:
"Кули голка, туди й нитка", себто кули йде
старший, чи провідник, туди мусять йти і під-
леглі. Ту ж думку висловлює і присповідка
"Яка голка, така нитка", себто який голова,
який провідник, таке й діло, що робиться під
його проводом (Франко "Прип." I, ст. 351).
На Богучарщині дівчата, коли хотіли, щоб у-
ся молодь збиралася на якійсь одній вулиці,
а не розбивалася на кілька, брали кобів, про-
штрикували його з середини голкою з нит-

кою та ще й вузлик зав'язувати, щоб була не-
загубилася. Потім шили вулицю навкруги
хутора і волочили за собою голку — "щоб
вулиця нігде інше не збиралася". Як обходи-
ли вже хутір, то на тім місці, де мала збира-
тися вулиця, забивали голку, вістря угору.
Тоді варили кашу у шакаралуді з яйця і зако-
пували її, щоб молодь там кишіла, як каша.
(Мат. у. етн. НТШ, XVIII, ст. 189).

Голка була й символом неприємного гос-
трого слова. Звідси вираз "голки заганяти"
— себто говорити комусь неприємні речі.

Голка без нитки зветься "гола голка", а
в загадці фігурує, як "кінь без хвоста". "Ку-
пив коня без хвоста, приїде додому — бала-
дять". (Етн. Зб. НТШ, V, 219).

Голка — натуральний атрибут жінки, то-
му, коли намагається дитина, пуповину рі-
жуть хлопцеві на сокирі, або на киязі, а дів-
чині — на голці. (К. Стар. 1893, VII, 76).

ГОЛОБЛЯ — частина воза, а тому висту-
пує, як символ коня, якого в неї виріпаю-
ють. На Ніженщині казали, що вагітній слід
переступати через голоблю, бо буде тоді ма-
ти такий легкий порід, як легко кнь біжить
(Кузеля "Дитина..." I, 8). (Малинка в К.
Стар. 1898, V, ст. 255).

Служили голоблі й символом спільного
лиха: "У голоблях так тягне чорний, як і бі-
лий", — себто в спільній біді зникають зов-
нішні різниці. (Франко, "Припов.", I, 381).

ГОЛОВА — осідок мовку, в якому зосе-
реджуються всі здатності людини. Тому го-
лова — ніби резюмею всю особу, всю люди-
ну, і робиться її символом. Вітлені духи, на-
пр., можуть і не мати всього тіла, їм виста-
чає самої голови, як то ми бачимо в христи-
янській іконографії. Що ж до людини, то,
втративши голову, вона втрачала не тільки
життя, а й ніби втілюєня своєї особистости,
якою вона відрізнялася від інших людей, і
тому душа такої людини мусіла блукати сві-
тами, аж поки не вдиаходила голову (див.
ВОЛОВЕ ОЧКО). Тому й відрубання голови
— спеціально важка кара, звана ще з перел-
історичних часів.

Звідти й наші прислівки: "Аби голова
на карку була, а про решту байдуже!" "По
моїй голові все твоє", — казав батько до
сина перед смертю. "О то голова!" — ка-
жуть про розумну й хитру людину, з якою
треба поводитися обережно.

Голова — натуральний символ розуму:
"Порядь мене своєю головою.", "До була-
ви треба голови". "Що голова, то розум". Я-
ка голова, така й мова".

Голова — символ провідництва: "Без го-
лови (себто без доброго проводу) війско гине".
"Гей, гетьмане Хмельницький, батьку
ваш Зінов Богдан Чигиринський! Дай, Боже,
щоб за твоею голвою піли та гуляли, віри
своєї християнської у поругу у вічні часи не-

подавали"... (Ант. і Драг. "Історич. пісні..." — II, 8). "Куди голова, туди й хвіст."

Голова відбиває й душевний стан людини. Звідси "Голову догори тримати" — їти сміливо назустріч долі, не схилившись під ударами життя. "Звісити голову", — навпаки падати духом, задумуватися, журитися. "Голова вільна, то весь світ веселий", — себто, коли людина не має чим клопотатися, то йому й світ веселий. З ним пов'язаний і інший вираз: "Забалося клопоту на здорову голову", — тут "здорова голова" — символ безжурного, спокійного стану. "Головою до стіни б'є", — кажуть про людину в глибокій розпучі.

У народній пісні співають:

"Козака несуть, кінь головку клонить,
А дівчина за козаком білі ручки ломить".

Тут "головку клонить" — символ суму, як і в іншій пісні:

Беруть коня отамани осаули зброю,
Зброю беруть, коня ведуть, кінь голову
клонить,

За чим іде полковника, білі руки ломить
Поламала білі руки до мизина пальця:

— Ой немає і не буде над мого кохання".

Український наріз для ідеал краси вважає круглу голову: "Головка, як чаківка, а розуму дасть Біг," — кажуть про гарну, але дурнувату людину. Пупорізна баба кожній новонародженій дитині в Україні намагалася в давніх часах налатати таку форму голови, яка відповідала б цьому народньому ідеалові. За для того голову кожної дитини, що бувала зараз після народження довгастою чи "стовбоватою", притискувалося згорі і здолу, а полекули. Як напр., у Чернігівщині, баба ходила тижнів два регулярно "правити голову" малій дитині. (Дикарев "Писання" 43-44). На Херсонщині також здавлювали руками головку з чотирьох боків щоб вона була округла (Ястребов ст.144. Кузеля "Дитина..." I, 43).

ГОЛОВА АДАМОВА — череп під розп'яттям на Голготі. В українській давній іконописі був звичай малювати під Христовим хрестом на Голготі Адамову голову, себто череп, як символ спасіння людського роду від гріха Адамова. Про цю Адамову голову ходило серед нашого народу чимало легенд апокрифічного походження. За апокрифами деревина хреста, на якому був розп'ятий Христос, виросла з зерна, що його поклав Сет у рот Адамові. Коли збирали будівельний матеріал для Соломонового храму, було використано з корінням і ту деревину, і Адамову голову, що приросла була до кореня, викинено геть. Та цар Соломон знайшов її щіда час полювання, переніс до Єрусалиму і наказав засипати її камінням: так виникла Голгота. З деревини зроблено хреста, який ішлося на Голготу для Христа. Кров, що тек-

ла з ран Христових, падала на Адамову голову і обмича таким чином гріх першого чоловіка. Деякі інші апокрифи кажуть, ніби Адамову голову занесли на Голготу хвиль потоцу, але цьому противиться вірування, що Палестина, і зокрема Голгота, як верх космічної гори, осередок світу, ніколи не зазнала потоцу. (Див. ГОЛГОТА).

ГОЛОВАЖНЯ — давня українська міра соли: княжі урядники — "вирники" мали право, за "Руською Правдою" олержувати щодня "головажно соли..." (М. Грушевський "Іст. У. - Руси" I, ст. 258).

"Сіль на Подніпров'є в XVI ст., як і давніше в XI — XII вв., приходила двома дорогами: сіль "біла", топчаста, "варенка" в "головажнях", галицька, що приходила сюди з Поділля, і сіль чорноморська, що приходила звизу..." (там же, VI, ст 18). Пізніше назву міри — "головажня" заступила друга". — "ТОПКА". (там же. ст. 214(.

ГОЛОВАЦЬКИЙ ЯКІВ (1814 — 1888) — греко-католицький свщеник, визначний історик літератури, етнограф і поет. Збирав чимало народні пісні, обійшов студентом всю Галичину, Буковину і Закарпаття. Разом із М. ШАШКЕВИЧЕМ та ІВ. ВАГИЛЕВИЧЕМ — (слава "Руська Трійця") видав збірник "Руська Дністровая" (1837 р.), що відіграв велику роль в національному відродженні Зах. України. Брав участь у з'їзді українських вчених у Львові в 1848 р., а в рр. 1848 — 1857 був професором української мови й літератури в Львівському університеті. Проте, під впливом Погодіна став москвофілом і в 1867 р. переїхав до Вільни. де був головою археологічної комісії. Серед його численних праць відмічу тут спеціально його "Народня пісні Галицької і Угорської Руси" (тт. I - IV 1878 р.), з яких чимало матеріалу ввійшло і в Енциклопедію.

ГОЛОВЕШКА — недогоріле поліно. В наслідок давнього культу вогню (див. ВОГОНЬ). дуже свого часу поширеного в Україні, до недавнього часу, напр., на Київщині вважалося, що викидати головешку з печі "не годиться". Проте, змісл цієї давньої заборони призабуто і тому її різно пояснювано. У с. Погребичі казали, що, як викидати на двір обпалену головешку, то "того двора скажений собака не мине"; на Коростенщині казали, що "сажа в комні буде дуже розводитися", або, що "ніколи не догоратимуть дрова в наступнім часі, і завжди будуть головешки: огонь гніватиметься на свого господаря" (Перв. Громад. 1927, I, ст. 164).

"Таїє, як головешка в полелі," — кажуть про затлену ворожнечу (Франко "Припов." I, с. 401(.

"Головешка мала, а диму повна хата", — кажуть також про малий проступок, що на-

робив людині багато сорому чи клопоту (там же).

ГОЛОВНИЦТВО, ГОЛОВЩИНА — відшкодування родині за убийство (відшкодування властям за те ж убийство називалося ВИРА). Так було у "Руській Правді" Ярославла. У "Правді" Ярославичів уже встановлено головництво в піввері (20 гривень). За литовсько-руських часів розмір головництв залежав від громадського стану вбитого: за шляхтича — 100 кіп грошей, за ришого урядовця — 10 кіп, за залежного селянина — 25 кіп. За Гетьманщини, головництво, що звалося платежем "за голову", накладалося також залежно від громадського стану вбитого: за шляхтича 120 карб., а за інших — по половині, третину і т. д. цієї суми. Найнижча була 24 карб. за кріпака. Якщо вбивцю карали смертю, то головництво платили за нього співвинні.

ГОЛОВОСКИ — народня назва дня 29 серпня ст. ст., Усікновення голови Івана Хрестителя. За народними забобонами того дня не годиться брати рожа в руки, а зокрема не можна різати нічого круглого — кавуна, капусту, тощо: "На свято Головосіки (воно не вроцисте, не святкують його) не можна стинати капусти, ані йти в калуст", — казали на Стрийщині (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 79). На Галицькому в Підгір'ю казали, що навіть аж до самого дня Головосік (не тільки того дня) не годиться вирубувати капусту, а треба або рвати з неї листя, або виривати її з коренем" (там же ст. 205). Творяться легенди в тім роді, що жінка, ставши того дня капусту, побачила в своїх руках голову своєї дитини (Чубинський "Труди." I, 254), або що чоловік, різавши вівцю, сам порізався (Етн. Зб. НТШ, XII, 190) і т. п.

На Буковині того дня постили, щоб голова не боїла, і не їли часнику, цибулі та капусти; взагалі всі ті рослини, що мають "голічку" (Зап. З. О. Отд. II, 1874, ст. 359). На Галицькому Підгір'ю казали, що, хто до Головосік жне мак, тому боїтиме голова (Етн. Зб. НТШ, V, 206).

Того дня гаді ніби ховаються на зиму під землю; і тому не слід того дня ходити до лісу, бо шукаючи сховища, гаді лазять по всіх устоплах, збираються докупі і, потурбовані, лютяться. (Стрийщина. Етн. Зб. НТШ, V, 80).

ГОЛОВУ ПОСИПАТИ ЗЕМЛЕЮ — виражати крайній жаль і розпач. В книзі Ісуса Навина в Біблії читаємо:

"Йсуса роздер одежу на собі та й упав ниць перед ковчезом Господнім, і лежав аж до вечора, він і громадські мужі в Ізраїлі, і посипали собі землею голови" (Ісус Нав. VII, 6).

ГОЛОД — жахливі фізичні страждання, що їх викликає брак їжі, який доводить до голодової смерті. До них треба ще, при масовому голоді, додати моральні страждання людини, яка бачить голодом страждання близьких йому людей, особливо рідних дітей, і не може їм нічим допомогти. До приходу большевиків до влади в Росії, голод був масовим нещастям тільки в наслідок якихось природних катастроф — посухи, недороду, поєви, тощо, — за панування московських большевиків в Україні двічі був масовий голод в роках 1921 - 22 і в 1932 - 33, як засіб політичної зброї на упокорення українського народу. "Українська Загальна Енциклопедія" ("Книга Знання") подає, що в Україні "голодувало в 1921 - 22 рр. до 10 мільйонів, хоча це не перешкоджало большевикам вивозити хліб із районів голоду" (т. III, ст. 744). Ів. Герасимович в книжці "Про голод на Україні", що вийшла в 1922, писав, як свідок: "Советська влада, забираючи безпощадно сотками мільйонів пудів хліб навіть у голодних областях України, знала, що робити! У неї ж під руками всі дані й обрахунки. І коли вона той пограбований хліб український вивезла і ще далі вивозить до Росії, — то певно річ, що це не сліпий припадок, а тут маємо до діла з системою, зі свідомим винародовлюванням, з вирафінням фізичним винищенням українців російськими окупантами" (ст. 147).

Першою причиною голоду 1921 - 22 рр. в Україні була посуха, що на Катеринославщині, на Запоріжжі, на Миколаївщині, Херсонщині та Одещині і Донецині сонце спалило майже весь хліб, і урожай не дорівнював і п'ятій частині звичайного. Щоб порятувати від голоду українське селянство тих земель, треба було дати тим людям не менше 200 мільйонів пудів зерна. Натомість Москва не тільки річного не дає, але підносить висоту продналогу (полатку) до 12 пудів з десятини, і навіть в урядовій охолодівці "Помощь голодным", яку видають в Харкові 10. III. 1922 читаємо:

"Тільки після п'яти місяців голодування офіційно визнано Миколаївську губ. в місяці люті 1922 р. за голодну, до того ж часу йшло стягання продналогу".

І далі читаємо про те, як немилосердно збирано той продналог:

"Білоцерківська волость херсонського повіту: голодує 90% населення, весь інвентар проміняно на хліб. Продналог виснажений на 97%. Щоденно умирає з голоду десятки людей. Населення тікає, кидаючи дітей на призволяще."

Арнаутів у книжці, видачій в 1922 р. в Харкові "Голод і діти в Україні" (московською мовою) теж писав:

"Неврожайні губернії визнавалися офіційно за голодні тільки після того, як пока-

зувалося з цілковитою очевидністю, що вже неможливо зібрати там ні одного пуда“.

Пізніше, коли вже майже половина населення вимерла з голоду, коли вже не можна було заховати від світу страшної правди, московська влада розпочинає обрехливу пропагандивну акцію. В якій розписується про свою „допомогу“ голодним дітям та про те, що вона поконфіскувала церковні цінності, щоб... допомогти голодним!

Ми спинилися на голоді 1921 - 22 рр. тому, що про нього в нас менше знають, ніж про голод 1932 - 33 рр., навмисно зорганізований Московією (уже навіть без усякої ласухи!), коли загинуло від голодової смерті 6.000.000 українців, і тому що тоді помер від голоду на селі в Київщині також і батько автора цих рядків Деметій Григорієвич Онацький, колишній учитель Педагогічного Інституту в Глухові і бібліотекар Міського Музею в Києві. Його старший син Олександр, учитель гімназії, писав авторові: „Ми витримали за надірваним здоров'ям на кандюрі (пшоняний куліш без усякого товну), батько не витримав. Не міг його їсти...“

ГОЛОСІННЯ — похоронні плачі. Вони зродилися, мабуть, із окликів болю з приводу stratи любой людини.

Оклики лучилися часом у низку поодиноких висловів, що визначали відношення живого до мерця, і навпаки. Ці вирази, з форми одного епітету, розрослися поволі до розмірів самостійних поетичних порівнянь, об'єднаних в одну цілість ритмом і римами, а головне провідною метою кожного голосіння звелічили покійника прилюдною похвалою.

Голосіння мало громадський характер, голосити по покійникові було обов'язково. Члени родини голосили незалежно від того, чи в'дчували дійсно жаль, чи ні. З цим в'яжеться існування професійних плакальниць, яких запрошувалося на похорон. Але тим самим занепадає поволі вільна імпровізація, голосіння починає кам'яніти в своїх поетичних зворотах-сбразях і входить, як певний означений канон, у репертуар обрядових плакальниць.

Потім приходить християнство, яке звертається проти обрядового голосіння. Християнство поволі виперло звичай наймагого оплакування, але не могло очевидячки, переборити природного чуття й перешкодити його виявам у дійсних жалібників та жалібниць.

Вістки про голосіння в Україні ми маємо з давніх часів. Арабський історик Ібн-Фадлан описуючи похорон знатного „руса“, каже, що одна з його рабинь, що зголосилася вмерти на могилі свого пана, перед смертю співала довгі пісні, в яких прощалася з близькими. Літописець, оповідаючи про помсту Ольги за свого чоловіка, звертає увагу на її бажання оплакати його смерть: „Да поплачу-

ся над гробом його“. Той самий літописець, оповідаючи про Володимира Мономаха, приводить прохання останнього до Олега, щоб він одгустив синушу, яка, оплакуючи свого дружину — „сяде, аки горлиця на дереві, жалюючи.“ „Слово о Полку Ігоревім“ дає навіть зразки тих давніх голосін: „Плачється мати Ростиславля по уноші (юнакові) князі Ростиславлі: унища цвіті жалобю, і древо ся тугою к землі прекловило...“ Голосіння Ярославни, хоча й не похоронне, відоме всім. Крім того, безцінне наше „Слово о Полку Ігоревім“ представляє й колективний плач „руських жон“ по чоловіках, страчених у поході, а Волинський літописець згадує про плач над тілом кн. Володимира Васильковича його вдови княгині.

Ці голосіння мали значний вплив і в нашому письменстві. Один із найповажніших творів нашої полемічної літератури XVII ст., т. зв. „Тренос“, себто Плач Православної Церкви, що вийшов з-під пера талаговитого М. Смотрицького, написано було під безсумнівним впливом давніших голосін, чи плачів. Проф. М. Грушевський так про нього пише:

„У своїм літературнім характері Тренос — це наше традиційне голосіння, стільки разів використовувале в нашій літературі, що воно стає немов національною нашою літературною формою. Бачили ми його і в літературі нашого гершого відродження — у Герасима Смотрицького, у Киярика Острозького й у Вишньєського, тільки в інших тонах. М. Смотрицький задумав вложити в цю форму цілу книгу, не тільки ліричні її часті, але й полемічні й чисто теологічні. Це не вийшло дуже щасливо, але в кожному разі оригінально...“ (Іст. у. літ.: У, 462).

Вишньєський теж інсценує в одному з своїх послань (до кн. Острозького) плач над трупом римо-католицтва. І в цьому якраз і заблестів Вишньєський своїм талантом, як зауважує д-р Я. Ярема („Укр. духовність...“, 16). Франко оцінював те місце, як перлину в його творях.

ГОЛОТА — козак, герой одної з старших дум, в якій змальовано тип веселого, очайдушиного козака. Дослідник української духовості д-р Я. Ярема писав: „Основну рису запорізького світогляду змальовує нам дума про козака Голоту, цього злиزاری-обдранця щодо зовнішнього вигляду, але з внутрішнього — хороброго лицаря, що не боїться ні вогню, ні меча, ні третього болато.“ (Укр. духовність.“ 57).

ГОЛОФЕРН — цолковець вавилонського царя Навуходоносор, якого, рятуючи свій життєвий гаріл, вбита Юдита, звільняючи тим від облоги Бетулло.

ГОЛУБ, ГОЛУБКА. Всім відомий християнський образ голуба, як символа Св. Духа,

і тому не дивно, що в багатьох місцевостях України до останнього часу вважалося за гріх вбивати і їсти "святу птицю".

Проте шанування голуба, як святої птиці, далеко випереджає християнство. З найдавніших часів голуб служив за тстем багатьом народам. Ми знаходимо його вже в Ведах, як посередника між богами і людьми. У вавилонян голуба шанували, як птицю Астарті, богині війни і смерті. Семіраміда, яку покинула мати Дерцета, була вигодована голубкою і в голубку перекинулася після смерті.

З розвитком культів, коли зооморфізм поступився перед антропоморфізмом, голубка зробилася вірною товаришкою Венери-Афродити, і чергувалася з горобцями в упряжі її воза.

Голубка була святою птицею і в жидів, як давній сирійський тотем. Проте, хоча саме через жидів шанували голуба перейшло в християнство, де голуб займає таке ж місце серед птиц, як ягнятко серед звірят, і фігурує в усіх пам'ятках, де виявляється Боже милосердя, щоб зробитися потім символом Св. Духа, — не треба все ж думати, що сирійські, чи жидівські впливи були єдиними, що сприяли втриманню культу голуба аж до наших часів. Вже за 2.000 років до Р. Хр. знаходимо ми голубку на печатках давньої мінонської доби, де вона приймає на слухах божинські вияви шані вірних. З неолітичних часів на Криті моделювали голубів із глини і продовжували це робити аж до кінця доелітського періоду. Перше, ніж зробитися символічними екз-вото, ці фігурки були справжніми ідолами, яким приносили в жертву ласиць, як ворогів птиц. У ті часи голуб був досить сильний, щоб охороняти — як амулет — навіть мертвих. Надприродно великі голуби з'являються там на святому дереві, — і це теж дуже цікаво, бо пам'ять про голубів на святому дереві залишилася ще лосі в наших косяках, про що ми скажемо далі. Але зрештою й тут, себто на Криті, відбувається той самий процес, який ми бачили і в культурі грецької Афродити-Венери: з голубки-богині робиться богиня з голубкою.

Не тільки в егейців голубка була святою птицею: пеляги слідували за її летом на доельських дубах і добували з нього ріжні віщування.

Не тільки греки зблизили голубку з богинею кохання та плідності: одна пам'ятка з Малої Азії показує нам з одного боку богиню, а з другого — стовпи, на яких цілуються голубки. Грецьке уявлення про голуба, як любовну птицю, не мало впливу на церковну християнську символіку, і голубка залишилася в ній символом святости та моральної чистоти що дозволяла зближити голубів не тільки з Св. Духом, але й взагалі з святими та янголами: навіть пір'ячка, вирачає з-під крил голуба, носить назву "ягнотсько-

го пір'я" (Ястребов "Матеріяли..." III, 76). А в народніх українських піснях знаходимо ми такі цікаві образки:

Ой в чистім полі близько дороги
Стоїть мі церковна нова
З трьома вершечки, з двома оконці, —
На тих вершечках три голубоньки.
Надійшли ж д неї два мисливчики.
Тай взяли вони геть поміряти,
А голубчики к ним промовляти:
— Мір'яй-поміряй, а в нас не стріляй,
Ой же бо ми не три голубчики,
Три янголоньки з неба зослані (поди-
витися):

Чому так не є як було давно... (Етн. Зб. НТШ, XXXU, ст. 202 - 03).

Виходячи з святости голуба, український народ не тільки зміщує голубів із святими й янголами, але й витворює в дивному образі голуба, що полонить із рота кидає, уособлення Святого Різдва. Так, в одній дуже популярній коляді ми бачимо всіх святих, зібраних у хаті господаря. Бракує лише Святого Різдва. Святі, або й сам Христос, просять св. Петра запросити до гурту й Святе Різдво:

Ой пішов Петро по Святе Різдво,
Перейшло його сиве голуб'я.
Та святий Петро засоромився,
Бо йому з рта полумінь пішла,
Ой бо із очей іскри скакали.
Та й святий Петро назад ся вернув.
Ой він приходить межі святі:
— Ти, святий Петре, чого ся вернув?
— Мене перейшло сиве голуб'я,
Ой я того та й ся перепудив,
Бо йому з рта полумінь паше,
Йому з очей іскра та й скаче.

— Ти, святий Петре, то — святе Різдво...

(Шухевич "Гуцульщина", У, ст. 146)

В інших варіанті Христос посилає по Різдво самого господаря, і той перестрахає Різдво в образі голуба, що веде за собою Новий Рік. (М. Грушевський. "Іст. у. л." IV, 592).

Цей дивний образ голуба, що уособлює собою Святе Різдво, може бути відгомном давніх вірувань, що вбачали в голубах... творців світу. І це тим імовірніше, що ці давні вірування ми досі знаходимо в наших косяках. Так в одній коляді збірки Вагилевича ми читаємо:

"Коли не було значала світу (коли ще зовсім не було світу)

Тоді не було неба ні землі,
Лем було сивее море,
А серед моря зелений явір.
На явороньку три голубоньки
Радоньку радять, як світ снувати:
— Та спустимось на дно до моря,
Та дістанемо дрібного піску,
Дрібний пісочок посіємо ми,
Та нам ся стане чорна земляця.
Та дістанемо золотий камінь,
Золотий камінь посіємо ми,

Та й нам ся стане ясне небоцько —
Світле соненько, ясен місячик,
Ясна зірниця, дрібні звіздочки.

(Ети. Зб. НТШ, XXXV, 112)

Голуби, творці світу, фігурують тут зовсім не у властивій їм ролі — нурців, що поринають на дно моря. В старших космологічних оповіданнях цього жанру, замість голубів фігурує гоголь, — птиця, якій поринання в воду є природне й нормальне діло.

У другій колядці цього типу, збірки Ходаківського, бачимо дальший розвиток цієї космогонічної теми:

Що ж нам було з світа початку?
Не було нічого, една волонька!
На тій водоньці одне деревенько,
На тім деревеньку шоккове гніздо,
А в тім гнізденьку три голубоньки,
Не три голубоньки — три янголоньки.
Юж ся впустили в глибокеє море,
В глибокеє море, на самеє дно.
Винесли нам три пожитоньки:
Перший пожиток — везоме жито,
Везоме жито — люлям на хлібень;
Другий пожиток — яру пшениченьку,
Яру пшениченьку на прокуроньку
До служби Божої до церковоньки.
Третій пожиток — зелену траву,
Зелену траву для худобоньки.

(Ети. Зб. НТШ, XXXV, 113.)

Як бачимо ця колядка має вже сильне християнське забарвлення:

Галицький текст Бірецького, що його видав Костомарів, має два дерева і два голуби:

Кохась то було з початку світу,
Тоді не було неба ні землі,
Неба ні землі, лиш синє море.
А серед моря та два дубоньки.
Сіли, впали два голубоньки,
Два голубоньки на дубоньки.
Почали собі раду радить,
Раду радити й гуркотати:
Як ми маємо світ, синього камінця?
Спустімося на дно до моря,
Винесімо сі дрібного піску,
Дрібного піску, синього камінця:
Дрібний пісочок посіємо ми,
Синій камінець подунемо ми —
З дрібного пісочку чорна земляця,
Студена водиця, зелена травця;
З синього камінця синєє небо,
Синєє небо, світле соненько,
Ясен місячок і всі звіздочки...

Цей варіант колядки став змінний найскорше, звернувши на себе загальну увагу, і тому його досі беруть часто за вихідний. Творення неба з синього каменю натуральніше, ніж з каменю золотого, і число двох голубів може бути первіснішим за трьох. Але ми маємо колядку, де фігурує тільки один голуб, — її записано на Лемківщині, себто в частині України, де збереглося багато архаїчного: Сидів голубок у тихім Дунаю,

Крильцями стріпав, у Дунай упав.

Вилетів звідтам за три літа,

Вніс він відтам трое насіння:

Перше насіння — яра пшенойка,

Друге насіння — пахнячий лотань,
(ладан)

Трете насіння — святий воскочок.

Яра пшенойка — на прокуроньки,

Пахнячий лотан: на кадильниці,

Святий воскочок та на свеченьки.

(Ети. Зб. НТШ, XXXV, с. 113.)

Волдинський фольклорист М. Коробка в спеціальній студії, присвяченій темі "Образ птици, творящей мір" (Изв. стд. р. я. 1909, IV, і 1910, I) добачав у цих колядках сліди давнього арійського тотему Голуба, подавця й опікуна життя. Як відмітив М. Грушевський, не все те, що навів у своїй студії М. Коробка, належить до речі, і деякі його мітологічні глумачення натягнені, але все ж без сумніву в нашій народній поезії є багато слів чудодійної птахи, якою часто буває й голуб. Такий чудодійний голубок вносить із Дунаю "трое насіння"; такий чудодійний голубок в іншій колядці сидить на церковці:

Ой у Турові, ой у Мурові

Стоїть церквочка недорублена,

На тій церквочці голубок сидить,

Голубок сидить, пшеницю глядить,

Щоб на горі не вивіало,

А у долині не вимокало:

Що на горі — то на весілля,

А у долині — то на родини

(Булгаковський "Пичуки" ст. 33)

Образ цієї безсумнівно дуже старий і його космогонічне значення стає нам ясним, коли ми згадаємо, що церквочка — дім Божий — світ, який в колядці представлено ще не довершеним ("церквочка недорублена").

Проф. М. Грушевський писав, що за старші варіанти цих космогонічних колядок ми повинні вважати ті колядки, в яких птахи — творці світу сидять на однім дереві — дереві життя — а не на кількох. Це ми й бачимо в найстаріших записах Ходаківського та Вагилевича, які, при всій своїй архаїчності, все ж відразу дають два окремі варіанти: в однім голуби творять землю, небо, небесні світила, а в другім — "пожитки" людського господарства. Обидва мотиви дуже старі, і не можна сказати, котрий з них старший, вони можуть бути рівнобжними варіантами з найдавніших давен.

Образ дерева з птахами, і навіть спеціально з голубами, дуже популярний в країнах мезопотамської культури, і Драгоманів в студії про дуалістичне сотворіння світу ставив наголос на аналогії наших колядок із їх голубами-творцями світу із переказами ездів, закавказьких дуалістів, у яких Бог в образі птахи живе на дереві, що стоїть на океані, а поруч нього друге божеське сотворіння

живе в кущі, а далі Бог творить, собі янгола (сатанаїла), теж в образі птахи, що засідає з Богом на Його дереві (Драгоманів "Розвідки", III, с. 322).

М. Грушевський мав, мабуть, рацію, вважаючи, що образ голубів-світотворців у порівнянні з образом самого світового дерева більш новітній. Поруч із цим мотивом виступає й інший — дерева, що на ньому засідають три предвічні брати — сонце, місяць і дощ.

У дальшій християнізації колядок, голубів-світотворців заступили на світовому дереві три янголи, або й сам Господь із Петром та Павлом, або з якими іншими святими.

В. Коробка в цитованій вже розвідці вважає образ голуба-світотворця арійським, а образ Нурця-гоголя, що вносить землю з води — урало-алтайським. Український мотив творення світу птахами був би отже комбінацією урало-алтайської легенди з тубільними уявленнями космогонічної ролі гмубів, незалежно від дуалістичних впливів. (Згаданий твір 1910 р. I, с. 121). (Див. ГОГОЛЬ).

М. Грушевський припускає правдоподібність цього здогаду, але не виключає можливості, що ця комбінація стала вже під дуалістичними впливами ("Іст. у. л." IV, с. 401).

Як ми вже бачили, ще в давній Греції та в класичному Римі голуби товаришили Афродіті-Венері, бсгінн коханця. Згідно з цим, і в нас голуби дуже часто виступають, як символ любови і кохання:

"Любляться як голубів пара" (Ів. Франко "Приповідки" I, 410).

На Букочині в обр'ялі "проці" батьки благословляючи молодих, коті вони вже йдуть до хати матюлого, промовляють:

"Аби ся любити, як голубці, були прудкі, як зайці" (Зап. Ю. З. Отд. 1874, II, ст. 484).

Наліплюючи до короваю голубки парамі, на Чернігівщині примовляють:

"Дай же Боже, щоб ваші молоді у лагі були!" (Литвинова в Мат. Укр. Еян. НТШ. III, ст. 84).

Згідно з цим символічним значенням голубів послухати їх гудіння значить засвѣтатись і покинути свій рід:

"Чи ми ж тобі, Марусенько, не казати: Не йди, не йди до броду по воду, Та не слухай голубоньків, де рано гудуть:

Вони твоє дівування в поте занесуть, Сл батенька до спектра печечать, З дівчати в молодию варяжать... (Метлинський "Народня южноруська пєскі" Київ, 1854, с. 135; Пожебня "Об'ягєнія..." Варшава 1893, II, 667. М. Грушевський "Іст. у. л." IV, 178).

Те саме віднощється і до нагубків:

— Слухайте, бояри, зе готуб гудє!

То не голуб гудє, то Іван гомонить,

Молодецтво здає:

— Натє вам, бояри, молодецтво мое,

— Стрїлку, і лучок, і передній топичок.

Слухайте, дружечки, де голубка гудє!

Не голубка гудє, Марусенька гомонить,

Дівування здає:

— Натє вам, дружечки, дівування мое, Шапку і вінок, і первий починок...

(М. Грушевський, I, ст. 156 - 57, Чубинський 373).

Значення сватання має гудіння голубів і в пісні з Чернігівщини:

Налетїли голуби із чужої сторони,

Стали вони бурмотать, голубоньку клопотать.

Не гудїте, голуби, не клопочїть голови: Наклопочу я сама, в мене ролоньку нема.

(Чубинський 471, Грушевський, IV, 654).

Назва — голуб, голубка — завжди була в українському народі виразом любови й ніжности;

— Прости мене, мій голубе, мій соколе милий... (Т. Шевченко).

— Ой, чого ж ти зажурлясь голубко сиренька? (вар. пісня)

Ужпвалося й готуба за символ доброти, незлобивости:

"Уролилася Настуся — серце голубине..." (Куліш, "Досвідки" 92)

ГОМОРРА — біблійне місто, знищенє за розпусне життя газом із Содомою.

ГОНИ — українська народня міра повжини; добрі гони — 120 сажнів, середні гони 80 сажнів, малі гони — 60 сажнів. Про гони вже згадується 1586 р. в книгах Берестейського підкомерного суду.

ГОНЧАК — всенє річне судно, що на них козаки робили напади Дніпром на турецькі фортеці на чорноморському Побережжі.

ГОНЧАРЕНКО с. АГАПІЙ (1832 - 1916) — український священик, революціонер з Київщини. Як ієродиякон київської Лаври дістав посаду 1857 р. при церкві російського посольства в Атенях і тут зійшовся з революціонерами. Ще в Україні с. Агапій зустрічався з Драгомановим, був на весіллі П. Куліша з Ганною Білозерською і бачився там із Т. Шевченком. В Атенях Гончаренко зв'язався з Гелґеном і почав дописувати до його журналу "Колокол" про сріпiallyно-економічний стан українського народу. Агенти російського уряду заманоють його на корабель, арештують і вивозять в Константинополь, щоб звідти відвезти у Росію. Та приятелям Гончаренка влається його виграсти, і він переїжджає до Лондону, де залишається півтора року.

Опїся вертає знову у Грецію, а відтіля

маджує спершу в Туреччину, а отіслю в Афонську Гору, де він і святийся на священика та поїхав у паломництво в Єрусалим. Тільки звідси перед російським урядом, який домагався його видачі, він виїжджає в Ливанонські гори, далі переноситься до Каїру в Єгипті. Тут з намови російського консула виконано на нього замах, і він знова вернувся в Атини.

18 жовтня 1864 р. сідає Гончаренко в Смирні, в Малій Азії, на торговий корабель і по 2-х і півмісячній подорожі, на самий Новий Рік 1865 р., пристає до берегів Нового Світу.

Тут осідає він спершу в Нью-Йорку. На життя заробляє головю гравіруванням, при цьому навчав також грецькій мові та править православні богослуження по-старослов'янськи і по-грецьки. Працює також складачем в Біблійному Товаристві при друковій церковно-слов'янської й арабської Біблії. В тому часі познайомлюється з італійською родиною Читті з Філадельфії і одружується з їх дочкою Альвіною. Заробивши трохи грошей, виїжджає до Сан-Франціско, щоб там відкрити друкарню.

Коли США, купили від Росії Аляску (1867 р.), то заангажували Гончаренка, щоб він помагав новій владі порозумітися з тамошнім населенням. З тою метою почав він видавати англійською й російською мовами двотижневик "Аляска Гералд". В першому числі, що появилос 1-го березня 1868 р., поміщено, між іншим, статтю в англійській мові п. з. "Интересні ідеї поета Тараса Шевченка". Ця стаття — перша згадка про Шевченка в Америці англійською мовою. Подібні статті про Шевченка й переклади його віршів друкував він і пізніше, при чому цікаво відмітити, що всі ці вірші друкував він з пам'яті.

Співпраця Гончаренка з американським урядом не триває довго. Він починає виступати в обороні місцевого населення проти визиску з боку американських компаній та американської військової влади. В наслідок цього він був змушений припинити своє видавництво "Аляска Гералд" вже в травні 1872 р. В слідуєчому році Гончаренко пробує ще раз видавничого шаста, приступаючи до видавання журналу "Свобода", та і це видавництво йде по кількох числах сіллями першого. Тоді він пролає свою друкарню і оселяється на хуторі близько містечка Гейвардс, в Каліфорнії, щоб доживати віку.

Гончаренко все своє життя був незламним ворогом імперіалістичної царської Росії, палким українським патріотом, що з ті далекі часи намагався прищепити серед українців США та Зеленої України ідеї незалежної України, а серед американців збудити зацікавлення й симпатії до цієї ідеї. В од-

ній статті, зміщеної в його "Свободі" він писав:

"Україно, моя ненько! Козакуючи по світу вже стільки років, межі всяким людом, я не бачив ще нічого кращого, як тебе, українська земля! Ой любя моя, мамо моя! Я не піду жити з тобою; бо там москаль скверниче панує. Він, скажений, вже запоганив всіх дітей слов'янських, тільки ще не вкусить йому козачьких дітей своїми червими зубами, бо вони дуже міцні для москаля.

"Підем по світу — і зобачите, що козачьке назвисько славніше зо всего слов'янського люду. Я те чув і бачив в турецьких, грецьких і всяких бусурманських землях. Другі діти слов'янські, вони всі жебрають милостинки у царя московського; в них нема ні душі своєї — ні серця, все в лапах царя.

"Україно, моя ненько! Москаль ще не запоганив міцних дітей твоїх — козачький люд ще і до сего часу порядніший зо всею слов'янського люду; не забувай того, ненько моя, і гаучай тако діточок своїх".

У 1899 р. він умістив в англійському часописі "Оувленд Енквайрер" статтю, в якій читаємо:

"Ми незадоволені московським ярмом й гстові постати в обороні нашої незалежності. Ці наші почування ніколи не згаснуть. Наша теперішня релігія — релігія мучеництва, але завтра вона буде релігією перемоги." Під статтею підпис: "Агапій Гончаренко козак вільної України". Так він усе підписувався в своїх статтях по чужинцевських часописах.

Коли почалася світова війна в 1914 р., Гончаренко мав великі надії: "Тепер уже не втру, поки мій народ не буде вільний, — казав він. — Може моє тіло старе, однак мій дух молодий. У нашій краю будемо господарювати по своїйому та й в церкві співатимемо по українськи..."

ГОРА, ГОРИ — значне піднесення верхів гаві землі, дуже високий горб.

Символіка гори, чи гір, в українській народній творчості незвичайно багата й цікава.

По-перше українському народові, що в величезній більшості заселяв степову рівнину, гори не були дуже симпатичні:

"Що Бог созлав, то рівне, то чисте. А же що ідолює, то саме каміння і гори, і всякі вкрутаси..."

В дуалістичних легендах про створіння землі оповідається, що, коли Сатанаїл визіс був Богови з два моря пісок у руки, а Бог почав той пісок сіяти. Сатанаїл зливав був трохи піску собі з руки, щоб потім і собі з того залишку землю збудувати. Але коли Бог, посиляни пісок, поблагословив землю, щоб вона росла, почала й земля в роті Сатанаїла

рости. Далі так розрослася, що й рот розпирає. Бог і каже:

— "Плюнь, Сатанаїле!"

Той і почав плювати та харкати: де плює, там і гори, а де харкне, там скелі. От чому у нас земля нерівна. Воно ще кажуть, що ніби ті гори й скелі, Бог його знає, доки б росли, а то Петро й Павло як заклали їх, так вони вже й не ростуть... (Грушевський, "Іст. у. л." IV, с. 395).

Гори перешкоджають вільному рухові, особливо людині, що звикла рухатися в широких просторих степах. Тому в українських народніх піснях гори часто символізують всякі перешкоди:

Мене так укарала висока гора —

Що не видно миленької з біленького двора (Головацький, II, 742)

Далекий та важкий шлях звичайно лежить "через тії річки бистрії, через тії гори крутії..." (Метлицький, 217).

Звідті й звернення в іншій піснї:

Або, гори, розступіться, або мене прикрийте,
Маєте нас розлучати, ліпше вже забийте (Головацький, II, 328)

І ще:

Відси гора, відти друга, а там долинонька,
Межи тими горами моя дівчинонька, —
Мушу гори прорубати, долини зрівняти,
Щоб мей було видко до милої хати (Головацький, II, 278, 324, 457)

Звідті й молитва:

Порівняй, Боже, гори-долини, щоб було рівенько,
Щоб од свекорка та до батенька ходити
близенько (Чубинський IV, 412)

Або:

Порівняй, Боже, гори й долини рівенько,
Щоб ся було до дівчиноньки видньєнко (Головацький, I, 291)

Та зрівняння гір із долинами справа налто трудна, що залишається в сфері тільки побажань, і тому "розвертання гір" символізує власне нездійсненні, неможливі бажання:

Ой там дівка воду брала,
Круті гори розвергала,
Літа свої завертала:
— Круті гори, розвернітьсь,
Літа мої, завернітьсь!

У зв'язку з символікою гори-перешкоди, трудного шляху стоїть і символіка горн-чеба, до якого так трудно дістатися. В українських народніх віруваннях небо представляється в вигляді "скляної гори", на яку дуже важко видряпатися. Тому — ще за життя треба збирати нігті й зуби, щоб випадати, щоб по смерті з їх допомогою дряпатися на ту "скляну гору":

"Одна жінка казала: я збираю (нігті й зуби), вже дві торбинки назбирала, а ти спрощай на тім світі, так треба їх класти у труну,

там їх буде треба. Нігті — через скляну гору дерисся, там видираються не то руками та ногами, а і зубами. Хто видереться на ту гору, не буде кінити в алу..." (Дикарев, III, 112).

Та "скляна гора" іноді робиться просто "крутою горою", що стоїть "у полі", а то й на морському острові, де стоїть "скляний палац", а в тім палаці живе така хороша царича...

Небо уявлялося в образі високої гори і сибірським гародам, і Буслаєв свого часу вказував, що покійників споконвіку ховали на горах, або на штучних могилах, і тому вірування в перебуванні душ покійників "на райській горі" знаходило собі навіть виправдання в тих високих могилах та в так званих Вишгородах з гробами дорогих покійників. (Буслаєв, I, с. 507).

Що ж до "гарної царичі в скляному палаці", то під нею треба, мабуть, розуміти Богородицю, що перейшла сюди з християнської символіки.

Ототожнення Богородиці з горою ґрунтується на тумаченні пророка Авакума ("Колісь прийшов був Бог від Тезау, Святий — від Паран-гори", III, 3) і пророка Даниїла (I, 45). Також і в ірмосі 4-ої пісні недільного канону на перший голос співається: "Гору ту, благодатію Божою приосвітненною, прозорливими очима побачив Авакум..." На іконах "Неопаляної Купани" можна бачити коло образу Богородиці голову пророка Даниїла з написом: "Аз Даниїл видіх тя, гору", а поруч намальовано гору, а на ній Христос — цар і первосвященик. (Жур. Мін. Нар. Просв. 19004, III с. 75)

Гори натуральний символ вищости, переваги в будь чому, багатства в порівнянні з бідністю, яку символізують долини. Звідті символічний вираз "гори й долини тяжко зрівняти" вказує на трудність вирівняти маєткову та суспільну нерівність між людьми. (Ів. Франко "Приповідки" I, ст. 413).

Близький зміст має й вираз "де високі гори, та глибокі доли", — себто, де великі багатства, там і велика мізерія, суспільні контрасти в житті (там же).

"Він іде вгору", себто багатіє, поліпшує своє суспільне становище.

"Брати гору над ким" — перемагати кого.

Трохи інакше значення, але пов'язане з попередніми, має й приповідка:

"Тяжко йти догори, та зате далеко видно".

Себто, щоб піднятися над суспільством треба багато попрацювати, але зате потім людині відкриваються широкі обрії, і вона бачить світ в цілком іншому світлі. (Наша Культура" 1937, ст. 502).

У зв'язку з цією символікою стоять і вирази "Йти догори", чи "йти згори", себто зростати в силах, чи підупадати на здоров'ї:

"Мені вже згори, а тобі нагору", — каже старший чоловік молодикові, коли бачить, що йому з ним в роботі не вгнатися. (Ів. Франко "Приповідки", I, 413)

Проте, і тут треба зазначити, що, хоч гора й символізує духові ширість та широкогозорість, гори в можливих, замикаючи обрії, не рідко символізують вузькостерість, духову обмеженість:

"У горах світ дошками забитий".

Або: "І за горами люди живуть", — себто світ далеко ширший, ніж це видається обмеженим людям, замкненим у своїх межигір'ях. (Ів. Франко, I, 413).

Давні наші предки, вибираючи собі місцевість під оселю, воліли селитися на горбках ("горах"), коло річки, що могла служити охороною бойдз з одного боку, якщо не зо всіх, і звідци визника теж своєрідна символіка, яку ми досі зберігаємо в наших піснях, де гора символізує — село.

Таку символіку ми зустрічаємо найчастіше в весільних піснях, що в'яжуться з давнім нашим, ще кьльківським, побутом:

"Да проведу я матінку за три гори, за крутії..." (Чубинський, V, 554).

Так само і молоді — кьльгня — має переїхати "через тії річки бистрії, через тії гори крутії, через тії коморь новії" (Чуб., I, 418), де й річки і гори і коморь символізують села, що ними молода має їхати до молодого — "на чужину".

Іноді гора символізує село в противенстві до долини — хати бідолоашного співака: Ой на горі дощ іде, а в долині туман.

На мойому сердечку туга та печаль.. (Чубинський, V, 19).

До символіки гора—село наві'язується також вираз "гора—долина", в якому гора символізує хати села, а долина — вулиці:

І по горах і по долинях сив голубонько літає,

Собі пароньки шукає, товариша викликає:

— Товаришу, вірний брате, виклич мені дівку з хати (Чубинський, V, 383).

Або: Як піду я поміж гіроньками, сядять люди все пароньками,

А як я тепер молода, мені долі й пароньки нема..

Найчастіше, проте, гора символізує повір'я:

Ішли дружечки горою, Кликани Марусю з собою (Чубинський, IV, 139).

"Ой з загір'я, вороні коні з загір'я, Випроваджай нас, найсвятіша Мати, з подвір'я (Чубинський, IV, 264).

Ой заржи, заржи, коню ворожий, Попід круту гору Ілучи,

Ой як зачує молода дівчина, Рутяний в'юк в'ючи (Чубинський, V, 286).

Ой зійду я на гору крутую, Стачу, подивлюся на річку биструю: ("річка" — тут вулиця)

Аж мій милий іде сухою водою, Сухою водою з милою другою (Чубинський, V, 201).

Цікавий тут вираз "суха вода", — цілком зрештою зрозумілий, якщо "річка" — вулиця.

Символізує гора не рідко не тільки повір'я, а й саму хату:

Ходить кізочка по крутії горі, Ніжкою, як туп, так туп!

Сірому вовкові наругається..

Ходить Марієчка по нових снігах,

Ніжкою як туп, так туп!

Свійому Йв'язкові наругається... (Чубинський, IV, 411).

Ой на горі та один дубочок,

А у вдолі та один синочок (Чубинський, V, 730).

Далі гору, як символ дому, в розуміні ролі, рослини, треба вбачати в цьому мотиві з його варіаціями:

Всюли гори, всюли гори, нігде води пити, Пішли хлопці за границю нікого любити.

Уже проф. Потеб'я поясняв цю символіку в той спосіб, що в селі, мовляв, багато родин, але в них уже нема хлопців, яких можна було б любити ("воду пити — любити") (Потеб'я "Об'яснення.." II, 641).

І навпаки:

Звідси гора, звідти друга, —

Нігде води напиться:

Задумав я женитися,

Задумав я жінку брати,

Беруть мене у солдати (Чубинський, V, 982).

Себто в багатьох хатах є дівчата, з якими можна було б побратися, але я не можу, бо беруть мене до війська.

Через метонімію гора, як символ хати, символізує й особи, що в ній живуть:

Зажурились — гори-долини,

Що не вроило жито пшецяна,

Але вроило зелене вино (Головацький, IV, 534).

Як символ особи, гора найчастіше відноситься до милої, коханої, особини, куди вона — неприступна:

Одна гора висока, а друга низька:

Одна мила далека, а друга близька.

(Чубинський, V, 25).

Дикарев висловив був правдоподібний здогад, що гору, як образ звеличання особи, береться залля її висоти. Краса жінки не рідко визначається в таких образах, як "висока тополя", "сідна тонка та висока", тому й "гора висока" — кохана дівчина багата, і тому неприступна, "гора низька" — дівчина убога, а тому й приступна, "близька".

“Гора ся помрачила” (Головацький І, 33), значить, дівчина заплакала.

Сюди ж відноситься й символіка пісні: **Ой, горонько кременіва, Чом ся не дупаєш? Ой, дівчинонько молоденька, камінь-серце маєш** (Головацький, IV, 315).

“Гори побіліли — дівчаточька помарніли” (Головацький, II, 2 5, 270; IV, 458).

“Сума гора без явора — головонька без дружини” (Головацький, II, 264, 774).

Цікава символіка гори виникає в наслі-док з одного боку звукового зближення гора — горе, а з другого боку й уявлення, що горе тужить, як гора. Тому “жити на горі” час то значить — жити в горі.

Ой на горі росте сосна, пшениця не буде, Вже в чужій мамуноньки розкошу не буде, Ой тихими долинами пшениця ланами, Нігде нема розкошонок, як у свої мамі.

Тому йти, чи їхати, чи летіти в гори — **їти** на горе:

Закувала зозуленька, межі гори летючи, Заплакала сиротонька, на службу йдучи.. Ой татуно мій миленький, татуно соколе, Не дай меє в темні гори, а дай в чисте поле. Волюю я в чистім полі соломою падити, Аніж маю я в темних горах світонька не зрі-ти (Головацький, II, 77д, 134).

У зв’язку з цією символікою стоїть **зрегарна** символіка й наступної пісні:

Ой ти живеш на горі, а я під горою, Чи ти тужиш так за мною, як я за тобою? Як би ти тужив так за мною, як я за тобою, То жили б ми, серце моє, як риба з водою (в повній гармонії).

Як завважив Потєбні, тут висловлено думку, що “при твоїх обставинах життя — га горі — тобі б слід тужити більше за мною, як мені за тобою, і тоді не було б супереч-ности межі розумом і серцем”.

Вищенаведена протиставлення подібне до такого:

Ой посію я на горі пшеницю, під горою овес, Ой чому ти, молодий козаچه, не по правді зо мнєю живеш?

Як ми вже бачили, “на горі пшениця рос-ти не буде”, а хіба що овес, — тому все, протилежне цьому натуральному станові реч-челі, символізує те, чого не повинно бути, те — “до чого серце не пристане”:

Ой яром, яром (себто, крутояром, кручею) пшениченька,

По-під низом овес, — Ой не по правді мій миленький, Ти зо мною живеш..

“Гори облягли” — горе облягло: Відси гора, відти другая, всередині ровінь, Ніч не зроблю, лиш ся втоплю, як надїде повінь (Головацький, II, 798).

Себто звідусіль горе. Ця символіка має глибокий зміст в наступній пісні:

І по сей бік гора, і по той бік гора, А між ними гірочками

Ясна зоря,

Ой то ж не зоря, ой то ж не ясна,

Ой то ж моя дівчинонька по воду пішла..

І, як ясна зоря ввесь світ освітила, так дівчина — єдина вітха в важкому горі, — мене звеселила.

В інших народів “сходження на гору” вважається добрим сном, у нас, в Україні, навпаки, цей сон, з вищенаведеної символі-ки, вважається недобрим, зловісним. Окрім підсвідомої звукової асоціації з горем, тут могло відігравати роль й уявлення про тру дності, які потягає за собою — зусилля йти на гору.

Гори — натуральний символ також великої кількості:

“Золоті гори обіщовати”, — спокушати незліченими багатствами, неспвичайними пер-спективами..

ГОРБ — скривлення хребта, фізична ва-да. Символ вродженої хиби: “Свого горба не бачить”, — кажуть про людину, що осуд-жує чужі хиби, і своїх не бачить. “Горба не сховаєш”, — кажуть про лицеміра, який у-дає праведника, але любить покриватися чужим добром. “Горбатого й могла не вип-росте”, — себто, єсть такі вроджені хиби, що їх людина позбавиться хіба після смер-ти.

Визначає горб і взагалі всяку прикрість: “Старість не прийде з добром: коли не з ка-шлем, то з горбом” (Номіс, 13, 954). — бо людина на старість таки горбатіє, і це не належить до приємностей. “Кожний свій горб носить” — вираз тим цікавіший і характер-ний, що він не відповідає фізіологічній прав-ді: далеко не всі, на щастя, мають горб. Але певно, що кожний має свою прикрість: У зв’язку з цим стоїть і другий вираз: “Своїм горбом усіх їх годую”. — Себто ціною сво-їх прикростей, ціною своєї вимушеної, під-невільної роботи. До цієї ж категорії нале-жить і вираз: “Все беру на свій горб”. — себто, на свою відповідальність, готовий по-нести, якщо треба, відповідні прикрості.

ГОРДІЄНКО КОСТЬ. На прізвище **КРИТ** († 1733) — кошовий Війська Запорізького від 1701 р. Завжди був ворогом Москви і то-му ставився дуже неприхильно до Ів. Мазе-ни за його ніби москвофільську політику, але в 1709 р. рішуче став при Мазепі в його бо-ротьбі за визволення України проти Москви і провадив протимосковську політику все своє життя вже й на вигнанні. Після поразки під Полтавою уможливив дезертажу через Дні-про біля Переволочної і тим улегшим втечу Мазепи й Карла XII до Бендер. Про це писав Шевченко:

Наробили колісь шведи
Великої слави —
Утікали з Мазепою

В Багдери з Полтави.
А за ними й Гордієнко
Кошовий із Січі
Веде своїх недобитків
Тай плаче, ведучи,
Того плаче, що поради
Не подала мати,
Як пшениченьку пожати,
Полтаву дістати..

"Плач" Гордієнка — поетична вигадка, що вказує тільки на той глибокий жаль, який мусів мати тоді кожний український патріот, бачучи, яка катастрофа спала на Україну... Не з тих був Гордієнко, щоб "плакати.."

Після смерті Мазепи, він залишився при боці Орлика, брав участь у поході Орлика з татарами й військом Потоцького на Правобережжя України, коли вони були дісталися аж під Білу Церкву в 1711 р. Проживав у Січі в Олешках під протекцією кримського хана.

ГОРДІСТЬ — ясно усвідомлене почуття власної вартости, власної сили. У цьому розумній гордість відповідає почуттю власної ГІДНОСТИ (див.). Трудність полягає в тому, наскільки це почуття відповідає дійсності, бо з давніх часів наказ "пізнай самого себе" виявився одним із трудніших до виконання. І от тоді, коли людина надто високо цинить свою особу, надто несеться з нею, гордість з доброї прикмети перетворюється в від'ємну — в дурну ЗАРОЗУМІЛІСТЬ, чи в ПИХУ. Це ж власне про таких зарозумілих, пихатих людей складено у нас іронічну приповідку: "Він гадає, що нема понад нього та понад попову свиню.." Ці зіставлення такого "гордуна" з свинею відразу дає зрозуміти, як наш нарід ставиться до таких людей. "Гордим Бог роги пошибає", — каже друга така приповідка. Образ рогів, як символу гордості, був дуже поширений в жидівській та старо-християнській апокрифічній літературі, звідки й перейшов у нашу народну символіку. Християнські проповідники та моралісти включають гордість поміж сім смертних гріхів і навіть ставлять її на перше місце! Але роблять це саме тому, що мають на увазі пиху, зарозумілість чи амбітність, славолюбність. Напр., катехизис "Скарб християнина", виданий в 1922 році у Чаргороді, відзначає:

"Гордість — це непоміркване й злочинне бажання власної слави, щоб перевищити інших" (ст. 36). Але ж бажання слави — не гордість, це славолюбність, бажання перевищити інших — не гордість — це амбітність.

Це розрізнення дуже важливе. Горда людина, як справедливо зазначав італійський філософ Тільгер ("Мораліта" 1938 ст. 93), може бути навіть дуже скромною людиною, яка не хоче й уникати всяких похвал, всяко-

го зовнішнього вивіщення над іншими особами, — їй вистачає власне ота самосвідомість своєї високої внутрішньої вартости, що походить із служби якійсь високій ідеї, якомусь вищому ідеалові. Тип гордої людини не тільки не відповідає типові славолюбної, чи пихатої людини, що його ганить християнська Церква і народна мудрість, а просто йому суперечить і відповідає власне тому типові, що ми його звичайно вважаємо тепер — типом гідної людини, людини з почуттям власної гідности.

Справді горда людина — не зарозуміла, не пихата, а горда в нашому розумінні слова, — ніколи не побоїться глянути правді в очі: вона чесна з людьми і з собою, вона хоче бути, а не златватися, і ніколи вона не посоромиться признатися до свого становища, до своїх бідних і нужделивих батьків, до свого соціального чи національного походження, до свого впослідженого народу, до своєї переслідуваної нації.

Горда людина звичайно чуйна й вражлива, і тому вона не піде до багатших і сильніших, не зрадить ані власних приятелів, ані родичів, ані власної нації, — бо кожне слово чужих людей, що зневажливо висловлюватимуться про людей, родинно чи національно їй споріднених, завдаватимуть їй надто болючі рани. Коли така людина береться за якусь справу, вкладає в неї всю свою уважливість, всі свої знання й сили, бо вона не зносить зневажливих чи співчутливих гримішок, які випадують на долю людей, що роблять будьяк свою роботу: їхня праця мусить бути добре зробленою. Горда людина не шукає похвал, чи компліментів, але вона й не зносить осуду, особливо власного осуду.

Щоб не впасти в власних очах, горда людина мусить увесь час проходити сувору дисциплінару школу, бо, як писав Тільгер, горда людина "все достроє своєю повелінку до якоїсь кочепії, до якоїсь ідеї, до якогось ідеального типу-зразку, і із свідомости погодження з тим зразком і з'являється в неї почуття вищости й сили, а в випадку не погодження — почуття незадоволення, приниження, депресії.." ("Мораліта" ст. 91).

Але — дотримуватися твердо якогось зразку, якогось ідеалу і твердо відхилити, чи навіть нищити в собі кожний, навіть дуже приємний нахил чи вчинок, що був би тому ідеалові суперечний, це значить — виявляти духову діяльність дуже високого напняття, що дуже корисно свідчить про людину, яка його має.

ГОРІЛКА — алкогольний тдунок, що його робили в нас із хліба, або з картоплі. Москва запровадила в Україні на нього монополійний продаж, відкривши чи не в кож-

ному селі МОНОПОЛЬКУ, себто крамничку з продажем державної горілки, звичайно з 45% алкоголю. Цей монополь, який сприяв поширенню алкоголізму серед українського населення, приніс московській імперії величезні прибутки, але український нарід тримав у злиднях і в темноті. Див. АЛЬКОГОЛІЗМ.

Без горілки в нас "ані оженишся, ані вмерш", бо при кожній урочистій нагоді вона мусіла бути на столі: "Без горілки нема гостини".

Проте в давніших наших обрядових піснях горілку згадується дуже рідко, а як і згадується, то в зв'язку з давнім медом. І сама згадка про неї в пісні може свідчити, що та пісня — новішого походження, бо і в Європі, поза Україною, горілка зробилася відомою тільки після христосовних походів.

Не дурно ж і слово "алкоголь" — арабсько-го походження.

Почали виробляти в нас горілку, або ПАЛЕНЕ ВИНО, при кінці XV в. за зразками, що прийшли з заходу. Перші горілочайні касарні згадуються в Сокалі, Гравівці, Тишівцях (на Холмщині). Із західних земель ця назва дуже скоро перейшла на Наддніпрянщину. (Крип'якевич).

Коли хто кому наливає горілки, повинен наливати повну чарку, інакше люди думають, що він тому, кому наливає, зле значить. Якщо ж, наливаючи, переливає, то — "то від широкого серця".

Якщо хто п'є горілку, то звичайно не допиває до кінця, а, залишаючи на дні чарки кілька крапель, з розмаху випускає їх на стелю — це н'би на те, щоб діти в хаті росли. Полекуди вірили також, що на дні чарки сидить дідько, і тому не хотіть допивати чарку до кінця (Етн. Зб. НТШ, V, ст. 191).

Що горілку тут в'яжеться з дідьком, це виглядає цілком зрозумілим: "Горілка — то дідьчине насіння", бо з горілки, мов з насіння, родяться всякі злочини (Іван Франко, "Прип'є.", I, ст. 145). В дуалістичних оповіданнях про потопу горілка фігурує, як дідьчине винахід, щоб дізнатися від Ноя, нащо він ковчег будує:

"Чорт питав його, що робить, та Ной не сказав. Чорт з'явив горілку — дити її не було — і дав Ноеві жінці, щоб вона його напоїла. Дуже вона впала Ноеві до смаку, і він по-п'яному все й виговорив..." (Етн. Зб. НТШ, III, 5).

ГОРІННЯ — хемічний процес сполучення якогось тіла з киснем, в наслідок якого з'являється вогонь, себто тепло і світло. В українській народній символіці горіння — любов. У гр: Горюдуба дівчина, що грає за парубка (давніше, очевидно, то був такий парубок) виглошує: — Горю, горю дуб. —

Чого ж ти горить? — Красної панні". Родючий відмінок "красної панні", — як підкреслив проф. Потебня, — вказує, що "горю" належить тут до дієслів бажання, як хотіти, бажати, тощо. Гра має на увазі дуб, що горить, себто жадає, любить. (РФВ. 1883, I, 123). Зрештою, і я собі добре пригадую, що на Чернігівщині, гуляючись в Горюдуба, той, хто горів, вимовляв таку формулу:

"Горю, палаю, серцем страждаю,

Кого люблю, того спіймаю..

І потім ловив когось із останньої пари, що бігла в різні сторони, щоб потім з'єднатися знову, якщо не були спіймані.

Відповідно до цього НЕ ГОРИТИ — не любити:

Зелена ліщинюнька не горить, ой курить,
Молодая дівчинонька не любить, а дурить.

Або:

Я ще-м в печі не наклала, а уже ся курно,
Я нікого не любила, люди брешуть дурно.

Але любити — значить бути щасливим, бути засватаним, бути заможним, тощо, відци й відповідні символічні значення Горіння:

Осичино-березицю, чом не горить, тільки
курушся?

Молодая дівчинонько, чом не живеш,
тільки журишся?

— Коли б же я підпалена, то б горіла, не
курулася,

Коли б мені добро мати, то я б жила, не
журилася,

Або:

Ой зелена дубровицько, чом не горить,
але куришся?

Ой молода дівчинонько, чом не робить,
але журишся?

Ой як би я суха була, горіла б я, не
курулася,

Ой як би я мужа мала, робила б я, не
журилася..

ГОРІХ — плід ГОРІШНИ, базькового дерева з пір'ятим листям. З давніх часів горіхи мали символічне значення й відігравали значну ролу в обрядах та в віруваннях. Мітрідат і Пліній старший заповняли, що ніщо не забезпечує так від отруї, як горіхи. Овідій написав пілу поему "Горіх", в якій горішина нарікає на зле трактування її людьми. У давніх християнських могилах знаходимо горіхи, як символ досконалості. Святий Августин писав: "Горіх складається з трьох частин — з зеленої лущини, твердої скоруши та солодкого ядра. Лущиння символізує тіло Спасителя, що дізнало гіркої муки й терпіння. Скоруша — дерево св. Духа, що єднає Божий перверз із земним. Ядро — внутрішню солодкість Божества, що годує й освітлює".

Горіхи відігравали помітну ролу в українському весільному обряді: Гуцули, йдучи сватати дівчину, несли з собою не тільки

хліб і горілку, але й яблука та горіхи (Мат. у. етн. НТШ. V, 12). Горіхами, яблуками та різними зліями прикрашалося ГИЛЬЦЕ (див.). Перед тим, як молодий від'їздив із своєю дружиною по молоду, мати сипала насінням, горіхами та вівсом на всі боки, а хор співав пісні, в яких говорилося про добрий урожай, багатство та родючість (Вовк "Студії", ст. 262).

Звичай обсіпати молодих зерном та горіхами часто практикувався у давніх жидів, іудусів, греків та в римляв, а з Візантії поширився й на весь Балканський півострів та на всіх православних християн. Внаслідок подвійної оболонки горіх з давніх часів був символом дитини в материнському лоні і, внаслідок дальшого розвитку цієї думки, — зрівнявся символом плітності та родючости. Плітній і Фест запевняли, що в роках, врожайних на лісові горіхи, і людей народжується більше, — звідки у сучасна італійська приповідка: "Анната лі ноччолі, маната ді фільолі", — себто врожай на горіхи, врожай на літи. Звичай весільних горіхів ще до недавня був поширений в Італії, де молоді розкидали цукерки і горіхи на знак, що час їм покидати литячі гулянки. І тепер греки під час весілля роздають горіхи. В давнину вірили, що навіть пахощі готішини віносять похитливі бажання людей, навіть тіль горіхового дерева давала похитливі сні. (Н. Массаролі "Фата", ст. 6). Цього, мабуть, вистачить, щоб зрозуміти і роллю горіхів в українському весіллі, що були одночасно й символом здоров'я: "Здоров, як горіх" (Ів-Франко "Приповідки" II, 175). Цікаво вілз начити, що італійці й досі вірять, що, щоб мати щастя, треба завжди носити з собою горіх у кишені. (Дзаназцо "Звичаї", I, 94).

Щоб дістати зернятко з горіха, треба його бити. Звідти висказ "Налушав йому горіхів" значить "набив його". Так само і вираз "Дістанеш ти в'д мене на горіхи", — значить — "я поб'ю тебе".

Щоб призбирати горіхів та повалушувати з них зернятко, треба праці, зусиль: "Горіхи не летять зо стріхи", — кажуть люди, що хотіла б надто легко щось добувати. "Горіхи то така річ, що коли б хтось їх товк, то я б їх їв." — дорікають жартома лівійці, що охоче покористувалась бі плодами чужої праці. "Того горіха не вгризеш", — себто тей трудності не здолаєш. І навпаки: "Хай я вже той горіх розгризу!" каже людина, що робить усі зусилля, щоб покінчити якусь трудну справу. "То — твердий горіх", — справа тяжка. І навпаки "пустий горіх", — символ нікчемности, безвартости: "Я за те й пустого горіха не дам". (Франко, I, 420, 421).

ГОРЛИЦЯ, ТУРКАВКА — рід дикого голуба, символ подружньої любови й вірности. Тому горлиця — пестливе слово для жінки: "Нехай мене мир не знає, коли я тебе зраджу, моя горлицю". (Марко Вовчок в К. Ст. 1902-Х. "Чортова пригода").

Горлиці ніби ніколи не літають поодинці, а все спаровані; коли ж одна з них згубить свою пару, безперестанно за нею тужить, не сідає навіть на зелені віти, а тільки ває сухі, не п'є чистої води, а тільки скаламучену. Вже батькам Церкви — Василеві Вел., Григорієві Назіанському та бл. Єронімові був відомий символ тужливої горлиці: для них горлиця була символом християнства, що тужить за своїм Спасителем світу.

Символічний образ горлиці любив і Скворода, для якого вона була символом вірної помертної любови: "Любов моя прибивається і по смерті..." (Праці Укр. Пед. Інст. в Празькому Наук. Зб. т. II, 411).

ГОРЛО — передня частина шиї, де знаходиться гортанка, через яку віддихають легені, та стравохід, що постачає шлункові їжу, — тому перерізати горло — завдати смерті. Звідти "горлова справа" — справа, що грозить смертю, бо "на горло карати" — карати смертю, "горлом дарувати" — відкари смерті звільняти. "То горлом пах'є" — грозить смертною карою.

Горло в народній символіці служило за символ захланности: "Горло без дна — скільки син, і ще влізе" (Ів. Франко "Приповідки" I, 422). "Горло яке вузьке, а воли й корови пожирає". "То — несите горло" — кажуть про ненажеру та про захланну людину. Те саме значить і вираз: "То ще вовче горло!" (там же).

Служить горло і символом крайньої міри: "Маю того по саме горло". Вже мені до горла доходить", — себто крайня біда докикає.

ГОРНЕЦЬ, ГОРНЯ — глиняна посудина на молохо або воду. В народніх приповідках часто символізує людину: "Ліпший старий горнець, як новий череп", казала дівчина, виходячи заміж за старого, але кремезного чоловіка (Ів. Франко, "Прип." I, 424). "Порожній горнець дрігнеть, а повний мовчить", — себто дурнювата, пустопорожня людина багато бачає, хвалиться не знати чим, а розумний, досвідчений чоловік не витрачає час на марні балачки. "Чим горнець накинить, тим і смердітиме", — себто до чого людина звикне змалку, того триматиметься й до смерті. Особливо це відноситься до поганих навичок. "Горнець кітлові докоряє, а оба зашмальновані", — кажуть, коли якийсь лихий чоловік докоряє чимсь іншому, такому ж, як сам.

Див. ГОРЩИК.

ГОРНЯ РОЗБИТЕ — символ рутини:

Вітер спить на порожніх стернах.
Зір б'жить за одичинею далеч.
Пустка. Ось лиш — розбите горня,
Та криклива обдрана галич.

Там, де тихо шуміли серпи,
Там, де коси співали веселі,
Сиротливо-німою журби
Залишилися пустельні оселі. (Є. Маланюк).

ГОРНОСТАЙ

— тварина з роду куноватих з дуже цінною шкіркою. Символ винахідливості в небезпеках: для горностая, — писав відомий дослідник Брем, — нема ворога, від якого він не міг би втекти, він не тільки дуже швидко бігає, але й може перепливати ріки й моря. Тому-то й Ігор Святославич в "Слові о Полку Ігоревім", тікаючи з полону половцького, б'жить горностаем в очеретах. Тому й Федькович співав: "Гаєм-маєм, лебедь-Дунаєм, а степами — бистрим горностаем".

Сіро-рудовате хутро горностая в холодні часи року робиться незвичайно білим, блискучим, м'яким і приємним, і тому його вживають на королівській мантії, а також на дарунки від королів та князів визначним особам. І в київській дружинній Русі-Україні князі мали звичай обдаровувати горностаями один одного: "Дав Ростислав Святославу соботою й горностайми..." Про горностая склалася в народі легенда, що воли воліють гинути в її руки левця, ніж рятуватися через болю, де могли б вмастити своє блосніжне хутро, — тому горностай символізує чистоту фізичну й моральну і виступає, як символ непадкучості (Каїро "Дішнарю Раджовато..." 29).

У деяких українських весільних піснях горностай — птиця:

Летів горностай понад став,

Попускав пір'ячко на весь став...

(Чубинський, Труді, IV, 102). Проф. Потебня зазначив, що тут горностай-птиця з'являється в наслідок помішання з орлом, чи павою, які гуляють пір'ячко, що йде на прикрашування ГИЛЬЦЯ.

ГОРОБЕЦЬ — всім відомий малий птах,

що не користується в українському народі великою приязню, бо завдає великої шкоди нивам. Тому хоча в апокрифічних євангеліях Псевдо-Матвія та Томи, горобців ліпить із глини сам Христос, який, у відповідь на докори жидів, що він займається такою справою в суботу, вдихає в них життя і випускає живими на волю, примозивши: "Ідіть і літайте по світі, нехай вас ніхто не вбиває", — український народ зробив горобців — тілом рук диявола. Тому-то, коли жиди розігнали Христа й мучили його, воги над ним кричали "жив, жив", і тоді жиди ще більше мучили Христа (Чубинський "Труді..." I, 59 - 60).

За це Господь прокляв горобців і не дозволити їм літати до ВІРГЮ. Восени, як бувають жидівські кучки, і вони теж кучками збираються та літають. А зимою їх багато вигнає замерзлоту (К. Стар. 1888, XI, 34).

У Галичині також кажуть, що — "горобець — дідчий птах". Восени є одна така ніч, що дідько забирає горобців собі. "У жнива кілька їх літає, а прийде зима, то вже тільки десь-не-десь по одному горобцеві є. То їх восени дідько забирає. Настає така ніч, то горобці вже весь день перед тим сидять насуплені і пишуть так, що страх. А вночі всі літаються в одне місце, то там дідько бере їх і насилає до чертки. Насиле повну чертку, а зверху згоріє чубок, то те, що згорнув, залишиться на землі, а те, що в чертці, то вже його". (Етн. Зб. НТШ, V, с. 172).

Подібні вірування поширені в усій Україні. Вважають, що ця операція вибирування горобців відбувається на Семена, коли "чорт (або й святий Семен, як де) мірде горобців міркою, скільки їх лишити на другий рік, а надлишок забирає." (Мих. Грушевський, Іст. у. літ. I, 196 - 97). У багатьох місцевостях натомість говорять про Гороб'їну ніч, коли злововий грім, блискавка, дощ, — оттоді чорт старих горобців давить, а молодих на світ пускає..." (Ястребов, III, ст. 65).

Горобців у нас подекуди просто ототожнюють із жидами: "Як Спасителя сховала була Мати Божа у ясла, то горобець сказав: "Жив, жив!" Жиди зрозуміли й знайшли. Тоді Спаситель сказав: "Хай же горобець проклятий і нічого в суботу не займає". (К. Ст. 190 й I, 2, 110). Тому, на Київщині, напр., соняшники садили після бараболі (в квітні) в суботу, чи в дні жидівських свят, бо як жид в суботу нічого не робить, так і горобець не літатиме соняшника, посадженого в суботу. Крім того, вважали що добре садити соняшники докід сонця, або після заходу сонця, — особливо ж сприятливий другий час, коли птиця сідає вже на ніч: "Горобці вже не жарують тоді, не ципринькають, бо на шабаш пішли, як жиди..." (там же).

Для охорони горобців та нив від горобців уживали в нас і магичні засоби. Як описав Ефименко в своїй книжці українських замовлянь: "До паши стань од першого краю й молися Богу. Та скинути сорочку, та кинути горобцям трохи землі, вазначити одежу й покинути там. Оббігти з тією землею і стати, де сорочка лежить, прокинути навхрест землю: "Агу, горобець, і я молодець" — сказати. Оббігти ще два рази і землю кинути три рази" (Чт. Общ. Іст. і др, 1874, I, ч. 140). Тут маємо оборонню комбінацію чаровного кола, яке витворює ОБХІД (див.) з магичною силою голого тіла (про це мое "Чарівне коло і ритуальне оголення", Париж, 1938). Що ж до кидання землі, то вона заступило жменю насіння, яке кидав у таких випадках, напр.,

трансільванський селянин, який першу жменю насіння кидав позад себе, вигукуючи "Це для вас, горобці!" (Фрезер "Зол. Галузда", I, ст. 21). Але трансільванські селяни вживали ще й іншого засобу: закінчивши сіяти, селянин обходив своє поле, роблячи такі рухи, ніби продовжував сіяти, але вже з порожніми руками і примовляв: Це я сію для звірин, для всіх тварин, що літають, повзають, бігають і стоять, що співають і скачуть, в ім'я Бога Отця" і т. д. (Там же).

Відповідно до неприємні, яку наш селянин відчував до горобця, символізував він не надто добрі прикмети, як от легковажність, неповажність: "Горобці тобі в голоти цвіринькають", кажуть комусь, хто думає чи говорить непважні речі. Знається, вас ще мало бито а то б вам жадні горобці у голові не цвірко-тали." (Ів. Франко, "Панські жарти"). Був горобець і символом нахабства та владавості: "Горобці — то так, як мазури, що в чуже гніздо лізуть", — казали в Галичині, ватакуючи на польських козаків. При такому відношенні, життя горобця на селі було повне небезпек, — виступає горобець, як символ похолодності та обережності: "Старого горобця на потову не зловши", — себто довірливою людиною те звабши порожніми словами. І тільки одну добру прикмету відмітив наш нарід у горобцев: — його жгтералістичність та витривалість: "Веселий, як горобець", "Горобчик — жвавий хлопчик". "Горобець на все удалець".

Горобець також символ наймечіної міри: "Воли — горобцеві по котіна". "Ліпший горобець у руці, ніж журавель у небі", — себто крпца наймечша, але певна користь, ніж велика та певна.

У загальні горобець — дим: "Летів горобець через хлівець та угору хур, хур..."

ГОРОД — стародавня назва укріпленої оселі, обведеної валом, — пізніше її заступило МІСТО. За слов'янського розселення в Україні городів було так багато, що Русь-Україну звали "землею городів" — Гардавіка. Багато городів побудували пізніше св. Володимир, Ярослав Мудрий, Данило (Хотм і Львів) та ін. Город складався з двох частин — внутрішньої, що звалася ДІТИНЦЬ, і зовнішньої — ОСТРОГ, або "окопаний город"; обидві частини були обведені валами, на яких стояли дерев'яні СТІНИ та ЗАБОРОЛА, а пізніше мури з каміння й цегли. До укріпленя належали також ВЕЖІ (див.). або СТОВПИ. Входили до гогоду через ВОРОТА (ЗОЛОТІ ВОРОТА в Києві).

ГОРОДИЩЕ — рештки давньої оселі, укріпленої сипавими валами: було воно осідком князя, або якого боярина, або служило захистом для докопального населення під час небезпек.

ГОРОДНИЦЯ, ГОРОДНЯ, — дерев'яний зруб, частина ЗАБОРОЛА в городах княжих часів.

ГОРОДНИЧИЙ — урядовець княжих часів, що наглядав за будовою й направою городів. За гетьманщини ХУІІІ в. начальник міської поліції, на московській службі.

ГОРОХ — стручкова рослина, знана в Україні з давніх часів. З огляду на округлість зерен, зробився в нас символом сльози: "Сльози в нього, як горох котяться", — кажуть про великі, ясні сльози. На Волині селяни називали горох Адамовими Сльозами й переказували, що, як Адам, вигнаний з раю, мусів був вперше взятися за працю, з очей в нього покотилися гіркі сльози, а там, де вони падали, повиростає горох (К. Ст. 1903, У, Беньковський). В Галичині ватамость казали, що горох — "Божої Матінки сльози" (Франко "Прип" I, 426). "Як сниться горох, то — сльози, бо, кажуть, що горох, то сльози Пресвятої Діви". (Ет. Зб. НТШ. У 85). Не годиться пошлати горохом на Новий Рік, бо будуть — чираги. (Наук. Зб. 1927 р. т. ХХУІ, ст. 134). Ясно, що "чираги" пошлати сюди через непорозуміння, а мають бути — сльози, сум, горе.

"Горох при дорозі" — символізує нещасливую, покривджену людину, яку "хто ні йде, то скубе..."

Цей символ прикладається й до історичної долі українського народу:

"Мов той горох при дорозі, так жив український народ. Висунутий далеко на схід-созія, не маючи ніякого ол природи поставленого захисту, він був східнім форпостом Європи і даремно пробував отими "Змієвими Валами" осерезати від ступу й захистити свою сторону. Ніякі вали не помагали, і народ наш на свої мусів груди приймати перші й найтяжчі удари від тих диких орд мандрованих народів і народців, що їх раз-у-раз, немов у якомусь соціологічному пароксизмі, викидали нессанжі стели далекоо й близького Сходу. Здебільшого ті удари тут і розбивалися, але, по всяк час приймаючи їх на себе, український народ утратив дуже багато. Втратив він насамперед свою вільну силу з інших боків своєї території, і от саме в той час, коли за його спиною та дужим захистом сусідні встигали скласти міцні політичні організації, він і ті початки розгубив, що надбав був за попередніх часів коштом величезної напруги національних сил." (С. Єфремов "Іст. у. письм." 1924, I, ст. 10).

"Олов'яний горох" — кулі. Звідси образова фраза про війну: "Олов'яний горох на току молотни". У зв'язку з метальбою на току виник і інший вираз: "Горох на нім молодчий", кажуть про здобувату від віспи людину.

Одскакування гороху від стіни породило приповідки: "Тобі товкти, як горохом об стіну", — себто ти все одно не слухаєш, а своє думаєш. Або: "Так пристає, як горох до стіни", — себто, вадто не до ладу сказане. "Горох в стіну кидали" — робити марну працю, говорити до людини впертої й неслухняної.

У казках про Похотигорошка, горох сиринчине чудесне зачаття. Ці казки — слід дуже давніх іривань, коли люди вірили, що жінки можуть завагітніти від рослинного насіння. Доить дозгий час людина не знала справжньої причини вагітності, але коли зрозуміла причини розмноження рослин, то подумала, що все зрозуміла. Якщо горіх, чи будьяке інше насіння, сховане в землю, породжує рослину, що виростає з землі і робиться великим деревом, то, очевидно, і діти — думали люди — мають подібне ж походження. Мати, з'їдаючи якийсь овоч, з'їдає й сім'я, з якого виростає дитина. Такі казки поширені в усьому світі, а у нас вони в'яжуться головне з яблуком та горіхом.

ГОРОШОК — весняний хоровод, в якому, на думку М. Грушевського, ще дуже добре зберігся магійний характер первісної мімічної перемоні: "Вийди, горошку, в три стручки, а роди, Боже, в чотири, в чотири. Щоб тебе черви не точили, щоб парубки ся женили."

Неважаючи на пізніші доплатки, прилучені з інших забав-ігор (елементи залицання, парування, тощо), тут ясно виступають ті ж елементи, що й в австралійських перемоніях розмноження: імітація рухів з'єрніч, чи рослини, якої розмноження мається на меті. Зв'язуючись на взір горохового стебла, учасники хороводу, невідомо для себе, мають, очевидно, посилювати добродушний ростові горошку. (Іст. ук. літ. I, ст. 101).

ГОРЩИК — кухонна глиняна посудина на варення страви. Як і **ГОРНЕЦЬ** (див.), горщик часто символізує людину, і в приповідках ці дві тямки вживаються одна замість другої: "Чим горщик накупів, тим і смердітиме". Сюди ж належить приповідка "Добрий був горщик, як був у нього борщик", а коли нема, то він, очевидно, нічого не вартий. Так примовляють тим, що припадають біля когось, чекаючи від нього якоїсь користі, а, одержавши її, занедбують його і не звертають більше на нього уваги.

"**ДІРЯВИЙ ГОРЩИК**" — марнотратник. "Дірявого горщика не налещ". — марнотратникові слабово не допоможеш, скільки йому не давай.

"Почу горшка не прилече, доти з нього не потече", — поки людина лиха не знає, доти не знає вона милосердя до інших. "Хто знає що в тім горшку кипить", — себто хто

знає, що в тій людині завіряється, кажуть про мовчазну, загадкову людину.

"Хто любить горшки шкребтати, той скоро видисіє", — тут уже горщик символізує голову, а "шкребтання" — акт, суперечний гідності доброго господаря, що ніколи не повинен виявляти такої захланності, щоб аж вишкребати горшки: за таку скупість, чи жадність, він мусить понести кару — по аналогії.

Горщик фігурував часто в весільній та похоронній обрядовості. Свого часу, дослідник Терещенко відмічав, що в Україні був звичай, що молодий, після першої весільної ночі, розбивав палицю на дворі горщик каші, а дружка лобивав його. А в неділю перед вінцем виносили молодому червону хустку (символ дівоцтва) і горщик хмелю: "Візьмуть хмель, там у ногах висипають із горщати йому, молодому, а старший боярин перекине горшка через хату". (Метлинський, ст. 190).

Коли молодий приходив до хати молодої, і мати останньої зустрічала його з волюю й вінсом, будучий зять, взявши від неї горщик і виливши з нього воду на гриву свого коня, передавав його старшому бояринові, який відкидав його на бік, завважуючи: якщо розбіється, то родиться син, а якщо залишиться цілий, то донька (Терещенко, II, 517). Хв. Вовк, описуючи цей обряд, писав:

"Молодий підносить миску (у нього замість горщика миска) до рота, напобіблюючи, наче п'є, потім кидає її через голову назад, а старший боярин намагається палицею розбити її на лугу". ("Студії", ст. 266-67).

Обряд биття куля, чи глечка чи горщика з волюю відбувається і перед від'їздом поїзду молодого по молоду, коли мати обсіпає поїзд зерном та насінням, та всі обходять тричі навкруги ліжі. (Хв. Вовк, там же, ст. 262).

У Німеччині били старі горшки перед весіллям, перед дверима молодої: що більше було черенків, то більше щастя.

У Московщині били горшки після першої ночі, коли молоді були в лазні.

Все це биття горщиків, на думку проф. Потебні, має символічне відношення до втраченої молодою дівоцтва. У багатьох випадках батькам, які не зуміли встерегти дівоцтва дочері, давали пуги на весіллі з дірявого посуду. (Потебня "О миф. знач." I, 70—71).

Перейдім тепер до биття горщиків при похороні.

На Гуцульщині — у головах у мертвого ставлять горщик із волюю і, перед виносом тіла з хати, його обливають тією волюю. Коли ж тіло вже винесено, горщик розбиває одна з старших гасдинь (господинь) на куслі, які потім кидає в потік". (Мат. у. етн. НТШ, У, 246—49).

За записом Онищука цей обряд відбувався так:

"Один із родичів виганяє (після виносу тіла з хати) усіх із хати, а оставшись сам, бере горнець, що стояв увесь час у головах покійного, кидає ним із усієї сили до порога і кличе: "За всі голови!" Сповнивши це, переважає поріг, щоб не стати навіть на найменший кусяк черепка з розбитого горшка". (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 246).

На Снятинщині казали, що "душа доти не піде з хати, поки за небіжчика не дадуть горщика з водою". (Етн. Зб. НТШ, XXXI, 306).

Існував звичай зливати помій й оstantки з похоронного обіду в горнець і, виливати ті зливки на свіжу могилу, розбивати той горщик на гробі небіжчика (К. Ст. 1890, X, 322-23). В. К., що подав цю вістку, пояснив: "Горнець розбивають, бо він був власністю покійника, на знак, що не має більше права до живих" (там же ст. 323).

Близьке до цього й пояснення Кміти в Записках НТШ (т. 122, ст. 166): "Як хорий банує (тужить) за життям, так усе полишене тужить за ним. Кидають отже горнець у поріг, себто кидають банування, щоб розсипалася, щоб покінчилося разом із останковим чуттям, яке має пропадати з доторкненням труни до порога..."

Це пояснення нагадує в'ломий вираз: "Вларити об землю лихом, журбою..."

Розбивання горшка при похороні відоме в Зах. Європі ще з Середніх Віків і вже в "Індикулос Суперстиціонум" згадується про дурних жінок, які "алють воду під мерця", щоб відгородити душу покійника від живих та від хати і забезпечитися таким чином від смерті. Цей звичай затримувався до останнього часу в Грешії: "Коли виносять тіло з хати, на порозі розбивають глек із водою; як проносять його повз дім приятеля, звідти кидають вічком глек із водою; цей акт відбувається і на могилі, коли впускають у яму". "Перв. Гром." Київ, 1929, II, 126). Б. Шмідт, який зібрав ці відомості, казав, за Тайлором, що кидавання глека з водою було життєвою жертвою мертвому, щоб освіжити його — "а щоб передати в світ тіней і кухню небіжчиків до лиття, його розбивають, щоб звільнити істоту речі від її зовнішньої оболонки." (там же).

Потєбня натомість уважав, що биття горшка при похороні з'явилося, як наслідок наближення похоронного обряду до весільного і, на ствердження цього злогоду, говорить про обряд з джею, що, за описом Хв. Вовка, в'яжуться з обрядом биття горшка: "Як тільки мерця вивезено, родичі покiпнають зачинити двері, приносять із сіней джеу, і всі, йдучи один за одним, трічі обходять круг неї; на місце, де стояла труна, кладуть сокиру, щоб ніхто більше не вмирав, а часом іще господи-

ня кидає на землю новий горщик із такою ілюго, щоб він розбився на шматочки, і тільки після цього всі виходять із хати та приступають до процесії." (Хв. Вовк, "Студії..." ст. 209).

Проте, злогод Потєбні не стійкий, бо биття горщиків відбувається не тільки при весіллі і при похороні, але й в інших урочистих моментах життя. На Звенигородщині, коли хто від'їжджає з дому: "Бють старий посуд на шаста в дорозі". (Перв. Гром. 1926, I, 28). На Свят-вечір, чоловіки в Україні виносили на двір спорожнені горшки і розбивали їх об землю, або, поставивши долі, били їх здалека палицями — "щоб вигнати з хати злидні", себто теж на шаста (Терещенко, УП, 637). На Московщині, коли приходили до нової хати, переносили з старої жар у горшку. Висипавши жар у лещурку і витрусивши з скатертини, якою був прикритий горщик, домового, горщик розбивали і заривали вночі в передньому куті хати (Сахаров, II, 124).

Таким чином, як бачимо, биття горщиків супроводжало кожну важливу зміну в житті і збирало в собі, відповідно до відмінних обставин зміни, дуже різноманітні елементи магичної обрядовості. Якщо в весільному обряді до розбивання горшка могло навізватися уявлення про розбивання ліжонтва, то в похороннім обряді, як і в обряді новосілля, бради гору моменти жертви, як на це вказує вираз "За всі голови!" та скорони, як на це вказує обряд виливання води, що має безсумнівно чистильну роллю. Щодо моменту жертви, то пригадаймо, що горщик часто символізує й всю людину й людську голову зокрема. І пригадаймо собі також, що будівля нової хати все колись вимагала собі жертви яку закопувалося під одним із кутів стовпів хати.

"ЩЕРБАТИЙ ГОРЩИК" — символ нешастливої, невдалої людини: "Ой біла тому жонатому, як тому горшкові шерботому: зі споду кипить, зверху збігає, куди ся не ступить, шаста не має..."

Про горщик цікава загалка: "Вав-вав усіх голував, а як помер, то і пси не хотіли їсти". (Етн. Зб. НТШ, У. 220).

ГОРЮДУБА — старовина гра. Про неї М. Грушевський писав: "Із грини, що символізують хапання дівчак молодцями, деякі супроводжуються піснями. Подекуди вони, очевидно, ки, випали. Напр., у "Горюдуба" грають без пісні, але пісні на цю тему, очевидно, були, судячи хоч би з того мотиву, що зостався вже тільки, як заспів" (це не раз буває з такими старими приспівками, що вони сходять на заспів, рефрен, тощо): "Ой, сухий дубе горини дуже, з тебе полом'я паше дуже, паше полом'я через воду, через воду на слободу..." (Іст. ук. літ., I. 261). Про "Горюдуба" дивись також під ГОРІТИ.

ГОСТЕЦЬ — точно не визначена хвороба, наближена до ревматизму: "Гостець живе в костях кожної людини. Він виявляється переважно в ревматичних хворобах і ранах. Але якщо хто невмілим лікуванням, або необережним поводженням, образив його, гостець стає небезпечною і дуже трудною для лікування хворобою". (Драгоманов "Малорос. нар. пред." 1876, 40). Декому гостець видається якою демонічною істотою, що обирає місцем свого перебування тіло людини і мушнить її: "Мне, як гостець забаву" (Номис, 78). Драгоманов свого часу знайшов був закліття від гостця в одному з рукописів польсько-го священика, який відчитував його разом із іншими молитвами на вигнання бісів (Соколов в Древ. Сл. Ком. 1895, I, 148).

Проф. Сумцов, живаючи філологічної метою, уважав, що гостець, споріднений з німецьким Густен — кашель, уявлявся, як дух, який входить у людину, і то — як латинський Гостис — ворог, а не як слов'янський Гість, чи Гость (К. Ст. 1889, XI, 303). "Ходить, як гостець по костях" — казали в нас про якусь веприему людину (Франко "Припов." I, ст. 433).

Дуже цікаві замовлення від гостця видрукував в Жив. Стар. 1891 р. кн. IV, А. Л. Петров який взяв їх із рукопису українського збірника 1707 р. Ось одне з них: "Стала Пречистая Марія, мати Ісус Христово, со святым своїм Сином, на волі Іорданській, на Іорданським камені; і змієві голови спалив силою своєю і писаніє шатанське подер. Також силою і моцою божественною вселяякий гостець, Господи, помози мі заклясти і замкнути. Замкаю його до дня судного. Амінь".

Як видно з тих замовлянь, гостець може походити з найріжніших причин — "з вітру, з холоду, з роботи, з поганих очей — чоловічч, жірочч, дітячч, з раннього світання, північного вечірнього, південного, з сонця." (Чубинський "Труди", I, 136). Проганяючи гостець, замовник перераховував усі частини тіла, бо гостець може бути повсюди.

ГОСТИНА — короткотривале перебування в чужій господі, символ короткотривалого життя: "Всім нам тут коротка гостина", — кажуть наші люди, думаючи про неминучість смерті. "З гостини додому!" — казали зітхаючи коли чули про чийсь смерть (Франко, "Припов." I, 438).

ГОСТИННЕ — потаюк від селянина паної за відхід з його маєтку. "Раломський сейм 1506 р. постановив, що селянин взагалі не може вийти з села без згоди свого пана. Тільки як би пан добровільно хотів кметя випустити, може бути мова про сповнення кметем умов, потрібних для виходу: він мав заплатити паної "гостинне" і залишити з порядку хату і

господарство "по давньому". (М. Грушевський, Іст. У. Руси", У, 167).

ГОСТИННІСТЬ — приязне прийняття в своїй хаті чужих відвідувачів — гостей, особливо поширене на Сході. Колись славилася слов'янська гостинність взагалі, а українська зокрема. Арабський письменник Ібн-Даст із IX ст., оповідаючи про подільних українців, писав, що вони ласкаво поводяться з чужинцями, які удаються під їх опіку, або часто бувають у них, і боронять їх від усякої пригоди. Володимир Мономах в своїйому Повчєнні дітям також повчав "особливо шанувати гостя". Наша гостинність наказувала частувати гостя якнайшдніше: "Чим хата багата, тим і рада", і п. Вільшанецька вже в 1926 р. писала в ЛНВіснику (X, ст. 149): "У нас, хоч би ми мали вітдак, весь місьнь голодувати, гостей приймається з-паньська. Ставиться на стіл далеко більше, ніж гостя потребують, і ставляється речі, дорожчі, як можемо." "Гість у дім — Бог із ним" — казав наш нарбд. Зрештою і в давніх прусаків "гостя посилають боги."

У всіх давніх народів практикувалася гостинність, що в'язалася також із давніми віруваннями: гості, в далекі часи, коли подорожувати було тяжко й небезпечно, уявлялися, як носіїв добра, чи зла, в залежності від того, як вони були б потрактовані. В наших казках часто доля людини залежить від того, як вона потракувала гостя. В одній казці оповідається, що один чоловік кинув виллами в вітер, а як сів він по вечері, прийшов до нього якийсь закриявлений чоловік. Господар попросив його до столу, а той і каже: "Маеш шастя, що попросив мене до вечері, а то я вхопив би вас усіх на віки. Я — вітер". (Етн. Збірн. НТШ, XXXIII, ст. XXXV). Гостинність втворювача в давні часи між гостем і господарем певні відносини, яких не можна було порушувати. Тому в казках ми бачимо фей, які приходять у гостину до людини з ріжними дарунками — ГОСТИНЦЯМИ, що визначають будучу долю людини. Тому і в наших колязках співається так багато про гостину в господаря самого Бога з свящичи та апостоатами: ці гостини забезпечують господареві їх доброзичливість у майбутньому. І навіть і звичайні гості — оті всі близькі й далекі родині, що приходять на святкування народили, чи в якій іншій урочистій моменті життя, — всі вони, відповідно прийняті й почастовані, втворювали навкруги гостинного господаря магичну атмосферу взаємної доброзичливости, в якій було легше жити, в якій завжди можна було рахувати на приятельську допомогу і піддержку.

ГОТОВІСТЬ — златність негайно чіяти, дуже тісна риса характеру, яку необхідно кожному в собі виховати, щоб уміти схотити сприятливу нагоду, коли вона представляється

ся. Втративши якусь нагоду, людина ризикуює, що та нагода ніколи більше не представиться: "Поїзд-експрес пролітає і не жде нікого". — "Куй залізо, поки воно гаряче", — коли воно простигне, всі намагання щось із нього викувати залишаться марними.

ГРА — діяльність для діяльності в пошукуванні розваги, в свідомості, що ця діяльність не має в собі нічого поважного і не має дати жадних конкретних позитивних наслідків. З царини гри виключаються мистецтво, філософія, наука, любов, політика, вся духовна діяльність, яку культивується з любов'ю і зацікавленням. Хто вправляється в них, не беручи їх поважно, той дійсно грається, але самий об'єкт його гри відміння свій характер, перемінюючись у поверхову машкару — так із любови твориться флірт. Коли навпаки, — хтось починає брати гру поважно, коли вона стає для нього пристрастю, як то буває в газардській грі, тоді вона перестає бути грою, а робиться власне надто поважною річчю — хворобою, манією.

Життя, що складається з самої праці, — надто поважне і похмуре, бракує йому світла і усмішки, — говорив італійський філософ Тільгер. Життя, заповнене самою грою, навпаки надто легковажне і порожнє, не має ваги й змісту. Треба чергувати гру з працею, працею з грою. Але, щоб гра надавала душі легкості й свіжості, треба, щоб вона була тим, чим має бути в своїйому призначенні — павзою в тій суворій і поважній речі, якою є життя.

ГРАБЛІ — сільсько-господарський прилад до загірбання. Тому, що граблі можна тільки до себе, в українській народній символіці зробили граблі символом егоїзму, захлапності. Звідти й руки "загребущі" — захлапні руки. "Нема грабель, що б від себе гребля", — казали, коли хотіли виправдати чийсь егоїзм. (І. Франко "Притов." I, 44).

В українській обрядовості граблі зустрічаються дуже рідко, х'ба тільки в весільному обряді в якому мати молодого, перед виїздом дружини по молоду, об'їжджала верхи на граблях точні нав'руги діжі, що стояла серед двору. Після об'їзду стагійний боярин "випував" коня, себто лив на граблі воду з кувлина, який потім розбивали (див. ГОРЩИК). Але й тут присутність грабель не обов'язкова, їх часто заступали вила.

ГРАБІЖ, ГРАБУВАННЯ — насильне забиравання чужої власності. У "Руській Правді" відома була кара "поток і розграбленіє", причому "розграбленіє" означало конфіскацію майна. У Литовсько-Руській державі адміністративні і судові податки називалися — "урядовим грабежем".

"Грабж" "Руської Правди" накладувано

за такі злочини, як розбій, підпал, тощо, що завдавали комусь матеріальну шкоду.

У пізніші часи "грабежем" звали в Україні конфіскацію якоїсь частини майна за борги, або за несплачені податки. Існував звичай "грабувати" речі в тих, хто не платив податків і тримати їх у волості, поки державний борг не був покритий. Але за самовільне застосування цього звичаю до приватного боргу, винного було покарано різками. (К. Ст. 1889, III, Сумцов "Культь. Переживанія"). У початку ХУІІІ ст. цей спосіб правлення боргів знаходив підтримку й урядової влади: так, гетьман Ів. Мазепа в 1703 р. надав право одній особі грабувати своїх боржників і "грабежей не ворувати до викуплення їх".

З появою большевиків із їх відомим насолом "грабуою нагроблене", себто відбираючи приватну власність у заможніших людей, грабування прийняло цілком особливий характер перше загального масового розбою, а потім масової конфіскації приватної власності на користь держави, себто фактично нез'ячної купки осіб, що захопили державну владу в свої руки і тримають її насильством і нечуваним терором.

ГРАД — атмосферне явище опалу кульок льоду, що буває звичайно влітці і завдає значні шкоди полям і городам. Наш нарід ще донедавна вважав, що град — вияв діяльності злих духів, які товчуть лід на дрібні шматочки, збирають їх у мішки, а потім розсипають їх, де хочуть. (Етн. Зб. НТШ, XV, 339). Гунули вірили, що чим займаються душі самогубців: вони товчуть лід у Чорногорі, а потім летять із чортом і розсипають град, де він скаже (Шухевич "Гунульщина", У. 223). За другим варіантом, у Чорногорі є замерзле озеро. Коли хто кине в нього камінь, звідти віби вибігає білий чоловік на білім коні і кінь лупить лід копитами. Душі самогубців збирають побитий лід у мішки, а потім сипають його з хмар, де білий чоловік скаже (там же).

Вірування, що в градовій хмарі летить якийсь демон, що страшенно мучиться, тримаючи на собі тягар нагромадженого в ній льоду і спішиться виспатити його якнайскорше на поля та городи, дуже поширене в Галичині. Тут звали ГРАДВІНИКАМИ чи ХМАРНИКАМИ деяких людей, які ніби мають силу спинити того демона і повернути його на якісь "ліси та леб'я", хоч як він просить й пищить. Звідти й приповідка: "Пищить, як у градовій хмарі", або: "Град, аж стогне в хмарі". (Ів. Франко, "Приповідки" I, 443-44).

Поширене було в нас також вірування, що град можна вилвернути дзвоном, тому — коли показується градова хмара, синя, а всередині білява і злагека клекопить та шумить без вітру, зараз же треба бігти на дзвінницю і дзвонити. Є такі дзвони, що розбивають градову тучу. У Березові в Котомийському пов. в

1880 р. люди дуже нарікали на па́ламаря, що в пору не задзвонив і не розігнав хмари, і через те град вбив у селі всі засіви". (Етн. Зб. НТШ. У, 161). Кажали, що особливу силу проти граду мають "дзвони, посвячені в двінадицять п'ятиць" (Ів. Франко, I, 442). Віра в силу дзвонів поширена в усій Європі (див. ДЗВІН).

Щоб град не бив ниви, закопували під час сіяння, на чотирьох кутках поля кості худобини, посвяченої на Великдень. Закопували їх також у дворі. (Ястребов III, 65).

Під час граду викидали на двір кочерги, лопати й рогаці, примовляючи: "Побийлучше мої кочерги та не бий моєї ниви" (там же).

В Орельці (в Галичині) також, коли надходила градова хмара, клали під окар перед порогом кочергу й лопату, що нею салжають хліб, і навіялися, що вони їх порятують від граду (Етн. Зб. НТШ, 244). Також і в с. Ходовичах Стрийського пов. "як возьме град паляти то люди кидають конюбу й лопату з хати на перехрестя, і шкаралупу з гусячого яйця. — та, кажуть, град зараз перейде, або відвернеться" (там же ст. 78). А гуцули казали: "З хрестом і пожег іти напроти бурі, то град зараз перестане" (Зап. НТШ, т. 86, ст. 149). Вони пегеховували також базьки з верби і викидали їх, як град ішов. — від того ніби град переставав. Кидали ці базьки і в огонь. (там же).

Град — річ для наших хлібогобів дуже шкідлива і неприємна, тому він символізує велику кількість неприємних речей: "Градом та мене все лихо погипається". "Градом йому слюси з очей покотилися". Також при розповіданні повії якоїсь людини казали: "Чи тебе градом кинуло?" — звідки ти узиявся?

ГРАДІВНИК, ГРАДОБУР, БУРЕНИК, ХМАРНИК — чарівник, що ніби вмів відволікти град від села і нив. Градівники бувають природжені і вчені. Хто хотів би стати градівником, повинен вирізати літорість та розв'язати нею галюку і жабу, коли галюка рачагатиметься з'їсти жабу. а потім повітати ту літорість разом із віллям на Зелені Святі, а тоді вже зможе відганяти нею хмади. Коли літоростями обведе він ниву, то град теж його не торк'є. (Етн. Зб. НТШ. XXXIV, ст. XX-XXI). (В. Шухевич "Гуцульщина" V, ст. 221-22).

ГРАМАТИКА — наука про форми мови, її життя, її закони. Першу друковану граматику тотожної літературної — церковно-слов'янської мови на всьому Сході Європи виверкував разом із першим "Апостолом" на українській землі Іван Федорович у Львові в 1574 р. Єдиний її примірник знаходиться в Гарвардському університеті в США.

ГРАМАТКА — крижечка, в якій записувано імена осіб, що їх власник граматики хотів, щоб священик поминав у церкві.

ГРАНИЦЯ — колись ширший пас землі, що відділяв одне село, один повіт, або одну країну від другої. На ній наспівано кіпці, або вбивано стовпи на знак, що тут кімчається одна покілість і починається друга. Границя між двома державами звуть звичайно **КОРДОНОМ**, бо звичайно обставляється військом, що стереже державну границю. Границя між двома городами чи полями звуть **МЕЖЕЮ**. Колись існував звичай, що відьмаків і самогубців ховали на границі між двома селами. Звідти прокляття: "Вивезли б тебе на границю!" — означає: Щоб ти повісився, або взагалі якось покинув із собою.

ГРАМОТА — писаний документ. Таке значення мало не слово до XV ст. Віт XV в. грамотою стали звати тільки документи правного значення, видачі державною владою, чи приватними особами. Першою відомою в Україні грамотою була грамота кня. Володимир Великого церкви Пр. Богородиці в Києві на десятину від княжих доходів. Грамоти до XV в. писали тільки на пергамені, а від XV в. і на папері.

ГРАНЬ — стародавній український мезевий знак, що його вітисували на деревах у вигляді простолітних, або й хрещатих, зарубок (**КРИЖІВ**), або комбітації тих і других. Але в Галичині грані то звали розжарене вугілля: "Коли грань порскає на середхати то гості будуть..." "Сиджу, як на грані", — себто, як на гарячому вугіллі, не можу висидіти, втерпелююся.

ГРАФОМАНІЯ — хвороблива пристрасть писати, справжнє громадське лихо наших часів. Уже Шопенгауер вказував, що є дві відміни письменників: одні пишуть для справи маючи шось вартісне сказати, другі пишуть для самого писання, не маючи за душею нічого. Одні мали думки, злобули якийсь довід, вартий поширення, і тому хочуть ним поділитися з людськістю, другі — пишуть, бо хочуть слави і грошей. І вважають себе вартими того й другого цілком безпідставно.

І наш Юрій Клев теж писав:

"Графоманія починається не там, де людина береться писати вірші, чи повісті або оповідання, не маючи природного до цього хисту або не виробивши ще будьякої техніки, а там, де вона, без великого хисту беручися до того, проймається певністю, що пише геіальні речі, які прості смертні не спроможні оцінити. Початківць, що пише недолаливо але прагне вчитися і далі удосконалюватися має шанси стати письменником."

Ком, але ніколи їх не має людина, впевнена в своїй досконалості, бо відкидає всяку критику, ставлячи себе вище понал неї. Упевняти тих людей у чомусь іншому, це зайва річ...» ("Думки на дозвіллі").

ГРЕБІНЕЦЬ — прилад на чесання волосся. На Стрийщині — "як куплять новий гребінь, то чешуть насамперед kota і пса, а часом і свиню, щоб зуби швидко не ломалися" (Етн. Зб. НТШ, V, 86). Під Андрія дівчата клали гребінь під подушку, щоб у-сні прийшов до них милий розчесати волосся — що служило за передвіщення весілля: розчісування молодою — весільний обряд, перед покриванням коси (К. Ст. 1888, XI). Також у поларунок матері молодю на весілля пекли з тіста праник або гребінь.

На Горлицькій казали, що гребінь, яким розчісували волосся мертвому перед похороном, не можна більше вживати для живих — "волосся не росло б..." (Етн. Зб. НТШ, XXXI, ст. 204).

Був гребінь і зрядлям ткацької праці. Тому був він символом жіночої праці взагалі. Тому, коли, після гарозини, баба різала дитині пуповину, то хлопцеві різала на сокирі, щоб був добрий робітник, а дівчинці на гребені, щоб добре вміла прясти. (З Ніжегшини в К. Ст. 1898, V, 259-64).

Гребінь для розчісування волосся з'являється вже в кам'яну добу і був він перше кістяний, потім дерев'яний. До доби мандрівки народів був він все однобичний, від княжих часів — двобичний.

ГРЕБЛЯ, ГАТЬ — перегорода в річці — символ перешкоди: "Тиха вола греблі рве", — себто вперта мовчазна праця переборює всі перешкоди. З одного боку греблі глибока й тиха вола, а з другого боку, спадаючи згори, вона клекотить і вирує. Люди вірили, що в тих вирах живе гечиста сила. Звідти присвідка: "Мутить, як у греблі біс".

ГРЕБІНКА ЄВГЕН (1812 — 1848) — перший український байкар, що в своїх "Приказках", що вийшли в Петербурзі в 1834 р. дав Україні ще й досі неперевершені перлини нього року поезії. Велику красу й оригінальність його байок відзначив П. Куліш: "...Гребінка, цішучи приказку, малює тут же наші села, поля і степи свіжими та й не позиченими фарбами... Широкі його приказки, як наші степи, жартівливі вони та якось і сумовиті, як наші селяни... шуткуючи займають душу глибоко".

Писав Гребінка і ліричні поезії, деякі з котрих, як "Ні, мамо, не можна нелюба любити", перетворилися в народні пісні.

У 1841 р. він видав Альманах "Ластівку", вмістивши в нього свої поезії та твори інших письменників. У передмові до цієї збір-

ки, яка свого часу відограла велику роллю в відродженні українського письменства, він писав: "Уже я так думаю, що нема на світі кращого місця, як Полтавська губернія. І степи, і ліси, і сади, і байраки, і шукви, і карасі, і вишні, і черешні, і всякі напитки, і воли, і добрі коні — усе є, усього багачою. А тих, мовляв, дівчат і молодичи!... Одну списав покійничок Котляревський, "Наталку Полтавку", та увесь світ звеселив..."

Гребінка був одним із тих, що заіпікувалися кріпаком Т. Шевченком в Петербурзі та допомогли йому викупитися на волю.

ГРЕБІНЦЕВА КЕРАМІКА — кераміка, орнаментована відтисками гребеня. Її приписують ловеньким північним (прафінським) племенам. На Україні вона трималася голов-но рік, і доходила аж до Чорного моря (Одеси). ("Проб." 1952, ст. 235).

ГРЕЧКА — рослина походженням з Східн. Азії, що цвіте білим цвітом. У нас казали: "Гречка йому в боролі цвіте", — себто, людина вже сивіє. Натомість насіння гречки, що з нього в нас роблять крупи, які дають чудову гречану кашу, асоціюється з... блохами! "Посівають гречкою на Новий Рік не годиться, бо у того, кому посівається, будуть цілий рік блохи" (Наук. Зб. 1927 р. т. XXVI, ст. 134). Також рудоваті крапинки на білому коні зветься "гречкою": "Коненя мале, сухе, та таке пархате, що аж гречкою усипане". (Рудченко "Нар. южнор. сказки" II, 175).

З невідомих мені ближче причин гречка в нашого народу зробилася символом суперечок і навіть побиття: "Коли сняться гречка, буде суперечка" (Франко, "Припов." III, 134). "Перегапти через гречку" — добре набити (Номис 3632). "Пережену я тебе через гречку", — казав один парубок другому, що робив йому конкуренцію в дівчині (Франко, I, 447). "Най буде гречка, аби не була суперечка", — сміються з згідливої людини, що шукає "святого миру", як той мужик у пісні:

Каже мужик — гречка,

Жінка каже — мак!

Ой так, так, так,

Нехай буде з гречки мак!

"Скадання в гречку" — загально відомий вислів в усій Україні — він означає любовну зраду. До цієї символіки треба віднести й пісню:

Сірі гуси гречку поїли,

На синє море пиль полетіли:

Переймай, Васечко, гуси,

Поїлуй Григорка в чорні вуса...

ГРЕЧНИКИ — купці України - Руси, що торгували з греками. Гречко - руська умова 944 р. згадує про Олешье (мабуть, на місці теперішніх Алешок), як такий важливий тор-

говельний пункт, де зустрічалися купці гречки ("гречини"), наші гречники та купці зі Сходу, з Азії. Г. Гордієнко згадується, що від цих гречників дісталася і назва ГРЕЧКА, що, хоч у Греції не росла, але була, мабуть, серед того різноманітного краму, що його привозили гречники зі своїх зустрічів із грецькими та азійськими купцями.

ГРИБ — беззеленева рослина, що розмножується розроднями. Символ духовної непорочності, інертності: "Сидить, як гриб". "Сиди, грибе, може тебе хто злибте". Також символ маловартістости. "Багато грибів, а мало хліба", — кажуть про вогке літо, що в ньому хліб вимокає й пропадає Звідти й завага: "В котрім році дуже гриби родять, в тім році — помір на людей", бо люди в вогкому літі легко хворіють "Коли б гриби добра річ була, то вогк би їх у лісі їв" — кажуть, коли хочуть відзначити маловартість якоїсь речі. "Ростуть, як гриби по дощі", кажуть про здорові діти, що швидко ростуть, але також і про борги. "СТАРИЙ ГРИБ" — символ знеможеності; "Старий, як гриб", "Старий гриб, що його хробак розточили", кажуть про дуже стару людину.

Вживав український нарід гриб і за символ належного призначення: "Коли-сь не гриб, не лізь у борщ", — себто, коли ти не злібний до якогось діла, не берись за нього навпаки: "Коли обібравсь за гриб, то лізь у борщ", — якщо взявсь за яке діле, виконуй його як слід.

Були гриби й символом вчасності: "Тоді по гриби ходять, як вони родять", — справи треба підніувати в відповідний час. Сюди ж відноситься і відома коломийка:

Не тепер, не тепер по гриби ходити,

Босе ти, восени, як будуть родити.

Ходити по гриби не проста річ, треба не тільки вміти їх знаходити ("Де знайдеш одного гриба, шукай там і другого", бо "гриб ніколи сам не росте, а все мусить мати собі товарища"), але й мати відповідне щастя. Тоді у Стрийщині — "як іде хто по гриби, то на пенічок сідає, щоб мав щастя" (Етн. Зб. НТШ, V, 79). Бо, як казали на галицькім Підгір'ї треба "мати до себе", щоб їх знаходити: один піде, налязється по лісі і не знайде нічого, а другий тільки піде, зараз і набере. Звідти й приповідка "Щасливому по гриби ходити" (Номис).

ГРИВНА — давніше нашійшик з дорогих металів, а потім одиниця ваги (пів фунта), що правила й за монету. Гривна була золота й срібна, срібна важила подвійно. Золота гривна ділилася на 72 золотники в Києві (у Новгороді на 96 золотників). За золоту гривну платили 56 ДУКАТІВ.

Пізніше витворилася, як грошова одиниця ГРИВНА КУН, що містила в собі 20 НО-

ГАТ, себто 25 кун, або 50 різань. Вартість гривні мінялася з часом. Одна золота гривна вартувала 50 гривен кун, а одна срібна — 7½ гривен кун.

Українська Центральна Рада у Києві відновила була гривну, як грошеву одиницю, — вона рівнялася 50 грошам, себто півкарбованцеві.

ГРИГОРОВИЧ ВАСИЛЬ (1786—1865) — секретар і професор теорії мистецтва в петербурзькій Академії Мистецтв, українець із Пирятини, що гуртував у Петербурзі своїх земляків і допомагав їм. Відогравав визначну роль у визволенню Т. Шевченка з кріпачтва, за що Шевченко присвятив йому своїх "Гайдамаків".

ГРИДЕНЬ — член нижчої княжої дружини, яка звалась ГРИДЬ, і мешкала в окремих забудованнях — у ГРИДНИЦІ.

І гридень світлого Дажбога Сурмить блакитну перемогу на золотім коні. (Ю. Дарган).

ГРИЗЬ — ревматизм у суглобах: "Почне ломити руку, або ногу, поки зробиться гризь..." У нас гризь "вигризала" баба, яка, через хустку обережно гризла хворе місце, примовляючи: "Гризь, гризь, не гризи ти тут, бо у мене зуби щучі, я тебе зубами вигризу, а губами вишепчу". Тут маємо приклад т. зв. імітативної магії.

ГРІБ — МОГИЛКА місце похорону. Звичайно, родича шанувати гроби своїх близьких, підтримує їх і не дає їм западатися. Звідти гриб, що запався — символ забуття, занедбання. Звідти й прокляття: "Болай йому ся гриб запав!" — (Франко "Припов." I, 454), щоб і пам'ять про нього зникла, щоб про нього всі забули. Вірили в нас також, що земля не приймає великих грішників. Таке оповідали зокрема про Пилата. Звідти й прокляття: "Болай його з гробу викинуло!" Було в нас ще й таке прокляття: "Болай із гробу руку виставни!" Воно ґрунтується на віруванні, що непокірна дитина, яка руку на батька або на матір підносить, не має спокою на тому світі і виставляє руку з гробу, щоб прийняти назад удар, завдаваний батькам (Ів-Франко, I, 453).

Грїб був натуральним символом смерті: "Вже на мене грїб чекає, — каже стара людина, яку кличуть на забаву. "Від нього вже гробом чути" — кажуть також про хвору, знесилену людину (Див. ЗЕМЛЯ МОГИЛЬНА).

ГРІБ БОЖИЙ — духома капличка, владжувана по церквах та костелах Зах. України в велику п'ятницю. Її дуже прикрашають всередині і кладуть у неї плащаницю, а обік ставиться сторожу, що стоїть,

чергуючись, аж до неділі: Перед тим Гробом Божим читають і співають приспані відправи, звідки й приповідка: "Баби читають, як коло Божого Гробу".

У православних цього звичаю нема.

ГРІБКИ — звичай поминання мертвих на Гуцульщині в Дідову Суботу (перед Провідною Неділею), або таки й в неділю. Тоді правлять панахиду на цвинтарі, і при тій нагоді старші роздавали дітям писанки. Де проводили відбуваються в неділю, там печуть в суботу нові перецічки. а в провідну неділю забирають їх та полишену паску й дору, яйця, писанки, горшки з молоком, тощо, й несуть на цвинтар, де викладають на застелені скатертками гробки своєї рідні, засвітивши одну свічку. Як тільки священик відправить опроводи на гробках, запрошують одні одних "до стола", себто до застеленого гроба... Того дня лишалися гуцули на цвинтарі до вечора, їли і пили, вазначаючи тим, що пом'ятають про своїх померлих. (Мат. у. етн. НТШ, VII, 241-42).

ГРІМ — атмосферне явище, сильний струс повітря в наслідок розряду електричності в хмарах, що дає блискавку. Тому, що звук проходить 1 км в три секунди, а світло — 300 км на секунду, ми перше бачимо блискавку, а вже потім чуємо грім.

У давніх слов'ян грім і блискавка були в осередку релігійних вірувань. Перун, бог грому й блискавки, мав владу над життям всієї землі. Він єднав у собі обидва протилежні елементи світу — добрий і злий, світло й темряву. Як розпорядник небесних вол, він підтримував добродійним соком земне життя. Але, маючи в руках грім і блискавку, міг карати смертю і нищити тих, хто йому протиставлявся. Та поволі, під впливом християнства, затерлося й призабулося грізне коліссь ім'я бога -громівника, і самі істота його розбилася на кілька окремих стихійних істот. З часом ці мітичні істоти придбали імена християнських святих, а головним заступником Перуна зробився св. Ілля. Частковими ж заступниками Перуна вважаються — св. Юрій, св. Петро, св. Михайло та Марія Магдалена (Вогненна Марія), а також навіть Богородиця і, розуміється, сам Бог.

На Житомирщині оповідали: "Гримить від того, що пророк Ілля і архистратиг Михаїл воюють із чортом, який дроньється з Богом... Що стягаються хмари, то — гнів Божий. Бог, Ілля і Михаїл стріляють на Сатану: куди б'є грім, там сховався чорт. Якщо грім ударить чоловіка, значить, що чорт сховався під того чоловіка..." (Чубизький, "Труди"... I, 23).

Бувають дні в літі, коли особливо часто трапляються громовиці — це т. зв. ГРОМОВІ СВЯТА, що хронологічно збігаються з об'явками, себто з кінцем робіт у полі. Збіж-

жя, зложеное в копи, чи скирти, вимагає особливої уваги святих громівників. На Самбірському Підгір'ї за громові свята вважаються Гавриїл (13 липня), Трісуча Анна (25. VII), і Палакоп Паптелеймон (27. VII). По інших місцевостях Гавриїла і Анни, як громових свят, не знають, а святкують св. Кирикові (15. VII) та св. Іллі.

Гадка про особливих святих, чи янголів, що керують атмосферичними явищами, зайшла в Україну з писарів грецьких огнів Церкви перших віків християнства, які, зі свого боку, перейняли їх із давніших жидівських апокрифів — книги Еноха, Малого Буття, Адамового Заповіту, тощо. У 60-му розділі кн. Еноха згадується про духів грому й блискавки, інею, граду і світу, та інші. У Малому Бутті згадується про створення Богом янголів атмосферичних явищ (стихий), і між іншими янголів грому й блискавки.

З Другого боку, впливам дуалістичного богومільства завдячуємо ми вірування, що завідування громом перейшло від Перуна не до янголів, чи святих, а до чорта. Тому ГРОМОВІ СТРИЛКИ звуться у нас часто "чортівими пальцями". В оповіданні, яке записав Ястребов і вилав у "Літоп. Іст. ФІЛ. Обшва при Новорос. Університеті", III, оповідається, що спочатку Бог володів небом, а чорт — громом. І чорт робив тим громом багато шкоди. Тому Бог вирішив відібрати у нього грім. Зійшов Бог на землю і ходив по ній, а у чорта землі не було: він плавав по воді в шумовинні. Чорт і просить Бога: "Навчи мене насіяти собі землі, як ти собі насіяв". Бог наказав чортові поринути в море і дістати собі жмею землі та тримати міцно — хай посіє те, що залишилось бодай за нігтями. Поринаючи, чорт поклав грім на землю, а Бог і наказав Гавриїлові взяти його, бо, після умови, те, що було на Божій землі, належало Богові... Архангел Гавриїл схопив грім, а коли чорт за ним погнався, попавив йому громом крила (III, ст. 177-79).

У цьому оповіданні легко можна помітити мішанину жидівсько-християнських та богомільських поглядів. Богомили вчили, що Бог не міг сотворити такого недосконалого світу з усіма хижаками й шкідливими атмосферичними явищами, — шкідливі тварини та явища природи — витвір диявола Сатанаїла. У популярній серед богомилів "книзі св. Іоана" сатані приписується й створення грому, дощу, граду й снігу.

Але в Біблії грім і блискавка виступають, як атрибути Божі. Грім і блискавки супроводили законодавство на Синаї. У кн. Йоана Бог ховає в своїх руках блискавку і наказує їй, кого влучати. (XXXVI, 32). З уст Йоана виходить грім: "Слухайте, слухайте грому: це голос, що виходить із уст його... Голосом своїм гримить Бог прелівно, творить діла великі, нам недослідні..." (там же,

XXXVII, 2, 5). Відомий був нашому народові й давній апокриф "Ісход Мойсєїв", де знаходилася суперечка диявола з арх. Михаїлом за Мойсєєв тіло: Михаїл помочився Богові і "бисть грома і молєія і абіє іщєзе диявол..." (Радчєжко "Ет- по богонильству" 1910, IV, 76-78).

І тому й до останніх часів було в Україні найбільш поширене вірування, що грім і блискавка — то зоря Бога та Його святих проти нечистої сили, і тому огонь, що буває від блискавки — то Божий огонь, і якщо він запалить хату, то його або взагалі не можна погасити, або можна загасити тільки такими незвичайними засобами, як . . . кисле молоко! (Херсонщина- К. Ст. 1888, XI, 64), причому, як дехто додає, це молоко має бути ще й від "чорної корови" (Ястребов, III, 65). На Житомирщині казали, що "як загориться хата від грому, то гасити не можна, гріх, і огня того нічим не загасити, тільки молоком, або сиропатєю" (Чубинський "Труди"... І, 23). Те ж само і в Галичині. (Етн. Зб. НТШ, V, 162).

Треба берегтися від грому, поки ще він не вдарив. На це засобів кілька. Поперше, тому, що грім б'є там, де чорт ховається від Божого гніву, треба уникати тих місць, де чорт найчастіше ховається: треба триматися якнайдалі від волі, від сухих дерев та від болота. Це вірування підтримуване обереженнями: дійсно, блискавка б'є найчастіше в огні та в сухі дерева.

У Галичині загально вірили, що людина, яка загинула від грому — "шаслива у Бога" (Етн. Зб. НТШ, V, 161), бо вона — безневинна жертва в боротьбі Бога й святих з нечистою силою. Тому їй при такій смерті всі гріхи відпускаються. Бо коли б Бог і святий тєї нечистої сили громами, мовляв, не йшли, розпідлилося б їй стільки, що й життя їй не стало б. (Етн. Сбор. XVIII, ст. 110).

Отже, щоб порятувати хату від грому, треба, мовляв, припилювати, щоб чорт під неї не сховався. Для того тримають в хаті артез, засьнують коші, яким міг би вскочити чорт до хати, зачіняють і хрестять вікна, засьнують лялпаду перед іконами, а також ще й особливу свічку — ГРІМНИЦЮ (лив.).

Крім магичних засобів, задля яких зобов'язано вживається християнських святощів, послугувували й засобами, що з християнством нічого спільного не мають, але що, через постійний зв'язок із "святим" вогнем, чи "святим" хлібом, мають берегти від нечистої сили, а значить і від Божого вогню, проти тєї нечистої сили скерованого: "Зачувши грім, викладають на лєві, або на горіше рогац, кочергу, лопату" (якою сажать хліб у піч) (Ястребов, ІІ, 65). Те саме і в Галичині (Франко, Прип. I, 452). Те саме і в Білорусі, тільки тут, замість лопати, ба-

чимо помело, яким пічку замігають (Шейн, III, 15).

Наші селяни завжди ставилися з підозрінням до всього, що виходить із рамок звичайного: на їхній погляд, в природі все пов'язане, і одна ненормальність обов'язково постягає за собою другу. Тимто якщо весною загримить "ще на голе дерево", чи "на голі ліс", коли ще худоба в стайні, то "хліба не буде", бо передчасний грім віщує ненормальне літо (Франко "Припов." I, 452). "ГРІМ З ЯСНОГО НЕБА" — велика несподіванка.

ГРІМНИЦЯ, ГРОМНИЦЯ — свічка, яку засвічують в хаті від грому. Це буває або свічка, яку посвячують на Стрітення, що подекулі називається теж ГРОМНИЦЬ ("Коли на Громниці півень не нап'ється водиці, то на Юр'ї від не наїстєся травниці" — Зап. ЮЗ-ОТД, II, 96), або тєв. Страся свічка, яку тримали в руках на Страсі Господні. Кожен господар пицьнував, щоб донести її засвіченою з церкви додому і випаливав нею на стелі та на дверях хрести, що мали берегти хату від нечистої сили. Коли наближалася громова хмара, запалювали грімницю перед образами, щоб охоронила від грому (К. Ст. 1895, V, ст. 71-72).

Якщо людина довго і тяжко вмирає, то їй теж давали в руки засвічену грімницю. Коли ж хто тихо вмирив, то засвічували грімницю перед образами. Віск від страсної свічки їли пугулками від лихоманки. Коли бувала бєшха, хворого обкурювали страсною свічкою, або злилям, запаленим від страсної свічки (К. Ст. 895, V, 71-72).

Грімницю зі Стрітення обсмальовали навхрест коси хлєпшам і лівчатам, щоб голівка не болєла, і щоб, борони Боже, грім не влагив (Перв. Гром. 1927, I, 173) (Див. СВІЧКА).

ГРІНЧЕНКО БОРИС (1863 — 1910) — автор першого українського наукового українсько-москєвського словника (в 1908-9 рр. видала кївська "Громада", а Російська Академія Наук видала йому за неї Костомарівську нагороду), що й досі зберігає своє велике значення, завдяки багатій фразеології; — письменничі поет; символічна постать невтомого самозданого громадського діяча та народній ниві, що уславився своєю енергією, працьовитістю та плідністю на всіх лянках українського національного життя; в 90-х роках XIX ст. провадив видавничтво популярних книжок у Чернігові; там же склав і три томи "Етнографічних матеріялів" та показник української народної твєрчости "Литература українського фольклору"; у 1900-их роках жив у Києві і поацовав на ч. вишезгаганих словником; у 1906 р. редагував журнал "Нова Громада" і головував в кїв-

ській "Просвіті"; писав поезії, дрібні оповідання й повісті "Соняшний промінь" та "На розпутті" з життя інтелігенції і "Серед темної ночі" та "Під тихими вербами" — з життя селянства. З публіцистичних писань замітна його полеміка з М. Драгомановом, якого прихильником він внаслідок тої полеміки (рідкий факт!) зробився, під заголовком "Листи з Наддніпрянської України". Наляжачи до українських народників, Грінченко zorganizував у 1905 р. радикальну партію, яка невдовзі злилася з українською соціал-демократичною партією.

С. Єфремов назвав Б. Грінченка героєм сірої буденної праці (див. ГЕРОІЗМ), а в іншому місці він писав про нього:

"Це — лицар обов'язку громадського, людина повинності в найкращому цього слова розумінні; повинність стає йому за сторожеву башту, за маяк, що освічував його трудовий шлях. "Повинність", — казав Грінченко, — я над усе шанував".

Я зрікся мрій. Поважний і спокійний,
Собі сказав: мені не треба їх.
Повинність — ось той владар добродійний,

Що вбереже мене від мук і лих.

"У цих словах, — писав С. Єфремов, — увесь вилився Грінченко: "поважний і спокійний" стоїть він у нашому письменстві, ввесь час держачи руку на пульсі життя; "поважний і спокійний" стоїть він і на громадській роботі, живий образ енергії, праці та саможертви, сажаючи навіть слова "зроблю" і серйоз ставлячи замість його довершені вчинки — оту, як він казав, "потужну мову". За цією поважністю й спокоем ви чуєте проте злержливу силу, що вірить у себе, тягнеть вагу своєю й ніколи не схилиться перед обставинами, не схибнеться на непевній дорозі... Один із псевдонімів Грінченкових був — "Вартовий", і трудно добрати інше слово, яке так влучно схарактеризувало б його роль у історії рідного краю. Справді він був вартівником, що цілі десятиліття не сховав з свого важкого й відповідального місця" ("Іст. у. письменства", II, ст. 199-200).

ГРІХ — порушення заповітів Божих і наказів християнської етики. Перше послання апост. Іоана Богослова каже: "Кожен, хто робить гріх, робить також беззаконня, і гріх — беззаконня..." (III, 4). Першим згрішив диявол, який, відступивши від Бога, намагався й інших до гріха звабити: "Хто робить гріх, той від диявола, бо від почину диявол грішить..." (там же, III, 8).

Першим грішником на землі був Адам, що не послунав наказу Божого і покуснував яблуко від дерева пізнання Добра і Зла, яким його через Єву спокусив диявол. Тим-то "через одного чоловіка гріх увійшов у світ, і з гріхом смерть, Так смерть увійшла у всіх

людей, бо в ньому (в Адамі) всі згрішили..." (Римл. У, 12).

Щоб порятувати людей від того ПЕРВОРОДНОГО ГРІХА, що перелаяється від Адама всім людям, прийшов Христос у світ: "Коли прийшов призначений час, Бог послав Сина Свого Єдинородного... щоб викупити беззаконних і повернути їм знову синівство Боже..." (Галат. IV, 4 - 5). В таїнстві хрещення омивається християнин від первородного гріха, але, користуючись свободою волі, часто підпадає спокусі і грішить далі, порушуючи нормальні взаємовідносини між Богом і людиною, як духовною істотою, сотворінням Божим. Це порушення взаємовідносин між людиною й Богом відбивається негайно й на взаємовідносинах між людиною і природою, що на гріх людини відбиває — болем і хворобою. Тим-то Христос, коли Йому приводять, чи приносять хворого на вигоєння, часто не робить нічого іншого, як тільки сповідає: "Бодрих, сиру, одпускаються тобі гріхи твої" (Матв. IX, 2).

Грішити — це значить відступати від Бога й воліти іншого над собою владаря душі, що представляється найчастіше в образі Мамоан, ідола багатства: "Ніхто не може служити двом панам, бо одного ненавидитиме, а другого любитиме" або до одного прихилиться, а другим гордуватиме. Не можете служити Богу й мамоні" (Матв. VI, 24). Тут компромісу, здавалося би, не може бути, тому-то Христос сказав "Хто не за мною, той проти мене." Але, ненавидячи гріх, Христос все ж любить грішників, з якими розмовляє без вняву будь-якого призириства чи погорди: "Не прийшов (бо) я кликати праведників, а грішників до покаєння" (Лука, V, 32). І доручає й іншим: "Не судіть, то й не будете суджені; не осуджуйте, то й не будете осуджені; прощайте, то й буде вам прощено" (Лука, VI, 37). "Сни бо чоловічий не прийшов душі людські погубляти, а спасти..." (Лука, IX, 56). І в цьому глибока рарція християнської любові: людина повинна прощати іншій людині, щоб дістати прощення за свої провини, бо той, хто виявляє любов до ближнього свого той — вірний християнин, якому прощаються провини його. "Уський гріх і хула будуть прошені людям, а хула на Духа не відпуститься людям. І хто скаже на Сина чоловічого, проститься йому; коли ж хто вимовить на Духа Святого, не проститься йому ні на цім, ні на тім світі". (Матв. XII, 31 - 32).

ГРОМІВКА — ялинка, в яку вдарили грім: "Скрипку пролять із ялинки-громівки, тобто такої, що в неї грім ударив" (Етн. Зв. НТШ. Я, 194).

ГРОМОБИЙ — дерево, в яке вдарили грім, особливо дуб: "Якщо дістати щепку громобоя, і зокрема ту щепку, яку вдбив грім, і торкну-

тися нею рушниці, то та рушниця буде вже зіпсована: скільки з неї не стріляй, ніякої дичини не здобудеш, будуть від пнціх пір'я летіти, від звірів вовна шматками відлітати, кров струмками збігати, а все ж дичина втече..." (К. Ст. 1898, VII, ст. 10).

Дерево, яке звалив грім, не беруть під будівлю, бо "під ним сидів нечистий" (див. ГРІМ). У давньому Римі спеціально шанували дерева, в які вдрила блискавка Юпітера.

ГРОВОВА СТРІЛКА — белемніт, а також давня кам'яна зброя, яку іноді знаходять в землі. Переважають у нас белемніти, себто закам'янілі вимерлі м'якуки, і тому зродилося в нас вірування, що громові стрілки, про які нарід думав, що вони походять від удару грому в землю, "входять у землю на сім сажнів (чи на сім ліктів) і, виходячи по сажневі та рік, з'являються через сім років на поверхні землі, причому робляться як свічка, жовтими" (Ястребов, III, 65). У латишів натомість громові стрілки — чорні і мають вигляд камнів. У Січлії — ніби як мармурове яїще.

На тому місці, де знаходиться громова стрілка не можна, мовляв, ставити ніякої будови, бо, після семи років, грім знову ніби може вдарити в те саме місце. З другого ж боку громова стрілка служила й амулетом проти грому і тому зберігалася по хатах. (Етн. Зб. НТШ. Я, 77). Взагалі, хто знаходив громову стрілку, міг вважати себе щасливим, бо громова стрілка ніби мала чародійні прикмети і приносила багатство і щастя тій хаті, в якій зберігалася, відводила від неї злі чари та нечисту силу і допомагала при різних хворобах людам і худобі (Етн. Зб. НТШ. У, 77).

У білорусів кляли громову стрілку на деякий час під престіл в церкві, після чого вона робилася "добра на бджоли". У моравських чехів вона на Страстному Тижні ніби відкривала скарби (К. Ст. 1897, VII, 222 - 232). Поляки, щоб забезпечити хату від грому, закопували громову стрілку під порогом. Південні слов'яни носили її з собою, як амулет.

У нашому письменстві вістки про громові стрілки почали з'являтися в XII - XIII ст., перше в поясненнях Атанасія Олександрійського на Псалтир, що свого часу були взагалі одним із головних візантійських джерел до знання світу і природи. "Правила Афанасія мнха єрусалимського о науцї і о стрїті громовїй" зробилися одним із складників Палей та інших давніх збірників перекладного письменства. Афанасій писав: "Стрїлки і тогори громїй — нечистивая й богомерзкая вещь; аще недуги і подсииванїя і огненнїя боolestь лічуть, еще і бїси ізгоїють, і знаменїя творить..."

ГРОШОВІ КОЗАКИ — селяни й міщани, що за Польщі наймалися на військову службу і робили її своєю професією.

ГРОШОЛЮБСТВО — зла пристрасть, що перетворює один із засобів людської цивілізації в ціль життя. Нема ж, як писав еспанський філософ Унамун, більшого гріха, як перетворення засобів в цілі, бо воно означає відкинення й занедбання найвищої цілі: "Не можеже Богові служити й мамонї" (Матв. VI, 24).

Грїш сам по собі не має вартости. Він народився, як наслідок компромісу, погодження, як купецький винахід для підмінування справжніх вартостей, як засіб виміни краму.

В Україні вживалися перше, як гроші, цілі шкірки звірят — кунцих, виверок, а в княжих часах срібні ГРИВНИ (див.) Потім прийшло золото. Потім прийшли — папірці, банкноти. Але в усіх цих стадїях були люди, хворі на грошолобство, що думали знайти в грошах задоволення своїх бажань, налялялись знайти щастя. І не розуміли, що щастя знаходиться не в грошах, а в їх серці, в їх здібності відчувати в собі Царство Боже. Саме тому й Христос казав, що багатим трудно вйти в Царство Небесне, бо Він казав Іх незліченність мати рай у власній душі, неприступний людам, що служать мамонї. Тим, як люди ставляться до грошей, і як вони їх вживають, виміряється їхня духовна вартість.

ГРУБИСТЬ, ГРУБІЯНСТВО — рід БРУТАЛЬНОСТІ, що виявляється в нечемних висловах. Свого часу українці славилися своєю чемністю, і Ульрих ВЕРДУМ (див.) свого часу писав: "Українці дуже чемний народ. В Україні можна заважити найбільшу ввічливість у словах і рухах, головню в жінок..." "І це в протилежність москалям, які визначалися "грубіянством, що на Україні тогочасній навіть характерну назву "великоросійського обиковенія" злобуло..." (С. Єфремов "За рік 1912" ст. 38).

Бували і в Україні звичайно грубі люди, і то навіть серед жінок, але то була така малозвичайна річ що в таких випадках грубіянства люди бувало незвичайно болюче вражені, як ст К. Мокієвський, який писав гетьманові Ів. Мазепі:

"І вбїгши з кімнати Тишчиха, з направи Судизїої (жінки судді генерального Кочубея), так мене безцельно поганими словами, що з великого жалю мойого і стиду, слїозами обливаючись, не пам'ятаю, як із його дому вийшов..."

В останніх часах, через вплив московської салдатчини та хуліганського большевїзму в Україні з одного боку, і проповіді насильних методів та агресивности закордонном серед еміграції з другого боку, грубість значно поширилася і серед українського суспільства головню серед молоді. Про це писала п. Ксеня Качмар (жінка!) у статті під вимовним заголовком "Етикета грубости": "У нас культивується залюбки "етика грубости". І то почавши від низів до самих верхків т. зв. "доб-

рого товариства". На манери, на добрий тон, ввічливість, на пошану супроти старших, на оцю "чемність у словах і рухах", на це тепер ніхто не звертає уваги, це все вважається за пересуди, пережитки, "мішанство" і т. д. (під московськими варварами "буржуазні забобони" Є. О.). У найгішому випадку плакається "сліпий послух" своїм груповим вождям, що у владі ошекет до не-свого виявляється в захвалстві і відмові всякого послуху. У нас іде це здичавіння товариських форм, без яких співжиття людей просто неможливе, так далеко, що, крім грубости... ми не почуємо майже ввічливого слова ані по таборових косторах, ані по наших устаювах. Цей аргатиний і зарозумілий тон вривається і в нашу пресу, яка тепер — чи не єдина "духова пожива для багатьох скитаючів..."

Якщо так воно на еміграції, то ще гірше під Москвою, де "матюк" і груба поведінка, як ми вже відзначили, — "великоросійське обикновене" (звичай). Писья смерті Сталіна, рівнобіжно з сиротами "відсталінізування", почалися й спроби зарадити грублявству бо-дай советських бюрократів, що тим грубиянством ще більше загострюють ненависть і асе-лення до керівної московської класи. Кампанію почав орган т. зв. профспілох "Труд", а підтримала його "Правда". І — пішли в советській пресі статті і листи від читачів, з яких довідуємося, як то советським директорам "нічого не варто в найгрубший спосіб образити людину"; як советські начальники не лише не відповідають на привіти робітників і колгоспників і дивляться на них згідливо-зневажливо, але й "ведуть себе по-свинськи з підлеглими їм людьми та всіляко ображають їх" і навіть "обурливо псеводяться з службовцями і, звертаючися до них, уживають найпаскудніших слів і найбільш образливих висловів", та як бригадирні лають "колгоспників такими словами, від яких можна провалитися від сорому".

Балтійський філософ Г. Кайзерлінг писав у своїх "Південно-Американських Роздумуваннях" (1932 р.): "Слова необхідно означають більше, ніж акти. Вони більше ранять і лають більше радості. Добрі зичливі слова можуть виправити дуже великі школи, бо вони покривають від'ємне враження добрим враженням, — річ, якої ніколи не може досягти матеріальна винагорода..."

Взичливі народи, себто народи, які уважно відносяться до почувань інших, незалежно від перекладає і внутрішньої вартости, користуються по всіх усяодах, при інших різних обставинах, більшою силою притягання. Англіїці досить безцеремонні в своїх актах, гі-коли засадниче не вживають образливих слів; вони завжди уникають особистих випадів; вони висловлюють своє твердження в можливо геясних термінах, всяку вихогу, ставлять, як просьбу..." (ст. 182).

ГРУША — плодове дерево, що його у нас плекають залля овочів. Але й саме дерево ці-ниться у столярській роботі.

В українській народній символіці часто символізує дівочтво, тому вітку з груші ча-сто беруть на ГИЛЬЦЕ (Сумцов у К. Ст. 1890, УІ, 76). У народніх піснях дівочтво зв'язуєть-ся з яблонею та грушею, які іноді в'яжуться в цьому зміслі в одну плідсть: "яблоська са-довая, грушиця медовая", за взірцем "вишень-ка-черешенька", або рута-м'ята". Звідти в нас коломийка:

Попід грушу козя рушу,
Дівча, здогадайся!

Хоч би який у золоті,
Знайди не дайся! —
себто, охороняй своє дівочтво.

Маємо паралелізм між грушею, як симво-лом дівочтва, чи самої дівчини, і явором, як символом парубочтва, чи самого парубка. Звичайно парубок, коли "звоче з розуму дівчину", тягне її "під явір зелененький" і там "робить аряду" (Чубинський, "Труди...", У, 335, 337, 345 - 46). Під грушу ж дівчина — "через дур-ний розумочок" — звичайно сама тягне паруб-ка:

Ой піду я по-під груші,
Груші мої, груші,
Хіба б мене той не любив,
Хто не має душі...

Солодка яблуніця,
Ще солодша груша:
Гей, до мене, дегіники,
Бо я ваша душа.

Або й таке:

Ось коли-сь мене не любив,
Було мене не брати,
Бо я тобі не грушечка
В саді коштувати.
Бо грушечку покостуеш,
Та й далі де кивеш,
А від мене, молодію,
Марне з світу згинеш...

Стереження груші — охорона дівочтва, вкушення груші, стрясання її — втрата ді-водства, кохання, а якщо й вихід заміж, то зви-чайно нещасливий, бо й взагалі кохання "під грушею" все має сумний кінець. Одна з та-ких пісень, що описує тяжке життя з старим нелюбим чоловіком, що доводить до самоуб-ства, має приспів:

Ой грушечка давня,
Давня, жалібная...

У зв'язку з цією символікою стає зрозу-мілою колядка:

А в чистім полі близько дороги
Стоїть грушечка підмурована,
З той грушечка впала росиця,
Впала росиця на мураницю,
А з мураниці стала кирниця,
А в тій кирниці Господь ся купле...

Тут "грушечка" — нещаслива жінка, що плаче, бо "роса" — слози.

Близька цій колядці інша пісня:
...На подвір'ячку грушечка-шенка.
Красно цвіла та не зродила.

Як з грушечки-шени цвіточок паде,
Тож таки удовий цвіточок іде...

Сейбо, хоч яким гарним видавалося кохання, що "красно цвіло", та смерть коханого чоловіка його перервала, і почався для "грушечки" сумний "удовий світ", тих сумніший, що вдвоє залишилася бездітна — "цвіла та не зродила..."

Отже, із грушею в'яжеться в народній уяві нещаслива любов, нещасливе подружжя і — власносіх того всього — слово. За сонником сл. Борисовки, "груші бачити — не добре, все якесь погане" (Дикарев, I, с. 153). Те саме за сонником із Галичини: "Якщо сніється грушки чи ябка, то це значить — синці..." (Франко, "Прип." III, 138).

Щодо походження цієї символіки, то треба зауважити, що весною груші виспані гарним різно-рожевим цвітом, який робить враження чогось чистого, дівочого, але грушки, що з'являються потім на диких грушах по лісах України, мають терпкий смак, — протилежність смаку цих грушок та ніжного цвіту весняної груші могла підказати символіку шаленого життя дівчини, що потім гірко кінчиться в нещасливому подружжі, чи навіть в удовстві, взагалі — в слюзах. Грушки, як і всі кулясті речі (огірки, яблука, горох) символізують слюзи, які в мистецтві мають грушкватий вигляд.

З другого боку, в протилежність диким грушкам, лісів, плакати грушки салів мають солодкий смак і тому виступають часто символом чогось приємного: "Грушки на вербі показувати". — значить позавати цілком неоправдані надії, обіщувати щось цілком фантастичне, бо "На вербі грушки не роляться". "Грушка-мирушка", кажуть, щоб підкреслити, що кожна приємність швидко минається, і тому не треба їй надавати ваги. "Як грушка достигне, то й сама з дерева впаде", — кожна приємність, як і кохання, мусить визріти, і тоді вона буде цілком натуральною, буде спожита своєчасно, а не передчасно. "Золоті грушки" — то спеціально приємні спогади, що народжуються в наслідок доброї влачі та повнознення якоїсь людини: "Де піде, то все золоті грушки за ним ростуть..." (Ів. Франко, там же, I, 479).

ГРУШЕВСЬКИЙ МИХАЙЛО (1866-1934)

— великий український історик, автор Х-томової "Історії України-Руси", V-томової "Історії Української Літератури" та безчисленних інших праць, в яких він усе відкривав нові обрії української науки; голова Української Центральної Ради в Києві і перший президент Української Народної Республіки; символічна постать громадського діяча, що все

керувався в своїм житті засадою "честности з народом".

"Я був вихований у старих традиціях радикального українського народництва, яке вело свою ідеологію від кирило-методіївських братчиків і твердо стояло на тім, що в конфлікті народу і влади вина лежить на стороні власні, бо інтерес трудового народу — це найвищий закон усякої трудової організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, не його право обрахуватися з ним". — писав він при кінці 1920 р. в "Борітєся — Поборєте".

У 1923 р. він знову писав у "Громадським Голосі":

"Коли правильно буде освідомлена дана нам брутальна лекція, на місце орієнтації на якібуль заграничні комбінації та взагалі зовнішні сили, повинна нарешті твердо запанувати єдино реальна й доцільна орієнтація — тільки на український наїд, на розвиток його сили, солідарности й свідомости, якіми він тільки й зможе дійти до дійсної самостійности. Чим скорше, глибше й рішучіше наступить цей зворот, тим скорше і певніше вийде українська суспільність з того стану хиткої нерішучости, розбиття й роз'єднання, в яким вона пробуває остачні роки.

"Мої політичні противники... підсуюють мені гезубувалі речі та представляють мене речником "московської орієнтації": А не цілком невірне. Я ніколи не був прихильником орієнтації на якібуль зовнішні сили, що ділають поза народом — що будуть чужі держави, чи навіть інтернаціонал. Всю будучність народу я покладав і ним покладаю в можливо правильнім і всебічнім розвитку його національної сили, заложеної в його трудящих массах (покищо майже виключно селянських) і як все життя працював, так і нині працюю в цім напрямку..."

Саме це наставлення примусило старого вже професора триматися наймолодшої української партії соціалістів революціонерів, що була стича своїм безпосереднім зв'язком із селянством, цією тодішньою підвалиною української нації, і поволі в міру того як народці маси соціалізувалися, все більш лівої і, нарешті, скіпталізувалися перед советським урядом, в якому знайшлись були вже на той час інші його колишні товариші по партії, як Шумський, Полоз та інші, і повернутися з еміграції (1924 р.). По п'яти пільних роках праці в советській Україні в Академії Наук у Києві, зробився він жертвою переслідувань мескалів, які масово виарентували його учнів і наукових співробітників, а старого професора вислали на вигнання в Московщину. Так і змер він на вигнанні по кількох роках жалюгідного життя в матеріяльних злиднях під постійним вглядом поліції. Москва проголосила його "ворогом народу", а його твори, як і твори його учнів, були заборонені, бо в них

подає правдиву історію українського народу, а не підроблену за вказівками з Москви.

"Комуніст" писав в 1933 р.:

"... Акад. Грушевський уважав українську культуру за ту надлясову і історичну категорію, на якій схоляться і сходяться порівнені групи нашої культурної верстви, себто яка матеріально виявляє славнозвісну націонал-демократичну теорію безбуржуазності українського народу".

А "Правда" додавала:

"...У збірнику катедри історії української культури друкувалися, напр., такі міркування: "при всіх своїх зв'язках із Азією Україна від глибокої давнини і до найостаннішого часу завжди була з культурного погляду кутком Європи, і зрозуміти її культуру і мистецтво неможливо поза зв'язком з Європою. Українське мистецтво — частина загальноєвропейського еволюційного процесу..."

Включати Україну в Європу, на погляд московських можновладців, страшний злочин! Дарма, що вся історія України за тим промовляє. Є підстави думати, що проф. М. Грушевського було підступно замордовано.

ГУБКА — гриб, що живе галапасно на деревах, відживлюючися його поживними соками. Перепалену губку давали скажеючим псам, звітні приповідка про вперту людину, що не піддається ніяким аргументам: "Хоч йому губки дай, він усе спое!" (Номис, 2654).

ГУДОК — старовинний смичковий інструмент споріднений з західною європейською рубобою. З вигляду нагадує вільночелю, мав три струни. Смичок дучковатий, як у контрабаса. Тепер гулок не вживається. (З. Лисько).

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ ПЕТРО (1790-1685) — письменник, поет і байкар, професор харківського університету. Дав почин в українській літературі романтичній течії балаюго "Рибалка" з мотивів творчості Гете. Для своїх поезій використав він теми світового письменства, біблійні сюжети, Гоґані, Гете, Міцкевича. Але найбільшу славу здобув байками, з котрих найславніша "Пан та собака", в якій віч виступив в обороні закріпаченого селянства нілком безправного супроти панського насильства.

Силою мистецьких образів та гостротою протесту проти кріпацької неволі цей твір зробив свого часу величезне враження на тодішнє українське суспільство.

Потібно були й інші байки Гулака-Артемовського, як, напр., "Пан", в якій він, виступаючи проти польського засилля в Україні, пророкував польській шляхті б'язьку розплату за кривди, заподіяні українському народові.

Проте бюрократична праця на московській службі в харківському університеті, де

він ректорував 10 років та мусів насаджувати офіційний російський патріотизм, загасила його полум'яний український ентузіазм молодих років і звела на нівець його літературний талант, позбавивши наше письменство багатозначного поета... Справдилися слова Христові: "Ніхто не може служити двом панам."

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ МИКОЛА (1822-1899) — член Кирило-Методіївського Братства. В нього відбувалися збори братчиків. Заарештований, тримався незвичайно гідно, відмовляючись видавати товаришів. Відсидів три роки у Шлісельбурзькій фортеці, а після був засланий. Відбувши кару, вчителював по середніх школах та студіював перську й Грузинську мови та літературу.

ГУЛАК-АРТЕМОВСЬКИЙ СЕМЕН (1813-1873) — славний композитор нещмертельного «Запорожця за Дунаєм» (1863 р.), лібретто до якого написав Костомаров. Був племінником Петра Гулака-Артемовського і приятелем Шевченка. Був славним співаком-баритоном, який вчився співу в Італії і Франції і мав вплив на вироблення Шевченкового високого музичного рівня. Співаючи на імператорських сценах Петербургу й Москви, здобув собі славу одного з найкращих співаків імперії. Конкурував з ним тільки бас-баритон, теж українець — Йосип Петрів. Московська критика ставила Артемовського, як співака, дуже високо, але закидала йому, що він до кінця свого життя не опанував як слід московської вимови. Бо, мабуть, не хотів... Відчуваючи дуже боляче відсутність українського репертуару в опері, Гулак-Артемовський задумав сам його створити. Як перші спроби, він скомпонував "Українське весілля" і "Ніч під Івана Купала", але вони втратилися, а московська критика їх згулила. Проте "Запорожець" мав відразу повний успіх. Наш музиколог З. Лисько писав про нього:

"Запорожець за Дунаєм" має дуже виразний український характер. Національного колориту домігся Артемовський не цитатами народних пісень яких в його опері нема, а лише використанням народних ритмів і стилізованих народних інтонацій. Для прикладу згадаємо хочби перший хор "Ой збирайтесь пранювати", що живо гагаєтує сердельно частину колядки "Ой видить Бог", пісню Караса "Ой щось дуже загулявся", в ритмі й мелодії споріднену з відомою "Горлицею" і т. д. Поза тим Артемовський залюбки використовує різні таткові ритми, що надають "Запорожецеві" жвавости й живучості... Улюбленим композиційним засобом Артемовського, для збереження суцільності опери, є ритмічні "провідні мотиви", що проводяться завжди в аналогічних ситуаціях... Вся музика насичена італійськими мелодичними манерами співу, що для Артемовського являлися ніби другою рідною стихією, внаслідку чого його опера стала зразком творчості українських

композиторів італійської школи. Започаткувала цей напрям ще давніше творчість Березовського й Бортянського. Про оркестру "Запорожця" говорити не приходиться, бо оригінальна інструменталія Артемовського не збереглася..."

ГУЛЕВИЧІВНА ГАЛЬШКА (Елисавета), жінка Степана Лозки, мозирського маршалка, прославила себе в історії української культури, як шедре меценатка, бо "записала свій ґрунт у Києві на Почолі, де скуплялося життя кийське... Призначила його на просвітні завдання — на засновання монастиря, при нм школи для "дітей шляхетських і міських", "гостинниці для странників віри православної". Слідом було засноване Братство, яке мало зайнятися здійсненням тих плянів: його уставу списано з кінцем 1615 р., і в нього вписалось "безчисленно" народу всякого стану... Новозасноване Братство зараз же з'єдналось з фундацією Гулевичівни і на пожежтованим їїєю ґрунті заснувало монастир Боговладський і при нм зараз же заложено Братську Школу. Бсрещський, бувший дидакал львівський, став її першим ректором. (М. Грушевський "Ілюстр. Іст." 261-62).

ГУЛЯЙ-ГОРОД, ГУЛЯЙ-ГОРОДИНА — за козацьких часів пересувна дерев'яна споруда з щитів з отворами для рушниць. Цими спорудами обставляли військо під час бою і під час відпочинку. Пересували їх вояки, що за ними ховалися.

ГУЛЯЙ-ПОЛЕ — містечко на Катеринославщині, батьківщина відомого анархіста Маха і осередок його банд в рр. 1917-20. Символ анархії: "Це, справді, якась гуляй-поле".

ГУЛЯНИЦЬКИЙ ГРИГОРІЙ — видатний діяч Козацької України шляхетського роду, що, разом із 22 іншими Гуляницькими, став при боці Б. Хмельницького. У 1649 р. був послом у Москві, потім брав діяльну участь в боях проти Польщі, але від присяги цареві в 1654 р. відмовився. Московським воеводам заявив:

"Будучи під владою королів польських за права і вольності свої стали, воявати і з невелик визволились. Так само і вам за кривд і грабж мстити будемо..."

У роках 1656-1659, був полковником ніженським і брав активну участь у війні проти Москви, прославившись героїчною обороною Кононопу (1659), проти далеко більших сил ворога. Але після поразки Виговського, був позбавлений полковництва.

По розстрілі Виговського, Богуня й Лисницького, поляки ув'язнили Гуляницького, разом із митрополитом Тукальським і Юрієм Хмельницьким, в 1664 р. у Марієнбурській

фортеці в Пруссії. По двох роках ув'язнення, Гуляницький вернувся в Україну і став при боці П. Дорошенка, але, не мавши сил звести підданство турецьке, повертається до Польщі і звільс намагається вплинути на гетьмана Самойловича, щоб відірвати його від Москви. Одна з двох дочок Гуляницького (він мав ще й двох синів) була щирою приятелькою старої вдови Богданової.

ГУЛЬТЯЙ — неосілі селяни в XV—XVI ст., що переходили з місця на місце, шукаючи заробітку. М. Грушевський писав про них: "Гострі конституції, видавані соймами на цих "гультяїв", що дозволяли кожному їх затримувати і примусово уживати до своїх робіт без всякої нагороди (про це кажуть уже конституції 1496 і 1503 р.) та наказували урядам міським і старостьким ловити їх та змушувати до роботи, не помагали нічого. Ця верства жила й розвивалася далі, в парі з сильним розвоєм селянських вітачок..." ("Іс. України-Руси", V, 168-69).

ГУМЕНЦЕ, ТОНЗУРА — вигонений кружок на голові, знак приналежності до духовного стану. Згадка нашого літопису з 1149 р. про побут кн. Ізяслава в Новгороді говорить про дяків — "із постриженим гумецем, але ще не поставлених", що перебували в Новгороді і, по ухвалі віча, мали взяти участь в поході. (Іпат. спас. 259). "Книга знання — Українська Загальна Енциклопедія" подяє, що озержання гумеця в старій Україні звільняло від військової служби лише в звичайнім загальнім ополченні, але не звільняло від військової служби в часі великої потреби землі, в часі загального ополчення.

Тепер гумеце визначає тільки католицьке духовенство.

ГУМОР — здатність помічати смійний бік речей навіть у трагічних ситуаціях, — вона обумовлює велику спостережливість і свободу духа людини, що підноситься над власним болем і "сміється крізь сльози", намагаючись звільнитися від душевної туги, як то ми бачимо в деяких наших приповідках: "Не того я плачу, що мама вмерла, а того що вони в ноги змерзли..." Великим гумористом був Микола Гоголь, на пам'ятнику якого в Москві вирізьблено "Гірким словом моім посміюся". В гуморі виявляється не тільки погорда до об'єктивної дійсності, як то було у козаків, посланих на палю, що намагалися — і то з успіхом! — жартувати та расміятися з ворога, але й знаходиться в ньому певна винагорода, рекомпенсата власного безсилля супроти неї.

Костомарів пояснював український гумор важкими історичними переживаннями українського народу: "... Загальні страждання народу, тяжке лихоліття, яке мусили українці

вносити на своїх плечах, часто потреба саможертви, нетривкість хатнього добробуту, необхідність рвати раз-у-раз родинні й громадські зв'язки — виховали в цьому народі свідомість мізерії життя, нестерпимості до земного щастя, насмішуватий погляд на всі змінні.."

Трудно знайти українця без почуття гумору, — не завжди цей гумор досить витончений, часто навіть буває добре така вульгарний, але він усе супроводить українця в його життєвому й історичному шляху, відкриваючи йому суперечності між мріями й дійсністю, між високими гаслами та гарною фразеологією і дуже низькою практикою різних ошанствлювачів людства та шукачів земного раю. І в цьому його почуття гумору велика наша надія й безпека, бо це почуття гумору виявляє незвичайно здоровий стан духового підложжя українського народу.

Американський психолог Оверстетт писав в своїй праці "Про нас самих": "Багато значить те, що брак гумору — визначна характеристика багатьох випадків психічної нервовості... Багато значить й те, що фактично в усіх випадках психічних захворювань почуття гумору, як здається, цілковито зникає. Може бути якесь захоплення, нестримна веселість переможеної ентузіазм, але ніколи неї буває в них гумору." (ст. 253). В іншому місці він додавав: "Людина, позбавлена гумору — доводить до розпачу. Вона не має почуття непослідовності. Якщо вона палкий патріот, вона не здатна відчутти запах горілого в тому патріотизмі, який вона боронить. Якщо вона релігійна людина, вона не здатна відчутти суперечності між її релігійною любов'ю і тою ненавистю, яку вона відчуває до інших." (там же 261).

Всі спостереження підсоветського життя констатують власне оюй брак гумору у сфантазованих комуністів, що не здатні завважити жахливий суперечності між їхніми теоріями й обсянками "земного раю" і тими жахливими наслідками, з багатьма десятками мільйонів людських жертв, в яких знаходиться досі населення ССРСР після поваленокалітнього панування большевицької кліки в Москві. Відомий китайський письменник Лін Юта-г не дурно писав в 1940 р.: "Вже саме намагання втиснути людське життя в точні формули виявляє само по собі брак почуття гумору, а значить і брак мудрости" ("Важливість життя", стор. 12).

ГУНЯ — верхній одяг, рід свити з сукна. На Карпатській Україні гуня була символом багатства і в весільній обрядовості заступала кожух у цьому значенні: зустрічаючи молодих, батько молодої кидав на молодят тенгешию (кукурудзу), барвінок та хміль і при цьому співав:

Так биєте багаті,
Як вам гуні кесмати.

Поиграй, Марійко, крізь колач,
Який твій Василько багач.

У Мармароші молода мусіла ввесь весілля: ий тижжеле ходити в білій гуні, хоч як би було тепло. Натомість біля Товтів молода мусить бути в кожусі: "А що гуно кожна дівка має, кожух лиш жони носять то часто буває, що більші дівчата в позиченому кожусі весілля відбувають." (Жаткович в Етн. 36. НТШ, II, 20).

На Коломиїщині кажуть: "Зійшов із гуньки на лейбик". Ів. Франко пояснював: "Гунька — довга суконна ожежина, що сягає по-ириже колін, а лейбик короткий, сягає тільки трохи нижче пояса. Значення приповідки — з доброго маєткового стану зійшов на бідність (I, 490).

"Гунька на опашки шапка на бакир, а в чересі аргани грають" — кепували з бідного парубка, що галий був удавати багатого та верховодити серед парубочтва. (I. Франко, там же, 489).

ГУРТКІВСТВО — хворобливе явище суспільних відносин у умовах провінційного життя, в які поставила була Україну московська окупація за советського режиму, а Галичину Польща. На київському диспуті 1925 р. Микола Зеров заявив: "Ми позинні протестувати проти гуртківства й гурткового патріотизму, гурткової виключности в наших літературних відносинах... Належить до певної групи — і час будуть уважати правим, за нами визнаватимуть рацію. Ви маєте патент на істину — шось вроді льготного квитка на воду, що видається у профспілку. Приналежність до гуртка як критерій істини... проти такого критерія істину у всякому разі ми повинні протестувати..." (М. Зеров "До Джерел", 1943, ст. 11).

Зі свого боку "Енциклопедія Українознавства" (ст. 715) писала:

"...Інтими групи — типу "спільноти переживання" — глибоко впливали і впливають на українську психіку. Насамперед, во и утворювали від'ємні явища "гуртковости", оцінки ідей, дій і людей на основі особистої пов'язаности спільними переживаннями й симпатіями, а також брак зацікавлення широкими організаційними формами і тривкими на-індивідуальними, нагуртковими цілями..."

ГУСКА, ГУСИ — птах-плавун із довгою шиєю і коротким, грубим дзьобом. Вже давні єгиптяни виготовляли гусей в великій кількості і часто вироблювали посуд в формі гуски або прикрашали його гусячими головами. У давньому Римі гуси користувалися спеціальною увагою, бо знаходячись деяка їх кількість при святині Юнони на Канітолії (були присвячені цій богині), вони почували галлі, що намагалися захопити цю фортецю Риму, і підняли галас, чим збудили вару і врятува-

ли Рим. В наслідок цієї легенди, гуси нерідко виступали, як символ сторожкості й вірності. Але, зрештою, вже і в Єгипті вони символізували вірність. Проте, не вважаючи на ту велику роллю, яку гуси відіграли в урядованні Риму від нападу галлів, в сучасній Італії, воги служать символом глупости: — “Дурна, як гуска”.

В українського народу вони натомість зробилися символом гадасливих пліток, поговору:

Ой крикнули сірі гуси
В яру на ставу,
Стала на все село слава
Про тую вдову.
Не так слава, не так слава,
Як той поговорі,
Що заїздив козак з Січі
До вдови на двір.

І в одній байці Л. Глібова гуси “заляпують болотом” лебедя, та той — “плюсь на два і виринув, як сніг (чистий)”.

На підставі цієї символіки стає зрозуміло й пісня:

На тихім Дунаї там ся гуси перуть,
Де велика любов, там ся не поберуть,
бо сплітки та поговори (“гуси”) перешкоджають.
Сюди ж належить і інша пісня:
Ой легли гуси з Руси, каперелі качка.
Любив би тя, дівчинонько коби не
брехачка...

Ціцерон у своїй промові за Секста Рікціяса, брав гуску за символ гадасливого обвинувачення, брехливого спліткарка, і в нашій народній мові вираз “гусей пілускати” значить — пускати сплітки, обмовляти (Номис, 13821). Не кожний може порятуватися, як лебідь, поринувши в воду; під тягарем пліток людина може й заломитися: “Гуси звалють і вола, як їх багато”, — констатує наша народня приповідка, і В. Франко стверджує, що “багато дрібних прикостей переможуть і міцну людину” (Приповідки, I, 491).

“Мудрий мудрець гуссю оре” каже приповідка, — тут орання — символ писання, а “гусь” фігурує тому, що в давнину писали гусячими перами.

ГУСЛІ — музичний інструмент, поширений в давнину серед усіх слов'янських народів. У в'ящих величальних піснях гуслі нерозлучно товаришують старинному князеві чи бояриневі, як пізніша банзура товаришувала козакові.

В українських церковних пам'ятках XIV в. бачимо гуслі, подібні до грецько-жидівського псалтиру. Такі гуслі виконавець тримав на колінах і грав на струнах пальцями. Струни були кишкові, кількість їх постійна. Інший тип гусел, у формі скриньки, ставили при грі на столік. ГУСЛЯР — мандрівний грач на гусліях.

ГУТНИЦТВО — виробництво скла. На наших землях скляні вироби приходять ще в дохристиянську добу. Були це головне вироби грецького походження, як от намиста кольорового скла, що зустрічаються в грецьких і скитських могилах на правобережжі Чорного моря. З перших століть по Р. Хр. чудові зразки посуду, намист та наручники римського походження знайдено в Геродонії, Тероболі, Керчі та по інших могилах. Приходять до нас і вироби перські, арабські й візантійські

Розцвіт скляного виробництва настає в нас в старокняжу добу. В наших літописах, починаючи з XI ст. не тільки згадується скляний посуд, який вживається фарівні з дерев'яним і глиняним, але згадується й “скляна кузь” та інші терміни скляного виробництва. При розкопках Хвойка коло Десятинної церкви в Києві було знайдено сліди майстерень для виробу скла. Стиль і характер виробів Х—XIII ст., як засвідчує проф. В. Січинський (“Нарис з історії української промисловости”, ст. 22), “веде нас до візантійської культури, а деякі речі подібні до сирійських виробів. Все це світить, що саме виробництво прийшло до нас із черного джерела — Візантії й то значно скорше від Зах. Європи.”

Із занепадом державного життя, мабуть, затрималася й давня культура скляного виробництва. З XIV—XV вв. ми покищо не маємо жадних вісток про це виробництво, не знайдено й самих виробів. І тільки в XVI ст. маємо вже згадки напр., про скляні шибви крем'яного замку 1552 р., Жидачівського монастиря 1597 р., а в XVIII ст. віконне скло вже було загально поширене, докремена у Львові, як про те засвідчують документи Львівського Брагства з 1613—1665 рр. (там же).

З середини XVI ст. маємо й відомості про місцеве виробництво скла. Так “Ревізії” 1564 р. згадують одну ГУТУ на Белешині, дві гути в Потилічу та по одній на Городенщині і в Калущі (там же).

Перші гути в Україні XVI і початку XVII ст. виникли, як твердить проф. В. Січинський, в умовах міської організації праці, коли, в добу ренесансу, розвинулося в нас міське ремісництво з цеховим устроєм. Майстрами, що провадили виробництво, були міщани, люди більш-менш феодальні, завдяки привілеям Магдебурського права. Гуті пізніших часів XVII—XVIII були переважно в західній і північній Україні, де був потрібний сировина — кварцевий пісок і дерево (ліси). Тому гути були готово в півн. Галичині, на Волині, Поліссі півн. Київщині, Полтавщині і найбільше в Чернігівщині. Можливо, що були гути й на Слобожанщині, як про це свідчать назви сел, напр., с. Гута Ахтирського пев., що згадується вже в 1773 р. (там же).

Виробництво скла в Україні XVII ст. досягло великих розмірів, було дуже поширене віконне скло, пляшки, посуд різних форм, і

равіть кришталеве скло. Павло Алепський, подорожуючи по Україні в 1654 р., достійно завважував скляні вікна у різних будовах, що тоді вважалося великою розкішшю. У місті Ободівці будинки "з пребагатъма скляними вікнами". "Доми (в Гумані) високі і гарні; в них багато скруглих різноколірових вікон". У св. Софії в Києві "всі апсиди мають багато вікон, усі з чистими склами, а то і округлі вікна". У Києвопечерській Лаврі в келіях були "прекрасні скляні вікна", головна церква з "прозорими кришталевими вікнами", а велика міляна позолочена лямада, що звисала з бані, і собі мала скляні шибки. Те саме писав Алепський і про Михайлівський та Густинський монастирі.

Багато українського скла вивозилося на Білорусь і в Московщину. І хоч на Московщині першу скляну фабрику założено в 1634 р. у московському пов., та все ж вивіз українського скла на Московщину продовжувався навіть і в XVIII ст., бо московські виробники були гірші від українських.

Цей ріл крашого скла вироблявся в великій кількості на Чернігівщині. Крім аптекарського скла, йшло до Московщини ще граше "сіне" скло та кришталеві посуд.

Оскільки техніка українського виробництва скла за козацької держави стояла на високому рівні, свідчить розвинена технічна термінологія та спеціалізація гутних майстрів і робітників. Отже ГУТНИКИ — вивудали скло і взагалі опрацьовували скляну масу, ШУЛЯРИ — наглядали за справним опатенням печі СМОЛЬНИКИ — доставляли смолисте соснове дерево для попелу, СКЛАДАЧІ — виготовляли скляну масу, фарбували її, тощо, ПОПЕЛЬНИКИ — виготовляли попіл, БУДНИКИ — заготовляли із попелу поташ, необхідний до виробу скла. "Українське гутництво, — писав проф. В. Січинський в згаданій праці, — складало в свій час не тільки поважну частину загального господарського життя України та лавало заробіток великому кадрові ремісників, але через поширеність та популярність глибоко вкорінилося в саму гущавину народного життя. Про це свідчать українські народні пісні де фігурують гуті, як головний мотив. Подаємо одну з таких пісень з с. Нивиші на Чернігівщині:

Ой до гуті доріженька, до гуті, до гуті,
Сам не знаю, кули маю, кули повернути.

Чи до тої доріженьки, що я ї не знаю,

Чи до тої доріжонки, що я ї кохаю...

(там же ст. 31).

ГЮГО ВІКТОР (1802—1885) — великий французький поет і письменник, залюблений в усе сильне, героїчне, таємниче, — залюблений в свободу, ідеолог республіканського життя, що перебув 20 років на добровільному вигнанні, коли республіку у Франції звалив "малий" Наполеон III, обраний в 1850 р. на пре-

зидента, а в 1852 р. вже проголошений імператором. Гюго залишив по собі 100 томів творів, з-поміж них такі перли світової літератури, як "Собор Паризької Богоматері", "Нуждари", "Трудівники моря", "Людина, що сміється" і чудова поема "Мазепа". Свободолюбний Гюго не міг пройти мовчки повз постать великого гетьмана України борця за її свободу. Як і Байрон, він малював дикого коня, що ніс на своїй спині "степами та ярами" прир'язаного до нього Мазепу. Але тоді, як Байрон обмежився тільки переказом цієї легендарної події з життя Мазепи, Гюго надав їй зовсім іншого зміслу: коня думачить він, як символ людського духа, що через неголи й труднощі підносить людину до верховин. Мазепа в інтерпретації Гюго великий вибранець долі, щоб здійснити в Україні великі речі: "Великий, аж спіпить. І як ітима він, у кожному домі простеляється йому до ніг, і тільки сурем гомін думатиме в ту мить..."

ГАВАТОВИЧ ЯКУБ (1598—1679) — автор перших українських інтермедій ("Продає kota в мішку" і "Найкращий сон"), друкованих як додаток до його польської драми про смерть Івана Хрестителя, яку відіграно в Кам'ниці Струміловій 1619 р. Сам він був римокатолицьким священником. Зміст обох інтермедій взято з мандрованих переказів про шукарство, але достосованих до українських обставин і звичаїв.

ГАЗА — головне місто півд. Палестини, місце похвигів Самсона. Звідди походить тонкопрозрачста шовконоз тканина, яку звуть також газзою, або газом.

ГАЗЕТ ДЕ ФРАНС — перший французький часопис, що виходив з 1631 по 1792 р. Дуже цінне джерело тогочасної української історії. І. Боршак, який проступіював 163 томів цього часопису, що зберігаються в Паризькій Національній Бібліотеці сконстатував, що за майже 130 років в ньому у відношенні до нашої країни тільки двічі згадувалося ім'я Мазоросії — перше, коли йшла справа про вибори гетьмана К. Розумовського, а вдруге в 1775 р., в рік знищення Січі. В усіх інших випадках згадувалося раззу України. Росію приблизно до 1740 р. називано послідовно — "Московією". "Газет де Франс" був офіційним часописом французького уряду, і в ньому співпрацювали король Людовік XIII, кардинали Ришельє та Мазаріні, Конде та інші вельможі. Тому часопис був поширений головню серед придворних та політиків.

ГАЛАХОВСЬКИЙ ДАНИЛО — видатний київський гравер на міді кінця XVII і початку XVIII в. автор величезного граверованного тизну, який в 1708 р. Київська Академія присвятила гетьманові Мазепі. Тут вигравирова-

но також портрет гетьмана на весь зріст. Навколо постаті гетьмана 8 жіночих алегоричних постатей та інші символічні та алегоричні виображення, як руїни міста, схвилюване море, корабель у небезпечі і т. д. Єдина, відбита з міді на шовку гравиюра цього тезису знаходилася в збірці Красінських у Варшаві і тут згоріла в 1943 р. під час бомбардування Варшави німцями.

ГАЛЕРА — середньовічний весловий корабель з 25-30 лавками для гребців (по 3-5 до кожного весла). Гребцями на галерах були все невільники, а по турецьких галерах переважно українці, що їх брали в погон тарари підчас своїх нападів на Україну.

ГАЛЛЕЙ ГАЛЛЕО (1564—1642) — славний італійський фізик і астроном, професор університетів у Пізі й Падуї, що гаряче боровив теорію Коперніка про те, що земля ходить навкруги сонця, а не навпаки і за не попад під суд інквізиції, яка примусила його відсектися цих "еретичних" поглядів. Оповідать, що він, уже відрікшись, мовив сам до себе: "А Все ж ходить".

Йому завдячуємо годинник з маятником, далековид, чотири місяці Юпітера, перстень Сатурна, фази Меркурія та Венери, плями на сонці, початки оптики і гідростатики.

ГАЛЯТОВСЬКИЙ ІОАННІЙ (* 1688) — відомий полеміст і проповідник; вчений ректор Київських шкіл і архивандрит новгород-сіверського, а потім чернігівського Єлецького монастиря. Він був автором першого у нас підручника красномовства: "Наука азьбо способ зложення казаня", себто церковної проповіді. Залишив він чимало й інших творів, як "Месія Праведний" (проти Сабатія Цеві, нового жидівського "месії", що викалкував був сильний рух серед життів), "Ключ Розуміння", "Меч Духовний", "Небо Новое" і інші.

У творах Галятовського зустрічаємо цікаві слуги апокрифічних писань, народних легенд і взагалі мандорованих літературних сюжетів, що через його твори широко пішли в народ. Був не письменник, що дійшов вершка тогочасної освіти й велике виявив знання давнього й сучасного письменства.

ГАМБЕРІНІ, — італійський подорожник, що в 1584 р. відвідав Україну. І писав про українських козаків: "З козаків можна зібрати 14.000-15.000 добірного війська, жалючого більше слави, ніж наживи, готового на ризик небезпечу. Їхня зброя — шаблі й рюшніші, яких у них ніколи не бракує. Добрі вони до війни пішої й кінної... дають собі добре раду на морі. Мають усюкі човни й на них їздять у походи на чорноморські землі". (Сичинський "Чужинці..." 54).

ГАНДІ МОГАНДАС КАРАНЧАН (1869—1948) — прозваний МАГАТМА, що значить — ВЕЛИКИЙ ДУХ, — апостол і проповідник революційного руху Індії, що закінчився її визволенням в 1947 р. і створенням незалежних двох держав Індії і Пакистану. У своїй боротьбі за незалежність Індії, що була жертвою великобританського імперіалізму. Ганді живив небувалої ще — в революційних рухах — зброї: заборони вживати насильство. Він на-чав:

"... Мені здається, що світ вже втомлений від кривавих війн; що світ вже знеохочений брехнями, лицемірством і обманом, неминучим наслідком насильних методів. Індія має 350 мільйонів мешканців, себто п'яту частину населення земної кулі, і намагається осунути свою свободу методами, позбавленими всякого насильства, що в них ні брехні, ні лицемірство, ні обман не грають жадної ролі. Цей рух — не рух пасивного спротиву, навпаки він рух істотно активний, далеко більш активний від будьякої акції, що ґрунтується на вжитковій звичайній зброї... Ненасильство ніколи не уявлялося (в нас) як зброя безсилля, навпаки, тільки як зброя сильних; той, хто готовий відлати своє життя без вагання і одночасно не озброюється, щоб зашкодити своїй противникові, виявляє безкомпромісно більшу мужність, ніж його суперник..."

Промовляючи в Бомбей в 1932 р. перед 300-тисячним натовпом, Ганді проголосив:

"Кожний повинен бути готовий до найбільших жертв, але життя кожного англіянина повинне бути святим, непорушним, хоча б із другої сторони було вжито проти нас і кулемети".

Ганді формально не був християнином, але визнавав, що Нагіна Проповідь Христа, записана в Євангелії від Матвея, — найвеличніше слово правди, яке йому коли прикидлося читати. Кожний християнин, на його думку, повинен не тільки читати те Христове слово, але й жити ним, застосовувати його на практиці життя. "Хто не застосовує євангельського закону любови і не-ненависти, той ніяк не може називатися християнином". На думку Ганді, європейська сучасна цивілізація — діявольська згубна. Вона робить людину агресивно-хижого, жадібною грабунку й панування, робить її нещадною до благородної праці і мирного співжиття в суспільстві. В такій атмосфері не може розвинути правдиве християнство ані цивілізація вищого типу. Тим то він висунув гасло САТЯГРАТА — Безкомпромісова Оборона Правди, або Сила Правди, підкреслюючи, що "в боротьбі переможе той, хто ладен зносити будьякі терпіння задля досягнення своїх слухних домагань. Людина може довести до заперуду державного режиму, коли не має страху і готова все витерпіти".

Ганді виявив, що його слово ніколи не розходилося з його ділом, і, ведучи справді ас-

кетичне життя, уникаючи всякого особистого комфорту, провів чимало років і в англійській в'язниці, будучи ув'язненим в рр. 1913, 1922-24, 1930, в 1932, в 1942. Для народу Індії він був святом. І за такого мусли його визнавати й англійські окупанти... А проте, знайшовся фанатичний індус, націоналіст, приналежний до секти, яка хотіла б винищити магометан Індії, і тому ворожа Ганді, який привів був до замирення між індуїстами й магометанами, — що 30 січня 1948 р. доконав над Ганді найбільшого насильства.

1931 року Ганді був у Парижі, де тримав вільчати, пропагуючи необхідність для Індії здобути повну державну незалежність. Тоді він зустрівся також із представниками українського громадянства. Виявилось, що Ганді був знайомий з ідеалами українського визвольного руху і запитав зокрема, як українська кооперація в Галичині пережила жакливу папифікацію 1930 р.

"Ви, українці, — говорив він, — повинні творити своє власне й сильне господарство. Ви не маєте іншої зброї в ваших руках, але, розбудовуючи кооперацію, ви дійдете до сили. Ви повинні творити силу вашого духа, силу національного опору, перел якою заломитьс'я й найсильніша зброя ваших ворогів." ("Час" 8. II. 1948).

Ганді, Магатма — Великий Дух, вірив, що й українці, розвинувши в собі духову відпорність, неминуче визволиться від своїх окупантів як визволася від своїх вільна тепер Індія.

ГАНТЕР ДЖОН — ліберальний депутат Канадського парламенту в Оттаві, який промовляючи в парламенті 1. VIII. 1956 р. на теми закордонної політики Канади, заявив:

"Кожний, хто знає історію, знає також, що московська держава — не однопартійний твір: в її склад входить цілий ряд держав, поневолених насильно, або хитрошами, протягом століть. Типовий приклад такого поневолення — Україна.

"Україна була ще гетьмано незалежною державою. Московський уряд намагається переконати світ, і дехто легковірно йому вірить, ніби Україна є і хоче залишатися інтегральною частиною московської держави. На цьому місці я хотів би підкреслити, що Україна ніколи не хотіла належати до Московщини і завжди всіма засобами змагала до того, щоб незалежитися від московського ярма".

ГАРДАРІКІ — варязька назва Руси-України. Означає вола — "країна городів" і тим вказує, як багато було вже заселених і укріплених міст в Україні в ті далекі часи.

ГАРІБАЛЬДІ ДЖУЗЕППЕ (1807—1882), — національний герой Італії, що боровся за визволення своєї Батьківщини від австрійсь-

кого поневолення, а потім за об'єднання її проти неаполітанського королівства, і проти Ватикану. Символічна постать, що її іменем визначають звагалі визначних борців за свободу поневолених народів. Тому й Симона Петлюру, Головного Отамана військ УНР, часто називають "українським Гарібальді".

ГАРІЗІМ — гора в Палестині, в Самарії, на якій колись стояла святиня. За Христа, вона була святим місцем для самарян, що тут молилися.

ГАРРАН ДЕ КУЛЬОН — член французького Конвенту і генеральний прокуратор, який в своїй книжці "Політичні досліди над старою і новою польською державою..." (Париж, 1795 р.), ввесь VI розділ присвятив Україні — "країні гарній та великій як пів Франції, де панувала приємна атмосфера свободи, незалежності, братерства й рівності". Автор докладніше зупинився над описом часів Хмельницького, а потім московського панування в Україні: "Цар Петро дав легко козакам королівські обіцянки, яких володарі ніколи не відмовляють, але ніколи й не додержують..."

Після скасування української автономії, "велику частину українських земель роздано тому родові кріпаків, яких називають російським дворянством В Україну наслано русські суди, найбільш підкупні в Європі, та офіцерство московського або німецького походження. Наостанку, як Катерина зібрала рабів із усіх своїх провінцій, щоб скласти колекс, — чого так ніколи й не зробили. — І коли під час того козаки вимагали повернення своїх законів та автономії України, — їх делегатів сковано, перевезено в Петербург, де майже всі померли у в'язниці від голоду й холоду. Несчасні козаки зробили були останню спробу звільнитися від московської кривди. і на початку цього століття з'єднався з шведами. Але ворожнеча і корупція оволоділа їх старшиною, зрештє справу програли і запорожців розстріляно без р'жннці віку та розу..."

"...Коли вже в Європі запанував мир, що йде слідом за поневоленням, одного дня Європа довідалася про цілковите винищення запорожців. У своєму маніфесті щесливця (тут глибока іронія! Є. О.) Катерина закликала запорожцям їх розпуске життя, їх відданість своїм законам, на які вона сама, ця побожна (знову іронія! Є. О.) царина, присягала що їх не порушить. З того часу Україна все більше й більше запалала в дичий стан..."

"...Але природа у своїй творчості та свободі могутніша, ніж тиранство. Жукня готів, що втекли в гори Астурії, зуміли вигнати маврів із усіх провінцій Іспанії: тажож і гетвій незалежності хотить — блукає поміж нещасними останками українських козаків."

І. може бути, недалекий уже час, як враз із кримськими та кубанськими татарами, під проводом нового Пугачева, українські козаки змінять обличчя Росії, а Україна, поволенна в різкій доби своєї історії, не знаватиме більше сорому, що вона скована руками, призначеними до роботи готкою та веретеном (себто жіночо — Катериною)". (В. Січинський "Чужинці...").

ГАРТНЕР ТЕОДОР (1843 — 1925) — німецький філолог, спільно з акад. Ст. Смаль-Штецьким зладив українську шкільну граматику 1893 р. (у 1928 р. було IV видання), а потім наукову в німецькій мові.

ГАСПАРІ ПЕТРО (1852 — 1934) — кардинал, державний секретар Ватикану за Бенедикта XV і Пія XI. 16 червня 1919 р. він, в імені Папи Бенедикта VI, вислав листа до Голови Директорії УНР п. Сим. Петлюри, в якому, повідомляючи його про одержання грамоти про призначення гр. Мих. Тишкевича на Голову Надзвичайної Української Дипломатичної Місії при Св. Престолі, писав: "Дякуючи Вашій Ексцеленції за цього ласкавого листа, я зі свого боку можу заявити, що Святий Престіл, визнаючи, як належить, шляхетність характеру української нації, піднесе свої палкі молитви задля її шастя. в твердому переконанні, що право самовизначення вже визнане іншим націям, що належали до колишньої російської імперії, буде визнано також і для України..."

ГАЯР БАНСЕЛЬ (1858 — 1936) — член французького парламенту, який 6 лютого 1920 р. виступив проти тодішнього міністра справ Франції, п. Міллера, що в своїйому огляді закордонної політики говорив про "сусутворенні держави, не згадуючи України. Тоді Гаяр Бансель виступив із палкою понад одногодинною промовою, в якій докладно висвітлив українську справу. Закінчив він свою промову словами: "Спішіть визнати Україну і її допомоги. Поверніть їй її полонезних, які ще досі дозволяються по деяких краях Європи (див. АЗНАРА), а вона вже саа етже е рапасників, хоч атакована одгчасно німцями, большевиками та денкінгями. Це дивно, що весь світ б'ється саме за цей багатий край, а лише Франція не хоче прийняти руку, яку Україна їй простягає".

Другу велику промову в тій же справі Гаяр Бансель виголосив у французькому парламенті 27. III. 1920 р.

Кілька років пізніше Гаяр видав брошуру "Чому я беру в Україну", в якій знову виклав свої міркування про українську гивзольну справу та вказав на помилки французького уряду, що він поробив у своїй політиці супроти України.

ГЕДЗ — дуже куслива муха, від укусів якої худоба ГЕДЗКАЄТЬСЯ, себто бігає кидається зі сторони в сторону, ніби верелуючи. Звілти склалися в нас приповідка: "Гедз якийсь його вкусив!" — кажуть про людину, що безмірно витребенькує. "Гедзкає, як гедлика в лісі", — кажуть жартома про сердиту, чи вереліву, дівчину (Ів. Франко "Припов." I, 497).

Символізує гедз і якусь інтригу: "Оне вона прийшла та й вкунула гедлика, — пачі й розколилася...", — кажуть про людину, що навмисно щось сказала, щоб когось розсердити.

ГЕДОЗ АНРІ (1842 — ?) — французький археолог і етнограф, основник фольклорних студій у Франції. Приятель України. Як давав фольклорний журнал "Мелюзіна", в якому брав діяльну участь український етнограф Хв. Вожк.

ГЕНО ШАРЛЬ — французький письменник, аббат, видав повість із українського життя в французькій мові "Козак Василь" (1882 р.).

ГЕНОЦИД, НАРОДОВБИВСТВО — масове винищування цілих груп населення з расових, національних чи релігійних мотивів, визнане в 1948 р. злочиним супроти національного права. У 1948 р. Асамблея Об'єднаних Націй (ОН) ухвалила міжнародний закон, що мав би запобігати народовбивству та карати винних. СССР і УССР підписали цей закон, не зважаючи на те, що червона Москва широко практикує народовбивство, як то ми знаємо з винницьких могил, з організованого в Україні голоду 1932-33 рр., з масового виселення чеченців, інгушів, калмиків, кримських татар та великої частини балтійців і українців з їх батьківщини в смертоносні, пустельні землі Азії та льодової півночі. Як визнав Хрущов на XX-му з'їзді комуністичної партії в Москві, всіх українців тільки тому не було виселено з України, що було їх забагато.

А проте винищувано їх без жалю: у 1926 р. москалів було 77½ мільйонів, а в 1938 — 99 мільйонів; українців у 1926 (без Зах. Земель) 31 мільйон, а в 1939 — тільки 28 мільйонів! Ніби українські матері не родили дітей! Цифри промовляють красномовно.

Зрештою, народовбивство завжди було в національній традиції хижкої Москви, як то відкрито визнавав і Пушкін, славний московський поет, який, звертаючись до остівуваного ним московського героя, не ховає свого захоплення диким винищуванням цілих народів:

Куда ні мчался ти grayой,
Твой ход, как чорная зараза,
Губил, нічтожил племена...

ГЕРДАН — СИЛЯНКА, ДРАБИНКА — широка бинда, нашита, або насаїана пацьорками в різні визерунки. Дівчата в Галичині та в Карпатській Україні носять залюбки її на голові, або на шії. У гуцулів та на Покутті парубки носять гердан також на капелюсі.

ГЕТСЕМАНІЯ — парк на олівній горі біля Єрусалиму, де скоплено Ісуса Христа.

ГЕТТО — ділянки по середньовічних містах Італії та Німеччини, визначені на життя жилам, які не мали права жити поміж християнами. Заведено гетта в XVI ст., а знесено їх у XIX ст.

В наші часи під духовим геттом розуміємо ізолюваність деяких суспільних середовищ, перейнятих духом егоцентризму й нетерпимости до людей, що не належать до їхнього середовища. Про них писав М. Шлемкевич у "Свободі":

"Під час другої світової війни відживали середньовікові гетта (в країнах, окупованих німцями, Є. О.). Ми їх бачили: дряпані огорожі, високі дощажі тини, і люди, замкнуті в них... Ми обминали ті несамовиті, здавалося, для нашого століття місця відокремлення. А ось самі навкруги себе проводимо колючі дроти заялозених догм, перестарілих партійних метод, пробіональних звичок; самі прибиваємо дошки, що не дають нам вільно дивитися на широкий вільний світ."

Теж Ів. Кедрич: "Гін українців до заскляпання себе в вузьких гуртках, взаємно переділених тим найглибшим муром, що є ним і інша в кожному гетті атмосфера і нехіль до співжиття". ("Свобода" 18. XI. 1952).

Шлемкевичеві й Кедричові вторить і п. А. Г.—ий в "Українських Вістях" (Новий Ульм): "Ми, українці, маємо теж гетта, але, на жаль, не одне, а безліч, і тому геттоїзм у нас, для нашої національної спільности — явище загрозливе, бо ділить нас на окремі клітини, кожна з яких не тільки намагається ізолюватися, але плекає ще й нетолерантність і антагонізм до інших. Ця хвороба охопила всі галузі нашого життя, бо в нас є гетта партійні, релігійні (церковні Є. О.), громадські і навіть наукові. Геттоїзм у нас — національна склероза, загрозливе "мemento mori". Або ми зупинимо цей хворобливий процес відокремлення і змобілізуємо громадську опінію для нищення тих мурів, що їх для нашої загибелі будують партійні, релігійні та інші фанатики, або перетворимося в розсвареного політичного імпотента на вітху нашим ворогам..."

ГІББОНС ГЕРБЕРТ АДАМС — американський дипломат, історик і журналіст, автор великої праці в англійській мові "Європа по 1918 р.". У ній автор дуже прихильно пи-

сав про українців: на ст. 200 про незалежність України й делегацію до Парижу; на ст. 212: як Денікін воював проти самостійности України; на ст. 295: як Україну зачислено до другої категорії держав; на ст. 302: як представник Франції визнав незалежність України у Києві в 1918 р.; на ст. 60 про багатства України. У спеціальному розділі "Відродження Польщі" (ст. 231 - 256) він гостро осуджує політику Польщі щодо українців в Сх. Галичині.

Гіббонс був особисто в Галичині, висланий туди урядом США, щоб виступлював справу на місці.

ГІЗЕЛЬ ІНОКЕНТИЙ (†1684) — чернець і професор київської Академії, в рр. 1646 — 1656 був ігуменом братського Микольського монастиря й ректором Академії; від 1656 р. — архимандрит Києво - Печерської Лаври. Був автором "Синопису", когортої компіляції "зі різних літописців" (1674), в якій книжці виявив дух державного об'єднунельства в наслідок чого вона була дуже популярним підручником історії, в усій Росії аж до XIX в. і випрнала коло 30 видань. Гізельві належала також загальна редакція першого словянсько - українською мовою виданого "Патеріка ілі Отечника Печерського" (1661), зложеного із староруських патериків та новіших житійного змісту матеріялів Петра Могили, Йосифа Тризни, тощо. З різних Гізельових писань була відома ще його книжка "Мир з Богом..." (1669 р.), яку сто років пізніше російський синод засудив, як "не православному".

ГІРС ІВАН (1866 — ?) — царський посол в Римі. Під час мирової конференції в Парижі в 1919 р. був головою т. зв. "Наряди послів", в якій завзято поборював українську визвольну справу. Генерал Врангель завдячував йому своє визнання Францією.

ГІРСА ВАШЛАВ — (нар. 1875 в Україні, був лікарем у Києві) — визначний чеський політичний діяч. Як заступник міністра закордонних справ Чехословаччини велим сприяв українській еміграції. За його активного допомоготою виникала тоді в Празі ціла низка українських культурно - освітніх та наукових установ.

ГІЛАДКОВ ФЕДОР (нар. 1883) — московський визначний "пролетарський" письменник, який у своєму яскравому шовінізмі дозволяв собі висловити, за виразом Б. Антоновича - Давидовича, такі неоригінальні, — беручи на увагу стару російську прикитку. — думки з приводу української мови й літератури:

"Навіщо відроджувати допетровську мову, навіщо гальванізувати українську мову,

що вже припала пилом? Все це тільки гальмує розвиток соціалістичного будівництва”.

Український письменник Б. Антонович - Давидович, пізніше заарештований Московою, записував із цього приводу в журналі “Життя й Революція”: “Чому це письменник Ф. Гладков вважає для себе за можливе відроджувати справді допетровські погляди московського патріарха Іоакима на українську мову, що мислив собі так: “Когда будет много языков, пойльот смута по земле...”?

Від патріарха Іоакима до Гладкова — через Валуєва — одна проста лінія московського шовінізму та імперіялізму.

ГЛЕЙТ — залізний лист, що забезпечував вільний проїзд в Україні за Литовсько-Польської держави.

ГМЕЛІН САМУЕЛЬ ГОТЛІБ (1744 — 1784) — німецький лікар, що багато полюбив і описав у чотирьох томах свої “Подорожі по Росії”, був і в Україні і подав дуже цінні відомості про тодішнє виробництво салітри в Україні. Про українців він писав, що вони “дуже пильні, влачею веселі, привітливі, замилювані до музики, а ще більше — до шиття... Люблять і пильнують чистоти, для того і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших дворах у росіян (москалів). Страва їх також делікатніша”...

“Волосся на голові в них навколо оголене. Нижній одяг носять бавовняний, шовковий і сукоконний, який міцно підперезують шовковими пасаками. Верхній одяг — довгий до п'ят і завжди сукоконний. На шії вони нічого не носять. Капелюхи в них округлі... Жінки також у добрих сукоконних костюмах...”

Торкуючись медицини та уживання різних ліків. Гмелін дивувався, що в Україні вже з давніх часів знали різні хемічні ліки, а також було вже поширене шплення в'д віспи (Січинський “Чужинці...” 138-39).

ГНОМ — картик німецької мітології; підземний дух, що береже гірські скарби.

ГНОСИС — пізнання таємних речей. Звідти — **ГНОСТИЦИЗМ** — своєрідна форма містицизму, що протстає своє когіння в глибину віків і що полягає в пориванні до абсолютного, всевечерного, надприродного знання, яке може відкрити людині останні таємниці буття і яке стає можливим тільки через Боже надихання. Гностицизм розвивався головню з II ст. по Р. Хр. з бажання поєднати християнську науку з попередніми релігійними осягання юлейства та погачства. Узявши за підставу грецькі ідеї східчй патетізм, гностики швидко викликали реакцію офіційної християнської Церкви, дачка що дехто з отців Церкви, як Оріген та Климент

Олександрівський, значно в своїй науці наблизився був до гностиків, серед яких визначніші були Василід, Маннес, Валентин.

ГОНТА ІВАН (†1768) — сотник гуманської міліції Потоцького, що 1768 р. перейшов на бік повсталіх гайдамаків і тим вирішив долю Гумані. На раді, що відбулася по перемозі, проголошено Залізняка, проводиря гайдамаків, гетьмагом, а Гонту — гуманським полковником. Відновлено старий козацький лад із поділом краю на сотні й полки; уніятат і католикам зіставлено до вибору — або повернутися до православної Церкви, або виїхати до Польщі. Повстанці рахували на допомогу з боку московської влади, і тому, коли Катерина II вислала в опановані гайдамаками місця свої зйська на чолі з ген. Кречетніковим, вони їх радо — вітали, а Залізняка, Гонта та інші проводирі радо прийняли запросини полк. Гур'єва прибути до його табору. Але тут їх було зараз же заарештовано. Почалася негайно гонимга й за іншими гайдамаками. Хто був з Правобережної України, того віддали Польщі, лівобережців же заслали на суд до Києва. Гонта з 816 полоненими опинився в польських руках. По короткому суді в Козні біля Житомира всіх покарано смертю. Їх сажли на палі, четвертували, в'шали. Найлютіше покарано Гонту. (КОЛІВЩИНА).

Про Ів. Гонту писав Т. Шевченко в поемі “Гайдамаки” та в поезії “За думою думма...” (Н. Н. Гоголю). Шевченко Івонта — борця за свободу народу, мстник його кривд і — мученик, один із найбільших героїв духа, що в жертву Батьківщині в'дав себе самго, свою владу кар'єру і своїх власних дітей, яких він “карає” в передбаченні, що вони будуть зрадниками своєї нації. В поезії, присвяченій Н. В. Гоголю, Т. Шевченко, думаючи про Гонту, висловлює жаль, що вже “не заревуть в Україні вольні гармати, не заріже батько сина, своєї дитини, за честь, за славу, за братерство, за волю України. Не заріже; викохає та й протість в різниці москалів...”

ГОРДІВ ВУЗОЛ — символ заплятаної справи, яку можна розв'язати хіба силою. Вираз цей походить від імені ГОРДІЯ, селянина, що, ставши царем Фрігії, зав'язав при дилії свого повозу такий вузол, якого ніхто не міг розв'язати. Олександр Малецький розтяз його мечем.

ГОРДОН ПАТРИК (1635 - 1699) — шотландець, старшина й генерал у московській службі (з 1678 р.). Командував московським військом проти запорожців в 1677 р. і перебував в Україні в рр. 1679 — 1685. Олчч час командував московським полком у Києві. За-

лишив "Шодезьик" (в англійській мові), з якого найцікавіша нам частина з рр. 1678 — 1683, на жаль, втрачена. Під датою 27 червня 1684 р. він описав похорон Симеона Самойловича, стародубського полковника, гетьманового сина.

ГОРЬКІЙ МАКСИМ, псевдо Алексея Пенкова (1868 — 1936), відомий московський письменник, що ввів у літературу ідеалізований тип босяка. В літературі підсоветських народів М. Горький залишив по собі глибокий деструктивний слід. Це ж він був ініціатором створення Союзу Советських Письменників — партійної експозитори. яка "скервує" творчість письменників і поетів, і був першим його головою. Це він винайшов т. зв. "соціалістичний реалізм" — Прокрустове ложе літератури, на яке мусіли лягати всі підсоветські письменники. Це він довгими роками, як диктатор літератури, своїми писаннями деморалізував письменницьку й студентську молодь. Це ж йому належать пам'ятні слова — "Якщо ворог не піддається, його треба знищити". — слова, що в роках ежовщини стали оправданням для винищення соток тисяч людей (В. С.—ко в "Свободі" 17. X. 1956), і що, зрештою, були застосовані й до нього самого.

Свого часу великого розголосу набуло відношення М. Горького до української мови і українського письменства. Олекса Слісаренко, український письменник, пізніше зліквідований москалями, що працював у Харкові, як редактор "Книгоспілки", захотів видати в перекладі на українську мову "Мати" Горького і звернувся по дозвіл до автора. Горький відповів листом з 7. V. 1926 р.:

"Мені здається, що переклад цієї повісті українським наречієм... непотрібний. Мене дуже дивує той факт, що люди, поставивши перед собою ту саму мету, не тільки стверджують відмінність мов, прагнуть зробити наречіє мовою, а ще й приписують тих великоросів, що сплилися меністю на території даного наречія."

Блжскучу відповідь на цього листа Горького Слісаренкові дав В. Винниченко в відкритому листі до Горького, видрукованому в Парижі в 1928 р. Підкреслюючи характеризування української мови, як "наречія", Винниченко писав:

"У цьому слові — цілий національно-політичний світогляд. В ньому — вся історія взаємовідносин двох слов'янських народів. У ньому багато страждання, насильства, зла."

Вказавши на ідейне споріднення в українському національному питанні Горького з Валуєвим, Винниченко пригалав Горькому об'єктивні наукові висновки Рос. Академії Наук, що ще перед першою світовою війною, після пильного вивчення справи, визнала, що українська мова — не "наречіє", а

самостійна слов'янська мова. Ця думка авторитетної наукової установи Горькому було звичайно відома, але, як слухавно зауважили Винниченко, в Горькому говорили в тому листі до Слісаренка "не дає науки й життя, а оця "барська" (панська, Е. О.) ідеологія, оця великодержавницька ідеологія власника. оця психіка доологічного націоналізму, яка просто гарчить у душі без ніяких там даних науки, істини, переконань і т. д."

Але в горьківському "зоологізмові" є щось і нове. Це "нове" так тонко відзначив Винниченко:

"Нове в тому, що Ви — перший із стану т. зв. "поступової" русської інтелігенції так одверто, так сміливо зірвали той фіговий листок мовчання, яким руська інтелігенція раз-у-раз покривала зоологічну наготу царської деспотії в українському питанні..."

ГОТИ — нарід германського роду, що прийшов з-над долини Висли в Україну після 166 р. по Р. Хр. і створив тут в початках III-го століття могутню державу між Доном і Дністром, а потім, організувавши слов'янські племена, заняв із ними Волинь і Галичину, прогнавши вардалів. Їхню матеріальну культуру виявляють найкраще погребине у Черняхіві на Київщині та в с. Липиці біля Рогатина в Галичині. У нашій мові засвідчують про готський вплив на нашу культуру такі слова, як скло, котел, блюдо, ложка в господарському побуті; смоковниця, бук, редька, вертоград (сад) в городництві; шеляг, лихва, пенязь (грів) — в торговельній термінології; і т. д.

За посередництвом готських місіонерів предки українців вперше заізналися з християнством, як на те вказують слова, що прийшли до нас через готське посередництво — церква, хрест, піп, піст, сатана, буква...

Готи ділилися на східних і західних, себто на остготів і вестготів. Вестготи мали єпископом аріяньської церкви відомого Ульфвілу, що переклав Св. Письмо на готську мову, — він жив у тепершній Болгарії в м. Томі (Варна). Кримські готи мали єпископа Унілу, що листувався з Іваном Золотоустим та Григорієм Нісиким. Мабуть, кримських готів має на увазі згадка про готів "Слова о Полку Ігоревім", бо останки готів в Криму протрималися аж до XVIII ст., тоді як загат готів залишив нашу територію під натиском гунів, що десь коло 375 р. знищили їхню державу.

ГОТИКА, ГОТИЦЬКИЙ СТИЛЬ — стиль мистецтва, що поширився був у Зах. Європі з XII ст., зародившись у півн. Франції. Назву цю надали йому італійці в XV ст., вважаючи мистецтво попередніх століть "варварським" мистецтвом готів. Виріс він із романського стилю через загострення луків: замість жолобового склепіння готика зводять перехре-

сно - пругасте, яке переносить вагу стін на кути, підперті зовні контрфорсами. а всередині високими, легкими на вигляд колонами. По всіх усядах бачимо гострі луки, шпичасті вежі. цілий ліс більших і менших контрфорсів; замість центральної бані — тонка вежа. фасади багато прикрашені різьбамі та статуями, глибокими порталами, мережаними вікнами (звичайно паристими) й великою розетою над головним входом. Для тих часів, — писав А. Річинський в "Проблемах Української релігійної свідомості" (1933 р.) — "готицька церква була книжкою без слів.. гієрогліфами якої були нечисленні стовпи і пружки, сохи і стрілки, гострі стрільчасті луки й пругасті склепіння, якісь незрозумілі квітки, цілий ліс не то дерев, не то живих істот, групи святих і мучеників..." "Ця книжка не читалася, не оповідала, але давала настрої. тягнула до Бога, підіймала й отривала сіре буденне життя. Це була казка, таємнича, чудова байка, вимріяна в довгі зимові вечори серед гострощитинних, вічнозелених лісів, засіяних горами снігу. Її вимріяв північний нарід, ще не розбещений, як південні, не розімлілий, а свіжий, бадьорий, певний в собі, в своїх силах. Серед тяжкої дикої дійсності високий ідеал християнської любови промовляв до цього народу ще десь здалека у тих стрільчастих, таких таємничих катедрах. Готицький храм --- це насправду чарівна символічна поема середніх віків..."

Але ця символічна поема вимагала багато камню, а в Україні його не було подостатком; вона вимагала статуй, а українська православна Церква відкидала статуї по церквах. Тим-то в Україні, за винятком кількох церков, що визначаються готицьким характером окремих мотивів чи елементів, як от Богородична церква в Рогатині, Богоявленська церква в Острозі, Покровська церква в Сутківцях, башта - дзвіниця Дерманського монастиря, готика була мало поширена, і, як висловився один дослідник (М. Голубель), її слідно тільки "як легкий налет на качві українсько - візантійської традиції".

ГОТШАЛЬ РУДОЛЬФ (1823 — 1909) — німецький письменник, автор трагедії "Мазепа". У ній він з глибокою симпатією ставиться до особи українського великого гетьмана й з захопленням малює його діяльність, скеровану до об'єднання й зміцнення України. В повних драматизму барвах змальована в нього фатальна битва під Полтавою.

ГРААЛЬ — дорогоцінна смарагдова чаша, що ніби служила Ісусові Христові під час Тайної Вечері, і що в реї Йосип Ариматейський зібрав кров Христову з рани, що її зробив списом центуріон на Голготі. Навкруги легенди про Грааль створилася була багата

література, що знайшла своє завершення в опері Вагнера "Парсіфаль".

ГРАБСЬКИЙ СТАНІСЛАВ (1870—1949) — трубадур польського шовалізму, професор університету у Львові і (1923 — 1926) польський міністр освіти, що звагав до повної асиміляції українців. Автор закону 1934 про урядову мову в школах. У 1930 р. він писав у Львовському "Кур'єр Поранни":

... "Отже — що ж? Вічна боротьба на кресах за перевагу польської цивілізації над непольськими цивілізаціями? Так, боротьба, чи вічна, не знаю, але довга й безперервна. Хто хоче поступу, мусить боротися на національно - мішаних окраїнах за перемогу вищої, шляхетнішої цивілізації..." "Не поборюється націоналізм пропагандою національної байдужості, лише експансією польської цивілізації, так, щоб з кожним десятиком літ росла на кресах перевага польської сили над силою національних меншин. Тепер тільки національна асиміляція запевнює асиміляцію державну..."

Щоб вивити "вищу польську цивілізацію і забезпечити ту її "експансію" одномудці п. Грабського організували того ж таки 1930 р. славнозвісну "паціфікацію" беззбройного українського населення з нищенням численних кооператив, читалень "Просвіт", та поголовним биттям свідоміщих українських селян, а подекуди і священиків, іноді до смерті..."

ГРАВЕРСТВО, РИТВІНИЦТВО — вирівування рисунків на дереві, металі, чи камені. В залежності від матеріалу розрізняємо дереворит, ліворит, металерит, сталерит, цинкорит і т. д. Ритвiництво на дереві механізованими способами (з другої половини XIX в.) називають КСИЛОГРАФІЄЮ. Ріжні ролі гравіру на камені несють назву ЛІТОГРАФІЙ. У нас граверство було відоме вже в першій полов. XV ст. Найстарший дереворит "Ісус Христос" в Євангелії перш пол. XVI ст. В XVII ст. появилася гравюра на металі. яку ввів мистець - гравер Н. Зубрицький. Не можна не відмітити, що, коли в Україні вже процвітала досконала європейська граверська техніка, в Московщині тількишо впроваджували "лубок", себто примітивну кльшу, різану на дереві; коли в Україні, за Мазепи, гравюра дійшла була блискучих завершень в бароковому стилі, в Московщині це панував схоластичний псевдо - візантиск; коли в нас працював уже ряд мистців фахівців, що набули мистецьку освіту в Зах. Європі (Мюнхені, Аугсбургу, Нюрнбергу) в Московщині не було ще ані одного мистця з європейською освітою, і московське мистецтво не виходило поза стереотипну візантійську іконографію. За доби Мазепи лише в самому Києві нараховуємо коло 20 граверів, переважно пер-

шорядних майстрів. Основоположником школи був Олекс. Ант. Тарасевич (діяльність 1762 - 1720), найвизначніший мистець мідрити у офорту на всьому Сході Європи" (В. Січинський). З інших визначніших граверів тої блискучої доби треба назвати ще Д. Галяховського, Лео Тарасевича, Івана Щирського, Ів. Мигуру, Ів. Стрельбицького, Зах. Самойловича.

Після 1709 р. позначається занепад граверства, що, проте, відроджується в 30 - 40 роках XVIII ст.

Основоположником новітнього українського граверства, і зокрема офорту, був Т. Шевченко, за яким пішли і російські офортисти.

ГРИФ — казкова потвора з тілом лева, з крилами й вірлиною головою, звісна зі східних казок уже давній Греції. В середньовічній орнаментіці та геральдиці гриф символізував невіддупного охоронця скарбів.

ГРОДСЬКИЙ СУД — трибунал старости в давній Польщі та в Україні за Польської держави (з 1434 р.). В ньому розглядало всі карні справи та апеляції (відклики) селян, жидів, вірмен і мішан від компетентних в їх справах судів. Складався він із старости, або підстарости, гродського судді і писаря, — всі вони були тільки шляхтичі. В гродських судах проваджено ГРОДСЬКІ АКТИ. В які записувано не тільки присуди, а й заяви та контракти приватних людей, щоб надати їм правової сили.

За Гетьманщини, під Московою, гродські суди також функціювали по одному на кожний полк. Склад їх. за інструкцією Апостола, був такий — полковник, полковий суддя, осавули і хорунжі, що засідали по черзі, та писар.

У менш важливих справах засідали тільки полковник, полковий суддя і писар. У цих гродських судах, хоча вони й вважалися шляхетськими, судилося все населення полку в карних справах. Лише склад був виключно шляхетський (старшинський). (Слабченко "Мал. полк". 322 - 23).

ГРОДСЬКИЙ САМУЕЛЬ — польський історик, емігрант, посол шведського короля Карла X до Богдана Хмельницького. Написав 1676 р. "Історію Хмельниччини" (Історія беллі козакко-полонічі), видану в Будапешті 1789 р. Цю книжку дуже тяжко знайти, бо поляки її нищили.

ГРОТЕСК — дивоглядний, карикатурний твір.

ГРОТТАФЕРРАТА — місцевість біля Риму з грецьким монастирем-абатством св. Ніла з XI ст. за василіянським уставом. У ньому перебувають завжди також українські ченці, що провалять друкарню. У цій друкарні були

видрукувані перша українська граматика для італійців проф. Є. Онацького (1937) і його ж перший великий італійсько-український словник (1941 р.).

ГУБЕРНАТИС де АНДЖЕЛЬО (1840-1913) — італійський санскриптолог і історик літератури, автор 23-томової "Всесвітньої Історії Літератури", де окремий розділ присвячено українському театрові, а в біографічному словнику подано життєписи В. Антоновича, М. Драгоманова й П. Куліша. В його журналі "Рівіста Еуропеа" М. Драгоманів видрукував (під псевдом "Україно") свою цінну працю про український літературний рух та містив вістки про українські видання.

Сам Губернатіс писав: "Я не знаю самих українців, але знаю їх народню літературу, яку подивляю і люблю. Поеитичний дух пробивається через усе життя цього ніжнього душою народу, який був би щасливим під свободолобним правлінням".

ГУММЕРУС ГЕРМАН (1848-1948) — фінський посол у Києві (1918 - 1919), потім у Римі, з 1933 р. професор катедри римської історії в університеті в Гельсінкі, автор численних статей і доповідей про Україну і книжки "Неспокійні часи в Україні. Спомин з моєї діяльності як шефа посольства в Києві". Ця книжка вийшла по шведськи і по фінськи в 1931 р. і перейнята симпатією до української визвольної справи:

"Багато людей, — писав він у тій книжці, — уявляє собі, що будуча самостійна Україна вступить у федерацію з відновленою цивілізованою Росією. Українські провінльники іншої думки. Цілковите відмежування від Росії — ось їхня ціль. Ми у Фінляндії привітаємо здійснення визвольних змагань українського народу з радістю, бо це в великій мірі лежить в інтересах нашої країни..."

ГЮЛЬДЕНШТЕДТ ІОГАН АНТОН (1745-1781) — подорожник, автор книжки "Рейзе дурх Руссланд" 1791 р., в якій він описав свою подорож 1774 р. Про Київ він написав: "Овочеві дерева можна знайти майже коло кожного будинку в Києві", — серед них між іншим багато волоських горіхів і морви (шоковіци). "На Подолі є державна шовковична плянтація з 500 великими морями Є також і виноградники". У Решетилівці "славні тутешні завивані смушкові шкірки, на всій Україні живані для виробу шапок. Сотня таких шкірок у Ромнах продається тепер по 60 - 70 рублів, перше по 30 рублів." Спинається Гюльденштедт також над описом Ніжина, як одного з найважливіших торговельних осередків України, особливо в XVII ст. Майже вся торгівля Ніжина, за відомостями Гюльденштедта, була в грецьких руках.

ЗАВВАЖЕНІ ДРУКАРСЬКІ ПОМИЛКИ

На ст. 170 рядок 10 видруковано:
про віник як оберег таку гіпотезу.
Цей рядок має йти на ст. 172 між рядками 24
і 25.

На ст. 169 рядок 23 видруковано має бути
вірувінь Віруватъ

На ст. 171 архитект архітект

Este libro se terminó de imprimir el día 26
de Abril de 1958 en los Talleres Gráficos
"Champion", c. J. V. González 2375, Bs. Aires.

АДМІНІСТРАТУРА УАПЦ В АРГЕНТИНІ:

ідаючи першу книжку МАЛОЇ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ проф. 6. Снацького в руки
читачів, повідомляю, що перша книжка коштує в Аргентині \$ 30.-а у
сіх інших країнах півтора долляра або їх рівновартість.
Друга книжка, літери ВГГ, яка появиться в перших місяцях 1958р. коштує
в передплаті для Аргентини \$ 25.-а для всіх інших країн - одного
долляра або його рівновартість.
Замовлення на першу книжку, як також передплату на другу книжку пе-
реслати чеками або поштовими переказами на нище подану адресу або
на адресу представників "Дзвону" в даних країнах. Передплату на другу
книжку можна вплачувати тільки до 15 лютого 1958р.